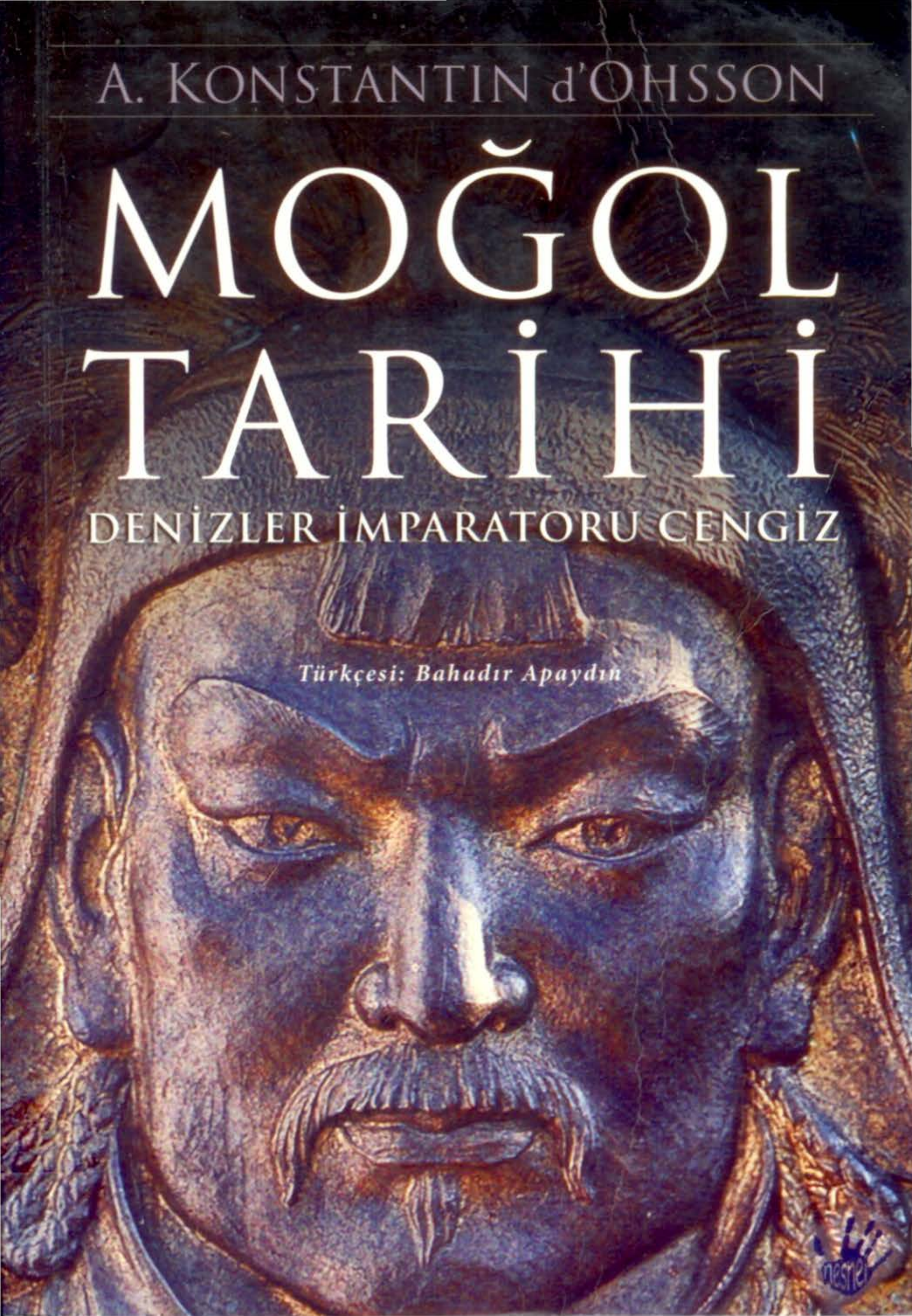
A. KONSTANTIN d'OHSSON

MOĞOL TARİHİ

DENİZLER İMPARATORU CENGİZ

Türkçesi: Bahadır Apaydın

nesnel

Abraham Constantin d'Ohsson

Osmanlı tebaasından Ignatius Mouradgea-Eva d'Ohsson çiftinin çocuğu olarak 26 Kasım 1779 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Diplomat kökenli bir aileye sahip olan yazarın kendisi de bu geleneği devam ettirmiş ve akademik çalışmalarının yanı sıra uzun yıllar İsveç Hariciyesi'nde çeşitli mevkilerde hizmetlerde bulunmuştur. Son olarak 1835'te kont unvanı ile İsveç devletinin Berlin Elçiliği görevine atanmış ve 1851'de burada ölmüştür.

NESNEL YAYINLAR - 7
Tarih Dizisi - 4

MOĞOL TARİHİ

BİRİNCİ BASKI: Nisan, 2008

Genel Yayın Yönetmeni: Özgür Barış Akbayır
Tasarım: Karen Yardımlı

ISBN 978-9944-294-28-7

Ezgi Matbaası'nda basılmıştır.
0212 452 2302

Fulya Mah. Ortaklar Cad. Bahçeler Sok. Meral Apt.
No:16/10 Mecidiyeköy - İstanbul
Tel: (0212) 267 4363 — (0212) 267 4383
http://www.nesnelyayinlar.com
iletisim@nesnelyayinlar.com

MOĞOL TARİHİ

Abraham Constantin d'Ohsson

Türkçesi: Bahadır Apaydın

توركيه جمهوريتی
معارف وكالتی نشریاتندن
عدد : ٦٠

موغول تاریخی

مترجمی
مصطفی رحمی

مؤلفی
موراژا دوهسون

تأليف وترجمه انجمننجه قبول ايدلمشدر

استانبول — مطبعهٔ عامره
١٣٤٠ - ١٣٤٢

İçindekiler

3. Bölüm

Güney Çin İmparatoruna Karşı Cengiz Han'ın İsyanı - Merkitler'i yok etmesi - Başkumandan unvanı ile Mukoli'yi Çin'e yollaması - Hia memleketini dördüncü istilası - Tayang Han/Dai Boga oğlunun Karahitay arazisine ilticası - Karahitay İmparatorluğu'na dair açıklama - Karahitay hakanına karşı Güçlük Han ile Harizm sultanının ittifakı - Güçlük Han'ın Karahitay ilini fethetmesi - Moğollar'ın burayı istilası ve Güçlük Han hükümetinin mahvedilmesi

4. Bölüm

Cengiz Han'ın Moğolistan'a dönüşü - Merkitler'i yok etmesi - Başkumandan unvanı ile Mukoli'yi Çin'e yollaması - Hia memleketini dördüncü istilası - Tayang Han/Dai Boga oğlunun Karahitay arazisine ilticası - Karahitay İmparatorluğu'na dair açıklama - Karahitay hakanına karşı Güçlük Han ile Harizm sultanının ittifakı - Güçlük Han'ın Karahitay ilini fethetmesi - Moğollar'ın burayı istilası ve Güçlük Han hükümetinin mahvedilmesi

5. Bölüm

Harizm İmparatorluğu - Bu imparatorluğun büyümesi - Sultan Muhammed ile halife Nasır arasında savaş - Bağdat üzerine sevkıyat - Sultan Muhammed'in ülkesini oğullarına taksimi - Ordusu kimlerden oluşur - Validesinin nüfuz ve yetkisi - Cengiz Han'ın beyannamesi - Tataristan'dan Otrar'a gelen tacirlerin katli - Cengiz Han'ın savaş hazırlıkları - Elçisinin katli - Türkistan'da, Harizmler ile Moğollar'ın savaşı - Harizm İmparatorluğu üstüne Cengiz Han'ın yürümesi - Sultan Muhammed'in savunma hazırlığı

6. Bölüm

Cengiz Han'ın Harizm hududuna ulaşması - Maveraünnehr'i zabtı - Sultan Muhammed'i takip - Sultan Muhammed'in Abiskun adasına

2. Bölüm

Volga'nın batısındaki memleketlere sefer - Bulgar ilini fetih - Kıpçak ilini fetih - Güney Rusya'yı fetih - Polonya'yı istila - Lingniç (Legnica) savaşı - Silezya ve Moravya'nın tahribi - Macaristan'ı istila - Macar ordusunun bozgunluğu - Bela'nın Adriyatik sahiline doğru firarı - Moğollar'ın Dalmaçya seferi - Geri dönmeleri - Tekrar Macaristan ve Polonya'yı istilaları - Rusya'daki hakimiyetleri

3. Bölüm

İmparatoriçe Töregene'nin hükümdar vekilliği - Güyük'ün seçilmesi - Saltanat devri - Vefatı - Papa İnnocent tarafından Moğollar'a gönderilen misyonerler - Jean de Plan Carpine'in Tataristan'da misyonu - Sn. Louis tarafından Tataristan'a gönderilen Andre de Lonjumcl'un misyonu

III. KİTAP

KUBİLAY

1. Bölüm

Yang seferi - Sung İmparatoru ile barış - Arık Böke'nin (Arıkboğa/Buqa) beyanatı - Kubilay'ın beyanatı - İkisi arasında savaş - Kubilay'ın zaferi - Arık Böke'nin görünürde itaati - İkinci savaş - Kubilay'ın zaferi - Arık Böke ile Algu (Alghu) arasında savaş - Arık Böke'nin Kubilay'a itaati - Arık Böke'nin vefatı - Ögedey'in torunu Kaydu ile Kubilay arasında savaş - Kubilay'ın Sunglar'la savaşı - Güney Çin'de Moğol fetihleri - Sung başkentinin zaptı - İmparator ve ailesinin esir edilişi - Deniz savaşı - Çin filosunun yok edilmesi - Ti Ping'in vefatı - Bütün Çin'in Kubilay'a itaati - Japon seferi - Yunnan'ın fethi - Mien Tien krallığının itaati - Koşinşin savaşı - Tonkin savaşı - Hind denizinde birçok büyük adaların itaati - Kaydu'ya karşı savaş - Kaydu'nun müttefiki prens Bayan'ın bozgunluğu ve vefatı - Lieu-Keu adasına sefer - Kubilay'ın vefatı

2. Bölüm

Kubilay İmparatorluğu'nun genişliği - İdari taksimi - Postalar - Çin'in nüfusu - Ordu - Kaime (kağıt) paralar - Maliye nazırları - Çin'deki Cengiz sülalesinin yeni adı - Kubilay'ın ataları adına inşa olunan mabetler - Kubilay'ın dini - Budizm - Moğol yazısı - Çin'de Hristiyanlar - Müslümanlar - Sarayın müneccimleri - Hakan'ın ikametgahı - Sarayda bayramlar - Av - Hakan'ın kadınları - Oğulları

3. Bölüm

Temür'ün Han seçilmesi - Prens Kaydu ve Duva ile savaş - Kaydu'nun vefatı - Oğlu Çapar'ın (Cebbar) tahta çıkması - Duva ve Çapar'ın Temür'e boyun eğmeleri - Duva ile Çapar arasında savaş - Ögedey sülalesinin sonu ve Duva'nın reisliği altında Türkistan ve Maveraünnehr'in birleşmesi - Bu prensin ahlakı - Temür'ün vefatı - Kayhan, Ayurbarwada, Cudibala (Shidibala)'nın, Yesün Temür'ün, Koşila (Qoshila / Qutuqtu)'nun, Tok Temür'ün, Toğan Temür'ün saltanatları - Güney Çin'de isyan - Ming (Mançu) hanedanı kurucusu T'ai Tsu (Chu Yuan-chang)'ın bu imparatorluğu fethi - Toğan Temür'ün kovulması - Torunlarının Tataristan'daki Moğol kabileleri üstündeki hakimiyetleri - Çin'deki hristiyanlar - Çin'deki müslümanlar ve diğer yabancılar

KAYNAKÇA

EKLER

Cengiz Han'ın Büyük Yasası
Moğol İmparatorluğu Haritası

Yazar ve Eseri Hakkında

ESERİN YAZARI OLAN ABRAHAM CONSTANTIN d'OHSSON, Osmanlı tebaasından Ignatius Mouradgea-Eva d'Ohsson çiftinin çocuğu olarak 26 Kasım 1779 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Diplomat kökenli bir aileye sahip olan yazarın kendisi de bu geleneği devam ettirmiş ve akademik çalışmalarının yanı sıra uzun yıllar İsveç Hariciyesi'nde çeşitli mevkilerde hizmetlerde bulunmuştur. Son olarak 1835'te kont unvanı ile İsveç devletinin Berlin Elçiliği görevine atanmış ve 1851'de burada ölmüştür.

Abraham Constantin d'Ohsson'un yaşam serüveni ve çalışmaları hakkında esaslı bir bilgiye sahip olmak için öncelikle çalışmalarının eğitim altyapısını sağlayan d'Ohsson ailesi hakkında bilgi vermek icap etmektedir. Babası Ignatius Mouradgea d'Ohsson, Osmanlı Ermeni cemaatine mensup Johannes Mouradgea'nın büyük oğlu olup, 31 Temmuz 1740'ta Beyoğlu'nda dünyaya gelmiştir. d'Ohsson ailesinin kökeni ve Osmanlı arşivlerindeki kayıtlarda babasının ve dedesinin isminin türlü kullanış biçimleri hakkında dilimizdeki en kapsamlı çalışma Prof. Dr. Kemal Beydilli[1] tarafından kaleme alınmıştır. Bu konudaki diğer bir başvuru kaynağı da Carter Findley'in kaleme aldığı "Presenting The Ottomans to Europe: *Mouradgea d'Ohsson and His Tableau general de l'empire Othoman*" başlıklı çalışmadır.[2]

[1] Kemal BEYDİLLİ, "İgnatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan) Ailesi Hakkında Kayıtlar, Nizam-ı Cedid'e Dair Lahiyası ve Osmanlı imparatorluğundaki Siyasi Hayatı", TD., sayı 34, İstanbul, 1984 , s.253-314

[2] Carter V. FİNDLEY, "Presenting The Ottomans to Europe: *Mouradgea d'Ohssonand His Tableau generalde l'empire Othoman*", Swedish research Institute in İstanbul, Stockholm, 2003

Baba Ignatius Mouradgea, ilk görevine muhtemelen, İsveç'in İzmir Konsolosluğu tercümanlarından olan babasının yanında başlamıştır. 1763'te İstanbul'daki İsveç elçiliğine tercüman olmuş, 1768'de ise baştercüman mevkisine yükselmiştir. Fransisken ve Dominiken papazları tarafından verilen eğitimin yanı sıra aydın zümreden kişilerin sağladığı destek ile iyi bir eğitim almıştır. Osmanlıca, Farsça, Arapça gibi Doğu dillerinden bir kaçına da hakim olması sayesinde Osmanlı ve İslam dünyası üzerine orijinal kaynaklardan edinilmiş derin bir bilgiye sahip olmuştur. Bu kitabın yazarı olan oğul d'Ohsson'un, Arap ve Fars dillerinde yazılmış eserleri, çalışmasına temel kaynak olarak almakta zorlanmaması, sanırız babasının nezaretinde öğrendiği Doğu dilleri sayesindedir.

Ignatius d'Ohsson, II. Selim hakkında bir eser kaleme almayı düşündüyse de o dönemdeki politik hassasiyetler ve İsveç Elçisi Ulric de Celsing'in telkinleri nedeniyle bundan vazgeçmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin genel görünümünü sergileyecek ve büyük eserinin çerçevesini oluşturacak meselelere eğilmiştir. Bu hususlarda Osmanlı ulema ve ricalinden isimlerini vermediği iki kişinin yardımlarını alan d'Ohsson, 1784'te Fransa'ya gitmiştir. 1784-1792 yılları arasında çoğunlukla Fransa'da olmak üzere Avrupa'da yaşamış; Paris'te Male Dupan'ın ve bir Fransız rahibin yardımlarıyla beraberinde getirdiği malzemeleri tasnif etmiştir. Ayrıca Venedik'te bulunduğu zamanlarda H.Mikael Çamcıyan ve H.Gugas İnciciyan gibi kişilerden de yardım almıştır.

Diplomatlık mesleğinde de hızla ilerlemiş olan baba d'Ohsson, İsveç Kralı tarafından çeşitli unvan ve taltiflerle onurlandırılmıştır. 1783 tarihli İsveç-Osmanlı Ticaret ve Dostluk Anlaşması'nın imzalanmasındaki üstün çabalarından dolayı "Vasa Nişanı"na layık görülmüştür. 1796'da İsveç Elçisi olmuş; 1801'de ise şövalye payesiyle asalet unvanı almıştır. Fakat Osmanlı tebaası olan bazı Katolik Ermeniler gibi malvarlığını Fransa'ya taşıması ve ardından ihtilal ayaklanmalarında servetini kaybetmesi kötü günlerinin başlangıcı olmuştur. İstanbul'a döndüğünde İsveç Elçisi sıfatıyla Jacobinler

ile girdiği sıkı ilişki ve altında maddi çıkar yattığı söylenen Fransa tarafgirliği, Fransa'nın 1798'de Mısır'a saldırması ile onun iyice gözden düşmesine ve istenmeyen adam yani "Persona non Grata" ilan edilerek Nisan 1799'da İsveç hükümeti tarafından geri çağrılmasına sebep olmuştur. Çağdaş bir yazar tarafından d'Ohsson'un bu dramatik durumu çok güzel bir şekilde ifade edilmiştir; "Tercümanların en iyisi, elçilerin en kötüsü." 12 Ağustos 1799'ta Viyana'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılan d'Ohsson, hayatının geri kalanını Fransa'da geçirmiş ve ölüm tarihi olan 27 Ağustos 1807'ye kadar Paris yakınlarındaki Biavre'de yaşamıştır. Bab-ı Âli ona her daim Osmanlı uyruğu gözüyle bakmıştır. Hatta bu dönemin resmi Osmanlı belgeleri İsveç elçisine genellikle "köleniz, Mouradgea" diye atıfta bulunur.

Nizam-ı Cedid hakkında kaleme aldığı layihalar dışında esas önemli eseri *"Tableau General de l'Empire Ottoman"*dır. Üç ciltten mütevellit ve büyük boy basılan eser, İslam Hukuku ve Osmanlı Tarihi olmak üzere iki ana bölüme ayrılmıştır. Özensiz ve bölük pörçük bir çalışma ile dilimize de çevrilen bu eser, 18. asır ve öncesi Osmanlı genel tablosuna dair teferruatlı gözlemler içeren en önemli kaynaklardandır. D'Ohsson 1792'de İstanbul'a dönüşünde beraberinde getirdiği eserin ilk iki cildini III. Selim'e sunmuştur. Eserin çok beğenilmesi üzerine kendisine 5000 kuruş gibi büyük bir atıyye verilmiştir. Çeşitli dillere çevrilen eserin Fransızca ikinci baskısı baba d'Ohsson'un sağlığında başlamış ve yedi küçük boy kitap halinde tasarlanmıştır. Ne var ki bu basımın son üç cildinin yayımlanması oğlu Abraham Constantin d'Ohsson tarafından gerçekleştirilmiştir. Ignatius d'Ohsson'un üzerinde çalıştığı diğer eser *"Tableu Historique de l'orient"* başlığını taşımakla beraber yayımlanma fırsatı bulamamıştır.

Babası gibi hem diplomatlık mesleğini yapmış hem de tarih bilimiyle meşgul olmuş olan A.C. d'Ohsson, eğitimine İstanbul'da başlamış ve yetiştiği ortam sayesinde çeşitli Doğu dillerine vakıf olmuştur. 1791'de Paris'e giderek tahsiline burada devam etmiş fakat bir süre sonra ihtilal ortamının karışıklıkları sebebiyle Viyana'ya geçerek burada Maria Theresia Harb Akademisine girmiştir. Daha

sonra İsveç'e giderek Upsala Akademisinde İsveç edebiyatı, tarihi, mitolojisi ve kültürü üzerine eğitimini sürdürmüştür.

1799 Mart'ında İsveç Hariciyesi'nin katiplik sınavını başarıyla veren A.C. d'Ohsson, 1801'de babası ile birlikte Paris'e yerleşmiştir. 1805'de Madrid, 1810-1813 yılları arasında Paris'teki İsveç elçiliklerinde sekreterlik yapmıştır. 1813'te Katolik mezhebinden ayrılıp Protestan olması ise dikkat çekici bir husustur. 1833'te Lovisa Sidonia ile evlenen fakat çocukları olmayan A.C. d'Ohsson'a İsveç Kralı tarafından Kont unvanı verilmiş ve 1835'te Berlin'e elçi olarak atanmıştır. Diplomatlık kariyerini 1851'deki ölümüne kadar Berlin ve Dresden'de devam ettirmiş ve İsveç sarayında itibarını korumayı her zaman başarmıştır. Belirtmek gerekir ki d'Ohsson ailesinin üç kuşak boyunca serüvenine baktığımızda adeta Osmanlı İmparatorluğu'nun, imparatorluktan ulus devlete siyasal egemenliğinin dönüşümünü görürüz. Birinci kuşağı temsil eden dede d'Ohsson, Ermeni cemaatine mensup bir Osmanlı tebaası, ikinci kuşak baba d'Ohsson, Osmanlı imtiyaz sisteminin sağladığı statü ilişkisi sayesinde hem İsveç hem de Osmanlı tebaası, üçüncü kuşak oğul d'Ohsson ise artık bir İsveç vatandaşıdır.

A.C. d'Ohsson bilimsel çalışmalarını dönemin batılı oryantalistlerinin yoğun ilgisini çekmiş olan Orta Asya göçebe halklarına yöneltmiştir. Tanınmış bir çok bilim akademisine *(Journal Asiatique üyeliği için bkz. J.A., I, Paris, 1822, p.54)* üye olarak kabul edilmiştir. Öncelikle 1807'de babasının ölümü ile yarım kalmış olan *Tableua General*'in diğer ciltlerini yayımlamıştır. 1828'de Paris'te *"Des Peuples de Caucase ou Voyage d'Abou-l-Cassini"* başlıklı eserini yayımlamıştır. 1834'te (Lahey) ise en bilinen çalışması olan ve çevirisini sunduğumuz, *"Histoire Mongols depuis, Tchinguis-Khan jusqu'a Timour Beg ou Tamerlan"* isimli eserini tamamlamıştır. Eser kısa sürede ün yaparak bir çok dile çevrilmiştir.

Osmanlı Devleti Maarif Vekaleti tarafından önemi fark edilen bu eser, 1340/42'de Mustafa Rahmi tarafından *"Moğol Tarihi"* ismiyle üç kitap halinde Osmanlıca'ya tercüme edilmiştir. Fakat mütercim,

baba ve oğul d'Ohsson arasında karışıklığa sebebiyet verecek şekilde kitabın kapağına yazarın ismi olarak sadece "Moraje Dohson" yazmakla yetinmiştir.

Yazar, sunduğumuz bu büyük eserini Doğu dillerine hakimiyeti sayesinde Arapça, Farsça ve Türkçe birincil kaynaklardan faydalanarak yazmıştır. İsveç bilim dünyasında Moğollar üzerine hala otorite olarak kabul edilen A.C. d'Ohsson, kitabını neşrederken, özellikle Paris Milli Kütüphanesi'ndeki yazma eserlerden istifade etmiştir. Eserin giriş bölümünde hangi kaynaklardan ne suretle faydalanıldığı teferruatıyla anlatılmıştır. Sonraki kısımlar ise üç kitap halinde düzenlenmiştir:

I. Kitap, 8 fasıldan oluşmaktadır ve bu alt bölümlerde: Orta Asya'nın göçebe milletleri - Eski Türk ve Tatar hükümetleri - Çin imparatorlarıyla münasebetleri - 13. asır başlarında Orta Asya - Moğollar'ın eski gelenekleri - Cengiz Han'ın ataları- Cengiz'in gençliği - Kurultay ve Cengiz unvanı - Güney Çin seferi - Cengiz Han'ın Harizm İmparatorluğu üstüne yürümesi - Irak-ı Acem, Azerbaycan, İran'ın tahribi - Ruslar'ı mağlup etmesi ve Güney Rusya'yı tahribi - Cengiz Han'ın vefatı, askeri usulleri - Cengiz Han yasası gibi başlıklar konu edilmiştir.

II.Kitap, 3 fasıldan oluşmaktadır ve bu alt bölümlerde: Cengiz'in oğullarına ve akrabalarına verdiği eyaletler - Kurultay - Ögedey'in han seçilmesi - Kin İmparatorluğu'nun sona ermesi - Tolu'nun vefatı - Yeni seferler - Sunglar'a karşı savaş - Ögedey'in vefatı - Rusya ve Avrupa'nın istilası - Güyük'ün han seçilmesi - Saltanat devri - Vefatı - Papa İnnocent tarafından Moğollar'a gönderilen misyonerler gibi başlıklara değinilmiştir

III.Kitap, 3 fasıldan oluşmaktadır: Kubilay'ın saltanatı ve Çin'i fethiyle Yuan Hanedanını kurması - Japon seferi - Kubilay'ın vefatı - Kubilay İmparatorluğu'nun genişliği - İdari taksimi - Postalar - Çin'in nüfusu - Ordu - Kaime (kağıt) paralar - Maliye - Kubilay'ın dini - Budizm - Moğol yazısı - Sarayda bayramlar - Temür ve Babür Han devirleri gibi konular ve daha başkaları ele alınmıştır. Kitabın en sonunda Cengiz Han'ın soy ağacını gösteren bir de cetvel yer almaktadır.

Babasının *Tableau General*'ini tamamlaması ve esas olarak anıtsal eseri Moğol Tarihi sayesinde şarkiyatçılık alanında Moğol Tarihi üzerine otorite olarak kabul edilen A.C. d'Ohsson, batılı yazarlar arasında Doğu'yu en iyi bilen tarihçilerdendir. Bu itibarla konuyla ilgilenmekte olan bilimsel araştırmacılar için önemli ayrıntılar sağlayacak olan bu eser, aynı zamanda genel okuyucu kitlesi açısından da tarihin en büyük ve en uzun (yaklaşık 12.000 km) süvari harekâtını gerçekleştiren Cengiz Han ve Büyük Moğol İmparatorluğu hakkında çok değerli ve kapsamlı bilgileri içermektedir. En büyük dileğimiz, bu çalışmanın, okuyucunun Moğollar hakkındaki merakını gidermesine yardımcı olmasıdır.

Önsöz

Asya'nın derinliklerinden başlayarak, Dünya tarihinin en büyük süvari harekâtını gerçekleştirmiş olan Cengiz Han ve onun mirasçıları, 13. asırda büyük bir imparatorluk tesis etmişlerdir. Doğu Avrupa'dan Çin'e ve Rusya'dan Doğu Asya, Hind, İran ve Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyada egemenlik kurmayı başarmışlardır. Öte yandan Moğol İmparatorluğu'nun göçebe kültürü üzerine inşa edildiğinden bahisle, uygarlık tarihinde pek önemli bir yere sahip olmadığı söylenmektedir. Maalesef bu yaklaşım tarzı çoğunlukla konudan uzak veya magazinleştirilmiş veyahut karikatürize edilmiş bir tarih bilgisine sahip olmaktan kaynaklanmaktadır. Zira Kubilay devrinde Moğol İmparatorluğu'nun eriştiği idari, adli ve mali yapıdaki yüksek uygarlık seviyesi o devirlerde bilinen dünyada hiçbir devlette mevcut değildir. Muazzam posta teşkilatı, mali sisteme dahil edilen kağıt para kullanımı -ki Avrupa maddi uygarlığına ancak 4-5 asır sonra girmiştir- devletin idari usulüne ve vergi sistemine ilişkin yeni yasaların çıkarılması, eğitim alanındaki reformlar ve yeni kentlerin inşası bahsettiğimiz uygarlık seviyesinin alt yapısını oluşturan örneklerden bir kaçıdır.

Cengiz Han ve Moğollar üzerine şimdiye kadar bir çok eser yazılmıştır. Bunlardan bir kaçı dilimize de çevrilmiş bulunmaktadır. Fakat eserlerin bir çoğu batılı araştırmacılar tarafından belli bir önyargı ile kaleme alındığı gibi okumalar da benzeri bir güdülenmeyle yapılmaktadır. Bunun en belirgin nedeni Avrupa halklarının toplumsal psikolojinde sürekli yeniden üretilen klasik "tarihsel kötüler" imgelemi içinde Cengiz Han ve Moğollar'a her daim yer verilmesidir. Elbette ki eserler arasında öyle veya böyle çok önemli tarihsel olgulara yer vermekle ve bir çok tarihsel meseleyi gün ışığına çıkartan ve yoğun bir emek ürünü olan ciddi çalışmalar da vardır. Moğollar hakkındaki en önemli kaynaklardan biri, belki de en önemlisi olan *"Moğolların Gizli Tarihi"* adlı eserin Prof. Dr. Ahmet Temir tarafından yapılan titiz çalışma ile dilimize kazandırılması ise bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için büyük bir kazançtır. Bazı 19. asır batılı şarkiyatçılarının yanı sıra özellikle çağdaş Rus araştırmacılarının Orta Asya halkları ve medeniyetleri üzerine yaptıkları çalışmalar bahsettiğimiz önyargıları savuşturacak derinliktedir. Okuyucunun hizmetine sunduğumuz A.C. d'Ohsson'un *"Moğol Tarihi"* de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Eser ayrıca Türk Hukuk Tarihi açısından da önemli bir yere sahip olan Orta Asya "Töre Geleneği" ve "Kurultay" hakkında konulara yer vererek yasama faaliyetine ilişkin detaylı bilgiler sağlamaktadır. İzleri Osmanlı İmparatorluğu'na kadar devam etmiş olan ve Osmanlı Hukuk sisteminde Örfi Hukuk olarak adlandırılan yasa yapma geleneğinin tarihsel kökenleri okuyucunun dikkatini hemen çekecektir.

Eserin II. Kitabının II. faslında, Moğollar'ın Avrupa'yı işgali karşısında Hristiyan dünyası ve Kralların aldığı tutum hakkında verilen bilgiler ise gerçekten çok ilginçtir. Nitekim Avrupalılar başlarına gelen Moğol istilasını şöyle yorumlamışlardır: "*...Çünkü dünya günah ile doldu ve insanlar arasında bir merhametsizlik hüküm sürüyor... Bu Allah tarafındandır, günahlarımızın çokluğu sebebi iledir*". Görüldüğü üzere bu devirde Avrupa'da dinsel düşüncenin etkinliği ve algı bulanıklığı doruk noktasında iken, Cengiz'in Büyük Yasa'sında bütün dinlere karşı saygılı olunması ve ayrım yapılmaması emrediliyordu.

Osmanlıca'ya Mustafa Rahmi tarafından tercüme edilen eseri, günümüz Türkçe'sine çevirirken ana metnin orijinal haline olabildiğince sadık kalmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte gerek eserin yazar tarafından kaleme alınışı sırasında ve gerekse Osmanlıca'ya tercümesinde, özel kişi ve yer isimlerinin telaffuzunda çok sayıda hataya düşülmüştür. Bu hatalar, özellikle, yazarın Moğolca özel isimleri Latince kullanmasının yanı sıra, tercüme edenin de eserin yazıldığı orijinal dilden Osmanlıca'ya yaptığı tercümede kullandığı alfabenin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Elinizdeki çalışmada benzer bir hataya düşmemek gayretiyle, anılan özel isimler çeşitli kaynaklardan taranıp doğruluğu teyit edilmek suretiyle asıl dilindeki haliyle kullanılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Moğolca özel isimler Moğolca'ya, Latin kökenli isimler de Latin alfabesine uygun şekilde ifade edilmiştir. Lakin eserin günümüz Türkçe'si bakımından daha anlaşılır kılınması ve bazı anlatım bozuklukları ya da imla hatalarını düzeltmek adına esası etkilemeyecek ufak müdahalelerde bulunmak mecburiyeti söz konusu olmuştur. Bazı yerlerde ise okuyucuya daha ayrıntılı bilgi sunmak için eserin içeriği ile doğrudan ilgili açıklayıcı dipnotlar düşülmüştür. Herhangi bir karışıklığa mahal vermemek maksadıyla tarafımızdan yapılan bu dipnotlar rakam ile kitabın yazarı tarafından yapılan açıklamalar ise yıldız dipnot biçimiyle gösterilmiştir.

Eserin okuyucu tarafından daha verimli kullanılması hedefine uygun olarak kitabın sonuna orijinal metninde yer almayan bazı eklerin konulması da uygun görülmüştür. Bu kapsamda Cengiz Han Yasası olarak bilinen "Büyük Yasa"nın çevirisinin, Moğol Tarihi hakkında referans oluşturacak bazı temel eserlerden bir kaynakçanın, Büyük Moğol İmparatorluğu'nun sınırlarını gösterir bir haritanın kitabın son kısmına ilave edilmesinin yanı sıra kitabın yazarı ve ailesi hakkında tanıtıcı bir yazıya ve yaptığımız çalışmaya ilişkin önsöz ile içindekiler kısmına kitabın başında yer verilmiştir.

Bu kitabın oluşturulmasında uygun bilimsel ortamı sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Mehmet AKAD ve Selçuk ÖZTEK'e, böyle bir

çalışmanın yapılması fikrini ortaya atan ve her türlü çalışmamda beni şevklendiren hocam Doç. Dr. M. Tevfik ÖZCAN'a, Osmanlıca transkripsiyonda yoğun mesaisine rağmen benden yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Ekrem Buğra EKİNCİ'ye, Moğolca tercümelerde ve her türlü fikir alış-verişinde bana içtenlikle yardımcı olan Ar. Gör. Ayça KIRGIZ'a, son okumaları yapan sayın Kenan ÜNDER'e ve eserin manevi alt yapısının hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen dostlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca eserin nitelikli bir şekilde okuyucuya ulaşmasını ve yayımlanmasını sağlayan Nesnel Yayınlar, yayın yönetmeni Özgür Barış Akbayır ve tüm yayınevi çalışanlarına da teşekkürler.

Bahadır APAYDIN
Anadoluhisarı,
Nisan, 2008

I. Kitap

Giriş

MOĞOLLAR KENDİLERİNE DAİR YAZILI BİR ŞEY BIRAKMADILAR. Onlar hakkındaki bilgi; Çin, Rusya, Polonya ve Macar tarihlerinden alınmaktadır. 13. asırda Moğolistan'ı dolaşan seyyahların tarihlerinde de Moğollar'ın adetlerine ilişkin açıklama ve ayrıntılara rastlanılmaktadır.

Fakat Moğollar'a ilişkin en kıymetli malumatı Arap ve Acem tarihçileri vermektedir. Bu konuda elde birçok Arapça ve Acemce el yazması tarih kitapları vardır. Bunların en mühim ve muteber olanları şunlardır:

Kâmilü't-tarih: Moğollar'dan bahseden ilk islam tarihçisi, büyük ihtimalle *Ali ibnül-Esîr'* dir ki Arapça "Kamilü't-tarih" adındaki umumi tarihinin 12. cildinde bahsetmektedir.

Bu eser, ilk ortaya çıkışından, 1230 senesine kadar olan genel olayları içerir. Moğollar'ın Maveraünnehr, İran, Dicle, Fırat, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya fethinden bahseder. Yazar o zaman Musul'da sakin olup Moğollar'ın İran seferi üzerine sahih bilgi toplamıştır.

Ali ibnül-Esîr, Dicle sahillerinde 4 cemâziyel evvel 555 (12 Mayıs 1160) tarihinde dünyaya gelip, o zaman bir emirlik merkezi

olan Musul'a yerleşmiş. Musul emiri, onu birkaç kere, özel görev ile hilafet merkezi olan Bağdat'a göndermişti. Tarih ve kelamda derin bilgi sahibi idi. Rivayete bakılırsa bin kadar tarih eseri vardır. 630 (m. 1231) senesi Şaban ayında Musul'da ölmüştür.

Kamilü't-tarih'in son altı cildi Paris milli kütüphanesinde mevcut olup bu, uzun müddet, Arap tarihçisi Taberî'nin zannediliyordu. Sonra Reino tarafından bunun Taberi'nin olmayıp Ali ibnül-Esir'in olduğu meydana çıkarıldı.

Sîretü's-sultan Celâlüddîn Mengüberti (veya Menkubirni): *Muhammed b. Ahmed en-Nasavi (Nesevî).* Türk Harizmşah sülalesinin son sultanı Celâlüddîn'in yaşamını yazan bu yazar, Horasan'ın kuzeyinde bir şato sahibi imiş. Bir müddet Sultan Celâlüddîn'in vezirliğinde bulunmuş sonra Nesa' bölgesinin Kethüdası olmuş. Altı sene devam eden saltanat döneminde Muhammed Nesevî, Sultan Celâlüddîn ile pek sıkı düşüp kalkmıştır.

Eser, 108 fasıl olup Sultan Muhammed'in son günleriyle Celâlüddîn Harizmşah'ın hayatını ve saltanatını içerir.

Tarih-i Cihangüşa: *Alaüddin Ata Melik b. Muhammed Cüveynî.* Bu iki kısımdır (aslında üç ciltten oluşur). İlk kısımda Cengiz'in ilk on senesinden bahsedip, Maveraünnehr ve İran seferine dair ayrıntılı bilgi bulunur. Sonra Cengiz'in halefleri Ögedeyve Güyük'ün saltanat döneminden bahsedilir. Burada Uygurlar ve Karahitaylar'la Harizmşah sülalesinin eksiksiz tarihi ve İran'daki Moğol valilerinin idare biçimlerinin (Cengiz'in çekilip gitmesinden, torunu Hülagu zamanına kadar) tarihi bulunmaktadır.

İkinci kısım Müngge'nin hakanlığa seçilmesiyle başlayıp bunun saltanat zamanının ilk günlerinden bahseder. Hülagu'nun İran seferini ve İsmailiyye ilini fethini de içerir.

İran İsmailileri'nin, Hasan Sabbah'tan itibaren tarihini kaydeder. Ayrıca bir dalı olan Bâtıniyye mezhebinin kaynaklarından bahseder.

Müellif Cüveynî, 681 (m. 1283) senei hicriyyesine kadar

yaşamış ise de tarihini 655'de (m. 1257/1258) bırakmıştır. Yazar, Horasan'ın Cüveyn taraflarında dünyaya gelmiştir. Babası Bahaüddin Muhammed Moğollar zamanında İran'da yirmi sene kethüdalıkta (defterdar) bulunmuştur.

Cüveynî babasına yardıma başladığı zaman henüz yirmi bir yaşlarında idi. Babasının ölümünde onun yerine geçti. Hülagu'nun İsmaililere karşı olan seferinde Cüveynî de beraberinde idi. Kardeşi Şemseddin Muhammed, Hülagu'nun 622'de (m. 1225/1226) veziri olunca Cüveynî Bağdat valiliğine tayin edildi ki Irak ile Horasan'ı kapsıyordu. Cüveynî, ölüm tarihi olan 681 hicrisine (m. 1283) kadar Bağdat valiliğinde kaldı.

Tacziyat al-amşar ve tazciyat al-a'şar: *Abdullah b. Fadullah (lakabı Vassaf ül-Hazrat).* Farsça yazma nüshası Paris milli kütüphanesindedir. 1257'den 1325 senesine kadar Moğol tarihini ihtiva eder. Beş ciltir. Moğollar'ın İran'daki idaresinden, Çin'deki Moğol hakanlarından, Türkistan ve Maveraünnehr'deki Cengiz torunlarından, Mısır, Fars, Kirman ve Hind tarihinden bahseder. Cengiz ile ilk halefleri üzerine olan bilgiyi Tarihi Cihangüşay'dan almıştır. Eserin başlangıcındaki tarih 699 (m. 1299/1300) olup Hülagu torunlarından Sultan Gazan'a methiye vardır.

24 muharrem 712'de (1 Haziran 1312) yazar, eserini Sultan Gazan'ın halefi Olcaytu'ya takdim etmiş ki bir sene evvel son bulmuş imiş. O zaman dört ciltmiş.

Yazar Abdullah'ı, Sultaniye şehrinde hükümdara "erbab-ı kalem (kalem üstadı)" diye takdim eden veziri Raşid imiş. Abdullah, hükümdarın huzurunda hükümdar için yazdığı bir methiye ile Sultaniye şehri için diğer bir şiir okumuş. Hükümdar çok beğenmiş, kendi elbisesinden bir kat vermiş ve ona "Vassafülhazrat" unvanını da vermiş.

Vassafülhazrat'ın eseri pek mükemmel olup tarihi olayları edebi bir dille anlatmıştır. Eserini hükümdara takdimden on altı sene sonra beşinci cildini de yazmıştır. Bu cild Ebu Said'in saltanat dönemini,

728 hicrisine (m. 1327/1328) kadar anlatmaktadır. İran'daki Moğol hükümranlığı zamanına ait olaylar için bu eser pek mükemmeldir.

Câmi al-Tarih (Câmiü't-tevârih): *Fazallah Râşid al-Di-n* Farsi yazma nüshası, Paris kütüphanesindedir. 702'de (m. 1302/1303) yazılmıştır. Birinci cildi Moğollar'a ait olup iki kısma ayrılır:

1) Cengiz Han zamanında Tataristan'ın göçebe kabilelerinin parçalanması, bu kabilelerin adları, kaynakları ve oturdukları yerler.

2) Moğollar'ın asıl ve kaynağına ve Cengiz Han'ın atalarına dair hikâyeleri anlattıktan sonra Cengiz ve torunlarının Timur zamanına kadar fetihlerinden bahseder.

Moğollar'a dair tarih kaleme almasını, Raşid'e Sultan Gazan emretmiş. Fakat 11 Şevval 702'de (29 Mayıs 1303) Sultan Gazan öldüğünde eser henüz son bulmamış idi. Eser, Gazan'ın kardeşi ve halefi Olcaytu zamanında son bulmuş. Eserini Olcaytu'ya ithaf etmek istemiş ise de Olcaytu, "Kardeşimin ruhuna ithaf et" demiş. Yazar, Olcaytu'nun emriyle, Moğollar tarihine o bölgede yaşayan milletlerin tarihlerini de ilave etmiş.

Raşid, Sultan Gazan'ın ölümüne kadar olan olayları kaydetmiştir. Fakat Timurlenk'in halefi ve oğlu Şahruh, Raşid'in tarihini okuyarak, bunun Olcaytu ve Ebu Said zamanlarını da yazarak tamamlanmasını, yani 736 (m. 1335) senesine kadar uzatılmasını birine emretmiş, o da yazmış.

Raşid, 699'da (m. 1299/1300) Gazan Han'ın tabipliğine tayin edildi. Sonra Gazan Han, onu İran valiliğine gönderdi. 703'de (m. 1303/1304) Olcaytu tahta çıkınca Raşid'i vezir tayin etti ve bu hükümdar zamanında Raşid vezirlikte kaldı. 706'da (m. 1306) eseri Câmi al-Tarih'i hakana takdim etti. Ebu Said tahta çıktığında rakipleri Raşid'i vezaretten attırdı. Ve Olcaytu'yu zehirledi diye Raşid'i idama mahkûm ettirdiler. Bu büyük alim, 18 sene İran'ı pek iyi idare ettikten ve vezirlikte bulunduktan sonra 718'de (m. 1318/1319) belinden ikiye bölünerek idam edildi.

Ravzât al-cennat fi avsaf-i medînet al-Herât: *Muinüddin Muhammed al-İsfizarî.* Farsça yazma nüshası Paris milli kütüphanesindedir.

Herat ve hatta bilumum Horasan'ı tasvir ile Herat'ın -Araplar tarafından fethinden sonra yazarın yaşadığı zamana kadar- tarihini yazar. Cengiz ordusunun Horasan'ı istilasına dair ayrıntılı bilgi ve Horasan'da Moğollar'ın idaresinden bahseder.

Muînüddin, Timur'un dört kuşak aşağıdan torunu Sultan Bahadır Han'ın memurlarından idi. Bahadır, Ebu Said'in öldürülmesinden sonra 873'de (m. 1468/1469) Herat'ı zaptederek yerleşmiş ve eser onun saltanat zamanının yirmi altıncı yılında yazılmıştır.

Mağzü'l-ensâb: Farsça yazma nüshası Paris milli kütüphanesindedir. Cengiz Han'ın ve Timur'un sülalesine dair şehzade ve sultanların ve bunların eşleri ve cariyelerinin ve başlıca kumandanlarının isimleri vardır. İsmi bilinmeyen yazar, eserini Timurlenk'in oğlu Şahruh Bahadır'ın emriyle yazmıştır. Timur'un torunu, Bedi'uzzeman'a (m. 1517/1518) kadar kaydedilmiştir.

Şu aşağıdaki eserlerde de Moğollar'ın Mısır ve Suriyeliler'le ilişkileri ve savaşları anlatılmaktadır.

Hüsnü'l menâkub es Sîretil Müntezi'a mine's Sîreti'z Zâhirriyye: *Şânî ve Kâtib* Arapça yazma nüsha Paris milli kütüphanesindedir. 659'dan (m. 1260) 676 hicriyesine (m. 1277) kadar Mısır ve Suriye hükümdarı Baybars'dan bahseder. Hükümdarın özel katibi Muhyüddin Ebu'l Fazl Abdullah tarafından adı geçen hükümdarın günü gününe ayrıntılı bir hayat hikayesi yazılmış. Bu pek uzun olduğu için okunması can sıktığından Hassan al-Menakıb, "Ruzname-i Hayat"tan özetlenmiştir.

Teşrifü'l eyyâm ve'l Usûr bi-sîretü's-Sultan el Meliki'l Mansur: Arapça yazma nüsha Paris milli kütüphanesindedir. 679'dan (m. 1280/1281) 689 hicrisine (m. 1290/1291) kadar saltanat süren Mısır Sultanı Kalavun'un tarihi olup yazarının ismi meçhuldür.

Tevârihü's Selâtin ve'l Mülûk ve'l-asâkir: Arapça yazma nüsha Paris milli kütüphanesindedir. Mısır Sultanı Ebulfeth Muhammed bin Sultan Kalavun'un saltanat günlerinin bir kısmını yani 704 (m. 1304) ve 705 (m. 1305) seneleri olaylarını kapsar.

en-Nücûmü'z Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l Kâhire: Cemâleddin Ebul Mehâsin Yusuf bin Tanrıverdi (Tagriberdi): Arapça yazma nüsha Paris milli kütüphanesindedir. 724'den (m. 1323) 790 (m. 1389) senesine kadar olan genel olaylardan bahseder.

Tarih-i Nüveyrî: Arapça yazma nüsha Paris milli kütüphanesindedir. Abbasi halifelerinden el-Müktafi Billah'ın tahta çıkışından yani 689 (m. 1290/1291) senesinden başlayarak bütün Abbasiler'den ve Hülagu'nun Abbasileri devirmesinden ve Endülüs devletinden bahseder.

es-Sülûkül-Ma'rifeti Düveli'l Mülûki: *Şeyh Ahmed el-Makrîzî* Arapça yazma nüsha Paris milli kütüphanesindedir. Mısır'da Fatımîler'in Selahaddin tarafından devrilmesine yani 845 (m. 1441/1442) senesine kadar olan olaylardan bahseder. Bu eser yazarın, Araplar'ın Mısır'ı fethinden itibaren olan, diğer eserinin son kısmıdır. Makrîzî Mısır'da 766'da (m. 1364/1365) dünyaya gelmiş, 845'de ölmüştür.

Tarihü'd-Düvel: Arapça yazma nüsha Paris milli kütüphanesindedir. Fahrüddin er-Râz'nin yazdığı söylenen bu kitap, iki kısımdır. İlk kısım devletin idare biçiminden, sonraki kısım Abbasi ve Fatımî halifeleri tarihinden kısaca bahseder.

Mesâlikü'l-ebsâr fî Ahbâri Mülüki'l Emsar: *İmam Şihabûddin Ebu'l Abbas* Hazreti Ömerû'l Faruk'un sülalesinden olan yazar, daha çok İbnü'l Ömrî diye bilinir. Arapça yazma nüsha Paris milli kütüphanesindedir. Mısır ve Suriye'nin 541'den (m. 1146) 744 (m. 1343) senesine kadar olan olaylardan bahseder. Fakat Tanrıverdi ve Makrizi'nin tarihleri kadar geniş değildir. İbnü'l Ömrî, Mısır ve Suriye'de memuriyetlerde bulunduktan sonra 749'da (m. 1348) Şam'da ölmüştür.

Dûvelü'l İslam: Şeyh Şemsûddin Zehebî Arapça yazma nüsha Paris milli kütüphanesindedir. Eser iki kısım olup, ilk kısım Hazreti Muhammed (s.a.) efendimizden başlayarak el-Müftedî'nin ölümüne (m. 1093) kadar, ikinci kısım buradan 744 (m. 1343) senesine kadar olaylardan bahseder. Her sene islam aleminde ve bilhassa Mısır ve Suriye'de meydana gelen olaylar anlatılır. Bu eser, belki aynı yazarın Tarihü'l İslam eserinden özettir.

Ravdatü's-Sefâ fî Sîreti'l Enbiya ve'l Mülıki ve'l Hülafâi Mirhand (Mir-Havand): Yazarın asıl adı Muhammed bin Havand Şah bin Mahmud'dur (m. 1433-1497). Ravdatü's-Sefâ, en güzel ve mükemmel bir genel doğu tarihidir. Handmir Hülasatü'l-ahbar ve Habibü'sseyr'ini az çok kaynak edinmiştir. Ravdatü's-Sefâ'nın en mükemmel nüshası Viyana'dadır.

Târîhû Müneccimbaşı: Sultan Muhammed Rabi'in müneccimbaşısı Derviş Ahmed Efendi'nin yazdığı Arapça genel tarihtir. Damad İbrahim Paşa'nın himayesi altında, Ahmed Nedim bin Muhammed tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Târîh-i Kıpçak Hânî: Farsça yazma nüsha Paris'tedir. 1138 senesine (m. 1725) kadar olan olayları içeren bir İslam tarihi olup Lahor beyi Seyfûddevle Abdûssamed Han'a ithaf edilmiştir.

I. Bölüm

Orta Asya'nın göçebe milletleri - Eski Türk ve Tatar hükümetleri - Çin imparatorlarıyla münasebetleri - 13. asır başlarında Orta Asya - Bu devirdeki Tatarlar - Adetleri

KUZEYDEN ORTA ASYA'YI SİBİRYA'DAN AYIRAN SIRADAĞLAR, güneyden Kura, Tibet, Seyhun Nehri ve Hazar Denizi ile sınırlı olan Orta Asya'da, Volga kıyılarından Japon denizine kadar uzanan bu geniş kıtada eskiden beri, Türkler, Tatarlar ve Moğollar oturur ve bunlar göçebe halinde yaşarlardı.

Çinliler Orta Asya'nın bu kavimlerine "Kuzey vahşileri" derlerdi ki bunlar Hunlar'dır. Çin tarihlerinde zikrolunan ilk Hun hükümdarı "Hsiung-nu" olup 93 senesine doğru vefat etmiştir. Çinliler Hunlar'a karşı M.Ö. 250 yıllarında meşhur sedlerini inşa etmişlerdir.

Hsiung-nular'dan sonra Sien-piler hüküm sürdü ki M.S. 233 senesine doğru bunların saltanatı da son buldu.

Sonra Tataristan'a ve Çin'in güneyine Topa ve Sutular hakim oldu. 5. asır öncelerinde Jeukenler hakim olup bunlar yüz elli sene sonra Türkler tarafından ortadan kaldırıldı. Ve Türk İmparatorluğu Doğu Denizi'nden (Bahri muhit şarkî) Hazar Denizi'ne, Çin ve Tibet'ten Kuzey Denizi'ne (Bahri Müncemide) kadar uzanıyordu. 744'te bu büyük Türk İmparatorluğu, Çinliler ile müttefik olan Uygurlar tarafından istila edildi. 848'de ise Uygurlar'ın elinden Kırgızlar aldı.

10. asır ortalarında Çin'in kuzey doğusunda, Leao Tung yarımadasında oturan Hitaylar, Tataristan'ı istila ettiler. Hitay hükümeti 1125'de Tataristan'ın uzak doğusunda oturan göçebe Cürcen=Curca kavmi tarafından sona erdirildi.

Curcalar, Çin'in üçte birini fethetti ve Çin'de fethettikleri yerlerde yerleşerek Kin'i başkent yaptılar. Hükümdar kendi sülalesine bu namı verdi. Bu imparatorluk güneyde Hoai Irmağı'na (yani asıl Çin'de kalan yere) kadar, doğuda Japon Denizi'ne, batıda Hia, diğer adıyla Tangut arazisine ve daha ileride Karahitay iline kadar uzanıyordu. Kuzeyden ise Amur Nehri ile Baykal Gölü'ne kadar uzanarak bütün Tataristan'ı içerisine alıyordu.

Orta Asya'da göçebe halinde yaşayan bu millet, Çin'e hiç rahat vermiyordu. Çin asker toplayıp savunma durumu alıncaya kadar onlar işlerini bitiriyorlardı. Çin bunların hücumlarına asla mani olamadı. Onlar daima bir geçit buldular. Çin hükümeti, bu göçebe millet ile olan hududu üstünde diğer Tatar kavimlerinden asker tedarik ederek müdafaaya uğraştı ise de bu siyaset genelde Çin için iyi olmadı. Sonra Çin, bunların hücumundan kurtulmak için en iyi çarenin, o göçebe kavim reisleri arasına nifak sokmak olacağını düşünerek bu siyaseti uyguladı. Reisler arasına ayrılık ve nifak sokmak sayesinde Çin, reislerin yani Tanjou/Hanları kendisine tabi kılıyordu. Bu hanlara unvanlar, övgüler, beratlar, mühürler, hükümdar elbiseleri, davul, bayrak veriyorlardı.

Fakat bu kabileler hünerli bir reis idaresi altında toplanırsa o vakit Çin imparatorlarına istedikleri gibi kanunlar yaptırıyorlardı. Bunlarla barış yapabilmek için, Çin imparatorları; paralar, ipekli kumaşlar vermek, Tatar prenslerinin doymak bilmeyen hırslarını tatmin etmek, bu kabile reislerine kendi kızlarını eş olarak vermek mecburiyetinde kalırlardı.

13. asır öncesinde Orta Asya'nın batısı, Yenisey Irmağı ile Yukarı İritiş'ten itibaren, Türk kavimleri (Kırgız, Uygur, Oğuz, Kıpçak, Karluk, Kangal, Kalkaç...) ile dolu idi. Türkler beşyüzyıldan fazla

bir zamandan beri Asya ve Afrika'nın müslüman hükümetlerine padişahlar yetiştirmişlerdir.

Sungar Irmağı'nın doğduğu İnşan dağlarının doğusunda Tunguzlar oturuyordu. Bunlar o vakit Çin'in güneyine[1] hakimdiler. Bugünkü Çin hanedanı onların soyundandır. Şamu Çölü'nün (Gobi Çölü olmalı) kuzeyinde ise, Cengiz'in idaresi altında Tatarlar oturuyordu ki Asya'yı ve Doğu Avrupa'yı titretmekte idiler.

Bu geniş Orta Asya'da böyle çeşitli kabileler vardı. Bunlardan Moğollar, Baykal Gölü'nün güneyinde otururlardı. Bunlar da çeşitli kabilelerden oluşuyordu. Bayat (Bayaut) kabilesi Cida nehri kenarlarında; Tayciutlar, Selenga kenarlarında; Kunkuratlar (Unggirat), Tataristan'ı Curca ilinden ayıran yüksek dağlarda idi. Cengiz Han'ın mensup olduğu kabile ise Burgada (Burhan Haldun Dağlarında)[2] oturuyordu. Burgada dağlarından çaylar doğardı. Başlıcaları Baykal Gölü'ne dökülen Tuul, Doğu Denizi'ne dökülen Onan (Onon) ve Kerulen ırmaklarıdır.

Burgada dağları epey yüksek olup sivri kayaları bulutlara değer. Bu kayaların yarıklarında tek tük ağaçlar vardır. Bu yüksek dağların zirveleri buz ve karlarla kaplıdır. Vadiler genellikle kumulluktur. Ve ırmaklarının kenarları çayırlar, çam ve kayın ağaçlarıyla süslüdür.

Tataristan, yüksek olduğu için aynı coğrafyada bulunan diğer memleketlerden daha soğuktur. Baykal Gölü, senenin dört beş ayında donar. Sıcaklığın eksi yirmi beş dereceye indiği çok görülür. Fecr şimaliler[3] boran, fırtına, zelzeleler sık sık görülürdü.

Bu kabilelerin halkı saçlarının tepesini nal şeklinde kazırdı, genelde ense taraflarını da tıraş ederlerdi. Tıraş etmeyenlerse saçlarını kıvırarak kulakları ardından salıveriyorlardı. Çeşitli renklerde yassı

---

[1] Tunguzlar diğer adıyla Evenkler esasen Çin'in kuzey bölgesinde yerleşik idi. Genel olarak Sibir kavimleri diye adlandırılan gruba dahil bir kabiledir (çn).

[2] Burhan Haldun dağlarının Moğollar açısından evvelden beri kutsallığı vardır. Ayrıca Cengiz Han öldükten sonra mezarı burada gizli bir yere yapılmıştır (çn).

[3] Kutup bölgelerinde gece türlü renkte görülen ışıklar (çn).

birer başörtüleri (serpuş) vardı; kenarı biraz kabarık ve tümsekli idi. Serpuşenin arka tarafından avuç içi kadar büyüklüğünde bir parçası, aşağı doğru sarkardı. (Taylasan gibi)[4]

Bu serpuşun iki kenarına bağlanmış iki kordon, çene altından bağlanırdı ve bu kordonlar üzerinde iki dilcik vardır ki rüzgârla sallanırdı. Mide üzerinde uçları birbirine kavuşan mintanları bir kuşak ile bedene bitişik idi. Kışın, kürkleri iki kat giyerlerdi. Biri tüylü olup doğrudan doğruya bedene, diğeri bunun üstüne giyilirdi.

Kadınlar saçlarını hotoz[5] tuvalet yaparlardı; fakat kızların kostümleri erkeklerinkine o kadar benzerdi ki dışardan erkek ya da kız olduğunu ayırt etmek güç idi. Oturdukları çadır şöyleydi: Daire şeklinde bir adam boyu yüksekliğinde kafes çitlere sırıklar çakılmış ve bu sırıkların ucu ağaç halkalardan geçirilmiş. Bu çatma birbirine bağlanmış kilimlerle örtülüyor ve bu kilimler daire şeklindeki çatı, sırıklara kıl örme ile bağlanıyordu. Kapısı genelde kilim olup güneye karşı idi. Çadırın üstü genelde açık idi. Yatınca yıldızları görüyorlardı. Çadırın ortasında ocak yakarlardı; duman açık olan üstünden havaya uçup giderdi.

Deve, sığır, koyun, keçi ve bilhassa "Bargir"den[6] oluşan sürüleri, onlara yiyeceklerini veriyor. Et ihtiyaçlarını bu hayvanlar karşılıyordu. En çok sevdikleri yemek, bargir eti idi. Eti muhafaza için ince ince dilerek, gerek havada gerek ateşte kurutuyorlardı. En makbul içki de mayalanmış kısrak sütü idi ki buna "kımız" derlerdi.

Her ihtiyaçlarını sürüleri temin ediyordu; hayvanlarının derilerinden kendilerine elbise; yünlerinden ve kıllarından keçe, kilim, urgan ve iplik; kemiklerinden ok uçları yapıyorlar; kurumuş terslerini[7] kumsal ovalarda yakıyorlardı; bargir ve sığır derilerinden tulumlar; bir tür koç olan "artaç" adında hayvanın boynuzlarından içki kadehleri

[4] Taylasan: Başa sarılan sarıktan aşağı sarkan uç (çn).

[5] Kadınların süs için saçlarının üstüne taktıkları, çeşitli renk ve biçimde yapılmış küçükbaşlık (çn).

[6] Bargir: Orta Asya bozkırlarında sert coğrafi koşullara dayanıklı bir at cinsi (çn).

[7] Kurumuş hayvan dışkısı, tezek (çn)

yapıyorlardı. Bu millet, hayvanları doyurmak için sürekli oradan oraya dolaşmak, otlaklar, meralar aramak mecburiyetinde idi.

Yerleştikleri otlaklardaki ot tükenmiş ise çadırları bozup çadırı, kap kacağı, çocukları hayvanların sırtına yükleyerek yeni otlaklar aramaya giderlerdi. Her kabilenin kendisine mahsus bir damgası olup bu damga hayvanlara vurulurdu. Her kabile sınırlı bir arazi sahasında yaşardı. Ve kabileler, mevsime göre, bu arazinin çeşitli yerlerinde ikamet ederlerdi. Bahara doğru yaylağa çıkarlar, kışa doğru ovalara dönerlerdi. Kışın hayvanlar gıdalarını ayaklarıyla karları eşerek karın altından çıkarırlardı. Fakat karlar eridikten sonra kuvvetli don tutarsa ayaklarıyla buzları kıramayan hayvanlar açlıktan kırılırdı. Bargirler ayaklarının kuvvetliliği sayesinde bu tehlikeye çok az maruz kalırdı; bunun için hayvanlarının çoğunluğu bargir idi.

Bedeni ve mali güçlere ne kadar sahip iseler o kadar kadın ile evleniyorlardı. Bir kız alabilmek için, babasına uygun miktarda hayvan verilecektir. Her eşin ayrı çadırı ve ev idaresi vardı. Babası vefat ederse oğlu üvey annelerine bakmaya mecbur idi; genelde öz annesinden başka diğerlerini, oğul kendine kadın olarak alırdı. Vefat eden kardeşlerin dul eşlerine sağ kalan kardeş bakar ve genelde onlarla evlenirdi. Kadınlar çok çalışkandı. Eşleriyle birlikte sürülere bakar, sonra elbise, keçe ve kilim dokur, arabaları sürer, develeri yükletir ve erkekleri gibi yiğit bir şekilde ata binerlerdi.

Biri hasta olursa çadırının önüne mızrak dikilirdi ve yanına hastaya bakandan başka kimse girmezdi. Ölümünde, akrabası dostları acı acı bağırırlar, ağlarlardı ve kötü ruhlardan sakınmak için derhal defnederlerdi. Ölünün önüne et ve süt konurdu ve dostları ölüye yemekler getirirdi. Mezarının üstünde en sevdiği atı -eğerlenmiş bir halde- kesilirdi. Mezarı içine kap kacak, bir ok ve birçok yaylar koyulurdu (öte tarafta kullanmak için). Bu merasimde hazır olanları daha sonra iki ateş arasından geçirirlerdi. Keza ölünün çadırı ve bütün eşyaları da temizlenirdi. Ölünün ruhu için hayır aşı pişirilir, dağıtılırdı.

Prensler ölünce, bir çadırın ortasına konulmuş bir taht üstüne oturtulur ve önüne bir sofra konularak bu sofra üstüne bir sahan et, bir tas kısrak sütü konulurdu. Bu çadırla beraber bir tay ve bir kısrak, gemli ve eğerli bir at ve prensin kıymetli eşyası hep gömülürdü. Bu mezar gizli tutulurdu. Nerede olduğunu pek az kimse bilirdi. Yahut korumasına bir miktar asker ayrılırdı. Herkes bu mezara yaklaşamazdı. Evini yıkarlardı. Ve üçüncü nesile kadar bunun adını anmak yasak idi. Çünkü adını anınca ruhu acı çeker derlerdi. Moğol, Türk ve Tatar kavimlerinin inanışları, Asya'da göçebe halinde dolaşan diğer kavim inanışınınkinden pek de farklı değildi. Ulvi bir varlığa inanarak buna Tengri-tanrı derlerdi. Güneşe, aya, dağlara, ırmaklara ve tabiata taparlardı.

Güneş doğarken çadırlarından çıkıp güneşe karşı üç defa diz çökerlerdi. İçtikleri içkinin bir kısmını gök ve yer tanrıları adına yere dökerlerdi.

İbadet ettikleri tanrılarını (mabud), ağaç veya keçe parçalarıyla gösterirlerdi. "Ongon" denilen bu mabudlarını çadırın duvarına asarlar ve ağzına et ve süt sürmek suretiyle yemeklerini ilk evvel o mabudlarına tattırırlardı. Onlara göre ölüm bir geçit olup öte tarafta aynı surette hayat sürülecekti. Kötülükleri, kötü ruhlara bağlarlardı. Bunların şerrinden, gerek kurbanlar gerek sihirciler vasıtasıyla kurtulmanın mümkün olduğuna inanırlardı.

Sihirciler aynı zamanda düş yorumcusu, basit falcı, hayvan bağırsaklarına bakan falcı, müneccim ve hakim de idiler. Sihirciler, "Ruhlar bize geçmişin, şimdinin ve geleceğin esrarını bildiriyor" derlerdi.

Bunlar ruhları, küçük bir davul çalarak ve sihirli sözler söyleyerek çağırırlardı. Ve bu esnada sihirci bayılıp düşerdi. Ayıldıktan sonra neye vakıf olduysa anlatırdı. Bunlara hemen her mesele için müracaat olunurdu. Söylenenler gerçekleşmese bile bunlara körcesine itimat olunurdu.

Yaşam tarzları bu milleti en mükemmel surette askeri yaşama hazırlıyordu. Bunlarda koku alma, görme, işitme pek güçlü idi. Daima çadırda ve seyyar yaşamaya, en küçük yaşından itibaren ata binmeğe, ok atmağa, birçok zorluk ve mahrumiyete katlanınağa alışmak ve bunlardan başka sert bir iklimde yaşamak ile onlar savaş meydanları için doğmuş kimselerdi.

Bargirleri, küçük boylu fakat koşu için çok iyiydi. Yorgunluğa dayanıklı ve süvari manevralarına kabiliyetli idi; süvarinin elleri ok atmak ile meşgul iken, at gemsiz idare olunabilirdi. Her süvari harbe birkaç tane at götürürdü. Askerler bakır bir zırh giyerlerdi. En mühim silahları ok idi. Düşmana uzaktan ok atarak hücum ederler ve ona rahat vermezlerdi, kaçarken de ok atarlardı. Mümkün olduğu kadar yakın dövüş silahları ile yapılan çarpışmalardan çekinirlerdi.

Genelde sonbaharda savaşırlardı, çünkü bargirleri en ziyade sonbaharda kuvvetli idi. Düşmanın olduğu yeri daire şeklinde çevirirlerdi. Küçük bir çadır, bir süt tulumu ve bir tencere eşyalarını teşkil ediyordu. Hayvanların bir kısmını kendileriyle beraber harbe götürerek bunların sütü ve eti ile geçinirlerdi. Bir ırmağı geçmek için eşyalarını bir tulumun içine koyarlar ve tulumu bargirlerin kuyruğuna bağlayıp kendileri tulumun üstüne oturarak geçerlerdi.

Kabile reislerine "Nonjon"[8] veya "Taischi" denilirdi. Bunlar hana itaat ederlerdi. Kabile reisliği, ırsî idi. Her kabile 100 kişilik bölüklere ayrılırdı ki bunların bir yüzbaşısı vardı ve aynı bölükten olanlar daima bir yerde çadır kurarlardı. Kabile üyeleri kabile reisine yıllık vergi olarak hayvan verirdi. Fakat bu kabile reisleri, onların mutlak efendileri gibi olup bütün mallarını, hatta canlarını bile alabilirdi.

Millet böyle ordu şeklinde tanzim ve teşkil edilmiş olup savaştan savaşa koşardı. Hepsi bir reis altında toplanınca yalnız Asya'yı değil, Avrupa'nın bir kısmını da zaptettiler.

---

[8] Dilimizde bu kavramın karşılığı Noyan'dır (çn).

II. Bölüm

Moğollar'ın eski gelenekleri - Cengiz Han'ın ataları - Cengiz'in gençliği - Bir kaç kabileye bey olması - Kereyit (Kereit) hanlarıyla ilk münasebeti - Kereitler'e dair bilgi - Temuçin ile Ong Han'ın çeşitli Tatar kavimleri üzerine seferleri - Bu ikisinin arasının açılması - Temuçin'in bozgunluğu - Balçuna'ya geri dönüşü - Kereitler'i mağlup etmesi - Ong Han'ın vefatı - Temuçin'in Naymanlar'ı mağlup etmesi - Merkitler'i itaati altına alması - Tatarlar'ı mağlup ve Hia memleketini istila etmesi - Hia'ya dair bilgi - Kurultay ve Cengiz unvanı - Hia üstüne ikinci yürüyüş - Kırgızlar'ın itaati - Oyiratlar'ın itaati - Tuguta (Togtoga) üstüne sevkiyat - Uygurlar kim? - Hia üstüne üçüncü sefer

NESİLDEN NESİLE, ağızdan ağıza gelen rivayete göre Cengiz Han'ın dünyaya geldiğinden iki bin sene evvel, Moğollar Tataristan'ın diğer halkları tarafından mağlup edilmişti. Bu galip halk Moğollar'ı hep kesmiş. Bundan yalnız iki kadın ile iki erkek dağlar arasında Ergenekon, (kayalık demek) adında bir yere kaçarak kurtulmuşlardı. Bu adamların adı Tunguz (Tegouz) ve Kayan (Cayan, Moğolca sel anlamında) idi. Sığındıkları yer otlak olduğundan bunlar süratle çoğaldı ve kabilelere ayrıldılar. Tepeleri yalçın kayalı dağlar arasında, sıkışıp kalmış olduğundan bir gün bir meclis kurarak buradan çıkmaya karar verdiler. Bu dağlardan birinin demir madenlerinden demir

çıkarıyorlardı. Pek çok odun yığınları yığdılar ve yetmiş körük ile ocağı yaktılar. Ateş, demir madenini eritip dağı deldi. Ve bu yeni kavim kendine böyle yeni bir yol açtı.

Cengiz torunlarından Moğol hakanları her senenin son gecesinde bu olayın yıldönümü merasimini yaparlardı. Demirciler saray erkanının huzurunda demir döverlerdi ve tanrıya şükürler edilirdi.

İşte Moğol kavminin menşei[9]. Moğol, zayıf ve temiz yürekli demektir.

8. asır ortalarına doğru Ergenekon'dan çıkan bir çok kabileler Onon (Onan), Kerulen ve Tula kıyılarına yerleştiler. Bunların reisleri Börteçin (gökkurt demek) idi. Sekiz kuşak aşağıdan torunu (Baiyan-Dobun-mergan), Alan-hoa (Alancoua) adında bir dul bıraktı. Bu kadın Kurlus kabilesinden idi. Kocasının ölümünden bir çok sene sonra gebe kaldı. Kocasının ana babası Alanhoa'yı azarladılar. Kadın, her gece rüyasında, çadırına bir ışık girdiğini ve bu ışığın sonra bir delikanlı olduğunu anlattı. Bundan kadın üç oğul dünyaya getirdi. Küçüğü olan Bodonçar, Cengiz Han'ın sekiz kuşak yukarıdan dedesi idi, bu üç oğulun doğum tarihi 10. asır evveli olduğu tahmin ediliyor. İşte bu üç kardeş çoğalarak çocukları bir çok kabileler teşkil etti. Bu üç kardeşin torunlarına "Niron" (Nirun) lakabı verilerek diğer Moğol kabilelerinden ayrıldı. Niron, aslı temiz demektir. Her kabilenin çocuğu en üstteki dedesine kadar atalarının adını bilirdi. Çocuklara dini şeylerle birlikte atalarının adı dikkatle öğretilirdi. Bodonçar (Bodunchar) küçük oğlu (Doutoum-Menen); Munulun ismindeki karısından dokuz oğul bırakarak öldü. Bu çocukların sekizi ve anneleri Calayirler tarafından kesildi. İmparator Curca askerleri Kerulen ırmağı tarafında Calayirler'e (Jalair) hücum

[9] Bazılarına göre de Moğollar; Çinliler tarafından demir madenlerinde işletiliyordu. Bunlar kaçarak özgür çoban hayatı sürmeye başladılar. Dalay Gölü'nden çıkıp Amur nehrine dökülen Aryonna Irmağı civarında yine bu isimde Aryonna dağlarında demir madenleri var ki yüzyıllardan beri işletildiği anlaşılıyor. Ergenekon'un burası olduğu zannedilmektedir. Bu maden ocağı üzerine bir miktar açıklama şu eserdedir: WITSEN. Noordenoost Tartary. Tom 1. p. 78-311

ile onları mağlup etmişti. Calayirler'den yetmiş aile firar esnasında Munulun'un arazisine vardılar. Bunlar aç idi. Munulun'un oğullarının at talimleri ettiği çayırda Calayirler ot kökleri yiyorlardı. Munulun çayırı bozuyorsunuz diye onlara mani olmak isteyince onu öldürdüler. Sonra Calayirler, Munulun'un oğullarının müttefiki bir çok kuvvetli kabilenin intikamından korkarak Munulun'un çocuklarının hepsini kestiler. Yalnız en küçüğünü alıkoydular. Bunun adı Kaydu (Kaidu) idi. Kaydu kumanda edebilecek bir yaşa gelince amcası Natchin, ona, Bargu ve Çişu ırmakları kıyılarında bulunan kabileleri verdi. Kaydu bunlarla Calayirler'e hücum ederek onlardan intikamını aldı.

Arazisi Moğolistan'ın en sonunda yani Tugrum Burguçin'de olan Kaydu, ölümünde üç oğul bıraktı. Tumneli (Tumbinai Seçen) Han'ın babası Baysungur Kaydu'nun büyük oğlu idi. Tumneli Han'ın dokuz oğlu oldu. Ve bunlar o kadar çoğaldı ki 1300'de[10] torunları 20-30 bin kişiye varmıştı.

Tumneli'ye altıncı oğlu Kabul Han halef oldu. Kabul Han altı oğul bıraktı ki her biri yiğit olduğundan bunlara Kayat (Sel) lakabı verildi. Bunlar Ergenekon'dan çıkanların torunları idi. Fakat Dumhun-Bayan'dan sonra kabileler çoğalarak her biri özel birer isim takınmakla Ergenekon'dan çıkanların sülalesi belli olmaz oldu. Bu sırada Tatarlar ile Türkler arasında harb patladı. Sebebi Kabul Han'ın kayın biraderi Sayın Tegin hasta olmuştu. Tatar bir sihirci çağırıldı. Sihirci sihrini yaptı. Fakat tesir etmeyerek Sayın Tegin öldü. Akrabaları sihircinin arkasından koşarak memleketine dönmekte olan bu sihirciyi öldürdüler. Bunun üzerine Tatarlar silahlanarak sihircinin intikamını almaya koştular. Bu harbin neticesi bilinmiyor. Fakat bir müddet sonra Kaydu'nun torunu Hambukay Han (Ambahai Han)[11] ki Tayçut (Tayciut) kabilesinin reisi idi ve Tatarlar tarafına bir kız

---

[10] 1200 senesi olması gerekir (çn).

[11] Ambahai Han, Kaydu'nun oğlu Çarahai'nin torunudur. Bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara, 1986 s.14 (çn).

aramağa gitmişti, Tatarlar onu tutuklayarak Güney[12] Çin imparatoru Curca'ya teslim ettiler. Bir müddet evvel Curca'nın zabitlerini Kabul Han öldürtmüş idi. Curca, Hambukay'ı asi göçebelere mahsus ceza olan ağaçtan bir at üstüne çiviletti. Hambukay'ın iki oğlu, babalarının intikamını almak için Kabul Han'ın oğlu Kubilay Han ve Cengiz'in babası ve Kabul Han'ın torunu Yesugai Bahadır ile birleşerek İmparator Curca üzerine yürümeğe hazırlandılar. Meziyet ve yiğitliği ile kardeşleri arasında öne çıkan Kubilay Han, mahiyetinde böyle bir çok Moğol kabileleri ile Çin'e hücum ederek Çin ordusunu mağlup etti ve bir çok ganimet ile döndü

Kubilay Han'ın kuvveti ve yiğitliği dillerde destan oldu. Kubilay Han'ın kumanda verirken sesi gök gürler gibi gürlüyor, elleri ayı ayağı gibi olup her ne olursa olsun her şeyi bir çöp gibi kırıyor, diye türküler çağırırlardı. "Kubilay Han kış geceleri, koca ağaçlar yığılarak ateş verilmiş ocaklar yanında çıplak yatar ve üzerine kıvılcımlar sıçrarmış, o hiç duymazmış, sabah uyanıp yanık yerlerini görünce böcekler ısırdı dermiş" gibi hikayeler dillerde dolaşır idi. Yine hikaye edilirdi ki Kubilay Han her gün bütün bir koyun yermiş ve testilerle kımız içermiş.

Çin seferinden dönünce Kubilay Han'a, avda, Moğollar'ın Dorben (Dörben) kabilesi hücum etti. Yanındaki adamları kaçtı, Kubilay Han atını bir bataklığa sürdü. At battı fakat kendisi atlayıp bir yol bularak bu bataklıktan çıktı.

Dorbenler, Kubilay'ı, karşı sahilden yayan gidiyor gördüler ve "Atsız, bir Moğol ne yapabilir?" diye takipten vazgeçtiler. Kubilay olduğunu bilmediler.

Avdaki maiyeti kabileye dönerek Kubilay Han'ın öldüğünü ilan etmişlerdi. Cengiz Han'ın babası Bahadır Yesugai, Kubilay Han'ın ailesine başsağlığına gitmiş ve adet gereğince yas yemeği götürmüştü. Fakat Kubilay Han'ın karısı, kocasının öldüğüne inanmıyordu: "Sesi gök kubbelerine kadar çıkan; elleri üç yaşındaki bir ayının

[12] Kuzey Çin olmalı

ayaklarına benzeyen bir cengaver nasıl olurda Dorbenler'e mağlup olur? Geç kalmasına başka sebep vardır. Göreceksiniz ki yakında çıkıp gelecektir" diyordu.

Nitekim, düşmanları çekilip gittikten sonra, Kubilay Han bataklığa dönüp atını çıkardı; üstüne binip, "Nasıl olurda ben bu alçaklardan intikam almadan dönerim?" diye Dorbenler'in arazisi üstüne yürüyüp yayılmakta olan bir sürü kısraklarını önüne katıp götürdü.

Kabilesinde herkes Kubilay Han'ın ölümüne ağlarken, çıkageldi. Kubilay'ın biraderi Bartan Bahadır'ın dört oğlu oldu. Üçüncü oğlu Bahadır Yesugai pek cesur olmakla, kendi ailesini teşkil eden Kayat (Kıyat) ve Nirun kabilesine reis seçildi. Çinliler, Tatarlar ve diğer Moğol kabileleriyle birçok savaşlar yaptı. Yesugai 1155'de Tatarlar'ı mağlup etti. Bu savaşta Tatarlar'ın Temuçin Üge adında bir kumandanları da öldü. Bu esnada Yesugai'nin eşlerinden Hoelun (Oyelun) -ki bu karısı Moğollar'ın Olhunot (Olkunut) kabilesinden idi- Deli'un Boldalı adındaki bir yerde bir oğul dünyaya getirerek öldü. Yesugai zafer hatırası olmak üzere bu oğlana Temuçin adını verdi[13].

İşte bu çocuk daha sonra Cengiz Han oldu. Cengiz Han, Melik ül Memalik yani ülke sahibi demektir.

Bu çocuğun sağ avucunda pelteleşmiş (pıhtılaşmış) kan tutarak dünyaya geldiği hikaye olunuyor. Arazisi yukarıda da bahsedildiği üzere, ortasından Onon, Kerulen ve Tula[14] ırmakları çıkan, Burhan Haldun dağında idi. Yesugai'nin Hoelun adındaki karısından üç oğlu daha olmuştu: Çutci, Kaçun, Tugu. Torunları diğer Kayatlar'dan (yani Ergenekon'dan çıkanlardan) Börtecükin (Burçigin) lakabıyla ayrılırdı. Börtecükin, gözleri boz-siyah demektir.

Babasının ölümünde, Temuçin on üç yaşında olduğundan, babasının kabilesi küçük bir çocuğa itaat etmeyi istemeyerek Kaydu Han torunlarından cesurluğuyla meşhur Tayçiut kabilesi reisi Bergutai

[13] Temuçin'in doğum tarihi, zilkade 549 (Şubat 1155) olarak kabul edilmektedir. Çin tarihçileri ise 1162 derler.

[14] Bazı kaynaklarda bu ırmak "Tola" ismiyle de zikredilmektedir (çn).

(Bekhter) bayrağı altına girdiler. Yesugai'nin dul kalan karısı ata binip eline "Tuğ"u[15] aldı ve kendilerini terk eden kabilenin takibine koyularak onlarla harb etti ve bir kısmını geriye döndürdü.

Temuçin delikanlı olunca, kendine taraftar olanlar pek az idi. Birgün Temuçin'i Bergutai, ki Geraltuk lakabını almıştı, esir aldı ve kaçamasın diye boynuna, dişli halkalar vurdurdu. Esareti zamanında Temuçin'e, ihtiyar bir kadın bakar ve saçlarını tarardı. Temuçin bir çaresini bulup kaçtı. Bir gölün içine saklandı. Tayçiut kabilesi efradı ardından aramaya çıktı. Cengiz gölün içinden yalnız burnunu çıkarıyordu. Tayçiutlar bu gölün etrafını aradılar, bulamadılar. Fakat Seldûz, Temuçin'i gördü; görmüyor gibi yaptı. Diğerleri ile oradan ayrıldı sonra derhal geri dönerek Temuçin'i çıkardı. Halkayı attı. Onu evine götürüp koyun yünü ile dolu bir arabanın içinde sakladı. Tayçiutlar, Seldûz'un evine gelip her yeri aradılar bulamadılar. Bunlar gittikten sonra, ev sahibi, Temuçin'i çıkarıp bir kısrağa bindirdi, eline kızarmış et ve ok verdi. "Haydi tanrı selamet versin" diyerek Temuçin'i memleketine gönderdi. Bu Seldûz'un adı Çeburkançire (Sorhanşira) olup bir müddet sonra Tayçiutlar'dan firar etmeye mecbur oldu ve Temuçin'in yanına kaçtı. Temuçin de ona çok iyilik etti.

Başka bir kere daha Temuçin büyük bir tehlikeye düşmüştü: Bir defa yanında adamlarından yalnız Yurguci ile Yurgul varken oniki Tayçiut'a rastgeldi; Temuçin düşmanlarına doğru ilerlemeye başladı. Üstüne oniki ok birden geldi. İki ok ağzını ve boğazını yaraladı. Temuçin, kanlar içinde, yere yuvarlandı. Yurgul, derhal taşlar ısıtarak bu kızgın taşların üstüne kar atıyor ve süretle çıkan buharı Temuçin'in ağzına tutuyordu. Böylelikle boğazındaki pıhtılaşmış kan dışarıya akıyor ve Temuçin'in nefes alabilmesi mümkün oluyordu. Kuşbaşı kar yağıyordu. Burguci yağmurluğu Temuçin'in başı üstüne gererek bütün gece öyle bekledi; kar ise bele kadar yığılmış idi. Tan yeri ağarırken Temuçin'i ata bindirip evine götürdüler. Burguci ve Yurgul'a bu fedakarlıkları

[15] Bu bayrağı ve Tuğ kullanmasını Tatarlar ve Türkler , Çinliler'den almışlardır (d'Ohsson).

dolayısıyla bilahare kendilerine "Tarhan" (Turhan) unvanı verilerek mükafatlandırılmışlardır. Bu unvana nail olanlar, her vergiden muaf idi: savaşta elde ettikleri ganimetin hepsi kendilerinde kalırdı ve ne vakit isterlerse Han'ın yanına gidebilirlerdi; ve ne kabahat işlerlerse işlesinler cezalandırılamazlardı ve bu dokuz nesil devam ederdi[16].

Bir kere de Temuçin Merkit kabilesinin eline düşmüştü. Ailesinden getirdiği fidyeyi vererek yakasını kurtardı.

Temuçin böyle bir çok tehlikeler atlattı.

İhtiras iğneleri onu iğneliyor kendine taraftar arıyordu. Pek çok uğraştıktan sonra kumandası altına bir kaç kabileyi topladı. Bir savaşta Tayçiutlar'a galip geldi. Bu Temuçin'in iktidarını artırdı. Tayçiutlar'ın otuz bin süvari ile ilerlediğini işitince Temuçin kendine tabi olan kabileleri Onon ırmağına akan Balce Çayı kıyısında topladı. Onüç bin adamı vardı. Bununla Tayçiutlar'ı mağlup etti. Bu galibiyeti üzerine diğer bir çok kabileler Temuçin'e katıldı.

590'da (1194) Tatar kabilelerinden biri; Çin imparatoru Curca'ya karşı isyan etmekle İmparator, bu Tatar kabilesi üstüne Çin'den bir ordu gönderdi. Ve Moğol kabilelerine de asi Tatarlar'a hücum etmelerini emir etti. Temuçin bundan istifade ile Moğollar'ın düşmanı olan bu Tatarlar'a hücum etti. Asileri bozdu. Çin generali Ovanian Siyanik, Temuçin'e "Çasut Kori" unvanını verdi ki "baş muhafız" demektir. Temuçin, o vakit kırk yaşında idi. Hayatının ilk devresine ait bilgi bundan ibarettir.

591'de (1195) Temuçin, Kereitler hanı Ong Han'a (Wang Khan)[17] karşı isyan eden ve yine Kereitler'den bir kabile olan Tutgayit

---

[16] Ala al-Din: Tarihi cihangüşay (Acemce el yazması Paris kütüphanesinde) Turhan unvanı , Türklerde pek eskiden beri mevcut idi. Türk hanlarından Mugan'ın, 560 da Konstantinopol İmparatoru Justin'e gönderdiği sefir, Turhan unvanına haizdi.

[17] Ong Han, Temuçin'in babası Yesugai'nin kankardeşidir. Ayrıca babası öldükten sonra Temuçin'e adeta babalık da yapmış ve onun yetişmesini sağlamıştır. Bu itibarla Ong Han'ı, Temuçin'in ilk müttefiklerinden saymakta bir sakınca yoktur. Fakat yıllar sonra Cengiz Han'ın, Ong Han ile ile arası açılacaktır (çn).

kabilesi reisi Hagayu'ya hücum ile mağlup etti. Ong Han ve Hagayu kardeştirler.

Ertesi sene Ong Han, Temuçin'i ziyarete geldi. Kereitler kalabalık olup Orhon ve Tula ırmakları kıyılarında ve Karakurum dağlarında ikamet ediyorlardı; Şu kabilelerden meydana geliyordu. Cirigir (Cirgin), Tungayit Tumalut, Sakiyat, Eliyat, Kereit. Bütün bu kabilelere Kereit kabilesinden bir prensin idaresi altında toplanmalarından beri, Kereit kabilesi deniliyordu. Bu kabileye Nasturi papazları hristiyanlığı öğretmişlerdi[18]. 11. yüzyılda Suriye Nasturi papazları -8. asır sonlarından itibaren- Türkistan'da ve Çin'de hristiyanlığı yaymaya başlamışlardı. Bilhassa Çin'de hayli rağbet bulmuşlardı. Nasturi patriki Timuca -ki 778'den 820'ye kadar ruhani lider olarak kaldı- Türk hanını hristiyanlığa davet etmişti.

Ong Han'ın dedesi Markuz Buyuruk (Buyuruk, Türkçe kumandan, imparator demektir) Tatar hükümdarı Naur Buyuruk tarafından esir edilerek Güney Çin imparatoruna teslim edildi. Ve Çin imparatoru, Markuz Buyuruk'u ağaçtan eşek üstüne çivileterek idam etti.

---

[18] Kereit kabilesi Hristiyan idi. İşte bu konuda Ebu el-Ferec'ın hikayesi: Nasturi patriki Jean (ki Bağdat'ta bulunan ruhani otoriteyi 1001den 1012'ye kadar işgal etmişti), Mira metrapolidi Abdü Yesua'dan Horasan'dan yazılmış şöyle bir mektup aldı: "Kereit kavmi hükümdarı -ki Türkistan'ın iç tarafında sakindirler- karlı dağlarda av avlarken yolunu kaybeder. Arar arar yol bulamaz, ümidini kesmek üzere iken önüne bir aziz çıkmış: "Eğer Hazret-i İsa'ya inanırsan, seni bu tehlikeden kurtarırım ve sana yolu gösteririm" demiş. Hükümdar, Hristiyan sürüsünün bir koyunu olacağını vaat etmiş. Aziz önüne düşerek yolu göstermiş. Dönüşünde hükümdar, o civarda bulunan Hristiyan tüccarlarını çağırarak Hıristiyanlık esaslarını sormuş. Onlardan öğrenmiş ki, vaftiz edilmeksizin Hristiyan olunamaz. Fakat onlardan bir incil-i şerif alınış her gün ona ibadet edermiş. Bu hükümdar, beni yanına davet et veyahut bir din adamı gönderin ki beni vaftiz etsin, dedi. Bana, perhiz üzerine sordu ve bizim et ile sütten başka yiyeceğimiz yok nasıl perhiz edelim?" dedi. Ve ikiyüz bin adamın Hristiyanlığa gireceğini ilave etti. Bağdat patriki, metrapolide: O hükümdar'a kutsal vazolarla donatılmış İki papaz gönder; onları vaftiz etsinler, onlara hristiyanlık kaidelerini öğretsinler. Perhiz zamanında et yemeyi men etsinler; fakat mademki başka yiyecekleri yok imiş süte müsaade etsinler, diye cevap yazdı.

Markuz Buyuruk'un karısı, Naur'dan, kocasının intikamını almaya karar vererek 100 deve, 10 kısrak ve kımız ile dolu gibi olan 100 tulum ile "Hakan'a saygılarımı sunacağım" diyerek Naur'a geldi. Naur'un, o prenses şerefine verdiği ziyafette, tulumların içinde gizli olan silahlı 100 kişi çıkıp, Tatar Han'ını ve oradaki adamlarını öldürdüler.

Markuz'un iki oğlu vardı. Biri Kucakur Buyuruk, ikincisi Korhan. Babasına, Kucakur halef oldu. Bunun ölümünde altı oğlundan Tuğrul[19] ona halef oldu. Bağlı olduğu imparator buna "Ong" unvanını verdi ki prens demektir; sonra kendi de "Han" unvanını ilave ile "Ong Han" oldu. Ong Han, amcası Korhan ile harp etti. Korhan bunu Naiman kabilesinin yardımıyla mağlup etti. Ong, Temuçin'in babasına sığındı; sonra Temuçin'in babasının yardımıyla amcasını mağlup etti ve amcası Tangutlar'a sığındı.

Ong Han, uzun müddet saltanat sürdükten sonra, Naimanlar'ın tuttuğu kardeşi Ergekara tarafından tahttan indirildi. Ong Han Karahitaylar'a sığındı. Burada senelerce yalnız birkaç kişi ile dolaştı durdu. Nihayet, eski dostu Yesügai'nin oğlu Temuçin'in birçok kabileleri başına topladığını işitince ona katılmaya karar verdi.

592'de (1196) Temuçin'e vardı. Temuçin, ona babası nazarıyla bakacağını söyledi. Bu iki adam and içerek ebedi dostluk bağladılar.

593 (1197) baharında Temuçin ve Ong Han, Burkin kabilesine ve sonbaharda Merkitler'e harp açtılar. Galip geldiler.

Ertesi senelerde de Merkitler ve Naimanlar'la savaşlar yaptılar, kazandılar.

596'da Temuçin ile Ong Han, Sarı Çınar'da buluşup Tayçiutlar üzerine yürümeye karar verdiler.

Kigin, Salciut, Dorben, Kunkurat kabileleri ve bir Tatar kabilesi,

---

[19] Asya' nın diğer milletleri, ismi var cismi yok olan bir kuşa "Anka" derler. Türk ve Tatarlar da ismi var cismi yok bir kuşa Tuğrul derlerdi. Sanki bu kuş akbaba kuşuna benzermiş, sağlam pençeleri varmış, güya bir çırpınca yüz kadar kuşu öldürürmüş. (Müverrih Raşid)

Temuçin'in büyümesinden telaşa düştüler toplanıp and içerek ittifak kurdular. Buralarda kutsal ittifaklar şöyle akdolunurdu: Kabile reisleri toplanıp kılıçlarını bir ata, bir boğaya, bir koca köpeğe, bir erkek keçiye "Yer ve gök bizim yeminimizi dinleyin, ırklarının reisleri olan hayvanların kanlarıyla yemin ediyoruz ki, eğer vaadimizden dönersek o hayvanlar gibi olacağız" diyerek kılıçlarını o hayvanlara vururlardı. Bunlar Temuçin ve Ong Han'a hücuma hazırlanıyorlardı. Bu olayı Temuçin'e kayınpederi olan Kunkurat (Onggirat) kabilesi reisi haber verdi. Temuçin Onan şehri civarında Kurtun Gölü bölgesinden hareket ile bu müttefiklere Buyür Gölü (Buyür-na'ur) civarında rastgeldi ve onları dağıttı. Bu esnada Ong Han, Kereit kabilesinin reisi idi. Bunun ne suretle meydana geldiğini tarihler zikretmiyor. Yalnız kardeşi Hagambu, Ong Han'ı, Kereit kabilesi reisliğinden düşürmek istedi; Muvaffak olamayınca Naimanlar'a iltica etti.

597'de (1201) Kunkurat, Angirasi, Korollası, Kigin ve Salciut isimli Moğol kabileleri Kem Çayı kenarında toplanıp kendilerine Camuka'yı reis seçtiler ve Temuçin üzerine yürümek için ittifak ettiler; "Kim bu ittifaktan dönerse kanı, şu çayın suyu gibi aksın veya şu dallar gibi doğransın" dediler ve aynı zamanda ağaç dallarını bıçak ile kestiler. Fakat Temuçin, durumdan onlar içinde olan bir adam vasıtasıyla haber alarak karşılarına vardı ve Koyiten'de onları mağlup etti.

598 (1202) baharında Temuçin, Ulkuy Irmağı kenarından hareket ile Tatarlar üzerine yürüdü, bu Tatarlar -ki Curca- Çin İmparatorluğu'nun hududu üstünde ve Buyur Gölü civarında ikamet ederlerdi. 70 bin çadırdan (aile) ve altı kabileden oluşuyordu. Aralarında daima muharebe eder dururlardı. Bunlarla Moğollar'ın arası gergin idi. Temuçin bunlardan iki kabileye hücum etti. Savaş başlamazdan evvel, Temuçin askerlerine "Bütün ganimet, savaştan sonra adilane taksim edilecektir. Savaş esnasında ganimet ile uğraşmayın" dedi. Amcaları Kocar ile Daritai ve amcaoğlu Altan dinlemedi, Temuçin göz yumdu. Fakat savaş bitip ganimet taksim

edilirken onlara vermedi. Bundan dolayı bu üç adam Temuçin'e gücendiler. Ong Han ile Temuçin'in arasını bozdular.

Camuka idaresinde Temuçin'e mağlup olan Moğol kabileleri Naiman prensi Buyurukur'u (Buyiruh) kendilerine reis seçtiler. Buyurukur, Temuçin ve Ong'dan intikam almayı istiyordu. Buyurukur'un idaresinde toplanan Moğollar'a Merkit ve Oyratlar da katılarak bunlar Temuçin ve Ong Han üzerine yürüdüler. Temuçin ve Ong Han haber alınca -güzün- Çin seddi civarında Karaun Cidun dağlarına çekildiler. Müttefikler onları takip ile bu dağlarda muharebeye tutuştular. Fakat bu dağlar o kadar soğuk ve kar fırtınaları o kadar şiddetli idi ki bir çokları donup öldü. Gecenin karanlıklarında insanlar ve bargirler, uçurumlara yuvarlanarak mahvoluyordu. Bu dağlardan çıkıp kurtulan ordu, o kadar fena bir hale düşmüş idi ki Temuçin ordusunu takipten vazgeçtiler. Camuka ise Ong Han tarafına geçti. Bu prens ve Temuçin kışı geçirmek için Karaun-Cidun dağları civarında olan İcakungur'a sığındılar; burası öyle bir çöl idi ki hiç su yok idi. Bu çöldedir ki Temuçin, büyük oğlu Coçi ile Ong Han'ın kızını istedi. Ve Kereit prensi de Temuçin'in kızı Kuçin Bekiyi'yi, Sinqoun'un oğlu Kuşboğa'ya istedi. Fakat bu akrabalık gerçekleşmedi ve bu sebeple Ong Han ile Temuçin arasında bir kırgınlık meydana geldi.

Entrikalarıyla Temuçin'in en tehlikeli düşmanı olan Camuka, Sinqoun'a dedikі: Temuçin, Naimanlar hanı Baytoga ile -ki Kereitler'in düşmanıdır- gizli münasebettedir.

Camuka ile Sinqoun, Temuçin'i öldürmek için birleşti ve bunlara, ganimet taksimatı meselesinden Temuçin'e dargın olan üç akrabası da katıldı.

Sinqoun'un babası buna razı değildi. Temuçin'i tuzağa düşürmek için ona bir zabıt gönderdi. Kızımı oğluna vereceğim buyurun düğün yapalım dedi. Temuçin yola çıkmıştı fakat yolda babası Münglig Eçige'ye[20] uğradı; bu adamın nasihatıyla Temuçin seyahatinden vazgeçip geri döndü.

[20] Münglig Eçige, Honghotat'lı Çaraha'nın oğlu olup, Cengiz Han'ın manevi babası konumundadır (çn).

Sinqoun böylelikle bir şey yapamayınca 599'da (1203) Temuçin'i ansızın basmak istedi. Fakat Temuçin haber aldı. Ong Han'ın zabitlerinden biri, çadırına dönünce zevcesine ve oğluna verilen kararı anlatıyordu; bu kararı eve süt getiren iki çoban işitti, gidip Temuçin'e haber verdiler, Temuçin derhal çadırlarını bozup uzaklaştı. Curca (Juchen) hududu üstlerine varır varmaz Kaltayçin-elet de Ong Han'ın ordusuna rastgeldi. Askerinin az olmasına rağmen savaşı kabul etti. Ve Ong Han'ın muhafızlarına kadar yaklaştı. Sinqoun yaralandı. Fakat Temuçin, askeri az olmakla firarı tercih etti. Firar esnasında bir çok askerleri kendilerini terk etti. Sadık kalanlar ile çölde bulunan Balcuna kıyıları etrafına sığındı ki bu kıyıların suları, hayvanlarına ve adamlarına ancak kafi geliyordu.

Yanında kalanların sadakatinden pek memnun olarak elleri bağlı şekilde gözlerini semaya dikerek, saadet ve felakette onlardan hiç ayrılmayacağına and içti ve "Vaadimden dönersem şu kuyuların suları gibi bulanık ve renk renk olayım" dedi ve o sudan içti. Zabitleri de o sudan içerek Temuçin'i hiç terk etmeyeceklerine and içtiler. Daha sonra bu mahiyeti Balcuniler diye diğerlerinden farklı tutularak mükafatlar aldılar. Kendine tehlikeyi haber veren iki çobana, Kişilih ve Badai'ye daha sonra Turhan (tarhan) unvanını verdi.

Temuçin sonra Kangay Kale Çayı kıyılarına vardı, orada kendine bazı askerlerin katılması ile mahiyeti dört bin altı yüz kişiye ulaştı. Tungge Nehri ve Turakuhurkan gölleri civarına çadırlarını kurarak buradan Kereitler hanına haber gönderdi. Yesugai Bahadır'dan gördüğü yardımları ve vaktinde akdettikleri ebedi dostluğu ve bu dostluğa dayanarak Ong Han'ı babalık edindiğini ve ona ettiği hürmetleri hatırlattı: "Felaket zamanında bana geldiğin vakit bulutlar arasından güneşin göründüğü gibi senin elbisen arasında bedenin görünüyordu, açlıktan bitap düşmüş, ancak yorulmuş at kadar ilerleyebiliyordun. Ben sana yardım ettim; mağlup ettiğim düşman kabilelerinin hazinelerini sana bağışladım. Seni bu suretle çıplaklıktan kurtarıp giyindirdim, karnını doyurdum, fakat sen aksine hareket

ettin. Benim haberim olmaksızın Uduyit Merkit kabilesine hücum ettin, ganimetten bana bir şey vermedin, bununla beraber ben, seni Naimanlar soyduğu vakit, dört zabit göndererek eşyayı onlardan zorla geri aldım.

Bir şahin gibi Türtümen Dağları üstünde uçtum. Buyur gölünü aştım ve senin için boz kanatlı turnaları yani Dorben ve Tatar kabilelerini fethettim. Sonra Kölen gölüne geçerek yine senin için mavi ayaklı turnaları yani Kigmin, Salciut ve Kunkurat kabilelerini fethettim. Şimdi sen, bu kabilelerin başına geçerek bana hücum ediyorsun.

Ey babalığım Han, elbet hatırlarsın ki Curkan Dağı civarında Kira Suyu kıyılarında her ikimizde söz vermiş idik ki eğer aramızdan bir yılan geçer ve dostluğumuzu zehirlerse, aramızda meseleyi tamamen konuşmazdan evvel ayrılmayacak idik. Sen, benden neye gücendin ki anlatmaksızın ayrıldık. Ey babalığım Han, senin itaatine verdiğim kabilelerle bana ne için hücum ediyorsun! Neden istirahata çekilmiyorsun, neden çocuklarına tatlı uykular uyutmuyorsun. Senin oğulluğun olan ben: "Benim hissem çok küçük, daha büyük isterim. Benim hisseme düşen yerler fenadır. Daha iyi yerler isterim" demedim. Bir arabanın tekerleğinden biri kırılır ve öküz onu çekmeğe uğraşırsa, öküzün boynu yaralanır. Onu boyunduruktan çıkarmak lazımdır; aksi takdirde araba orada kalır; eşkıya gelip ne varsa alır. Eğer öküz koşulmuş bırakılırsa açlıktan ölür. Ben senin arabanın tekerleği değil miyim!"

(Temuçin) Ong Han yanında olan amcası Koçar ile amcaoğlu Altan'a şöyle haber gönderdi: "Siz beni öldürmeyi düşündünüz. Bununla beraber ben ta o zaman bile Bartan Bahadır'a, Sanca'ya ve Daiçu'ya[21] Onan kıtamız nasıl bensiz kalır dedim. Kabilelerimizin beyliğini elinize almağı size teklif ettim. Reddettiniz, üzüldüm.

Koçar amca, ben sana "bize han ol" dedim. Kabul etmedin. Amcam oğlu Altan, sana da: "Sen, Kubilay Han oğlusun. Bize han ol" dedim. Sen istemedin. Sonra siz ısrar ile bana: "Bize reis sen

[21] Bartan Bahadır, Temuçin'in dedesi, Daiçu amcası, Sancar amca oğlu idi.

ol" dediniz, sizin ricalarınız üzerine kabul ettim ve dedelerimizden kalma görenek ve ananeyi muhafaza edeceğimi söyledim. Nüfusu çok bir kavmin reisi olduğumdan bana sadakat ve dostluk bağlayanlara armağanlar, ihsanlar vermek lazım idi. Düşman kabilelerin sürülerini, çadırlarını, kadınlarını, çocuklarını alıp size verdim. Ova avlarını bir araya kapayarak sizlere sakladım. Dağ avlarını sizlere ürküttüm."

Temuçin, Ong Han'ın, savaş gününde kaybettiği, gümüş gemli, eğerli, al atını iade etmesini rica etti. Ve nihayet Ong Han'a, oğlu Sinqoun'a, Camuka'ya, Koçar'a, Altan'a ve diğer reislere elçi bir zabit göndererek, aramızdaki ihtilafı halledelim dedi. Ve bu iş için Buyur Gölü kıyısını buluşma yeri verdi.

Fakat bunların hepsi namına Sinqoun elçi zabite: "Aradaki ihtilaf münakaşa ile olacak iş değildir. Bunu silah hal edecektir. Temuçin üstüne yürüyeceğiz" dedi.

Bu sırada, Kunkurat kabilesinin çoğunluğu ve Kurlas kabilesi Temuçin'e katılmış ve mahiyeti hayli çoğalmıştı.

Düşmanları Ong Han, Koçar, Altan... arasına nifak saçılmış idi: Koto Timur, Daritai, Koçar, Altan, Camuka ve diğer kabile beyleri, hanları olan Ong Han'ı öldürmeyi ve sonra her biri bağımsızlıklarını elde etmeyi düşündüler. Ong Han, meseleden haberdar olarak bunların hepsini dağıttı ve eşyalarını zaptetti. Bunun üzerine Moğol-Niron boyundan olan Daritai kabilesi ile Kereitler'den Masakiyat kabilesi Temuçin'e katıldılar. Tatar reisi olan Koçar, Altan, Koto Timur ise Naiman dağına sığındılar.

Temuçin, 599 (1203) yazını Balcuna, bölgesinde geçirdi. Ong Han'a hücum etmek üzere yaza doğru askerlerini Onon kıyılarında topladı. Düşmanın durumundan haberdar olmak üzere şuna müracaat etti: Kaltayçin-elet savaşından beri ayrılmış olan büyük biraderi Tutçi Kasar, Kereitler tarafından soyulmuş, bunlar karısını ve çocuklarını dahi almışlar idi. Kardeşi Ong Han, onu: "Haydi başımdan git ekmeğini kazan" diye kovmuştu. Tutçi, Temuçin'e sığındı. Temuçin bunun maiyetinde iki adam ile Ong Han'a, Tutçi ağzından şöyle

haber gönderdi: "Çoktan beri biraderim sana katılmak istemekte olduğumu bir kere daha arz ederim. Benim karım ve çocuklarım senin ocağındadır, nice zamandan beri evsiz, ocaksızım. Döşeğim kırık ağaç dalları, yastığım taş ve topraktır. Ey Han! bütün ümitlerim sende kaldı. Karımı bana yolla ve sana ilelebet sadakatle hizmet edeceğim."

Ong Han bu iki adamı, Tutçi'nin maiyetinde gördüğünü hatırladı ve biraderinin, -düşkün bir halde bulunan- Temuçin'e iltihak etmeyeceğini düşündü. İki elçiye: "Kardeşime söyleyin geçen şeyleri unutacağım." dedi ve niyetinin gerçek olduğunu anlatmak için kendi zabitlerinden birini onlara katarak kardeşine öküz boynuzu içinde biraz kan gönderdi. (Yemin ederken, and içerken biraz kan içmek adetleri idi).

İki elçi ve bir de Ong Han'ın zabiti yola çıktılar. Hayli yol aldıktan sonra, elçilerden biri, uzaklarda Temuçin'in bayrağını gördü. Ong Han'ın zabiti dönüp haber vermesin diye derhal atından indi. Sanki atının nalı arasına taş sıkışmış gibi atın ayağıyla meşgul olmağa başladı ve Ong Han'ın zabitine "Atın ayağını tutuver, nal arasına sıkışan şu taşı çıkarayım" dedi. Zabiti böyle meşgul ederken Temuçin adamlarıyla gelip yetişti. Zabiti esir etti ve diğer iki adamı kılavuz edinerek bütün gece yola devam ettikten sonra Çeçer-Ündür dağları yanında Ong Han'ı ansızın bastı. Şiddetli bir çarpışmadan sonra Ong Han ve oğlu firar ettiler. Naimanlar toprağına varınca Ong Han, hudutta, Onosun adındaki bölgede iki Naiman zabiti tarafından öldürüldü. Bunlar Ong Han'ın kellesini, hanlarına götürdüler. Naiman hanı "Bu ihtiyarı neye öldürdünüz" diye kızdı ve kelleyi bir gümüş çerçeve içine koydu. Oğlu Sinqoun ise Tibet'e sığındı. Fakat bir müddet sonra Tibet halkı buna karşı isyan ettiğinden Hotan ve Kaşgar bölgesine kaçtı ve buralarda ailesi ile beraber Kalkaç Türkleri'nden bir kabilenin reisi olan Kara Kılıç tarafından öldürüldü.

Temuçin bu son muzafferiyeti ile Kereit milletini fethetmişti. Taman ovalarında kışın biraz av ile eğlendikten sonra urdusuna[22] döndü ve bahara karşı ise yeni bir düşmana hücum etti.

Naimanlar hanı Taiboga ki Tayan Han adıyla meşhurdur, Moğol

[22] Bir prensin; kadının maiyetinin ve çadırlarının toplandığı yere Urdu, bir beye tabi olan halka Ulus, beyin arazisine Yurt denilir.

beyi Temuçin'in kuvvetlenmesinden ürkerek Onggut (Ankut) kabilesi reisi Alakuş Tegin'e haber gönderip "orman beyine -Moğollar'ın dağlarda oturmalarını küçümseyerek- karşı beraber olalım" dedi. Alakuş ise meseleyi Temuçin'e anlattı.

Temuçin, 600 (1204) baharında Tamga Irmağı kıyısında kurultay kurdu. Zabitleri "Atlar zayıftır, Naimanlar'la savaşı güze bırakalım" dediler. Yazın dinlendiler. Güze doğru Naiman üstüne yürüdüler. Naimanlar Altay Irmağı bölgesinde çadırlarını kurmuşlardı. Bunlarla beraber Merkitler, kaçıp kurtulan Kereitler, Oyratlar, Tatarlar ve Camuka'ya itaat eden Moğol kabilelerinden Cacirat, Dorben, Kigin, Salçiut kabileleri de vardı.

Temuçin ordusu Naiman ve müttefikleri yanına yaklaşınca, Naimanlar Temuçin tarafından kaçmış bir bargir buldular. Ve bargirin zayıflığına bakarak Temuçin süvarilerinin fena vaziyette olduğuna hükmettiler. Naiman hanı Tayan, kumandanlarına: "Düşmanı yormak için biraz daha geri dönelim sonra hücum ederiz" dedi. Fakat Ong Han'ın kellesini kesen zabit Kuri Su Bacu, ona; "Ey Han, senin baban Niyance Han, atının arkasını hiçbir düşmana göstermedi" dedi. Tayan bunun üzerine geri dönme fikrinden vazgeçti.

Savaş esnasında, Camuka, Naimanlar'ı terk ile kabilesi olan Caciratlar'la beraber çekilip gitti.

İki düşman ordu, dar bir vadide karşı karşıya geldi. Zaferin hangi tarafa nasip olacağı bir müddet belli olmadı; fakat güneş batarken Naimanlar bozuldu, kaçmaya başladı. Hanları Tayan, birçok yerinden yaralanmış bir halde bir tepede bitkin düştü. Kumandanları onu gayrete getirmeğe uğraştılar, Kuri Su Bacu: "Kadınların, bilhassa Gurbesu -ki Tayan'ın en sevgilisi idi-[23] giyinip kuşanmış seni çadırda bekliyor" diyordu. Fakat Tayan Han'ın kanı çok akmıştı, yerinden kımıldayamadı. O vakit Kuri Su Bacu diğer zabitlere: "Hanımızı burada ölürken görmektense haydi savaşa dönelim, gözü önünde

[23] Moğolların Gizli Tarihi'nde Gurbesu, Tayan Han'ın annesi olarak geçiyor, s.111 (çn).

evvela biz ölelim" dedi. Firardan vazgeçip tekrar geri döndüler kızgın bir savaşa giriştiler. Temuçin bunların yiğitliğini görerek hayatlarını kurtarmak için "teslim olun" dedi ise de bunlar reddettiler. Ve silahları ellerinde bir halde öldüler.

Tayan Han'ın sevgilisi Gurbesu esir düştü. Temuçin onu kendisine eş aldı.

Temuçin, mağlup Naimanlar'ı takip ile Nahu dağlarında, gece karanlıkları esnasında bir çoğunu derelere döktü. Temuçin'in adamları, Tayan Han'ın veziri Uygur milletinden Tatatongu'yu kaçarken yakaladılar ve üstünde Han'ın altın mührünü buldular. Bu vezir Temuçin'in huzuruna çıkarıldı. Temuçin "bu nedir?" diye sordu.

-Mühür, dedi.

Tekrar, neye yarar? diye sordu.

-Han emir yazdığı vakit bunu basar, dedi.

-Nereye götürüyorsun? dedi.

-Ölen Han'ın ailesine.

Temuçin bunun efendisine olan sadakatini beğendi. Ve ona mührü bundan sonra kendisi için kullanmasını emretti ve Tatatongu'nun yanında kalarak oğullarına Uygurca dilini ve yazısını ve Uygur milletinin kanun ve adetini öğretmesi arzusunu dile getirdi.

Bu savaştan sonra Tatar kabileleri, Dorben, Kigin ve Salciut kabileleri Temuçin'e tabi oldular. Merkitler ise tabi olmayıp firar ettiler. Tayan Han'ın oğlu Kuşluk, amcası Buyuruk Han'a sığındı. Merkit kabilesi Tohtoa yine bu Han'a sığındı.

Temuçin Merkitler'i takip ile önce Oğuz kabilesine ulaştı. Bunların beyi Dayiruhsun idi. Oğuz kabilesi Tar Çayı kıyısında durarak savaşmak istemediğini bildirdi. Dayiuhsun, kızı Kulan'ı alıp Temuçin'in yanına vardı. Ve ona kızını takdim etti ve Temuçin'e "Seninle beraber olarak gidebilmek için, kabilemin at ve diğer hayvanları noksan" dedi.

Temuçin bu Oğuz-Merkitler'i yüzer kişilik bölüklere ayırarak

onlara kumandan tayin etti. Ve onları, birazda kendi askerlerinden bırakarak, eşyanın yanında muhafız bıraktı. Temuçin gittikten sonra Oğuzlar isyan ederek Temuçin askerlerini öldürdüler. Ve Temuçin'in zaten kendilerinden almış oldukları eşyayı geri alarak firar ettiler.

Merkitler'in diğer Uduyit, Modon, Tuda Kayış, Cun kabilelerini de mağlup ettikten sonra Temuçin, Selenga civarında Kurutca Hisarı'na sığınan Dayiruhsun kabilesine de hücum ile bunların da silahlarını teslim aldı.

Bir müddet sonra Temuçin, en müthiş düşmanı Camuka'yı kendi kucağına düşmüş gördü. Taraftarları Camuka'yı Temuçin'e teslim ettiler. Vaktiyle and içmiş oldukları için öldürmedi[24]. Onu ailesi ile beraber yakını İlçidai Bey'e teslim etti. Camuka'yı kendisine teslim edenlerden bir çoğunu, "Efendinize hıyanet ettiniz" diye öldürttü, bir kısmını da affetti. Camuka'yı, İlçidai, biraz sonra öldürttü. Hikaye olunur ki bu adam Camuka'ya: "Evvela bir organını, sonra bir organını keseceksin" diye emretmiş. Camuka, "Evet hakkın var, eğer ben galip gelseydim ben de düşmanlarımı öyle yapacak idim" demiş ve cellatlarından evvel kendi kendini kesmeğe başlamış."

Güney kabilelerinin çoğunu böyle idaresi altına aldıktan sonra Temuçin müttefiksiz kalan Tatarlar üstüne yürüdü, onları mağlup ve memleketlerini harap etti. Moğollar'ın düşmanı olan bu Tatar milletinin kadınlarını ve çocuklarını bile kestirdi. "Nerede Tatar bulursanız kesin!" diye emirler verdi. Yalnız Tatar olan iki karısı ile yine Tatar olan bazı zabitan karılarının çabasıyla bazı Tatar çocukları kılıçtan kurtuldu.

Temuçin kardeşi Tutçi'ye, "Kes" diye bin Tatar vermişti. Tutçi'nin karısı Tatar olmakla kocasına yalvardı. Tutçi beş yüz tanesini kesip,

---

[24] Temuçin ve Camuka ilk başlarda düşman kabilelere karşı ittifak kurmuş ve bu ittifakı pekiştirmek adına birbirlerini kankardeşi ilan etmişlerdi. Hatta Camuka komutanlığında Merkitler'e düzenlenen bir saldırıda Temuçin'in gözde eşi Börte esirlikten kurtarılmıştır. Daha sonraları ise Gürhan adını alacak olan Camuka, Temuçin ile iki büyük rakip olarak karşı karşıya gelmiştir (çn).

diğer beş yüzünü sakladı. Temuçin bunu haber alınca "İtaatsizsin" diye kardeşine kızdı.

Bazı Tatarlar da kaçarak canlarını kurtardılar. Böylece Tatarlar büsbütün mahvolmadı. Nitekim Cengiz'in halefinin kumandasında, Tatar askerleri yine vardı.

Temuçin Tataristan'ı da fethettikten sonra gözü, zengin Çin'e doğru döndü. Şimdiye kadar olan fetih hareketi ona asker, sürü, oğlaklar getirdi. Çin'in fethi de ona çeşitli tarım ve sınaiyye ürünleri getirdi.

İlk evvel Hia'yı zabt etti. Moğollar buraya "Kuş Kuş" diyorlar ki bu kelime Çince, çayın batı tarafı demek olan "Ho-si" den esinlenmiş olsa gerektir. Çinliler bu Shensi eyaletlerine "Ho-si" diyorlardı. Temuçin, Coschi eyaletini zabt ettiği esnada oğlu Ögedey'in bir oğlu dünyaya geldi, adını Coschi koydu. Fakat bu çocuk, küçük iken vefat etti. Bundan sonra Coschi eyaletine de artık bu ad verilmeyip Tangut denildi. Bu eyalette yaşayan millete Tang denilirdi. Tangut, Tang ili demektir. Hia'nın merkez idaresi bugün "Ning-hia" denilen "Hia-çu" idi.

Bütün Tatar kabilelerini tamamıyla idaresine aldıktan sonra, Temuçin'e bu yeni kudret ve büyüklüğüne uygun bir unvan lazım idi. 602 (1206)'da kurultayı Onon Nehri'nin doğduğu yer yanında kurdu. Ve buraya dokuz ak tuğlu bir bayrak dikti. Moğollar arasında pek muteber olan Kokoçu (Kököçü)[25] adında bir sihirci (Kam), Temuçin'e gelip: "Bir çok Gurhanlar'ı (büyük han) devirdikten sonra artık bu soluk unvan sana yakışmaz. Tanrı sana Cengiz Han, Hakanlar hakanı unvanını almayı emir ediyor." dedi. Bütün beyler uygun görüp Hakanlar Hakanı'nı selamladılar. O vakit Cengiz Han elli bir yaşında idi.

Bud Tanrı "Tanrı Oğlu" lakabı ile bilinen bu sihirci Moğollar'a bir

[25] Kokoçu: Honghotatlar'dan Munglik-eçige'nin yedi oğlundan ortancası olan büyük Moğol şamanıdır (çn).

boz ata binip göklere çıktığından ve daha sair hünerlerden bahseder dururdu. Cengiz Han'a da sık sık böyle hünerlerini hikaye ile taciz ederdi. Cengiz usandı. Kardeşi Tutçi'ye -ki kuvvetliliğinden ötürü Kasar "Arslan" lakabı ile anılırdı- "Şu sihirci bir daha gelirse kes" dedi. Sihirci yine Cengiz'i ziyarete geldi, gevezeliğe başladı. Tutçi, sihirciyi kovup taşa tuttu ve taşla öldürdü. Bu sihircinin babası Munglik, Kunkiyan isimli Moğol kabilesinde binbaşı idi ve Cengiz, annesi Hoelun'u ona vermişti. Oğlunun kovuluşunda hazır olan Munglik oğlunun düşen serpuşini (örtü) aldı ve öldürüleceğini zannetmiyordu. Ölümünü haber alınca, çok kızdı ama mecburen sustu. Munglik'in diğer üç oğlu da binbaşı idi.

Kurultayı dağıttıktan sonra, Cengiz Han, Tayan'ın biraderi Buyuruk üzerine yürüdü. Ve onu küçük Altay sıradağlarının batısında Uludağ'da avda ansızın bastı. Buyuruk'u öldürdü. Ailesi, sürüleri Cengiz Han'a kaldı. Buyuruk'un yeğeni Güçülüg, Merkit hanı Tohtoa ile beraber İrtiş sularıyla sulanan bölgeye kaçtı.

Cengiz Han 603 (1207) baharında, Tangut üzerine ikinci bir hücum yaptı, aradığı kabileyi bulamadı. Fakat bu eyaletin bir kısmını daha zaptetti.

Buradan dönüşünde Kırgızlar'a "Bana tabi olacaksınız" dedi. Kırgızlar güneyden küçük Altay dağları ile Selenge ırmağıyla, kuzeyden ve doğudan ta Angara'ya kadar uzanan geniş bir arazide oturuyorlardı. İkiye ayrılmışlardı ve iki hükümdarları vardı. Hükümdarlarına "İnal" derlerdi. Bunlardan birinin adı Orez İnal (Orebektigin) idi. Her ikisi de Cengiz Han'a tabi olmaya razı olarak ona ak doğan kuşları armağan gönderdiler.

Cengiz Han 604 (1208) yazını yurtluğunda geçirdi. O senenin sonbaharında İritiş bölgesine Güçülüg ve Tohtoa'nın üstüne yürüdü. Yolda Tukuka Bek tarafından kumanda edilen Oyrat kabilesine rast geldi. Tukuka Bek adamları az olduklarından teslim oldu. Cengiz Han ona kılavuzluk ettirdi. Cem Suyu kıyılarında Güçülüg ve Tohtoa'ya hücum etti. Tohtoa harpte ölerek oğulları ve kardeşi Uygurlar'a;

Güçülüg ise Türkistan hakanına sığındı. Türkistan hakanının arazisi Uyguristan ile Maveraünnehir arasında olup Karahitay hükümeti deniliyordu. (Hakan, Hitay milletine mensup olduğundan Karahitay denilmesi ondandır)

606'da (1209) Cengiz Han, üçüncü defa Tangutlar'a hücum edip başkentlerine Huang-ho (Sarı Nehir) ırmağının sularını çevirerek kuşattı. Fakat inşa ettiği setleri suların alıp götürmesiyle kendi karargahı su içinde kaldı. O vakit Tangut hükümdarına sulh teklif etti. Tangut hükümdarını vergiye bağladı, onun bir kızını kendisine alıp döndü.

Tataristan dönüşünde Cengiz Han, Karahitay hakanının bir emiri olan Uygurlar hanının, Karahitaylar'dan ayrıldığını işitti, derhal bir elçi göndererek "Benim emirim olunuz" dedi.

Uygurlar, aslen Karakurum dağlarından çıkıp Selenga'ya akan Orhon Suyu bölgesinde idiler. İki kol olup birine On Uygurlar diğerine Dokuz Uygurlar denilirdi. Çünkü evvelkiler on ırmak havzasında ikinciler dokuz ırmak havzasında yerleşik idiler.

Uygurlar arasından Buku (Bögü) Tegin çıkıp başlarına kumandan oluncaya kadar beş asır herkese yabancı yaşadılar. Eski İran tarihçilerinin Efrasiyab dediği bu Buku Tegin'dir. Uygurlar'ın tarih kitabına göre Buku Tegin ve dört kardeşi bir mucize ürünüdür: Tula ve Selenga ırmaklarının birleştiği yerde bir ağaç varmış. Bu ağaç yavaş yavaş şişmiş ve bu beş kardeşi dünyaya getirmiş. Buku Tegin, Asya'da bir çok yerler fethetti. Buralardan getirdiği esirlere Orhon Irmağı kenarında Karakurum'un olduğu yerde, Urdubalık (Ordu-balık) şehrini inşa ettirdi. Buku Tegin doğuyu fethettikten sonra batıya dönerek Semerkand'ın doğusunda Balasagun şehrini inşa ettirir ve 12 sene zarfında orduları bütün dünyayı fetheder. Daha sonra, doğru memleketine döndü.

Kendine halef olan oğlunun saltanat döneminde Uygurlar, batıya göç ederek Beş-balık şehrini kurdular. Uygur hakanları, Buku Tegin'in

veya biraderlerinin soyundan idi. Ve bir tapınakta, beş kardeşi dünyaya getiren iki ağaç saklanırdı. Uygurlar'ın ilk dini, Kuzey Asya'nın diğer göçebe halkı dini gibi idi ki buna bugün, Şamanizm[26] denilmektedir. Bu dinin din adamlarına Kam derlerdi; gaipten haber verirler ve sihir yaparlar idi. Daha sonra Uygurlar, Buda mezhebine girdiler. Buda mezhebine girinceye kadar göçebe iken, ondan sonra Buda dini tesiriyle medenileşerek tarımla uğraşmaya başladılar. Uygurlar arasında hristiyanlık da epeyce yaygınlaştı. Ve Uygurlar bir alfabeye sahip idi ki, hem eski Suriye harflerine, hem Hind'in "Devanagari"[27] harflerine benziyordu. Uygurlar bunu Suriye'den gelen Nasturi papazlarından mı, yoksa Buda mezhebinden olan Hindliler'den mi aldılar pek de malum değildir. Hindliler'den almış olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Çin tarihçilerine göre Uygur milleti, sekizinci yüzyıl ortasına doğru

---

[26] Moğolca'da şamanın karşılığı *Bögü*'dür. Şamanizm, Orta Asya'da ilkel biçimi olan orman şamanizmi ve daha ileri biçimleri de dahil olmak üzere yaygın bir inanışa sahip olmuştur. Özellikle Hunlar, Moğollar ve diğer Türkik kabile ve boylar arasında zamana ve devlet örgütlenmesinin seviyesine göre çeşitli biçimler almıştır. Çin kaynaklarına göre eski Orta Asya şamanizminin esasları Gök-Tanrı, güneş, ay, yer, su, ata, ateş-ocak kültleri idi. Dini ayin ve törenler, belli bir nizam dahilinde icra ediliyordu. Orta Asya'da devlet kuran ya da göç eden kabileler sürekli yabancı kültürlerin etkisinde kalıyordu. Bu nedenle standart bir şamanizmden bahset mümkün değildir. Doğudan Çin mitolojisi, güneyden Hint-Tibet budizmi, batıdan zerdüştlük ve sonraları islamiyet ve hristiyanlık, şaman inancı ile karşılıklı etkileşime girmiş ve böylece daha kolay yayılma imkanı bulmuşlardır. Orta Asya bu devirlerde sözkonusu dinlerin adeta mücadele alanı haline gelmiştir. Hristiyanlık dini 14. yüzyılda Orta Asya ve İran'daki yaygınlığını islamiyet lehine yitirmeye başlamıştır. Moğolistan'da Budizm yaygın inanış biçimi haline gelmiştir. Şamanizm daha sonraları budizm ve islam dinlerine bir sürü kalıntılarını bırakarak Sibirya ormanlarına ve Altay dağlarına çekilmiştir (çn). Abdülkadir İNAN, *"Tarihte ve Bugün Şamanizm"*, TTK, Ankara, 2000, s.2-12

[27] Hindistan'ın yerli halkı antik ve kutsal dillerini farklı alfabeler aracılığıyla yazıya dökmüşlerdir. Bu itibarla Sanskritçenin ve günümüzde kullanılan modern Hindu dilinin ortak alfabesi Devanagari'dir. Devanagari, Deva'nın yani tanrıların/brahmanların Nagari'si anlamına gelmektedir. Bu alfabeye hangi sebeple Nagari denmesi gerektiği bilinmemektedir. Eğer nagara (şehir) sözcüğünden türetilmişse, bu yazı sanatının ilk olarak şehirlerde uygulandığı yorumu yapılabilir gelebilir (çn). *Büyük Larrousse, "Devanagari" md.*

kuvvetlenerek, hükümdarları Pika'ya, Çin imparatorundan hanlık unvanı ve beratı verildi. Pika Han, Türk hükümetlerini devirerek bütün Tataristan'a hakim oldu. Halefleri, Çin'in tebaası olmakla beraber, Çin için daima tehlikeli idi. Fakat Uygurlar'ın bu parlak devirleri, ancak bir yüzyıl sürdü. Uygurlar'ı önce Kırgızlar, sonra Karahitaylar istila etti (Cami'üt-Tevarih). Uygurlar'ın idaresinde yalnız Hanghai (Khangai) dağlarının batısında biraz yer kaldı.

Bu sırada Uygurlar, Karahitay hakanına vergi ödüyor idi ve beyleri Barçuk[28] adında olup selefleri gibi, Karahitaylar tarafından İdi kut (memleketin beyi) diye çağrılırdı. Ki bunun torunları beş yüzyıl süreyle Uyguristan'da saltanat sürmüşlerdi.

Uygurlar'ın başkenti Beşbalık idi. Karahitay hakanı tarafından Uyguristan'a bir vali gönderilerek bu Uygurlar'ın iç işlerine de karışıyordu. Bu adama karşı, Uygurlar 605 (1209) baharında isyan etti ve Barçuk, bunun öldürülmesini emretti.

Cengiz Han bu olayı işitir işitmez, Uygur beyine iki elçi göndererek itaati altına girmesini teklif etti.

Uygur beyi Barçuk, teklifi kabul ederek itaat ettiği haberini iletmek üzere Cengiz Han'a elçi gönderdi ve bunlarla Cengiz Han'a: "Merkitler hanının üç oğlu ile biraderinin, İritiş bozgunluğundan sonra Uyguristan'a sığınmak istediler ise de onları silah ile def ettim" haberini de gönderdi.

Cengiz Han her iki havadisten çok memnun oldu, elçilere pek hoş muamele etti ve beyinize söyleyin ki: "Dostluğunun samimiyetini göstermek için bana ziyarete gelsin" dedi. Cengiz, ertesi sene 607 (1210) Kerulen Irmağı kıyısındaki ordu otağında Uygur beyinin, Karlus[29] Türkler'i hanı Arslan'ın ve Kayalık beyinin ziyaretlerini kabul etti. Uygur beyi Barçuk, Cengiz'e, "Beni oğul edininiz" diye rica etti; Cengiz ona kızlarından birini vaad etti (Cami'üt-Tevarih).

[28] Kaynaklarda İdukut Barçuk Art-Tegin olarak zikredilir (çn).

[29] Karluk olmalı (çn).

Uygurlar üzerine ayrıntılı bilgi Tarih-i Cihangûşa ve Cami'üt-Tevarih'ten:

Vezir Alaüddin, Uygurlar'ın kitaplarından şu hikayeyi zikredelim diyor, Uygur kitaplarında şöyle yazıyormuş:

"Bizim milletimiz evvelden Karakurum dağlarından doğan Orhon Suyu kıyılarında yaşıyordu ve daha sonra Ögedey Hakan tarafından kurulan şehre de Karakurum adı verildi. Karakurum Dağları'ndan otuz ırmak fışkırır ve bunlardan her birinin kıyısında birer kabile bulunurdu. Orhon Suyu kıyısında yerleşen Uygurlar ikiye ayrılmışlardı. Nüfusları çoğalarak, kendilerine bir bey seçtiler. İşte bundan beşyüz sene sonradır ki Buku Han yetişti. Bu hanın Efrasiyab Alper Tunga olduğu zannedilmektedir. Karakurum dağlarında Pijen[30] adında bir kuyu var ve Orhon Irmağı'nın sahilinde eski bir şehir ve saray harabeleri görülüyor, ki bu şehre o zaman "Ordubalık" denilirdi. Bugün ise "Mau Baluk" denilmektedir. "Baluk" şehir, "Mau" harab demektir. Bu sarayın içinde üzerleri yazılı bir çok taşlar var ki biz gördük. Hakan zamanında, bu taşlar kaldırılınca altından bir kuyu çıkmış ve bu kuyu içinde üstü yazılı yassı koca bir taş bulundu. Hakan, her milletin adamlarına gösterdi, hiç kimse okuyamadı. Sonra Çin'den adamlar getirildi, onlar okudular. Karakurum dağlarından çıkan Tula ve Selenga ırmaklarının birleştiği yerde bulunan Kumlancu adındaki bölgede biri fıstık, diğeri kayın olmak üzere iki ağaç vardı. Bu iki ağaç kabardı ve bir nur bunları aydınlatırdı. Büyüye büyüye bu iki ağaç dağ gibi oldu. Buradan ahenkli sesler, ilahi müzik nağmeleri saçılırdı. Her gece, otuz ayak etrafı nur gibi parlardı. Hamilelik müddeti bitince yarıktan ayrı ayrı çadıra benzer beş otağ görülmeye başladı. Bunların kenarları gümüş örgü ile süslü idi. Her bir otağda birer çocuk, ağızlarında birer emzikten süt emer görünüyordu. Kabile reisleri gelip bu harikayı hayretle seyrettiler. Beş çocuk, hava ile temas eder etmez kımıldamağa başladılar ve otağlardan çıktılar. Bunlar süt

[30] Kiv'in oğlu olup Keyhüsrevzamanında bir Acem kahramanı idi. Pijen, Efrasiyab'ın kızını alıp kaçtığından, Efrasiyab onu yakalatarak bir müddet bir kör kuyuda hapsetti. Sonra onu kuyudan meşhur Rüstem gelip kurtardı.

analalara verildi. Söylemek çağına gelince, analarını, babalarını sordular. Onlara iki ağaç gösterildi. O ağaçlara hürmetle yaklaştılar. Bu ağaçlar dile gelip çocuklara en yüksek ahlaka sahip olmalarını tembih ve ebedi şan ve şeref ile taçlanacak uzun ömürler temenni ettiler. Beş çocuk, o bölgenin insanları tarafından, hakan oğullarına edilen hürmet gibi hürmetle bakıldı. Büyüğün adı Sungur Tegin, ikincisinin adı Kutur Tegin, üçüncüsü Tukak Tegin, dördüncüsü Or Tegin, beşinci Buku Tegin.

Uygurlar, beş kardeşin gökten geldiğine inanarak bunlardan birini han seçmeye karar verdiler. Bunlardan Buku Tegin'i güzelliği, ehliyeti ve zekası itibariyle kardeşlerinin üstünde görüyorlardı. Bundan başka Buku Tegin bütün dilleri biliyordu. Uygurlar, O'nu han seçerek büyük bir bayram ile tahta oturttular. Bu han adaleti hüküm sürdürdü ve taraftarlarının miktarını çoğalttı. Tanrı ona üç karga göndermişti ki, dillerin hepsini biliyorlardı. Han nereden havadis almak isterse bu kargaları uçurur ve bunlar havadis getirirdi.

Bir gece Buku Han, çadırında yatarken kız şeklinde bir hayal onu uyandırdı. Han korkusundan, yine uyuyor gibi yaptı. Ertesi gece aynı hal oldu. Fakat üçüncü gece, vezirinin vasiyeti üzerine, bu kızın ardından Kut Dağı'na kadar gitti ve orada tan yeri ağarıncaya kadar beraber kaldılar. Bu kız, yedi sene altı ay ve yirmi iki gün hergece geldi. Her gece aynı dağa konuşmağa giderlerdi. Son defa yanına geldiğinde o dağda, kız, Buku Han'a Allah ısmarladık derken; "Gün doğudan gün batıya kadar bütün dünya senin imparatorluğunun olacak, kendini bu işin altından kalkabilecek surette hazırla, milletlerini iyi idare et" dedi.

Bunun üzerine Buku Han ordularını topladı. Kardeşi Sungur Tegin idaresinde üç yüz bin askeri Moğol ve Kırgız illerine; Kutur Tegin idaresinde yüz bin adamı Tangut diyarına; Buku Tegin, idaresinde yüz bin adamı Hitay iline gönderdi. Ve dördüncü kardeşini kendi yerine makamında bıraktı.

Bütün orduları galip döndü. Ve buralardan birçok esirler getirdi ki bu esirlere Orhun şehrini inşa ettirdi.

Bu sırada Buku Han yeni bir rüya daha gördü: beyazlar giymiş bir adam, elinde beyaz bir asa tutuyordu. Han'a, çam kozalağı şeklinde bir yeşim taşı verip dediki: "Eğer bu taşı muhafaza edebilirsen dünyanın dört tarafına hakim olacaksın." Veziri de aynı rüyayı gördü.

Ertesi günden itibaren Buku Han askeri hazırlıklara başladı sonra batıya doğru yürüdü. Türkistan'a varınca, suyu bol, güzel otlaklı bir ova gördü, ordu karargahı olmak üzere Balasagun şehrini inşa ettirdi ki bugün Gu-bag denilmektedir. Buradan dört tarafa ordularını gönderdi ve bu orduları oniki sene zarfında bütün dünyayı fethetti. Dünyanın ta ucuna kadar vararak orada cansızlara benzeyen bir takım insanlara rastgeldiler. Bunlar dediler ki buradan ötesinde yerleşim yoktur. Bunun üzerine geri döndüler ve her memleketin hükümdarlarını -ki ağır hediyelere sahip idiler- Buku Han'a getirdiler. Buku Han, Hind hükümdarlarından başka bunların hepsine hürmetle muamele etti. Hind hükümdarı pek çirkin idi. Huzuruna bile çıkarmadı. Hepsine vergi ödemelerini teklif ederek kabul ettirdikten sonra yerli yerine gönderdi. Sonra Buku Han Balasagun'u terk ile kendi memleketine döndü.

Dinlerine gelince "Kam" dedikleri sihircileri vardı, ki bugün Moğollar'da hala vardır. Kamlar "Biz cin ve periliyiz, cin ve peri toplarız. Onlar vasıtasıyla her şeyden haber alırız" diyorlardı. Periler, cinler bunlarla çadırların üstündeki açıklıktan görüşürlermiş. Kamların cin ve perilerle samimi ilişkide olması ve perilerin Kamlar şekline girmesi kabul edilirdi. Cahil Moğollar, bu sihircilerin her sözüne inanırlardı. Ve Cengiz prensleri Kam ile müneccim onay vermedikçe hiçbir işe teşebbüs etmezlerdi.

Uygurlar, Karahitaylar'a -ki bunlar putperesttir- haber göndererek "Noumi"ler (Lamalar) istediler

Lamalar gelince kendi Kamları ile münakaşa ettirdiler. Hangi taraf galip gelirse o dini kabul edeceklerdi.

Lamalar, Nevm diye adlandırdıkları kutsal kitaplarını okumağa başladılar. (Nevm, her mürsel minel sema evvelinin tebligatına layık

hikaye ve iyi düsturatı havi idi.) Mesela hiç kimseye hatta hayvanlara bile fenalık etmemeyi emrediyor ve fenalığa karşı iyilik ile muameleyi tavsiye ediyor. Noumiler çeşitli kollara ayrılmış olup ayrı ayrı mezhepleri vardı. En yaygın olanı, ruh göçümüne inanan mezheptir. Binlerce seneden beri var olduklarına inanırlar. Dindar insanlar ölünce ruhlarının dindarlığının derecesine göre derece derece (en küçük mertebeden padişaha kadar) yükselir. Kötülük edenlerin, katillerin, insanlara fenalık ve zulüm edenlerin ruhları ise sürüngenlere, vahşi hayvanlara ve cansızlara geçerek cezalandırılır.

Putperestler, Nevm kitaplarında böyle birkaç yer okudular. Kamlar cevap veremedi. Bunun üzerine Uygurlar, putperestlik (nevm) dinine girdiler. Ve doğudaki putperestler içinde İslamiyet'e bunlardan daha ziyade düşman olan putperestler çıkmadı.

Buku Han ömrünün sonuna kadar mutlu yaşadı.

Ölünce Buku Han'a oğullarından biri halef oldu. Bu esnada Uygur milleti bütün evcil ve vahşi hayvanların ağzından "göç! göç!" kelimesini işitmeye başladılar. Çocuklar bile ağlayarak böyle diyordu. Bunun üzerine oldukları yeri terk ile yola koyuldular. Fakat her konak yerinde bütün kuşlar ve hayvanlar, hep bir ağızdan yine "göç! göç!" diyorlardı. Beşbalık şehrinin inşa olunduğu ovaya gelince artık o sesler işitilmez oldu. Orada durarak beş mahalle inşa ettiler ve oraya "Beşbalık", yani "beşşehir" adını verdiler. O zamandan beri Buku Han sülalesi Uygur milletini idare etmektedir ve bu hanlara "İdi kut" denilmektedir.

Cami'üt-Tevarih yazarı Türk ve Tatar milletinden bahsederken Uygurlar hakkında şöyle der:

O vakit Oğuz, b. Karahan b. Dibbukey b. Ebulca b. Yafis b. Nuh ebeveyni ile savaşta (ebeveyni Oğuz tek bir tanrıya inanıyor diye ona hücum etmişlerdi) akrabasından bir kısmı Oğuz'a yardım etti. Oğuz diğerlerine galip geldi. Bir çok memleketler fethetti ve muazzam bir hükümdar oldu. Sonra büyük bir meclis toplayarak, vaktiyle kendine yardım eden akrabasına "Uygur" namını verdi. Her ne kadar Uygurlar

sonraları Karluk, Kalkaç, Kıpçak vs... gibi hususi isimler almışlar ise de yine Uygur ismi, soyları için baki kalmıştır. Bunların hepsinin menşeini aramak burada uzun sürer. Ben Türkler'i bu Moğollar tarihinin içinde ayrıca bir kitapta -ki Uygurlar'ın kendi kitaplarından alarak yazdım- zikredeceğim.

Uygur ilinde iki sıradağ olduğu söylenmektedir. Biri "Bukratu Burluk" diğeri "Oskun Lun Tanrım", bunların arasında Karakurum dağları ve Ögedey Han tarafından yaptırılan Karakurum şehri vardır. Bu dağların biraz ilerisinde Kut Dağ'ı vardır. Bu bölgedede biri on diğeri dokuz ırmak ile sulanan iki bölge vardır. Bütün bu yerlerde evvelden, Uygurlar yerleşik idi. Bunlara on Uygurlar, dokuz Uygurlar denilirdi. İşte on Orhon denilen on ırmağın isimleri:

İşkil, Onkir, Tukir, Özkaydir, Bular, Badar, Or, Ucyayin, Kumlancu ve Onikan

İlk üç ırmağın kıyılarında dokuz kabile, diğer dört ırmağın kıyılarında beş kabile vardı. Kumlancu ırmağının kıyılarında Ong kabilesi; Onikan Irmağı'nın kıyılarında Kaman Atı kabilesi otururdu.

Bunlardan başka 122 kabile daha vardır ki adları bizce bilinmemektedir.

Her kabilenin kendi beyi vardı; bütün Uygurlar'ın bir han altında toplanabilmesi için asırlar geçti. Nihayet bir meclis kurarak hepsi bir han altında toplanmağı kararlaştırdılar. "Möngübay Bey", bu han İşkil kabilesinden idi. Onu çok akıllı diye hakan yaptılar. Ve İlteberiz unvanını verdiler. Bu hükümdarın yanına liyakatlarıyla sivrilen Özkaydır kabilesinden adamlar verildi, bu adamlara Kül İrgin[31] namı verildi. Birlikte idare ettiler ve bunlardan sonra bunların torunları asırlarca Uygurlar'ı idare etti. Son zamanlarda Uygurlar hükümdarlarına "İdi Kut" unvanı verdiler ki "imparatorluğun sahibi" demektir.

[31] Kül İrgin (İrge), Uygurlar ve Karluklular döneminde memuriyet ünvanlarını olarak kullanılmıştır (çn).

III. Bölüm

Güney Çin imparatoruna karşı Cengiz Han'ın isyanı - Hitan (Leao hükümeti), Curca (Kin hükümeti) - Cengiz Han'ın Hitanlar'la ittifakı - Çin'i istilası - Curcalar'ın başkentinde ihtilal - Cengiz Han'ın Çin'e varışı - Şansi (Shanxi), Peçeli, Şantu'nun (Shan Tung) tahribi - Barış - Kin imparatorunun başkenti Kaiping fu'ya nakli - Moğollar'ın Çin'le üçüncü savaşı - Cung du'nun alınması - Kaiping fu'ya asker sevkiyatı

1210 SENESİNDE CENGİZ HAN'A, Çin imparatoru Çunghai tarafından biri gelerek yeni imparatorun tahta çıkışını tebliğ etti ve senelik vergiyi istedi. Çunghai, Kin sülalesinden tahta çıkan yedinci imparator olup Mavaku'ya halef olmuştur. Çin adeti gereğince Çin imparatorunun o emrini, vergi mükellefi Cengiz Han'ın, diz çökerek kabul etmesi lazımdı.

Kendisini artık hiç kimseye tabi olmayacak kadar bağımsız hisseden Cengiz Han, kafasını döndürerek: "Çin imparatoru, kendini tanrının oğluyum diye ilan ediyor, O bir insan bile değil" dedi.

Kinler, diğer adıyla Curcalar, Çin'in güneyine[32] hakim bir arazide idiler. Cengiz Han bunlara hücum etmeyi tasarlamıştı. Tatarlar, bunlara "Altun Han" (Altın Han) derlerdi. Kin, Çince altın demektir.

[32] Kuzey olması gerek (çn).

Curcalar, göçebe olup, aslen Kore'nin kuzeyinden ve Tunguz ve Mançurlar'la aynı ırktan idiler. Tataristan İmparatorluğu Hitanlar'dan[33] ve Çin'in kuzey taraflarını Çin sülalesinden Sounglar'dan almışlardı.

Curca'nın bir kısmı Hitanlar'a vergi veriyordu. Karahitay hükümeti 916'da Yelu Apaki (Yeh-lu Apaochi MS 872-926) tarafından kurulmuştur. Bu zat Leato-tung ve Peçeli bölgesinde bulunan sekiz büyük Hitan kabilesini ve diğer göçebe kabileleri itaatine sokmuş ve "Hakan" namı almıştır. İlk önce Çin iç karışıklıklar içinde idi, bu yeni hükümet, Çin zararına genişliyordu. 908 senesinde, bütün Çin'e hakim Tang sülalesinin düşmesinden sonra Çin, 10 hükümete ayrıldı. Bu hükümetlerden birinin reisine Yelu Apaki'nin oğlu ve halefi Tekü-ang (Yelü Deguang) bir savaşta yardım etti. Bu yardıma karşılık ona, Peçeli, Şansi, Leato-tung havalisinden 16 şehir verildi. Buralar, Çinliler'in kuzey barbarlarına karşı müdafaa noktaları idi. Tekü-ang buraların sahibi olunca, 938'de sülalesinin adı olmak üzere, Çin adeti gereğince Leao adını kabul etti, ki Çince "Arslan", demektir.

960 senesine doğru Çin'de güçlü, yeni bir hükümdar belirdi. Yirmi sene zarfında Çin'deki bütün hükümetleri mahvederek bütün Çin'i kendi sülalesine devretti; bu "Soung" sülalesi idi. Soung prensleri, Karahitanlar'a karşı savaştı. Fakat 16 şehri geri alamadı. 1004'de ise Karahitanlar, Çin üzerine yürüyerek Soung imparatorunu bir gece bastılar. Soung imparatoru onlarla barış yapabilmek için senelik vergi ve ipekli kumaşlar vermek mecburiyetinde kaldı.

Hitan İmparatorluğu iki asırdan beri yaşamakta idi. Hitanlar yönetim işlerinde Çin geleneklerini ve kurumlarını ve idaresini tatbik etmişlerdi. Karahitan milletinin merkezi ve başlıca karargahı olan Leao-tung büyük bir şehirle çevrili idi. Karahitanlar, kendilerine mahsus yeni bir yazı icat etmişler ve Çince'den bir çok kitaplar tercüme

---

[33] Camiüt-tevarih'e göre Hitanlar Moğol ırkındandır. Moğollar onlara Karahitaylar derlerdi. Müverrih Raşid'e göre Karahitaylar'ın dili , siması, adeti Moğollar'ınkine pek benzerdir.

etmişlerdir. Fakat medeniyette ilerledikçe askerlikte gerilediler. Mahir ve yiğit beylerbeyi yerine, ehliyetsiz ve kadınlaşmış hanlar yetişmeye başladı. Bu sırada Curca kabilelerinden bir kaçı isyan ile 1113'de Akuta kabilesinin riyaseti altında toplanıp Leao-tung'a hücum ile Karahitaylar'ı mağlup ettiler ve 1115'de kendi reislerine imparator unvanını verdiler.

Akuta, kendi sülalesine "Kin" lakabını verdi. Akuta bütün Karahitan ilini zapt ile 1123'de vefat etti. Halefi iki sene sonra, Hitay sülalesinin dokuzuncu hakanı Yelü Peni'yi esir aldı. Karahitan (Leao) hükümeti 219 sene yaşadı ve 9 hakan tahta çıktı.

Soung sülalesinden olan Çin imparatoru, Hitaylar'dan Peçeli bölgesini alabilmek üzere Curcalar'dan yardım istemişti. Onların yardımları ile aldı. Fakat bu yeni türeyen Curcalar'ın, kendi için Hitanlar'dan daha tehlikeli olduğunu sonra gördü. 1126 senesinden itibaren Curcalar Çin'e hücum ile Hoang Irmağı'na kadar vardılar. Ve imparatorun başkenti Kai huan-gu'yu kuşattılar. Çin imparatoru barış istemeye geldi. Curcalar bunu esir edip 3 bin kişiden oluşan bütün ailesiyle beraber Tataristan'a götürdüler. Yalnız biraderlerinden biri, güneyde bulunması nedeniyle, esarete düşmeyerek kendini Çin imparatoru ilan etti.

Curcalar -ki çoğu zaman Kinler diye zikredeceğiz- Çin'e hücum ile güney tarafını zaptettiler. 1141'de İmparator Soung ile bir barış akdederek bütün fethettikleri yerler onlarda kaldıktan başka Çin imparatoru Kinler'e senelik:

250.000 ons kumaş (1 ons = 27 gramdır)
250.000 top ipek kumaş

verecek ve Kinler'in emirliği olacak idi.

Kinler'le Çin'in hududu Hoai ırmağı oldu. Peçeli ve Şansi (Shansi), Şantu Honan ve Şensi (Güney Shensi) Kinler'e geçiyordu. Çin imparatoru başkentini Lin Tang'a nakil etti ki daha sonra buraya Hang-cu adı verilmiştir.

Yirmi sene sonra 1165'de Kinler, Çinliler'e bir daha hücum ettiler. Fakat bu defa her iki tarafta mağlup olduğundan akdolunan barışta sınırlar değiştirilmedi. Çinliler'in vergisi indirildi. Ve Çin imparatorunun Kin imparatoruna tâbi gibi hürmet etmeyerek bir yeğenin amcasına olduğu gibi hürmet etmesi kararlaştırıldı. 1206'da aralarında bir daha savaş oldu. O vakit Çinliler mağlup olarak yine evvelki gibi vergi vermeye mecbur oldular.

Kin imparatorları, 12. yüzyıl ortalarına doğru, başlıca ikametgah olmak üzere bugün Pekin ve o vakit (Çung-du) denilen şehri tesis etmişlerdi. Çung-du, "merkez şehir" demektir. Tunguz ırkından olan Kinler, Çin'in üçte birine hakim olmakla Çin'in gelenek, güç ve kurumlarını kabul etmişlerdi. Hitanlar gibi bunlar da kendi dilleri için yeni harfler icad ettiler, ki bugün Çin'in sahibi olan Mançular'ın harflerinin aynısıdır.

Kin İmparatorluğu, bütün Tataristan'ı kapsıyordu. Karahitanlar bunların tebaası oldu. 1262'de Karahitanlar, Kinler'e karşı isyan ettiler. Fakat bu isyan silah ile bastırıldı.

Bir çok seneler evvel Kinler, Moğollar'la başa çıkılmaz bir savaşa girişmişlerdir. Moğollar galip geldi. 1147'de sulh yaptılar. Ve Moğol beyine, han unvanını vermeğe mecbur kaldılar. Çin tarihlerinin zikrettiği bu olay Moğollar'ın, Cengiz'in amcası Kubilay Han üzerine olan rivayeti ile uygunluk göstermektedir.

Kubilay Han, eski tebasi olan Kinler'e hücumu düşünüyor ve bu konuda Kinler'in idaresinde kalan, Karahitanlar'ın yardımlarını umuyordu.

Kin imparatoru, sınırda oturmakta olan Hitanlar'dan şüpheye düşerek onların arasına iki misli fazla Curca göçebeleri gönderdi. Fakat Hitan hükümeti Apaki'nin torunlarından Yelu Liuge, Kinler'in hizmetinden kaçıp Leao-tung'a çekilerek burada 100 bin kişilik bir ordu teşkil etti.

Bundan haberdar olan Cengiz Han, Yelu Liuge'ye reislerinden

Ançin ile haber göndererek "Müşterek düşmana karşı ittifak edelim" dedi. Bir ak at, bir kara öküz keserek ve bir ok kırarak ittifakı akdettiler.

Cengiz Han, kumandanlarından Kutu-Şar'ı, iki bin adam ile urdularının "harem otağı" başında bırakarak kendisi 607 (1211) sonbaharında, Kerulen Suyu kıyılarından Çin'e gitmek üzere yola çıktı. Yola çıkmazdan evvel yüksek bir dağın başına çıkıp tanrının yardımını yalvardı. Kuşağını boynuna atarak ve mintanının düğmelerini çözerek şöyle dua etti: "Ey ebedi tanrı! Amcamların kanı intikamını almak için silahlandım. Altun Hanlar -yani Kin imparatorları- amcam Barkan ve Hambukai'yi alçaklık ile öldürdüler. Eğer yaptığım iş doğru ise, semalarından bana yardım et ve dünyadaki iyi kötü bütün insanlara emir ve ilham et ki hepsi bu işte bana koldaş olsunlar".

Cengiz Han'ın yanında dört oğlu da (Coçi, Çağatay, Ögedey, Tolu) vardı. Pek disiplinli ordusu, eski Türk ve Tatar usulü gereğince biner kişilik taburlara, yüzer kişilik bölüklere, onar kişilik takımlara ayrılmıştı. Tümen dedikleri on bin kişilik kollar, generaller tarafından kumanda ediliyordu.

Han'ın emirlerini yaverleri "Daiçi", generallere götürür ve bunlar binbaşılara, binbaşılar yüzbaşılara ve yüzbaşılar onbaşılara tebliğ ederlerdi.

Moğol ordusu yalnız süvarilerden oluşurdu. Her süvarinin bir zırhı ve bakır bir miğferi vardı. Her birinde bir ok, bir balta, bir kılıç, bir mızrak ve birçok bargirler vardı. Bu bargirlere özel yem verilmezdi. Buldukları otları yerlerdi. Ordunun arkasından hayvan sürüleri de götürürlerdi. Fakat mecbur ve seri yürüyüşler için, süvariler yanlarına biraz et ve süt alırlardı.

Cengiz Han'ın yürümekte olduğunu işiten Kin hükümeti Çin seddinin orasına burasına muhafızlar dikti. Çin seddi deniz kenarından ta Shensi'nin batısına kadar, yüksek dağ tepelerinden ve engin derelerden geçer, beş yüz milden fazla uzunluğa sahiptir.

Yüksekliği takriben otuz ayak, en alçak duvarın üstünde onbeş ayaktır. Tuğla ve çamurla inşa olunmuştur. Duvarlarında gözetleme delikleri, Tataristan'a geçit olan yerlerinde kaleler vardır (Marco Polo kitap 1. fasıl 56-59).

Cengiz Han, Kin toprağına ayak basınca, Kin hükümdarı, barış teklif etti. Cengiz kabul etmedi. Cengiz ordusunun, Cebe Bey tarafından kumanda edilen sağ kanadı, Çin seddini Tai-tung-fu yanından geçti. Buranın müdafaasına Tangutlar reisi Alakuş Tegin'i memur etmişlerdi. Alakuş Tegin, Cengiz'e katıldı.

Cengiz'in oğulları Coçi, Ögedey ve Çağatay, sol kanat ile Peçeli tarafından seddi aştılar. Cengiz de yanında küçük oğlu Tolu ile Çin seddini Şan-tu yanından geçti. Yehu Ling Dağı başında, Süan-hua-fu şehrinin yedi mil batısında düşman ordusuna rastladı. Kiu-Kin ve Uannu tarafından kumanda edilen düşman ordusunun kaşifliğe çıkardığı Mingan adında bir zabit, Cengiz Han'a katıldı. Düşman ordusunun bütün durumunu Cengiz bundan haber aldı. Düşman ordusunun sayıca pek fazla olmasına rağmen Cengiz, ona hücum ile galip geldi. Süan-Şurfu şehrini zapt ettikten sonra, Kinler'in batı başkenti olan Tai-tung-fu'yu kuşattı. Bu şehre Si King unvanı verilmişti ki "batı sarayı" demektir.

Bu şehir epeyce dayandıktan sonra teslim oldu. Cengiz buranın diğer memleketlerini de fethetti. Cengiz Han'ın önünde artık başkentleri olan Pekin[34] yolu açık idi. Kinler, Pekin'den silah ile savaşabilecek insanların çıkmasını men ettiler, düşmanı bekliyorlardı. Fakat Cengiz Han, Pekin üstüne yürümeyerek Peçeli ve Shensi'nin güney taraflarını yağma ettikten sonra 1212 senesi sonunda Çin seddinden çıkarak Huan-çu civarına çekilerek burayı merkez karargahı

[34] Kinler'in başkenti bugün Pekin denilen şehir idi. "Kuzey Sarayı" demektir. Kinler'in Çin'i istilasından evvel Pekin'in adı "Yen King" idi ki, Yen memleketi sarayı demektir. Yine Pekin, Yen Tou (Yen şehri şahanesi demek) , Çun King (merkez sarayı demek) adlandırılırdı. Ögedey'in üçüncü halefi başkenti 1153 senesinde Pekin'e nakil ederek Pekin'e: Tahin-fu namıyla "Cung-du" unvanını verdi. Merkez şehir demektir. Tatarlar, Pekin'e Hanbaluk diyorlardı, Han şehri demektir.

yaptı. Huan-çu Tataristan'da bir şehir olup Tai-tung-fu'dan elli mil kadar uzakta idi.

Çin imparatorunun beyi olan Yelu Liuge, Cengiz Han Çin hududuna girince Çinliler'e karşı isyan ederek Cengiz'le birleşti. Ve Leao-tung'a hücuma başladı. Çin imparatoru, Huşa kumandasında ona karşı 40 bin kişilik bir ordu gönderdi. Ve Liuge'nin kellesini getirene çok para vaad etti. Kemiklerini getirene bile, "kemikleri ağırlığında gümüş, altın vereceğim" diyordu. Liuge'nin talebi üzerine Cengiz ona 3 bin kişilik yardımcı bir kuvvet gönderdi. Liuge de Çinliler'i mağlup ederek askerlerinin eşyalarını alıp Cengiz Han'ın karargahına götürdü. Bu muzafferiyetten sonra Liuge'ye, "Leao Han" namı verildi. 1212'de Leao tung'un merkez idaresi olan Leao hang şehrini -ki daha sonra doğu sarayı manasında olan Tunking lakabını aldı- zaptetti.

Cami üt-Tevarih'e göre ise Tunking fatihi, Cengiz'in generallerinden Cebe'dir. Cebe ilk önce bu şehrin duvarlarına kadar ilerlemiş, sonra on günlük bir geri dönüş ile burada askerlerinin eşyasını bıraktırmış ve derhal geri dönüp hücum ederek şehri zaptetmiştir.

Cengiz ordusu, Çin'e tekrar hücum için dinlenmek üzere iken Kin başkentinde ihtilal oldu. Kin generallerinden Huşan-hu (Hu Shahu) Kin imparatoru tarafından bir sene evvel azledilmiştir. İmparator bunu tekrar mevkisine getirerek ordusunun başına geçirdi. Fakat bu general, memleketin müdafaasını yapacak yerde, bir sene evvel kendi azline sebep olanlardan intikam almak ile uğraşıyordu. Baş kumandan olduktan üç ay sonra haber aldığı bir fitne ve fesadı bastırmak bahanesiyle, bir miktar askeri ile beraber başkente geldi. Muhaliflerinin bir çoğunu astı. İmparatorluk sarayına zorla girip imparatoru tahttan indirdi. Kendini saltanat sahibi ve baş kumandan ilan ederek kendi yandaşı olanları mühim memuriyetlerin başına oturttu. Maiyetinde olan zabitlerden çoğu onun gerçek niyetine vakıf olmaksızın itaat etmişlerdi. Karışıklığı, heyecanı artırmak için taraftarlarını da "Tatarlar başkentin kapısında" diye bağırtıyordu.

Tahttan indirerek hapsettiği imparatoru yeniden tahta çıkar diye onu hapiste bir hadım ağası marifetiyle öldürttü. Kendi de tahta çıkmağa cesaret edemedi. Katlettirdiği imparatorun kardeşi Hu-an'ı getirip tahta çıkardı.

Bu ihtilalden iki ay sonra, Cengiz ordusu göründü. Cengiz Han yolda kendini durdurmak isteyen bir düşman kıtasını bozduktan sonra, daha önce geçtiği Çin seddi geçidinden Kinler'i mağlup ederek geçti ve başkentlerine yaklaştı. Fakat Huşan-hu kumandasındaki Kinler, Cengiz'i geri dönmeğe mecbur ettiler.

Huşan-hu, general Kauki'ye emir vererek 5 bin kişi ile imdadına yetişmesini bildirmişti. Kauki vaktinde yetişemedi. Baş kumandan Huşan-hu, Kauki'nin idamını istedi. Fakat imparator, eski hizmetlerine mükafaten idam ettirmedi.

Sonra baş kumandan, Kauki'ye: "Cengiz ordusuna hücum ile her halukarda galip geleceksin, aksi taktirde en ağır cezaya çarptırırım" dedi. Kauki hücum etti. Fakat Cengiz ordusuna mağlup oldu.

Amirinden korkarak askerleriyle onu evinde bastı. Baş kumandan, kaçarken duvardan atlayınca bacağı kırıldı. Takip eden askerler yetişip kellesini kestiler. Kauki bu kelleyi alıp saraya geldi ve öldürttüğünü itiraf ederek "Benim cezam da ölümdür" dedi. Fakat imparator, öyle tehlikeli bir generalden kurtulduğuna sevinerek Kauki'yi affettikten başka, onu başkumandan yaptı.

Cengiz ordusu Kin İmparatorluğu'nun kuzeyine hücum ederken batı taraftan da Hialar hücum ediyordu.

Çin ile Hialar arasında 80 senedir barış hüküm sürmekte idi. Cengiz Han, Hialar'a hücum edince Hia hükümdarı, Çinliler'in yardımını istedi. Çinliler reddetti. Hia hükümdarı bir anlaşma ile Cengiz'in kucağına itildi. Ve Çinliler'le ilişkiyi kesti. Çinliler'in bu zor zamanından istifade etmek isteyen Hialar, Çin'e hücum ederek sınır üstündeki King-çu şehrini aldılar.

Diğer taraftan Kin halkının bir çoğu da, hükümetleri kendilerini

koruyamıyor diye, Cengiz Han'a katılıyorlardı. Cengiz Han bunlardan 47 süvari alayı teşkil ederek ordusunu takviye ve sonra dörde taksim etti:

Bir ordu Cung-du'nun kuzey taraflarında gözetlemede bulunacak idi. Çağatay, Ögedey ve Coçi'nin kumandasındaki ikinci ordu Şensi'ye girip 17 şehir zaptetti.

Cengiz Han'ın biraderi Coçi Kasar'ın kumandasında üçüncü ordu, Peçeli sahilini fethetti.

Bizzat Cengiz ve küçük oğlu Tolu kumandasındaki dördüncü ordu, Peçeli'den geçerek Şantung'a girdi. Sarı Çay'ın kuzeyinde, Cengiz'in eline düşmeyen yalnız 8 şehir kaldı. Cengiz orduları, buralardan bol ganimet ile döndü.

Bu olay 1213 senesinin son ayları ile 1214 senesinin ilk aylarında geçmiştir.

Cengiz Han, sonra, Cung-du'nun kuzey taraflarında gözetleme için bıraktığı ordusuna ulaştı. Kumandanlarını Cung-du'ya hücum etmekten men etti. Cung-du imparatoruna iki elçi göndererek barış teklif etti. Bunun başkumandanı Kauki, "Moğollar'ın askerleri ve atları yoruldu. Ordularında hastalık da var. Hücum edelim" diyordu. Diğer vezir Çin-hoi ise, "Bizim askerlerin çoğunun ailesi şehrin dışında, bir kere şehirden çıkarlarsa doğrudan doğruya memleketlerine kaçarlar. İmparatorluğun akıbetini böyle tesadüf harbe bırakmayalım" diyordu. İmparator bunun fikrini kabul ederek barış için Cengiz'in karargahına elçiler gönderdi. Cengiz Han, hükümdar sülalesinin kızlarından biriyle bir çok para, ipek kumaşlar, sürüler, genç kızlar istedi. Her istediği olduktan sonra geri dönerek Çin seddinin Kiu Yun Kuan hisarından çekilip gitti.

Hükümdar Otubu -başkenti sınıra pek yakın kalması sebebiyle- Kai Fung-fu'ya nakletti, ki bu şehir Sarı Çay'ın sağ tarafında idi. Ve ona Nanking (Nanjing) unvanı verildi ki "Güney Sarayı" demektir. Vezirleri, başkenti buradan kaldırmanın memleketin kuzey tarafını terk

etmeyi ifade edeceğini bildirmişlerse de dinlemedi, Cung-du'da veliahd ile iki kumandan bırakarak bütün saray halkı ile Nanking'e çekildi.

İmparator, Cung-du muhafızlarının, kendilerine verilen bargir ve silahları iade etmelerini emretmişti. İmparatora, nakilde refakat edenler arasında Hitanlar'dan bir süvari kıtası da vardı. Bu kıta bargirleri iade emrinden memnun olmayarak isyan etti. Cung-du'nun etrafındaki süvarileri zaptettiler. Fakat Çinliler bunları bastırdı. Hitanlar ise, Huan-çu'da karargahı kuran Cengiz Han'a haber göndererek himayelerini talep ettiler. Cengiz Han, Çinliler'le yaptığı sulh anlaşmasını dikkate almayarak, Samuka Bahadır kumandasında Hitanlar'ın imdadına bir ordu gönderdi ve "Beraber Cung-du'yu kuşatın" dedi.

Aynı zamanda Cengiz, kumandanlarından Mukoli'yi, Liuge hanının imdadına gönderdi. Kinler, Liuge'nin bir çok yerlerini hatta başkenti Tunking'i bile geri almışlardı. Bu şehir bir hile ile Cengiz'in eline düştü. Mukoli işitti ki Kin hükümdarı tarafından tayin olunan yeni vali, Tunking'e gitmek üzere yoldadır. Ordusu zabitlerinden Liaoyesien, bin asker ile yolunu kestirerek valiyi öldürttü. Bu zabit, sonra Tunking'e vararak "Yolda ölen valinin yaveriyim" dedi. Merasim ile onu, hükümet konağına götürdüler, selamladı. Liaoyesien, onlara: "Bu kadar askere ne lüzum var. Her yer barış ve asayiş içinde. Bunları dağıtınız. İcap ederse derhal haber alarak toplarız." dedi. Askerleri terhis ettirdi.

Üç gün sonra Mukoli gelerek şehri savaşmadan teslim aldı. Ve sonra bütün Leao-tong kıtası fethedilerek 32 şehir Moğollar eline geçti. Kinler'in elinde yalnız Tai-ning şehri kaldı.

İmparator Otubu, 1210'da yeni meydana gelen bu Moğol istilasını haber alınca, veliahtının Moğollar eline esir düşeceğinden korkarak Nanking'e gelmesini emretti. Veliahdın şehirden yani Cung-du'dan çekilmesini gören halkın cesareti kırıldı, ümitsizliğe düştü. Moğollar ise kuşatmaya başlamıştı. Şehir açlık çekiyordu. Tai ming-fu'da toplanan bir ordu ile mahsur Cung-du şehrine erzak göndermişlerdi.

Bu ordu Moğollar tarafından Baçu civarında mağlup edildi ve erzak Moğollar eline geçti. Bu felaketlerin üstüne bir de Kin'in en iyi kumandanlarından biri askerleri ile Cengiz Han tarafına geçti.

Cung-du valisi erzakın Moğollar eline geçtiğini işitince "Çıkış yolu kalmadı" dedi. Cung-du şehrinde halk açlıktan insan eti bile yiyordu. Mahsur şehrin muhafizı Çin-hoi baş kumandana: "Askerlerimizle yarma hareketi yapalım, ya kurtuluruz yahut da şerefimizle ölürüz" dedi. Baş kumandan kabul etmedi. Sonra Çin-hoi, muhafazasına görevli olduğu şehrin düşman eline geçmesini görünceye kadar yaşamak istemedi. Zabitlerinden, Segan-çu adında biriyle imparatora bir muhtıra gönderdi. Bunda, eyaletlerin muhafazasına dair nasihatte bulunuyor. Ve baş kumandan, Kauki'nin vatan haini olduğunu bildiriyor, "Şehri kurtaramadım artık bana ölümden başka bir şey yaraşmaz, diyerek" kendini zehirlediğini yazıyordu.

Muhtıra imparatora verildi. Bir müddet sonra Moğollar Cung-du'ya girdiler. İmparatorluk sarayını yaktılar. Cengiz Han, şehri kuşatma ve fetheden kumandan Mingan'a tebrik için üç zabit gönderdi. Cung-du'da elde edilen hazinelerin Tataristan'a naklini emretti. Cung-du zenginleri, bu üç Moğol zabitine hediyeler verdiler. Bunlardan biri yani Kutuku kabul etmedi. Dönüşünde Cengiz ne için hediyeleri almadığını sordu. Cevaben:

"Bir yeri fetihten sonra oradaki mal mülk tamamen size aittir. Evvela sizin rızanız olması lazım" dedi. Cengiz Han, Kutuku'yu, askeri kanuna pek iyi vakıf diyerek methetti. Ve diğer ikisini cezalandırdı.

Cengiz Han, Mingam ve Çapar isimli kumandanları askerlerinin alkışları içinde tak-ı zafer[35] altından Cung-du'ya girdi. Cengiz Han oradaki zabitlerine, Çapar'ı göstererek, "Kin başkentinin zaptını buna borçluyuz" dedi.

Birkaç gün burada ikametten sonra Cengiz Han, Huan-çu eyaleti dahilinde Lean Kin'e çekilip yazı orada geçirdi.

---

[35] Tâk-ı zafer: Tarihi bir olayı, zaferi anmak veya gelecek büyük bir kimseyi karşılamak için kurulan kemerli yapı (çn).

1215 senesi sonuna doğru Cengiz Han, Kinler'in yeni başkenti üzerine Samuka kumandasında 10 bin asker gönderdi. Fakat Samuka başarılı olamayarak geri çekilmeye mecbur oldu. Bu sırada Otubu, Cengiz Han'a elçi göndererek barış istedi. Cengiz "Otubu, imparator unvanını atarak prens unvanı ile yetinmeli ve benim emirim olmalı" dedi. Otubu, bu onur kırıcı teklifi kabul etmedi. Biraz sonra Hialar, onun Şensi eyaletindeki Lin tao-fu şehrini zaptettiler.

Bu senenin (1215) sonunda prens Yelu Liuge, 90 araba hediye ile Cengiz Han'ın karargahına arz-ı hürmete geldi. Cengiz Han bu hediyeleri yedi gün teşhir etti.

IV. Bölüm

Cengiz Han'ın Moğolistan'a dönüşü - Merkitler'i yok etmesi - Baş kumandan unvanı ile Mukoli'yi Çin'e yollaması - Hia memleketini dördüncü istilası - Tayang Han/Dai Boga oğlunun Karahitay arazisine ilticası - Karahitay İmparatorluğu'na dair açıklama - Karahitay hakanına karşı Güçlük Han ile Harizm sultanının ittifakı - Güçlük Han'ın Karahitay ilini fethetmesi - Moğollar'ın burayı istilası ve Güçlük Han hükümetinin mahvedilmesi

CENGİZ HAN 1216'DA ÇİN'İ TERK EDEREK MOĞOLİSTAN'A DÖNDÜ. Tula Çayı kıyılarında Hubudai kumandasında, Merkitler'in son hükümdarına karşı -ki Altay dağlarında toplanmışlardı- asker sevk etti. Merkitler'e Kem Suyu kenarında rastlayıp kılıçtan geçirdiler. Bu sırada isyan eden Kırgızlar da bastırıldı.

Mahiyetinde Kin hükümdarının askerleri olduğu halde Cengiz'e isyan eden Çang-çi adında bir kumandanı, Mukoli, Kin çu şehrinde mağlup etti (1217). Ve bu suretle oralardaki isyanı da bastırdı. Cengiz Han, Mukoli'ye alenen teşekkür ederek ona Çin adeti gereğince "Guo Wang" (memleketin prensi) unvanını verdi ve bu unvan torunlarına geçecek idi. Esasen Mukoli'yi Çin'de ahali bu isim ile anıyordu. Cengiz onu resmileştirdi.

Mukoli'yi Çin başkumandanı atayarak askerlerine, "Mukoli'ye bana itaat eder gibi itaat edeceksiniz" dedi. Mukoli'ye, verdiği yetkiye işaret olmak üzere bir altın mühür verdi ve "Çin'in fethini sonuçlandır" dedi.

Mukoli 23 bin Moğol, iki alay Hitay ve Çuritceler'le -ki bunlar kendi milletlerinden Uyar ve Togan adında iki kumandanın maiyetinde idi- Çin üstüne yürüdü.

Cengiz Han kendi de, dördüncü defa Hia arazisini istila etti. Sonra, altı seneden beri, bir hile ile ele geçirdiği Karahitay tahtında oturan, Naimanlar'ın son hanının oğlu, Güçlük (bazı tarihi kaynaklarda Güşlek) üstüne yürüdü.

Karahitay İmparatorluğu, Liao sülalesinden bir Hitay tarafından tesis edildi. Kinler tarafından Hitay hükümetinin imhası devrinde, Hitanlar'ın son hakanı Yelou-Yenhi'nin akrabasından ve generallerinden Doşi Talfun -ki Çinliler Yelu Dashi derler- 1124'de 200 kadar adamıyla Shensi taraflarına hicret etti.

Bu bölgenin kabileleri, ona meşhur Apaki'nin torunlarından diye hürmet ettiler. Bu, bunlardan teşkil ettiği kuvvet ile Türkistan üstüne yürüdü. Uygurlar arazisine varınca, yol istedi. Uygurlar'ın beyi develer, atlar, koyunlar, hediye ederek ve oğullarını teminat ve rehin makamında göndererek ona tabi olmağa razı oldu.

Yelu Dashi, Kaşgar, Yarkend, Hotan taraflarını, Türkistan'ı[36] fethetti. O zaman Türkistan hanı Hakan Mahmud olup eski Türk hanı Efrasiyab'ın (Alpertunga) torunlarındanım diyordu. Hakan Mahmud'a yalnız Mavera-i Kafkas'ta[37] biraz yer kaldı. Sonra burada da Karahitaylar tarafından vergiye bağlandı.

Dashi, Harizm'i fethetti. Sülalesinin ikinci padişahı olan Harizm hükümdarı Atsız, Dashi'ye senelik 30 bin dirhem vergi vermekle barış yaptı.

[36] Araplar ve Acemler, Türkistan adı altında Seyhun'dan Çin çölüne kadar uzanan yeri ve bilhassa Uyguristan ile Kaşgar arasında bulunan Seyhun vadisini kastediyorlardı.

[37] Mavera-i Kafkas: Kafkas sıradağlarının ötesindeki şehirler (çn).

Dashi, Gobi Çölü, Ceyhun ve Tibet dağları ile Sibirya arasındaki ülkeleri feth ettikten sonra "Gurhan" (Koca Han) unvanını takındı ve Balasagun şehrini başkent yaptı. Gurhan, Buda dinine eğilimli idi. Bu din, bu sebeple Karahitay İmparatorluğu'nda yayıldı.

Dashi, vaktiyle kendini mağlup eden Kinler'e hücuma hazırlanırken 1136'da öldü. Yelü Yilie adında küçük bir oğul bıraktı ki 1143 senesine kadar validesi Xiao Tabuyan'ın vesayeti altında kaldı. Ve 1143'te hükümdar oldu.

Bu hükümdar 1155'te vefat etmekle, kızkardeşi Yelü Pusuwan saltanat tahtatına geçti. Çünkü oğlu Yelü Zhilugu henüz küçük idi. Zhilugu 1167'de hükümdar oldu.[38]

604-605'te (1208) Zhilugu zamanında, Naimanlar'ın son hanının oğlu, Karahitay ilinde bir sığınacak yer arayarak Zhilugu'ya sığındı. Zhilugu çok iyi şekilde muamele yapıp ona kızını verdi.

Zhilugu, av ve eğlence düşkünü bir hükümdar olmakla memleketini iyi idare edemiyordu. Ve emareti olan üç büyük bey; Uygurlar beyi, Maveraünnehr beyi, Harizm sultanı bundan istifade ile bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Damadı da onu tahttan indirip yerine geçmeyi planlamıştı. Bu zat, Zhilugu'nun kumandanlarından bir kısmını kendine çekmiş idi. Kayınpederine de; "Gideyim, bizim Naiman kabilelerinin döküntülerini toplayayım geleyim, sizin işinize yarar" dedi. Kayınpederi hiç şüphe etmedi. Şehirden ayrılırken ona hediyeler ve Güçlük Han unvanını verdi.

Gerçekten babasının kabileleri, bunu görünce bayrağı altına girdiler. Cengiz Han'ın önünden kaçan Merkit reisleri ile Karahitay ilindeki gayri memnunlar da buna katıldı. Fakat bu kuvvetler yeterli değildi. Müttefik aradı, İran'da Sultan Muhammed Harizmşah'a

[38] Yazarın buradaki bilgileri çeşitli kaynaklarla çelişmektedir. Zira sözkonusu saltanat dönemleri başka kaynaklarda şu şekilde zikredilmektedir: Xiao Tabuyan (114-1150), Yelü Yilie (1150-1164), Yelü Pusuwan (1164-1178), Yelü Zhilugu (1178-1211) (çn).

teklifte bulundu, "Karahitay'ın batı eyaletlerini sana veririm" dedi. Sultan Muhammed kabul etti.

Karahitaylar'a bir taraftan Güçlük Han, bir taraftan Sultan Muhammed Harizmî -maiyetinde bir süre önce Karahitaylar'a karşı bağımsızlığını ilan eden Herat beyi Osman Bey ile birlikte- hücuma başladılar. Sultan Muhammed Karahitaylar'la -ki Tanigu kumandasında idi- Taraz civarında savaşarak onları bozdu. Karahitaylar firarlarında kendi memleketlerini yağma ettiler.

Balasagun şehri halkı, Sultan Muhammed'in idaresine geçmeyi arzu ettiklerinden şehrin kapılarını Karahitay hanının askerlerine karşı kapadılar. Bu halk Sultan Muhammed gelir ümidiyle şehri 16 gün müdafaa etti. Nihayet Karahitaylar şehri zaptederek 47 bin nüfusu kılıçtan geçirdiler.

Diğer taraftan Güçlük Han, Özkend'de Karahitay hanının hazinelerini yağma etti. Fakat Karahitay hanı, derhal bir miktar asker toplayarak Güçlük Han'ı Çin-buce civarında mağlup etti. Karahitay hanının maliyesi bozulmuştu. Bunun emirlerinden Mahmud Bey pek zengin idi, hükümdar, mallarını müsadere eder korkusuyla "Askerlerimiz, Güçlük Han askerlerinden aldıkları ganimeti iade etsin" dedi. Asker ise bu fikre karşı isyan ederek orduyu terk etti.

Güçlük Han bu kargaşalıktan istifade ile derhal Karahitaylar'ın başkenti üzerine yürüdü ve zaptetti (1211). Kayınpederi olan Karahitaylar hanına hürmetle muamele etti. Ve "Han" unvanını onda bıraktı, bu Koca Han iki sene sonra öldü.

Cengiz Han, eski düşmanını, böyle bir hile ile elde ettiği tahtta rahatça oturtamazdı. 1218'de Cebe[39] kumandasında Güçlük Han'a karşı, 20 bin asker gönderdi.

Bu ordu yaklaştığında, Güçlük Han, Kaşgar'dan firar etti. Naimanlar'ın mühim bir çoğunluğu hristiyan idi. Güçlük Han da

[39] Cebe'ye, iyi ok atmasına ayrıca genç ve zeki olmasına ithafen lakap olarak "ok" ismi verilmişti (çn).

hristiyan olarak büyütülmüş idi. Karahitay Koca Han'ının kızı olan karısının iknasıyla Buda dinine girmiştir. Buda dinine girdikten sonra; Kaşgar, Hotan, Almalık'ta pek çok olan müslüman tebaasına -ki bunları zorla idaresine almıştı- zulümler ediyordu. Hotan müslümanlarına "ya hristiyan, ya Buda olacaksınınız" dedi. Ve "Müslümanlığın batıl olduğunu ben ispat ederim, kim müslümanlığın hak olduğunu iddia ediyorsa bana gelsin" dedi ve bir meclis kurdu. Müslümanların ulema reisi Alaüddin Muhammed, Güçlük Han'a yaklaşarak islamiyeti hararetle müdafaa etti.

Güçlük Han, Alaüddin'in ateşli müdafaasına hiddetlenerek Hz. Muhammed aleyhinde sözler sarfetti. Alaüddin ona: "Ey hak din düşmanı, ağzına toprak dolsun" dedi. Güçlük, Alaüddin'e bir çok işkence ve kötü muamele ettikten sonra kendi medresesinin kapısında astırdı.

Bu bölgenin müslümanları, Moğollar'a kurtarıcı gözüyle bakıyorlardı. Cengiz'in kumandanı Cebe, Kaşgar'a girişinde özgürlük vaadetti; halk, derhal Güçlük Han'ın askerlerini yakalayıp kestiler. Moğollar, Güçlük Han'ı takip ederek Bedehşan dağlarında yakaladılar ve kellesini kestiler.

Cengiz Han, bu zaferden haberdar olunca, kumandanı Cebe'ye haber göndererek "Bu muvaffakiyetten gururlanma, çünkü Ong Han, Tayang Han, Güçlük Han vb... kibirleri sebebiyle mahvoldular" dedi.

Birkaç sene sonra, Cebe, Moğol askerlerinin başında Ermenistan'ı ve Rusya'daki Gürcistan'ı fethetti. Cebe, Moğollar'ın "Yissout" kabilesinde idi ki bu kabile, Temuçin'e, uzun müddet düşman kalmıştı. Bu kabilenin diğer cengaverleri ile beraber Cebe, Temuçin'in eline esir düşmekten veya ölmekten kurtulmak için saklanmışlar idi. Fakat bir gün Temuçin avda tesadüfen Cebe'nin karşısına çıkıverdi. Temuçin, onu tanıyarak ardından koşmak istedi fakat, kumandanlarından Burguci: "Bırak ben gideyim" dedi. Temuçin, ona ağzı ak bir at vererek "haydi git" dedi. Burguci ata binip takibe koyuldu. Ve bir ok attı

tutturamadı. Cebe, Burguci'ye bir ok attı. Burguci'nin atını öldürdü. Ve Cebe kaçtı. Fakat sonunu düşünerek bir müddet sonra Cengiz'e arzı hizmet etti. Cengiz, Cebe'nin yiğitliğini biliyordu. Evvela ona onbaşılık verdi. Bu hizmetinden memnun oldu. Yüzbaşı ve sonra binbaşı ve sonra onbinbaşı (kumandan) yaptı.

Cebe, Güçlük Han'ı böyle mağlup ettikten sonra fethettiği memleketten ağzı ak 1000 at toplayıp -vaktiyle senin bir atını öldürdüm diye- Cengiz Han'a armağan etti.

Cengiz Han bu suretle Karahitay iline de hakim oldu. Yani Kaşgar, Yarkend, Hotan, ki halkının çoğunluğu müslüman olup ziraat, ticaret -Tataristan mallarını Çin ve Hind'e götürerek ora malları ile mübadele ederlerdi- ve sanayi ile meşgul idiler.

Cengiz Han, bu suretle Sultan Muhammed ile sınırdaş oldu ve sonra Cengiz buraya da hücum etti.

V. Bölüm

Harizm İmparatorluğu - Bu imparatorluğun büyümesi - Sultan Muhammed ile halife Nasır arasında savaş - Bağdat üzerine sevkıyat - Sultan Muhammed'in ülkesini oğullarına taksimi - Ordusu kimlerden oluşur - Validesinin nüfuz ve yetkisi - Cengiz Han'ın beyannamesi - Tataristan'dan Otrar'a gelen tacirlerin katli - Cengiz Han'ın savaş hazırlıkları - Elçisinin katli - Türkistan'da, Harizmler ile Moğollar'ın savaşı - Harizm İmparatorluğu üstüne Cengiz Han'ın yürümesi - Sultan Muhammed'in savunma hazırlığı

SEYHUN NEHRİNDEN BASRA KÖRFEZİNE, Hindistan'dan Irak'a ve Azerbaycan'a kadar uzanan Harizm İmparatorluğu, Selçuklular'ın harabeleri üstünde yükselmiş ve sonradan bir çok milletlerin katılmasıyla da büyümüş idi. 13. yüzyıl öncesinde Harizm imparatoru olan Alaüddin Muhammed, Nuştegin adında bir Türk kölesinin torunlarından idi ki bu köle, Selçuklular'dan Sultan Melikşah'ın hizmetine girmiş ve sonra Harizm hükümetini ele geçirmişti.

Güçlü, çalışkan ve yakışıklı olmaları dolayısıyla Türk köleleri, İran'da pek tutulurdu. Hazar Denizi'nin kuzeyinde ve doğusunda göçebe halinde yaşayan putperest Türk kabileleri, birbirleriyle daima kavga ederek, esir ettikleri çocukları, civar memleketlerin müslüman hükümdarlarına ve zenginlerine satarlardı. Bunlar, o

çocukları müslüman dininde büyütürler muhafızlık hizmetlerinde kullanırlardı. Sonra kölelikten azad ederek bir eyalete vali gönderirlerdi. Bunlar, fırsat buldukça valilikten bağımsızlıklarını ilan ederlerdi.[40] Müslüman memleketlerini Türkler istila etmezden evvel, bu müslüman memleketlerinde bir çok Türk köleleri kumandan ve nihayetinde hükümdar oluyordu. İran 11. yüzyıl ortasına doğru Türk Selçukluları'ndan olan göçebe Oğuzlar tarafından fethedildi. Oğuzlar, Seyhun Nehri ile Hazar Denizi arasındaki kumsal çöllerde sakin idiler. Bu Selçuklular, beylerinin idaresi altında ta Akdeniz ve Marmara Denizi sahilini ve buralarda Arap, Acem, Suriyeli, Ermeni ve Rumlar'ı idareleri altına almışlardı. Fakat Selçuklular, iç savaşlarla birbirlerini yediler. Bir padişah tahta çıkacağı zaman fırkalara ayrılarak iç savaşlara tutuşurlardı. Selçuklu İmparatorluğu 12. yüzyıl sonlarına doğru anarşiye düşerek söndü.

İran Selçukluları'na son darbeyi Nuştegin'in torunlarından biri vurdu. Yukarıda zikrettiğimiz Alaüddin Muhammed'in oğlu ve halefi Kutbeddin Muhammed -Araplar'ın fethinden evvel Harizm beylerinin takındığı gibi- Harimzşah lakabını aldı. Muhammed'in oğlu Atsız, bağlı olduğu Melikşah oğlu Sencer'e karşı birkaç defa silaha sarıldı ve nihayet Karahitay beyine vergi vermek mecburiyetinde kaldı. 1157 senesinde Sultan Sencer'in vefatından sonra Atsız'ın oğlu İl Arslan, Horasan'ın batı taraflarını zaptetti. Bunun oğlu Tegiş, Selçuk sultanı Tuğrul'dan -ki 1194'te savaşta öldü- Irak Acemi'ni aldı. Tuğrul'un ve Sultan Sencer'in vefatıyla, İran'daki Selçuklular son

---

[40] Son Guriler hükümdarı Şıhabüddin Muhammed'in bir kızı vardı. Şıhabüddin, bir çok Türk köleleri alarak büyütür ve onları kumandan yapardı. Bir gün Türk kölelerinden biri: "tanrı size bir oğul ihsan etse de imparatorluğunuzu sonra o idare etse" dedi. Şıhabüddin: "Türk kölelerini ima ederek benim yüzlerce oğullarım var" dedi. Hakikaten vefatında (1205) ülke, kumandanları olan Türk generallerine geçti. Bunlardan Tacûddin Yıldız, Gazne'de hükümdar oldu. Tacûddin hutbede adını okutmak isteyince, ulema "azad olunmadın" diye itiraz ettiler. Tacûddin bunun üzerine, Şıhabüddin'in varisi ve yeğeni Gıyaseddin'den -ki yalnız Gur beyliğinde kalmıştı- azad olunmasını rica etti. Bu da, azad etti. [Mirhund, Ravdutul Safa. Müneccim başı tarihi 2. cilt]

buldu. Fethettiği ülkenin geliri Halife Mustansır tarafından Tegiş'e, verildi. İşte bu suretledir ki İran imparatorluğu Selçuk Türklerinden, Harizm Türkleri'ne geçti.

Babası Tokuş'a 1200 senesinde halef olan Alaüddin Muhammed, Heratve Belh eyaletlerini feth ile bütün Horasan'ın sahibi oldu. Biraz sonra Mazenderan ve Kirman'ı da zaptetti. Alaüddin Muhammed, artık tebaası olduğu ve vergi verdiği putperest Karahitay hakanına karşı durmak kuvvetini kendinde gördü. Bunların müslüman ve Karahitaylar'ın putperest olması ve putpereste vergi verilmesi gerek kendinin gerek tebaasının gücüne gidiyordu.

Karahitaylar'a tabi olan Semerkand beyi Osman da artık vergi vermemek yollarını arıyordu. Karahitay hakanı tarafından gönderilen memurlardan, Semerkand eyaletleri halkı memnun değildi. Osman, Sultan Muhammed'e: "Birleşerek Karahitaylar'dan yakamızı kurtarabilirsek, onlara vereceğim vergiyi size veririm" diye haber gönderdi.

Sultan Muhammed Karahitay hakanı ile ilişkiyi kesecek sebep aramağa başladı. Çok geçmedi buldu. Senelik vergiyi almağa gelen Karahitay zabiti, sultanın huzuruna çıkarak adet mucibince, yanı başına oturdu. Sultan Muhammed; çöllerde oturan bir halkın zabitinin böyle yanı başına oturmasını artık kibrine yediremeyerek: "Alın şunu kesin!" dedi. Sonra Sultan Muhammed, ordusuyla Karahitay iline hücum etti. Fakat mağlup olarak bir zabiti ile beraber Karahitaylar'ın eline düştü. Bu zabit, hileye müracaat ile, Hitaylar'a karşı "Bu, benim kölemdir, memlekete gitsin size para getirsin" dedi. Sultan Muhammed bu suretle kurtuldu. Memlekette Sultan Muhammed'in öldüğü yayılarak kardeşi Ali Şîr, Taberistanda ve amcası Eminülmülk, Herat'ta bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi.

Ertesi sene Sultan Muhammed, kendine tabi olan Semerkand beyi ile Karahitaylar üzerine ikinci defa hücum etti. Karahitaylar'ı mağlup ederek Türkistan'ın epeyce yerlerini zaptetti ve Özkend'e kadar vararak oraya bir vali tayin etti. Putperest Karahitaylar üzerine

bu müslüman sultanının galip gelmesi Harizmler'i pek memnun etti. Bütün civar beyler, sultanlar ona elçiler göndererek başarısını tebrik ettiler. Tuğrasına ismini takiben Zillullahi fi'l-ard[41] lakabı yazıldı. Ve kendine "İskendersani" lakabı takılmak istenildi. Sultan Muhammed ise Sencer lakabı almayı tercih etti. Harizm'e dönüşünde, kızını, Osman Bey'e verdi. Fakat Semerkand'a Osman Bey'in memleketini idareye gönderilen Sultan Muhammed'in kumandanlarından, Osman Bey o kadar memnuniyetsiz idi ki, Sultan Muhammed'in tebaası olduğuna pişman olarak yeniden Karahitaylar'a tabi oldu. Ve başkentinde ne kadar Harizm varsa hepsini kestirdi. Bunun üzerine Sultan Muhammed, Semerkand üzerine yürüyerek Osman'ı mağlup etti, öldürttü ve kendi başkentini Semerkand'a nakletti.

Sultan Muhammed, Karahitay ilinin bir kısmını daha alarak sınırlarını Ganj sahillerine dayadı. Guriler sülalesinin dördüncü sultanı olan Şıhabüddin'in 1205 senesinde vefatından sonra, Hindistan'daki ülkeleri, valilerinin elinde kaldı. Sultan Muhammed, Belh ve Herat'ı zaptetti. Şıhabüddin'in yeğeni Mahmud, Harizmlere itaat etmek şartıyla ailesi ülkesinden yalnız Karahitay ilinde biraz yere sahip olabildi.

7 seneden beri beylik etmekte olan Mahmud, sarayında 709 (1212) katledildi ve halk, "Bunu yaptıran Sultan Muhammed'dir" dedi.

Biraderi Ali Şir'in Sultan Muhammed ile biraz arası açılmıştı. Ali Şir, Mahmud'un yanına çekilerek Firuzkûh'da yerleşmiş idi. Mahmud'un öldürülmesini takiben onun yerine kendisinin bey yapılmasını biraderinden rica etti. Biraderi, bir zabit ile rütbe ve rütbe elbisesi gönderdi. Ali Şir hil'atı[42] giyerken, o zabit bir kılıç vurarak Ali Şir'in kellesini kesti. Sultan Muhammed'in gizli emrini yerine getirdi. Ve bu suretle bu Karahitay beyliği de, Harizm İmparatorluğu'na katıldı.

---

41 Zıllullahi fi'l-ard: Allah'ın gölgesi, yeryüzünde Allah'ın gölgesi. Halifeler, hükümdarlar için kullanılan büyüklük ifadesidir (çn).

42 Hil'at: Eskiden padişah veya vezir tarafından takdir edilen, beğenilen kimseye giydirilen süslü elbise, kaftan (çn).

Sultan Muhammed üç sene sonra 712 (1215) Sultan Şıhabüddin'in eski tebaasından olan bir Türk kumandanı elinden Kazvin'i zaptetti. Sultan Şıhabüddin'in bu eski başkentinde evrak hazinesinde Halife Nâsır'ın bir mektubu bulundu. Nâsır bu mektubunda, Guriler sülalesinden olan sultana, Harizmler'in tehlikeli olmaya başladığını ve icap ederse Karahitaylar'la birleşerek Harizmler'e hücum etmeyi yazıyordu. Hakikaten bu sülalenin ilk iki hükümdarı, Sultan Muhammed'e karşı, tahtına çıktığında harb etmişler ve Horasan'ın batı taraflarını elde etmeye çalışmışlardı. Bu mektup üstüne, Sultan Muhammed, halifeye kızdı.

1179'dan beri Bağdat tahtında oturan Halife Nasıruddin, Harizmler'in büyümesine mani olacak çareyi arıyordu. Kendi bu planını tatbik edecek kuvvete malik değildi. Çünkü hakiki surette ancak Irak Arab'a hakim idi. Geniş imparatorluğunun diğer parçası Acemler'e, Türkler'e geçmişti. Ve hicretin 3. asrından beri İran'da; Tahiri, Samani, Sebüktegin, Diyalma, Selçuklu hükümetleri sıra ile sönmüştü. Hakikatte bu sülalelerin hükümdarları, Bağdat halifesini tabi olunan olarak tanıyorlarsa da bu yalnız müslüman olan tebaaları nazarında, saltanatlarını haklı göstermek içindi. Abbasi halifelerinin buralardaki nüfuzu, yalnız hutbelerde isimleri okunmak ve sikkeler üzerinde isimleri bulunmaktan ibaretti. Abbasi halifeleri, bilhassa Selçuklular zamanında, başkentlerine bile gerçekten hakim değildi.

İran Selçukluları, Irak Acem'de kalınca, son beyleri Tuğrul zamanında anarşiye düştüler. Halife Nâsır, bundan yararlanarak bu komşu devletin sonunu getirecek vasıta ve iç karışıklıkları artıracak yollara başvurmaktan kaçınmadı. Tegiş'i yardıma çağırdı. Nâsır, Irak Acem'in kısmen kendine kalacağını umuyordu. Fakat Tegiş "Bir karış yer bile vermem" diyerek ayak diredi. Nâsır sona erdirdiği imparatorluğun harabeleri üstünde, bu defa daha tehlikeli yeni bir hükümet gördü. Sultan Muhammed, Harizm tahtında babasına halef olunca, Nasır, Gur beyini, Harizmler'e hücum etmek için teşvik etti. Esasen Herat ve Belh'i evvelce elde etmiş olan Gur beyi, Horasan'ın

her tarafını fethetmeyi düşünüyordu. Savaşa başlamak üzere idi ki öldü. Biraderi ve halefi, Şıhabüddin, Harizm üstüne yürümekle ordusu, Andhud civarında Sultan Muhammed tarafından perişan edildi. Şıhabüddin barış talebine mecbur oldu.

Sultan Muhammed, Kazvin'de bulduğu mektuptan bu eski savaşa sebep olanın Halife Nâsır olduğunu anladı. Nâsır'a zaten kızıyordu da.

Geniş imparatorluğa ve 400 bin kişilik bir orduya sahip olan Sultan Muhammed, kendini Bağdat halifelerinden ve Selçuklu sultanlarından daha kuvvetli görüyordu. Bağdat'a bir vali göndermek ve ismini hutbelerde okutmak ve halife tarafından kendine sultan unvanı vermek istiyordu. Bu taleplerini tebliğ için adamlarından Kadı Ömer'i, Bağdat'a gönderdi. Nâsır kabul etmedi: "Selçuklular'a sultan unvanı, halife-i İslam'a yaptıkları hizmet üzerine verildi ve şimdilik bir himayeye de ihtiyacım yok" dedi. Muhammed'in, o büyük imparatorluğu ile doymayarak halifenin memleketine göz diktiğine şaşırdığını bildirdi.

Sultan Muhammed, halifenin elinden Bağdat'ı zaptetmeyi kurdu. Fakat, bu konuda ulemasının iznini almak lazım idi. Muhammed, ulemasına şu suali sordu: "Din-i Muhammediye'yi neşr ve onun düşmanlarını mahveden bir sultan, halifeyi indirerek yerine daha ehil bir halife getirebilir mi? Bilhassa halife olmak El Hüseyin'e ait olup, Abbasiler o hakkı gasp etmişler ve halife-i müslimin, hudud-u islamiyeyi muhafaza ve birlik için ve müslüman olmayanlardan vergi almak için harb etmiyorsa."

Ulema meclisi, bu durumu inceleyince, "Onun halifelikten indirilmesi caizdir" diye fetva verdi. Bu fetvayı alan Sultan Muhammed, Aleviler'den Tirmiz'de Seyyid Alaülmülk'ü halife tanıdı ve Nasır'ın adını hutbelerden ve yeni sikkelerden kaldırdı.

İran'da pek çok olan evlad-ı Ali taraftarları, en nihayet, El Ali'nin halife olacağı zamanın geldiğine inandılar. Nâsır hakkındaki fetvayı

tatbik etmek yani onu indirmek için Sultan Muhammed bir ordu topladı ve Irak Acemi almak istedi. Kendi taraftarlarından olan Ogulmuş adında bir Türk kumandanı, Nâsır'ın parmağıyla Batıniler tarafından katledildi. Müslüman prensleri, halife Nâsır'a her surette yardım ediyorlardı. Yine bunların yardımıyladır ki Nâsır, Mekke emirini de öldürtmüştü. Ogulmuş'un katlinden sonra Irak Acemi'nde halifenin adı tekrar hutbelerde okunmaya başlandı ve Halife Nâsır, Fars ve Azerbaycan prenslerine, "Gidin Irak Acemi fethedin " dedi.

Bu haberler üzerine Muhammed, Irak üzerine süratle yürüdü. Fars prensi Sa'd'ı mağlup ve esir etti. Sa'd, Muhammed'e; iki kale ile vergi olarak her sene gelirinin üçte birini vereceğini vaad etmekle kurtulabildi. Azerbaycan beyi Atabey Özbek de mağlup olarak kaçtı.

Sultan Muhammed'in kumandanları onu takip etmek istediler. Muhammed, bir senede iki hükümdarı esir etmek uğursuzluktur diyerek mani oldu. Sonra Özbey, Muhammed'e elçi göndererek kendine tabi olacağını bildirdi.

714'te (1217/1218 Bağdat): Sultan Muhammed, Irak Acemi fethettikten sonra Bağdat üzerine yürüdü. Halife Nasır, Muhammed'e, ulemadan Şeyh Şıhabüddin Suhreverdî'yi gönderdi. Şıhabüddin, Hamedan civarında Muhammed'in karargahına vararak yalvara yakara huzuruna çıkabildi. Muhammed, çadırında yere konmuş bir şilte üzerine oturmuş idi, iyi giyimli değildi. Şeyhin selamını almadı ve otur bile demedi. Şeyh, Arabça, el Abbas'ı bilhassa Nâsır'ı övme yolunda bir nutuk verdi ve halifelere itaat edilmesi hakkında bir hadis okudu.

Tercüman, Sultan Muhammed'e nutku ve hadisi tercüme etti. Muhammed: "Senin dediğin vasıflar, Halife Nasır'da yok. Bağdat'a varınca ben taht-ı hilafete, bu vasıflara sahip bir adam çıkaracağım. Abbasiler'in çoğu hapiste doğmuş ve ekseriye hayatlarını hapislerde geçirmişlerdir. Abbasiler'e en ziyade fenalık eden yine kendileri olmuştur." dedi.

Şeyh, başka hiçbir cevap alamayarak dönüp gitti. Nasır, Bağdat'ın müdafaasına hazırlandı.

Muhammed'in 15 bin öncü askeri Hulvân üzerine ilerledi. İkinci ordusu da arkadan geliverdi. O sene kış erken gelerek Harizmler Esedâbâd Dağları'nda yağan karlar arasında bir çok adam ve at kaybettiler. Havaların bu müsaitsizliğinden başka, bir de Türk ve Kürtler, Harizmler'e hücum ile kuşattılar. Diğer taraftan Cengiz Han tehlikesi de gittikçe artıyordu.

Sultan Muhammed, Bağdat fethinden vazgeçti. Irak Acemi, oğlu Ruknüddin'in idaresine bırakarak döndü. Bir müddet sonra, diğer oğlu Gıyaseddin'e de Kirman, Keş, Megran, eyaletlerini verdi. Üçüncü oğlu Celalleddin Mengüberti'ye de Gazne, Bamyan, Gor, Best vb... eyaletlerini verdi. En küçük oğlu Uzlak Şah Harizm, Horasan, Mazenderan eyaletlerini idare ediyordu.

Sultan Muhammed, Uzlak Şah'ı kendine veliahd tayin etti. Uzlak Şah bu kardeşlerin en küçüğü idi. Fakat Sultan Muhammed'in validesi Terken Hatun öyle istemiş idi.

Çünkü Uzlak Şah'ı dünyaya getiren prenses, Terken Hatun gibi, bir Türk kabilesi olan Bayatlar'dan idi.

Oğulları arasında taksim ettiği bütün bu eyaletleri, Sultan Muhammed henüz yeni fethetmişti ve halkı ona ısınamamışlardı. Bu muhtelif eyaletler arasında, yalnız din ilişkisi vardı. Bu bile mezhep çatışması sebebiyle, o kadar sağlam değildi. Çok zamandan beri, boyunduruk altında yaşayan bu kavimler, Sultan Muhammed'in kılıcına itaat etmişlerdi. Esasen vatanları olarak yalnız çadır ve sürüleri vardı. Muhammed'in orduları başlıca, Türkmenler ile Kanklı'dan oluşuyordu. Türkmenler, Türk-Oğuzlar'ın torunları olup, Selçuklular'ın idaresi altında, İran'ı fethetmişlerdi. Bunların âdeti, dilleri, fizyonomileri -iklimin tesiri ve İranlılar ile karışmaları sebebiyle- az çok İranlılar'a benziyordu. Bunun için bunlara Farsça (Mân) benzetme edatını ilave edrek Türkmen denildi ki, Acemce "Türk'e benzer" demektir.

Kanklılar, Harizm gölü ile Hazar denizi arasındaki kumsal steplerden gelip -Sultan Muhammed'in babasının, kendi kabile reislerinden birinin kızını eş olarak aldığından beri- Harizm ilinde yerleşmişlerdi." Sultan Tegiş, Terken Hatun ile -ki Kanklılar'dan Bayat kabilesi reisi Cinkişi'nin kızıdır- evlenmişti.

Bu evlilik üzerine, Terken Hatun'un akrabasından olan bir çok beyler, kabileleri ile beraber Harizm sultanının hizmetine girdi.

Terken Hatun, pek değerli olup bunun kayırmasıyla akrabalarından olan kabile reisleri, Sultan Muhammed'in en mühim kumandanları oldu, eyaleti bunlar idare ederdi. Sultan'ın nüfuzu -bu Türk valilerinin önünde- gittikçe azalıyordu.

Valide Sultan Terken Hatun, Türk vali ve kumandanların teşkil ettiği fırkanın reisi idi; sağlam karakterli olup, oğlu gibi hüküm ve saltanat sürüyordu. Eyaletlerden birine Valide Sultan'dan diğeri Sultan Muhammed'den iki emir gelirse, tarihleri incelenerek hangisi daha en sonuncusu ise onun gereğince hareket edilirdi. Sultan Muhammed bir eyalet fethedince bunun bir kısmını validesine verirdi. Terken Hatun'un yedi katibi vardı ki, her biri pek değerli adamlardı. Terken Hatun'un mührü: "Din ve dünya hamiyesi, Türkler prensesi, bütün dünyadaki kadınlar melikesi" diye işlenmiş idi. Nişanesi: "lutf-ı ilahi, benim ilticagahımdır" idi. "Hüdavend-i Cihan" lakabı takınmıştı.

Valide Sultan eski kölelerinden Nâsırûddin'i, baş vezir yaptırdı. Sultan Muhammed bu veziri sevmiyordu.

Sultan Muhammed, bir defa Nişabur'da idi. Oranın kadılığına Sadruddin Cüneydî'yi tayin etti ve vezir Nâsırûddin'e "bir şey gönderme" dedi. Fakat kadıya bazı yakınları, "Sen Valide Sultan'ı ihmal edersen iyi olmaz" dediler. Bunun üzerine Kadı Sadruddin, vezir Nâsırûddin'e, ağzı mühürlü bir kese içinde dört bin altın gönderdi. Meseleden Sultan Muhammed, haberdar olarak Nâsırûddin'den, kadının gönderdiği keseyi istedi. Nâsırûddin hiç açmaksızın teslim etti.

Sultan Muhammed, kadıyı tutuklattı ve vezire ne hediye gönderdin

diye sordu. Kadı bir şey göndermedim, dedi ve bunu yemin ile teyit etti. Bunun üzerine Muhammed, ağzı mühürlü keseyi önüne attı. Kadı, onun ayaklarına kapandı. Sultan Muhammed, kadıyı azletti. Ve adamlarına: "Vezir Nâsırûddin'in çadırını başına yıkın ve ona söyleyin, onu kayıranın yanına defolup gitsin" dedi.

Nâsırûddin Harizm'e gitti. Valide Sultan yolda, bir vezire yapılacak merasim töreni yaptırdı. Hiç kimse, vezirlikten düştün, diyemiyordu. Harizm'e yaklaşmasında, Terken Hatun, bütün halka emretti ki, gidip onu karşılasınlar. Hanefi imamı Burhanûddin en geç varmakla: "Zayıfım, takatsızım, geç kaldım kusuruma bakmayın" dedi. Vezir Nasır, "İrade zayıflığı" dedi ve geç kaldı diye bundan 100 bin altın ceza aldı.

Terken Hatun, Nâsırûddin'i, küçük oğlu Uzlak Şah'ın vezirliğine tayin etti. Uzlak Şah yukarıda zikredildiği üzere Harizm'e sahip idi. Nâsırûddin bu eyalette de bir maliye memurundan külliyatlı bir parayı hesabına geçirdiğinden, Sultan bin zabit göndererek, "Git şu vezirin kellesini al gel" dedi. Valide Sultan haber alarak bu zabite dediki, "Nâsırûddin benim huzuruma gelince sen de gelip ona, Sultan tarafından şöyle haber getirdiğini söyle" dedi: "Benim senden başka vezirim yok, vezirliğine devam et; imparatorluğumda herkes sana itaat etsin ve emirlerini ifa etsin". Zabit, mecburen öyle söyledi ve Nâsırûddin yine işine devam etti. Sultan bir çok hükümdarları imha etmişken vezirliğe çıkan bir kölenin hakkından gelemedi.

Irak'tan dönerken Sultan birkaç gün Nişabur'da kaldı ve Buhara'yı ziyaret etti. Buhara'da, Cengiz Han tarafından gönderilen elçileri kabul etti. Bunlar, Sultan'ın tebaasından üç müslüman idi: Harizm'li Mahmud, Buhara'lı Ali Hâce, Otrar'lı Yusuf.

Bu elçiler, Sultan Muhammed'e; Orta Asya ürünü hediyeleri (gümüş külçeleri, keçi, yeşim taşı, tarkul denilen ak yün elbise) verdiler ve Cengiz Han, bizimle size şu haberi gönderdi dediler: "Size selam ederim, imparatorluğunuzun genişliğini biliyor ve sizinle dost olmayı arzu ederim; size, oğullarımın en mümtazı nazarıyla bakacağım.

Elbet siz de bilirsiniz ki, ben Çin'in bir kısmına hükümdarım ve kuzey tarafındaki kabileler hep benim idaremdedir. Büyük gümüş madenleriyle, karıncalar kadar çok cengaverleriyle bir imparatorluğa sahip olan ben, başka yerlere göz dikmeye muhtaç değilim. Fakat tebaalarımız arasında ticareti kolaylaştırmak için sizinle bir ticaret anlaşması yapmak her ikimizin de yararınadır sanırım."

"Oğlum", "küçük kardeşim", "yeğenim", tabirleri o zamanın siyaset dilinde emirlere karşı kullanılırdı.

Sultan Muhammed, Cengiz'in elçilerinden Mahmud'u -ki Harizmce biliyordu. Ve kendi taraftarı olacağını zannediyordu- çağırarak, Cengiz'in ülkesi ve askerinin ne kadar olduğunu sordu ve ona, bileziğinden bir elmas çıkarıp verdi. Ve "Sen benim nasıl büyük bir imparator olduğumu biliyorsun; Cengiz bana ne için, oğlum nazarıyla bakarım, diyor. Askerlerim ile onun askerleri arasındaki fark ne derecedir" diye sordu. Mahmud, "Gayri kabil kıyas" (karşılaştırmak mümkün değil) dedi. Bunun üzerine Sultan Muhammed, Cengiz'e dostçasına bir cevap ile elçilerini geri gönderdi.

Cengiz Han, Tataristan'ın göçebe halkını, itaati altına aldıktan sonra bu göçebelerin oturdukları yerlerde asayişi temin etti. Ve memleketine hariçten tacirler gelebiliyordu. Karahitaylar'ın yıkılışından sonra, Sultan Muhammed'in hududu Türkistan'ın güneyine kadar dayanıyordu, Cengiz'e vergi veren Uyguristan ile hudut idi. Güçlük Han ise yalnız Kaşgar, Hoten, Yarkend bölgesine hükümran idi.

Sultan Muhammed'in tebaasından üç tacir pamuk ve ipek kumaşlarıyla Moğol hududuna geldiklerinde bunlardan biri Cengiz Han'ın huzuruna iletildi. Fakat bu tacir, kumaşlarına o kadar pahalı fiyat istedi ki Cengiz Han, hiddetle: "Bu herif zannediyor ki, biz hiç böyle kumaş görmedik, bizim pamuk ve ipek kumaşlarımızı şu herife gösterin" dedi. Gösterdiler, Moğollar bu herifin kumaşlarını yağma ettiler. Cengiz Han diğer iki taciri de huzuruna getirtti. Bunlar, mallarına hiç fiyat koymayarak: "Biz bunları Cengiz Han efendimize

armağan getirdik" dediler. Cengiz Han bunları fazlasıyla ödedi. Ve her üçüne de iyi muamele ederek ak keçeden yapılmış çadırlarda misafir etti. Sonra Cengiz Han, beylerine: "Bizim tacirlerimiz de Harizm iline mal götürsünler" dedi. Her kabileden ikişer üçer tacir toplanıp dört yüz elli kişilik bir kafile teşkil ile, Seyhun nehri üzerinde, Otrar'a vardılar. Buranın valisi, bu tacirlerin mallarını zaptetmek için Sultan Muhammed'e, "Cengiz Han'ın casusları tacir şeklinde buraya geldi" dedi. Sultan Muhammed "Öldür!" diye emir verdi. Vali katlettirdi ve mallarının üstüne oturdu.

Cengiz Han bu haberi alınca ağladı ve bir ulu dağ tepesine çıkıp, kuşağı boynuna atılmış, başı açık bir halde yere kapanarak tanrıya yalvardı, intikamda tanrının yardımını istedi. Üç gün üç gece o dağda kaldı.

Cengiz Han, Harizm üstüne yürümezden evvel eski düşmanı Güçlük'ü mahvetmek istiyordu. Sultan Muhammed'e, Bâğra namındaki Türk bir elçi -ki Sultan Tegiş'in zabitlerinden birinin oğlu idi- göndererek özür istedi. Bu elçi yanında iki Moğol olduğu halde Sultan Muhammed'e Cengiz'in şu haberini ilettiler: "Benim memleketimin tacirlerine fena muamele edilmeyeceğine dair bana söz vermiştiniz. Sözünüzü tutmadınız. Kötüniyet, Müslüman hükümdarları için daha fenadır. Eğer benim memleketimin tacirleri senin emrin olmayarak öldürülmüş ise, Otrar valinizi bana teslim edin, cezasını vereyim. Yoksa pek çok kan dökülecektir."

Otrar valisi Gayır Han, Sultan Muhammed'in akrabası ve başlıca ümerâ-i askeriyesinden[43] idi; istese bile Sultan Muhammed onu cezalandıramazdı. Sultan Muhammed, Cengiz'e özür dilemek şöyle dursun, Bâğra'yı öldürttü ve aşağılamak üzere iki Moğol'un sakalını tıraş ettirerek geri çevirdi.

Bu sırada Sultan Muhammed, Güçlük Han üzerine yürümek istiyordu. Fakat haber aldı ki, Merkitler Tok Toğak adlı prensin idaresi altında olarak Aral'ın kuzeyinde Kanklılar üstüne yürümektedir. Bunları defetmek için Sultan Muhammed askerleriyle, Buhara

[43] Yüksek rütbeli komutan anlamına gelir (çn).

yolundan, Cend üstüne yürüdü. Cend'e varınca, Merkitler'in müttefiki olan Güçlük Han'ın imha ve Merkitler'in bir Moğol ordusu tarafından takip edildiğini öğrendi. Mahiyetindeki asker az olmakla derhal Semerkand'a dönüp fazla asker alarak tekrar Cend'e geldi. Cend'in kuzeyine doğru gidince iki ordu izi bularak takip etti. Kaylı ve Kaymış ırmakları arasına gelince ölülerle dolu bir cenk meydanı üstüne çıktı. Bu ölülerin arasından yaralı bir Merkit başını kaldırdı; Moğollar'ın galip gelerek bırakıp gittiklerini anlattı. Sultan Muhammed dahi Moğol ordusunun gittiği yöne devam ile ertesi gün Moğol ordusuna ulaştı. Hücum etmek üzere iken, Moğol ordusu kumandanı Cengiz'in büyük oğlu Coçi, Sultan Muhammed'e: "Cengiz Han ile Harizmler arasında hala savaş yoktur. Ben size dost sıfatıyla muameleye mecburum, isterseniz galip geldiğim bu savaştaki ganimet esirleri taksim edelim" dedi. Sultan Muhammed ise "Cengiz Han bana düşman değil ise ben ona düşmanım, putperestleri öldürmek vazifemdir" dedi. Moğollar savaşı kabul etmeye mecbur oldular.

Moğollar, Sultan Muhammed'in sol kanadını bozdular ve Sultan'ın bulunduğu merkezi de bozmak üzere iken, galip olan sağ kanat kumandanı oğlu Celalüddin imdadına yetişti, babasını kurtardı. Savaş, güneş batıncaya kadar devam etti. Gece, Moğollar -insan var sansınlar diye- bir çok ateşler yakarak bırakıp süratle firar ettiler. O derece süratle kaçtılar ki bir gecede iki günlük yol katettiler.

Bu savaştan dönüşünde Sultan Muhammed: "Bu Moğollar gibi yiğit asker görmedim" diyordu.

Eski düşmanı Güçlük Han'ın ölmesinden ve mamelekini fetihten sonra Cengiz Han 715'te (1218) kurultayı kurdu. Burada Sultan Muhammed ile savaşılması kararlaştırıldı. Bu yeni savaş için ne lazımsa ordu ona göre tertip edildi. Aynı senenin sonuna doğru Cengiz Han yola çıktı. Ve yerine küçük biraderi Otçigin'i makam vekili olarak bıraktı. Ertesi senenin bütün yazını, süvarilerini dinlendirmek üzere, İrtiş Suyu kıyılarında geçirdi. Sonbaharda yoluna devam ederek Uyguristan, Kayalık, Almalık beyleri illerine vardı.

Sultan Muhammed, Cengiz'in bu yürümesinden -Cengiz'in askerinden 400 bin fazla askere malik olmasına rağmen- çok korktu. Çünkü Sultan Muhammed'in ordusunda, Cengiz ordusundaki nizam ve itaat yok idi. Bundan başka Sultan Muhammed'in askerlerinin kalbindeki savaş aşkı o kadar güçlü değil idi. Çünkü kendilerine yabancı milletleri müdafaa etmek amacıyla savaşacaklardı. Halbuki Moğollar zengin memleketler üstüne konacaktı. Nitekim Cengiz'e galip gelebilmek için Sultan Muhammed'in yiğitlik ve hünerce ondan üstün olması lazım idi. Fakat bu tehlike anında korkudan ve kararsızlıktan başka hiçbir şeyi gösteremedi. Tahta çıktığından beri, hudutlarını genişletmeye uğraşmış, fakat büyük bir devlet olunca, Cengiz ile boy ölçüşmeye hiç cesaret edememişti.

Cengiz'e karşı muharebe yapacağı yerde, askerlerini Harizm şehirlerine gönderdi vc kendi de meydandan kayboldu.

Buna sebep olarak bazıları derler ki, güya müneccimler "Uğurlu bir yıldız altında değiliz, bu yıldız geçinceye kadar savaş iyi değildir" demişler. Bazıları da Cengiz'in şu hilesi neticesi olduğunu söylerler; Otrar'da Sultan Muhammed'in azlettiği ve akrabasından bir çoğunu öldürttüğü Bedrüddin adında biri, Cengiz Han'a hizmet ile Sultan Muhammed'den kendi ölümü pahasına da olsa intikam almayı düşündüğünden ve Valide Sultan ile Sultan Muhammed arasında bir soğukluk bulunduğundan Cengiz Bedrüddin'e, Valide Sultan'ın generalleri ağzından, kendine hitaben bir mektup yazdırır. Bunda generallerin Cengiz Han ile birleşeceklerini ifade eyler, bu mektubu yine bir hile ile Sultan Muhammed'in eline düşürür. Sultan Muhammed, generallerinden şüphelenerek askerlerini böyle kalelere dağıtmış imiş. Fakat asıl sebep, Sultan Muhammed'in meydan muharebesine girişmeye cesaret edemeyişi olsa gerek.

VI. Bölüm

Cengiz Han'ın Harizm hududuna ulaşması - Maveraünnehr'i zabtı - Sultan Muhammed'i takip - Sultan Muhammed'in Abiskun adasına ilticası ve burada vefatı - Validesinin ve zevcelerinin esareti - Harizm'in istilası - Herat'ın tahribi - Celalüddin'i terk eden ordunun akıbeti - Sind, Multan, Lahor'u tahripleri - Cengiz Han'ın Tataristan'a dönüşü

Cengiz Han, 716 (1219) sonbaharında İrtiş Suyu kıyılarından kalkarak Tajik[44] ili (putperest Türk ve Tatarlar, Müslümanlara ve genel olarak yabancılara Tajik derlerdi) üstüne yürüdü.

Hiçbir mukavemet görmeksizin Seyhun kıyısında Otrar civarına kadar geldi ve Maveraünnehir'in istilası planlarını hazırladı. Buraya müslümanlar Ceyhun nehri ötesinde olmasından dolayı "Maveraünnehir" derlerdi. Ceyhun Nehri ile Seyhun Nehri arası idi. Garb tarafında bir çöl, onu Harizm diyarından ayırıyordu. Burada eskiden beri Türkler bulunur idi ki, 8. yüzyılda halifelerin idaresi altına geçerek islamiyeti kabul etmişlerdi. Maveraünnehir şehirlerinde,

[44] Eski İraniler, Araplar'a "Tazi" derlerdi; Suriyeliler, Araplar'a "Tazi"; Ermeniler Araplar'a "Dajik" derlerdi. İran ile hem hudut olan Türkler de Araplar'a dedikleri "Tajik" kelimesini Acemler'den almışlardır. Araplar, İran'ı ve Maveraünnehir'i fethedince, Türkler buralara da Tajik ili dediler. Çünkü buralar da Araplar'ın oluyordu. Türkler gibi Moğollar da Araplar'a Tajik namını verdi. Arab, nasıl milletinin gayrısına Acem diyorsa; Türkler de milletinin gayrısına Tajik derdi.

bir çok Araplar ve Acemler yerleşmişlerdi ve Moğollar'ın istilasında burası pek gelişmiş idi.

Türk göçebeleri, buranın kumsal ovalarında dolaşıyordu ki bu ova Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanıyordu.

Cengiz Han, ordusunu dörde ayırdı: İki oğlu Çağatay ile Ögedey mahiyetinde bir kıtayı Otrar kuşatmasında bıraktı. Büyük oğlu Coçi'yi ikinci kıta ile Cend'i fethe yolladı. Üçüncü bir kıtayı Benâkend üstüne gönderdi; iki alayı da Seyhun kenarındaki şehirlere hücum ediyordu. Cengiz de merkez ordusuyla Sultan Muhammed'in Maveraünnehir'den ilişkisini kesmek ve mahsur şehirlere yardım göndermesini men etmek için Buhara üstüne yürüdü.

Otrar'ı, Gayır Han[45] müdafaa ediyordu. 5 ay dayandı. Halk ve ümera teslim olalım dediler fakat Moğol tacirlerini kesen Gayır Han, korkusundan razı olmadı. Buradaki kumandanlardan Karaca Han, bir gece yarına hareketi ile çıkıp kaçtı. Fakat Moğollar'ın eline düştü. Hayatını kurtarmak için Karaca, Moğollar'ın hizmetine girmeyi teklif ettiyse de Cengiz'in oğulları: "Sen, efendine hıyanet ederek kaçtın, bize senden hayır gelmez" dediler. Onu ve mahiyetini mahsur şehir hakkında malumat aldıktan sonra öldürdüler.

Moğollar Otrar şehrini aldılar, daha kolayca yağma etmek için, halkını ovalara kovdular. Vali, maiyeti ile kaleye çekilmişti. Bir an daha müdafaa etti. Moğollar kaleyi çevirdi. Valinin yanındaki bütün askerler öldü. Yanında kalan iki asker ile dam üstüne çıktı. Bu iki asker de öldü. Gayır Han, oku kalmadığından -kadınların duvar ardından verdikleri- taş ve tuğlaları Moğollar'a atıyordu.

Moğol askerleri onu diri tutmak için emir almışlardı. Nihayet onu canlı elde ettiler. Semerkand'da olan Cengiz'in yanına götürdüler. Cengiz, -Gayır Han'ın para hırsı ile öldürdüğü tacirlerin intikamını almak için- "Gümüş eritip kulağına ve gözüne akıtınız" dedi.

---

[45] Harizmler, kumandanlarına "Han" lakabı verirlerdi. Gayır Han'ın asıl ismi "İnalcık/inalcuk" dır (çn).

Cend üstüne yürüyen Coçi, Seyhun boyunda Singas şehrinde durup Hacı Hasan namında birini göndererek şehre, kapılarını açmayı teklif etti. Müslüman olan bu Hacı Hasan, evvelce ticari mal ile Moğolistan'a gitmiş ve daha sonra Cengiz'in hizmetine girmişti. Haci Hasan, şehre vararak elçiliğini yapmak için ağzını açar açmaz müslümanlardan biri: "Vay putperestlere dönmüş herif" diye bağırdı. Halk üzerine hücum edip öldürdüler.

Bunun üzerine Coçi, ordusuna hücum emri vererek şehri zaptetmezden evvel savaşa son verilmemesini emretti. Yedi gün savaştan sonra Moğollar, Singas şehrine girerek halkını kestiler. Coçi, bu şehrin kumandanlığını Hacı Hasan'ın oğluna vererek, kendi ayrılıp Özkend, Yarkalıkend, Aşnas taraflarını tahrip etti. Cend'e yaklaştığında, vali Kutlug Han geceleyin şehirden çıkıp Seyhun'u geçerek çölden, Gürgenç yolunu tuttu.

Coçi, Çin Timur adında birini göndererek Cendliler'i teslime davet etti. Valisi kaçmış olan bu şehirde halk ayrılığa düşerek ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Çin Timur elçiliğini yerine getirince onu öldürmeyi düşündüler. Fakat Çin Timur, onlara Singas'ın hazin akıbetini anlattı ve Moğol silahından, Cend şehrini muhafaza edeceğini vaad etti.

Cend halkı, şehrin kapılarını kapayıp içeri kapandılar. Bir müddet sonra Moğol ordusu gelip merdivenler kurarak şehrin duvarlarından içeri girdiler. Halkı ovalara kovdular. Yalnız Çin Timur'a fena söz söyleyenleri kestiler. Yağmanın devam ettiği dokuz gün zarfında halk, ovalarda kaldı. Coçi, buraya amir olarak Cengiz'in hizmetinde olan Buharalı Ali Hâce'yi bıraktı ve bir kıtayı da Seyhun boyunda buradan iki gün uzakta Yengi-Kend'i, "Yenişehir"i fethe gönderdi.

Coçi, ordusunda bulunan 10 bin Uygur'un, memleketlerine gitmelerine müsaade etti ve bunların yerine 10 bin Türkmen'i -ki yeni hizmetine alınmışlardı- ikame etti. Türkmenler'i Danyal Bey kumandasına vererek Harizm'e gönderdi. Danyal Bey önden öncü kolu ile giderek Türkmenler'in başına bir zabit bırakmıştı. Türkmenler

bu zabiti kesti. Danyal haber alınca derhal geri dönüp, Türkmenler'in bir çoğunu kesti ve kaçan Türkmenler, Merv ve Âmuya'ya sığınarak kurtuldular.

Benâkend üstüne yürüyen üçüncü ordu -Alak, Sögetü ve Tugay adında üç kumandanın idaresinde 5 bin kişi idi- Benâkend'e vardı. Burayı Türk-Kanklılar müdafaa ediyordu. Moğollar, teslim olursanız hayatınıza kıymayız dediler. Şehir teslim oldu. Fakat Moğollar vaadlerini tutmayarak evleri soydular askerleri ok ve kılıçlarla mahvettiler.

Bu alay Hokand üzerine yürüdü. Hokand'ı büyük kahraman Timur Melik [46] müdafaa ediyordu. Timur Melik bin yiğit askeriyle Seyhun üstünde -ok tutmayacak derece iki sahilden uzak- bir adacıkta bulunan bir kaleye çekildi. Muhasırlar, Otrar'dan 20 bin asker ve 50 bin halk daha getirttiler. Moğollar, 50 bin halkı bölüklere ve takımlara ayırıp başlarına Moğol askerleri diktiler. Üç millik yerden taş çektirip, Seyhun nehrine attırıyorlardı.

Timur Melik 12 gemi yaptırıp bunlarla öte sahilden Moğollar üstüne ok ile yağlı paçavralar yağdırıyor ve gece baskınları yapıyordu. En sonunda Timur Melik, bütün maiyetini ve eşyasını 70 gemiye doldurup küçük bir kandil ışığıyla geceleyin Seyhun'un akıntısına kendilerini bıraktılar. Moğollar, Benâkend yanında Seyhun üstüne zincir germişlerdi. Bu gemiler, zinciri kopararak yine yollarına devam ettiler. Moğollar bu gemileri iki sahilden de takip ediyordu. Timur Melik, Coçi'nin Cend yanında Seyhun üstüne gemilerle bir köprü kurdurduğunu ve buradan aşağı geçemeyeceğini duyunca sandallarından sahile çıkıp atına bindi. Moğollar bunu takibe başladı. Eşyası gelinceye kadar Moğollar'la savaştı ve bu manevraya bir çok gün müracaat etti. Mahiyetindeki askerler azalınca, eşyasından vazgeçti.

[46] Tarihi Cihan Güşay müellifi, Timur Melik hakkında: Rüstem sağ olsa idi, kendinde ancak bunun yağmurluğunu taşıyacak kadar güç görürdü, der. Rüstem, ünlü İran şairi Firdevsi'nin Şehname'sinde adı geçen İran'ın ünlü pehlivan ve savaşçısıdır. (çn)

Bütün askerleri mahvolunca Timur Melik'i üç Moğol çevirdi. Timur Melik'in üç okundan başka oku da kalmamıştı; bunlardan birinin ucu da sivri değildi. Bunu Moğollar'dan birine atarak gözünü çıkardı ve diğer iki Moğol'a da: "Haydi gidin yoksa sizin için de daha iki okum var" dedi. Bu iki Moğol dönüp gitti. Timur Melik, Harizm şehrine vararak buradan Celalüddin'e iltica etti.

Cengiz ise küçük oğlu Tolu ile Buhara yolunu tutmuştu. Yaklaştığında, Buhara civarındaki Zeyguk kasabası halkı, kalelerine sığındılar.

Cengiz Han, bunlara mabeyincisi Danişmed'i göndererek bana tabi olun dedi. Bu elçi varınca, öldürmek istediler. Fakat Danişmend, o halka: "Ben Müslümanoğlu müslümanım sizin hayatınızı kurtarmaya geldim. Cengiz Han, kapılarınız önündedir. Mukavemet edelim derseniz şehir kana boyanır. Teslim olursanız canınız ve malınız emniyettedir" dedi.

Bunun üzerine halk, teslim olmaya ikna olarak Cengiz'e bir heyet ve hediye gönderdiler. Cengiz Han, Zeyguk hükümet adamlarının bizzat gelmediklerine kızarak haber gönderip getirtti. Titreyerek Cengiz'in huzuruna çıktılar. Cengiz iyi muamele etti. Yalnız kaleyi yıktırdı ve buranın gençlerini, Buhara kuşatmasında, istihdam etmek üzere beraberinde alıp gitti.

Bir Türkmen kılavuzu, buradan Moğollar'ı -az işlek bir yoldan- Nûr havalisine indirdi. Cengiz Han burayı da aynı suretle aldı ve halkına "ne kadar vergi verebileceksiniz" dedi. "binbeşyüz dinar" dediler. "peki veriniz, bir daha almayız" dedi. Nûrlular, derhal kadınlarının küpelerini toplayıp verginin yarısını hazır ettiler.

Mart 1220'de Cengiz Han, Buhara'da göründü[47]. Buhara'yı 20

---

[47] Alaaddin'e göre Buhara kelimesi "buhar" dan gelir ki Mage lisanında "merkez fünun" (ilim merkezi) demektir. Putperest Uygurlar ve Çinliler yani Budistler, mabedlerine "buhar" derler. Bu şehre ilk kuruluşunda Mecket (Medjketh) namı verilmişti. "Arap coğrafyacılardan İbn Havkal zamanında Buhara şehrinin birinci çevirme duvarları bir fersah ve ikinci duvarları, ki burçları, bahçeleri, köyleri içine alıyor idi, on iki

bin kişi müdafaa ediyordu. Günlerce müdafaadan sonra mahsurlar bir gece yarma hareketi yaparak firara karar verdiler. Yarma hareketinde başarılı oldular. Moğollar kaçmaya başladı. Fakat Buhara askerleri Moğollar'ı takip edecek yerde, kendileri firar ile canlarını kurtarmaya koyuldular. Moğollar bunları takip ile Ceyhun sahilinde erişip kılıçtan geçirdiler.

Sonra Buhara'nın ulema ve eşrafı bir heyet göndererek Cengiz Han'a saygılarını sundular. Cengiz şehri görmek için, Buhara'ya girdi. Büyük caminin önünden geçerken, atıyla cami içine girdi; "Burası sultanın sarayı mı?" diye sordu. "Beytullah"[48] diye cevap verdiler. Minber önünde attan indi, minberden bir iki basamak çıkıp yüksek sesle: "Atlarımıza yiyecek getirin" dedi. Halk mağazalara arpa aramaya gitti.

Cengiz birkaç saat Buhara'da kaldıktan sonra, Buhara halkının özel günlerde cemaat ile ibadet ettikleri bir mahale vardı. Halkı oraya toplayın demişti. Minbere çıkıp, "En zengin kimlerdir" diye sordu.

280 zengin ismi verildi ki, 90'ı yabancı idi. Onları yanına çağırıp konuştu. Halka, Sultan'a karşı ne için silaha sarıldığını anlattı: "Ey ahali biliniz ki siz günahkarsınız. Ve reisleriniz en alçak canilerdir. Ne için, diye sorarsanız cevaben derim ki: Eğer siz karşı gelmeseydiniz, Allah beni sizin üzerinize saldırmazdı. Yerlere gömdüğünüz servetleri istemem. Çünkü ben onları bulurum, yalnız adlarını bildiriniz" dedi. Onların vekil-i harçlarını[49] yakaladı, bunlar efendilerinin hazinelerini Cengiz'e vermek istemediler. Bu zenginlerden her birinin başına bir Moğol askeri dikilip her sabah güneş doğarken, Cengiz'in otağı önüne sevkediyorlardı. 400 kadar Harizm askeri, Buhara kalesinde kalmış mukavemet ediyordu. Cengiz, eli silah tutan herkesin gelmesini, gelmezse idam edileceğini ilan etti. Bunlara kalenin hendeğini

---

fersah imiş. Zarafşan Çayı Buhara'nın yanı başından geçiyor. Kalesi şehre bitişiktir. Toprağı verimli ise de ahalisi pek çok olmakla besleyemiyor."

[48] Beytullah: Allah'ın evi (çn).

[49] Vekil-i harç: vekilharç, masraf görmekle vazifeli kimse, kâhya (çn).

doldurttu. Sonra kalenin duvarlarını deldiler. Moğollar bu deliklerden girip içeridekileri öldürdüler.

Kaledekiler on iki gün dayanmış ve bir çok Moğol'u öldürmüştü. Kaleyi de aldıktan sonra "Halk arkasındaki elbiseden başka hiçbir şey almaksızın, şehirden çıkacaktır" diye ilan ettiler. Halk çıkınca Moğollar şehri yağma ettiler ve emirleri dinlemeyerek kalanları öldürdüler. Sonra Cengiz, askerlerine: "Buhara halkını aranızda taksim ediniz, kölelerinizdir" dedi. Çocuklar, kadınlar herkes feryadı figan ediyordu. Ana oğlundan kardeş kardeşten ebediyyen ayrılıyordu.

Kadı Bedrüddin, İmam Rukneddin ve oğlu -ki zevcelerinin ırzına geçmişlerdi- Moğollar'la dövüşerek mahvoldular. Zenginlere "Paralarınızı nereye gömdüyseniz gösterin" diye eziyet ettiler. Ahşap olan bütün şehri yaktılar. Yalnız tuğladan olan cami ile birkaç saray kaldı.

Cengiz dumanları çıkan Buhara harabelerinden ayrılıp beş günlük yol olan Semerkand'a doğru yürüdü. Yolda bulunan Debusiye ve Sertel'de muhâsır askerler bırakarak Semerkand'a vardı, yanında Buhara gençlerini de kuşatmada çalıştırmak üzere götürdü. Sultan burada Türk ve Acemler'den oluşan 40 bin kişilik ordusunu bırakmıştı. (Alaûddin 100 bin, İbnülesir 50 bin, Muhammed Neseî 40 bin kişilik diyor. Tarihçilerin mübalağa etmeleri ihtimaline karşı 45 bin kişi rivayetini tercih ettim).

Cengiz, Maveraünnehir istilasından gelen diğer iki ordusuyla beraber Semerkand'ı kuşatmaya başladı. İlk iki gün kaleleri, duvarları kontrol etti. Üçüncü gün askerlerine ileri emri verdi. Mahsurlar bir yarma hareketi yaptı. Savaş akşama kadar sürdü. Harizmler akşam biraz esir alarak şehirlerine tekrar girdiler. Fakat bin adam kaybettiler.

Ertesi günü, Moğollar genel bir hücum yaptılar, mahsurlardan çok adam öldü. Bu fazla kayıp, mahsurları korkuttu. Daha ertesi gün Moğollar tekrar hücum etmek üzere iken, şehirden kadı, müftü ve

ulema çıkıp Cengiz Han'a geldiler. Semerkand teslim oldu (Nisan 1230).[50] Moğollar derhal Semerkand kalelerini yıktılar. Geçmiş uygulamalar üzere halkı çıkarıp şehri yağma ettiler. Yalnız kadı ile müftünün ve adamlarının malları yağma edilmedi.

Semerkand'ın teslim olduğu gece, Alp Han namında bir Türk kumandanı, kaleden çıkıp bin kişi ile Moğollar arasından kaçıp Sultan'a kavuştu.

Tanyeri ağardığından itibaren Moğollar kaleye hücum ettiler. Bin kadar asker bir camiye sığınarak müdafaa ediyorlardı. Cami ateşe verildi.

Semerkand muhafızlarının çoğu Kanklı idi. Moğollar onlara teslim olursanız kardeşçesine muamele edeceğiz, çünkü siz de bizim gibi Türksünüz diyorlardı, Kanklılar teslim oldular. Cengiz Han, onları hizmetine bile alacağını vaadetmişti. Moğollar, bunların saçlarını Moğollar gibi tıraş ettiler. Çünkü Moğollar kendilerinden addettiklerini kendileri gibi giydirirlerve kendileri gibi tıraş ederlerdi, fakat ertesi gün hepsini -30 bin kişiyi- katlettiler. Semerkand halkının çoğu katledildi. Ve yalnız meslek sahipleri alıkonularak, Cengiz bunları oğullarına eşlerine taksim etti. Birçoğunu esir götürdü. Bu esirlerden 200 bin altın vereni azad ederek şehre girmesine müsaade etti. Semerkand'a Moğol kumandanı dikti. Semerkand'da hiç insan kalmadı.

Semerkand'da Sultan'ın yirmi savaş fili vardı. Muhafızlar "Bu hayvanların yiyeceği yok, ne yapalım" diye Cengiz'e sordular. Cengiz "Bu hayvanlar ne yer?" diye sordu. "Ot yer" dediler. "Salıverin ovaya" dedi. Küçükten beri bahçede kapatılarak ovada yayılmaya alışmayan bu filler açlıktan ölüp gitti.

Semerkand önüne varırken Cengiz Han, biri İsu kabilesinden olan Cebe kumandasında, diğeri Uryakit kabilesinden olan Subutay

[50] Bu tarihte bir hata olmalı. Nitekim Cengiz Han'ın ölüm tarihi 1227 yılıdır. Kaynaklarda Semarkand kentinin ele geçirilişi 1220 tarihi olarak verilmektedir (çn).

Bahadır kumandasında iki bölük göndererek, "Sultan Muhammed'i güçlü bir ordu başında görürseniz hücum etmeyerek büyük ordunun gelmesini bekleyin. Eğer onu firar eder görürseniz aralıksız takip ediniz, teslim olan şehirlere bir şey yapmayın mukavemet edenleri yakın, yıkın" dedi.

Moğollar, Maveraünnehir'i tahrip ederken, Sultan Muhammed Semerkand'ı terk ile Nahşeb yolunu tuttu. Esasen Sultan Muhammed Semerkand kalesini takviye ettirirken -yani buranın hendeklerini ırmak ile bitiştirirken- "Tatarlar o kadar kalabalık ki bu hendeği ellerindeki kamçıları atsalar doldururlar" demişti. Geçtiği yerlerde halka: "Başınızın çaresine bakın, benim askerlerim size yardım edemeyecek" diyordu. Etrafındaki vezirlere ve emirlerine "Ne yapalım?" diye soruyordu. Bunların farklı görüşlerde olmaları, Sultan Muhammed'in kararsızlığını daha ziyade arttırıyordu. Tecrübeli kumandanları, "Artık Maveraünnehir'i kurtaramayız, Horasan ve Irak'ı muhafazaya gidelim, bunun için orada burada bulunan dağınık askerleri toplayalım ve bütün müslümanları silah altına alalım. Ceyhun hattına geçerek orada müdafaa edelim" diyorlardı. Diğer bazı emiresi de Sultan Muhammed'e, "Gazne'ye giderek oradan mukavemet edelim. Muvaffak olamazsak, Hind'e geçmek yolu vardır" diyordu. Sultan Muhammed Gazne'ye gitmeyi tercih etti. Fakat Belh'e varınca vezir İmâdülmülk, sultanla görüşüp sultanı bu fikirden vazgeçirdi. İmâdülmülk, Sultan Muhammed'in oğlu olup, Irak Acem'i idare eden Rukneddin'in önemli vezirlerinden biri idi. Rukneddin, bunu "Şu buhranlı günlerde babama hizmet edersin" diye göndermişti. Fakat hakikatte bu vezirinden kurtulmak istiyordu. Çünkü bu vezirin tahakkümünden usanmış idi. Babası, Sultan Muhammed'in sevdiği adamlardan olduğundan yol da veremiyor idi. İmâdülmülk Irak'lı idi. Sultan Muhammed'e: "Oraya gidersen Moğollar'a mukavemet edecek adam ve para buluruz" dedi. Sultan Muhammed'in oğlu Celalüddin, her iki kaçma planına itiraz etti ve Moğollar'ı Ceyhun'dan geçirmeyelim. Mukavemet edelim dedi. Babasına "Eğer Irak

tarafına gitmeye karar verdin ise ordunun kumandanlığını bana ver, Moğollar'la ben çarpışırım. Muvaffak olmazsam hiç olmazsa halk bize, şimdiye kadar bizden vergi aldılar da tehlike zamanında bizi Tatarlar'ın pençesine bırakıp gittiler demezler" dedi.

Fakat ısrarı boşuna oldu. Babası, onun nutkuna "Gençlik deliliği" diye cevap verdi.

Belh'den hareket etmezden evvel Sultan, düşman hakkında malumat almak ve orada yerleşmek üzere Pencab'a[51] bir kıta gönderdi. Biraz sonra Buhara'nın düştüğünü duydu. Daha sonra Semerkand'ın teslim olduğunu işitti. Bunun üzerine Irak üstüne yöneldi. Sultan Muhammed'in yanındaki askerlerin çoğu Türk olup bunların reisi, Terken Hatun'un akrabasından biri idi. Türkler, Sultan Muhammed'i öldürmeyi düşündüler. Sultan, haber alarak gece çadırını değiştirdi. Ertesi sabah her zaman yattığı çadırın delik deşik olduğunu gördü. Bundan çok korktu. Nişabur'a vararak orada durdu. Moğollar'ın o kadar süratle Ceyhun'u geçeceklerini zannetmiyordu. Fakat üç hafta sonra Moğollar'ın Horasan'a geldiğini duydu (30 Nisan 1220). Sultan Muhammed Nişabur'dan "Eve gidiyorum" diyerek pek az olan maiyeti ile çıktı. Biraz sonra Nişaburlular ümitsizliğe, yeise düştüler. Sultan'ı takibe görevli iki Moğol alayı Ceyhun'u köprüsüz ve sandalsız geçti. Öküz derilerinden elde edilen tulumlar içine silahlarını, eşyalarını, ağaç dallarını koydular, şişirdiler, ağızlarını bağladılar. Bunları atlarının kuyruklarına bağladılar. Kendileri de tulumların üstüne oturup bedenlerini bu tulumlara bağladılar. Atları yüzdürdüler. Bütün süvariler böylece Ceyhun'un karşı yakasına geçtiler.

Cebe ve Subutay adlı kumandanlar süratle Horasan'a girdiler. Horasan eyaleti o vakit pek gelişmiş olup dört vilayete ayrılmıştı. Merkezleri Merv, Herat, Nişabur ve Belh idi.

Moğollar yaklaştığında, Horasan'ın ilk vilayeti olan Belh, Moğol kumandanına hediye ve heyet göndererek teslim olduğunu bildirdi.

[51] Pencab: Pencab ismi Farsça ve Urduca'da Beşsu demektir. (Penc = 5, ab = su) (çn).

Moğollar burada bir vali bırakarak yollarına devam ettiler. Zeve şehri teslim olmayıp Moğollar'a yiyecek vermeyi reddetti ve kapılarını kapattı. Moğollar'ın burayı kuşatma ile kaybedecek vakitleri yok idi, geçip gidiyorlardı. Fakat Zeveliler kale duvarları üstünden Moğollar'a sövüp saymaya başladılar. Moğollar kızarak dönüp üç gün kuşatma ile şehri aldılar. Halkını kestiler, götüremedikleri eşyayı yaktılar. Nişabur'a doğru ilerliyorlar, yollarda bulduğu adamlardan Sultan Muhammed hakkında malumat istiyorlardı. Yol üstündeki şehirlere elçi göndererek teslim olmalarını, Cengiz Han'ın arkadan büyük ordu ile geldiğini ve teslim olmazlarsa fena olacağını bildiriyorlardı. Tâbi olan şehirlere damgaya (mühür) sahip bir Moğol kumandanı dikiyorlardı.

Sultan Muhammed'in Nişabur'dan ayrılmasından sonra şehrin idaresini vezir, kadı ve müftü ellerine aldılar. Sultan Muhammed'in tayin ettiği yeni vali hadım ağası Şerefüddin'in Harizm'den gelişini bekliyorlardı. Şerefüddin yolda hasta olup Nişabur'a üç günlük mesafede vefat etti. Maiyetindeki zabitler, onun vefatını sakladılar. Çünkü beraberindeki askerler valinin eşyasını yağma ederler diye korktular. Nişabur'u idare eden üç adamdan (kadı, müftü, vezir) biri karşılamaya gitmek bahanesi ile bir miktar asker ile Nişabur'dan çıkıp valinin eşyasını Nişabur'a getirdi. Fakat Şerefüddin maiyetinde bulunan bin asker, Nişabur'da kapanmayı istemeyerek Sultan'a katılmak üzere yola devam ettiler.

Ertesi gün (24 Mayıs 1220) bu bin kişiyi, Nişabur'a yaklaştırıp onlar hakkında malumat alan Moğollar'ın öncü kolu yetişerek mahvetti.

Moğol öncü kolu Nişabur şehrine teslim olmayı teklif etti. Şehir, "Sultan'ı yakalarsanız teslim oluruz" dedi. Moğol öncüleri şehirden yiyecek alarak yollarına devam ettiler.

Nihayet Cebe, Nişabur önüne ulaşarak (6 Mayıs 1220) müftü, kadı ve veziri çadırına çağırdı. Bunlar kendileri yerine müftü, kadı ve vezir namı altında üç adam ve hediyeleri gönderdiler. Kumandan

Cebe, onlara Cengiz Han tarafından Uygurca harflerle yazılmış şu beyannameyi verdi: "Kumandanlar, zenginler, fukaralar biliniz ki Tanrı bana doğu, batı, yeryüzü imparatorluğunu verdi. İtaatim altına giren kurtulur, yazık onlara ki mukavemet ederler; onlar, çocuklarıyla, kadınlarıyla beraber boğazlanacaktır". Cebe, onlara "Boş yere müdafaalarınıza, duvarlarınıza güvenerek mukavemet etmeyin" dedi ve askerlerine yiyecek verilmesini emretti.

Moğollar önlerine gelen atları, sürüleri alarak ilerliyordu. Habuşan, Tus, İsferâyin, Damgân, Semnân şehirlerini yağma ettiler. Bir alay Mazenderan'a gitti. Diğer alay Irak Acem'e gitmek üzere Kûmis'e girdi. İran'ın Horasan ve Kirman'dan geniş bir çöl ile ayrılmış olan bu eyaletinde bir çok dağlar vardı ki çoğunluğunun tepeleri sürekli karlarla kaplıdır. Dağlık olmasından dolayı Araplar buraya "Cebel" adını vermişlerdir.

Irak'ın Moğollar'ın yolu üzerindeki ilk şehri olan Rey'i, Moğollar ansızın basarak yağma ettiler.

Sultan Muhammed, Nişabur'dan çıkınca, Kazvin'de asker toplamış olan oğlu Rukneddin'in yanına varmıştı. Bu Irak ordusu 30 bin kişiden oluşuyordu. Kumandanlarını toplayarak en iyi şekilde müdafaayı müzakere ettiler. Lûr memleketi beyi Hüzarâsab'ı da celb etti ki, bu akıllı bir adam idi. Hüzarâsab, Sultan Muhammed'in çadırının yanına gelince yedi kere eğildi. Sultan Muhammed oturmasına müsaade etti. Sonra Hüzarâsab çadırına gidince, Sultan Muhammed ona, vezir İmadüldin ile iki kumandanı göndererek müdafaa çaresini sordu. Hüzarâsab "Sultan Muhammed, hiç vakit kaybetmeksizin şu dağların arkasına çekilerek orada Lûr, Sulu, Fârs, Şivankâre cihetlerinden 100 bin asker toplamalı ve bu dağların boğaz geçitlerini tutmalı, Moğollar geçemez" dedi. "Böylelikle bizim tarafın cesareti yükselir ve Moğollar ümitsiz düşer" dedi.

Sultan Muhammed Lûr beyinin bu görüşünü, komşusu Fars Atabeyi'ni zarara uğratmak için verdiğini düşünerek kabul etmedi.

Sultan Muhammed Irak'ta kalarak müdafaaya hazırlanmayı düşündüğü esnada Rey'in düştüğünü işitti. Bu haber geldiğinde, prensler ve ümera, Sultan Muhammed ile beraber oturmakta idiler. Hepsi başının çaresine bakmağa başlayıp asker de dağılmaya başladı. Sultan Muhammed oğullarıyla beraber Karyan kalesine sığındı. Karyan'a varırken Moğollar arkasından yetişti. Fakat Moğollar Sultan Muhammed olduğunu bilmiyorlardı. Atı yaralandı. Güç bir şekilde Kayran'a girebildi. Sultan Muhammed, burada yalnız bir gün kalarak yeni bir at bulup Bağdat yolunu tuttu.

Moğollar, Sultan Muhammed'in Karyan'a kaçtığını haber alarak hücum ettiler ve çetin bir savaş neticesinde aldılar. Fakat Sultan'ın buradan gitmiş olduğunu öğrendiler. Derhal takip ile Sultan Muhammed'e kılavuzluk eden adamları yakaladılar ve Sultan'ın Bağdat'a gitmek üzere olduğunu öğrendiler. Fakat Sultan Muhammed yolunu değiştirmişti. Moğollar Sultan Muhammed'in izini kaybedince kılavuzları öldürdüler ve geri döndüler.

Sultan Muhammed, Kazvin'in birkaç mil kuzey batısında bulunan Sercihan hisarına doğru kaçmaya başlamıştı. Burada yedi gün kaldı. Buradan Geylân'a oradan da Han yalnız ve her şeyden mahrum olarak Mazenderan'a vardı.

Moğollar bu eyalete de girerek Amul ve ticaret şehri olan Esterâbâd'ı yağma etmişlerdi. Sultan Muhammed kendini ziyarete gelen Mazenderan emirlerine Moğollar'ın takibinden hangi hisara sığınarak kurtulabileceğini sordu. Emirler, Mazenderan sahiline yakın olan Hazar Denizi'nin küçük adalarından birine sığınmayı uygun gördüler. Muvafakat etti. Birkaç gün deniz sahilindeki bir köyde kaldı. Bu köyde beş vakitte camiye namaza gidiyordu ve bu caminin imamına Kuran okutup dinliyordu. Hüngür hüngür ağlıyor ve "Yarabbi! Bir daha hükümetimi elde edersem adaleti hüküm sürdüreceğim" diyordu (Celalûddin: Muhammed Neseî). O böyle duada iken, Moğollar'ın bir kıtası bu köye ulaştı. Bu Moğollar'ın yanında, amcası ve amca oğlu Sultan Muhammed tarafından katlettirilen ve memleketi alınan,

Mazenderan eyaletinde bulunan Kebud Came beyi Rukneddin de vardı. Moğollar görününce bu bey Moğollar tarafına geçti ve ailesinin arazisine sahip oldu. Sultan Muhammed, güç bir şekilde bir sandala atlayıp denize açıldı. Moğollar askerleri ardından oklar attılar. Moğol süvarileri de atlarını denize sürüp dalgalar arasında öldüler.

Sultan Muhammed karaciğer iltihabına tutulmuştu. Ölümünün yaklaştığını anlayarak sandalda, "Yüzlerce memlekete hakim olduktan sonra ne acıklı ki merasim için iki karış yerim bile kalmadı" diyordu. Küçük bir adaya çıktı ve emin bir yere ulaşmış olduğuna çok sevindi. Bir çadır kurdurdu. Mazenderan sahil köyleri ona yiyecek getiriyorlardı. Sultan bunlara derebeyliği beratları veriyordu ve bu beratları, köylüler kendileri yazıyordu. Çünkü Sultan Muhammed, mahiyetindeki adamları, oğullarının yanına memur göndermişti. Birkaç sene sonra, Celalüddin babasının memleketinin bir kısmını fethedince bu beratlar ona sunuldu. Celalüddin, getirenleri ağırladı, şükranla muamele etti. Babasının bir çakısını, mendilini getiren o civar sahil köylülerine -ki babasını onlara rehin olarak vermişti- iyi muamele etti.

Sultan Muhammed, hastalığının arttığını görünce, oğulları Celalüddin, Uzlak Şah ve Ak Şah'ı yanına getirtti. Vaktiyle veliahd tayin ettiği, Uzlak Şah'tan veliahtlığı alarak "İmparatorluğu kaldıracak kabiliyet yalnız Celalüddin'de var" dedi ve onu veliahd yaptı ve kendi kılıcını bizzat kendi eliyle, Celalüddin'e kuşattı ve diğer iki oğluna, ağabeyinize hürmet ve itaat ediniz dedi. Birkaç gün sonra vefat etti. Adaya defnedildi.[52]

Kefen bile bulunamayıp gömleği kefen yapılarak defnedildi (Siretû Celalüddin). İşte büyük bir hükümdarın acıklı sonu...

---

[52] Bu ada tarihçiler tarafından Absegun (Abiskun) adası yani Bahri Hazer adası olarak bahsedilmektedir. Abiskun, Mazenderan eyaleti dahilinde Cüzcân şehrinin iskelesidir. Abiskun'un karşısında ve birkaç mil mesafede üç küçük ada vardı ki Sultan Muhammed bunlardan birine sığınmıştı. Bu iskelenin adı olan Abiskun ismi bütün denize de verildi. Hazar Denizi'ne Abiskun Denizi denildi. Acemler, Taberistan Denizi de derler.

Sultan Muhammed'in vasıfları hakkında tarihçilerin fikirleri başka başkadır:

Cengiz Han haleflerinin vezirlerinden Alaüddin Cüveyni ile Raşid Hamedanî -ki Cengiz'in Harizm İmparatorluğu'nu istilasını yazmışlardır- Sultan Muhammed'i, "O, tehlikeli zamanlarda kararsızlık, korkaklık, müneccimlerin sözü ile ne yapacağını bilmez, biraz rahat bulunca eğlenceye dalar bir adam" olarak tarif ederler. Bu tarihçilerin ifadesine göre Sultan Muhammed, Irak'a çekilirken Nişabur'da kaldığı üç haftayı zevk-ü sefa, çalgılar, rakkaseler ile geçirmiştir. Fakat büyük tarihçi İbn Esîr şöyle der: "Sultan Muhammed pek bilgili bir hükümdar idi; bilhassa fıkıhta pek ileri idi. Ulema ve yaşlılar meclislerini sever ve onlara çok hürmet ederdi. Yorgunluklara, mukavemete alışarak -hiç kibirlenmeden ve aklınca düşünmeksizin- hükümet işleri ile, halkını mutlu edecek işlerle uğraşırdı."

Tarihçi Zehebî: "Sultan Muhammed; faal, uyanık, cesur idi. Fakat hırsı onu genelde zalim ve katil kılıyordu" diyor. (Kitab-ı Düvel-i İslam: Şeyh Şemseddin Zehebî. Arabça yazma nüsha)

Ceyhun arkasına çekilmezden evvel Harizm'e, bir haberci göndererek validesine "Karımı al, Mazenderan tarafına gel" demişti. Bu sırada da Cengiz Han mabeyncisi Danişmend'i, Sultan Muhammed'in annesi Terken Hatun'a göndererek oğlunun Terken Hatun hakkındaki hürmetsizliğini bildiğini ve Terken Hatun'un idaresi altında olan memleketi yani Harizm'i istila etmeyeceğini ve fethini tamamladıktan sonra Horasan'ı Terken Hatun'a bırakacağını ve bu teminatı kendi ağzından işitmek üzere kendine emin bir kimsenin gönderilmesini talep etti. Terken Hatun, buna hiç cevap vermedi. Oğlu, Sultan Muhammed'in adamı gelince Sultan Muhammed'in eşlerini ve çocuklarını ve yükte hafif, pahada ağır eşyayı alarak Harizm'i terk etti. Fakat çıkarken bir barbarlık yaptı. Moğollar'ın yağmalarını bitirdikten sonra çekilip gideceklerini düşünerek, Sultan Muhammed'in memleketini zaptederek kendilerini

hapis ettirdiği beyleri, Ertuğrul'un iki oğlunu, Irak Selçukluları'nın son sultanını, Belh beyini ve oğlunu, Termiz derebeyini, Bamyan beyini ve başkalarını Ceyhun'a attırdı, öldürttü. Yalnız bu mahpuslar arasında Yazer prensinin oğlu Ömer Han'ı seyahatinde kılavuzluk eder diye yanına aldı, öldürtmedi. Ömer Han, Valide Sultan'ın gideceği bölgeden idi, yolları biliyordu.

Terken Hatun, Mazenderen'a Dağıstan yolundan girdi. Sultan Muhammed, annesinin ve eşinin Mazenderan dağları içinde, İlal kalesine sığınmasını tembih etmişti ve sığındılar. Cengiz'in kumandanı Subutay ise Sultan Muhammed'i takip ederken bu kale önünde bir kıta bırakmıştı. İlal yağmurlu bir yerde olmakla yedek suya gerek görülmemişti. O sırada ise hiç yağmur yağmadı. Susuzluktan Terken Sultan ve mahiyeti kaleyi Subutay'a teslim ettiler. Moğollar kaleyi teslim aldıkları gün hava bulutlandı. Subutay, Terken Hatun'u, Sultan Muhammed'in zevcelerini ve çocuklarını, Talkân'ı kuşatmakta olan Cengiz Han'a gönderdi. Terken Hatun burada esarette kaldı. Sultan Muhammed'in küçük oğullarını öldürdüler. Sultan Muhammed'in iki kızı Cengiz'in oğlu Çağatay'a verildi. Çağatay bunlardan birini cariye olarak aldı, birini kahyası müslüman Habeş Hamid'e verdi. Muhammed'in üçüncü kızıyla Cengiz'in mabeyncisi Danişmend evlendi.

Semerkand Bey'i Osman'ın yakını Prenses Han Sultan, İmil şehrinde bir boyacının eline düştü ve boyacı onu eş olarak aldı.

Terken Hatun, Cengiz tarafından Tataristan'a götürülüp Karakurum'da 1233 senesinde öldü. Kendi ile beraber esir düşen vezir Nasırüddin, Talkan önünde öldürüldü.

Sultan Muhammed firarında on sandık elmas ve mücevheratı, Irak'ı Mazenderan'dan ayıran dağlar üstünde bir kalede bir zabite bırakarak "Ardehan kumandanına ver" demiş idi. Moğollar haber alıp bu kaleyi çevirdiler. Ve on sandığı verirse kumandanı öldürmeyeceklerini bildirdiler, aldılar. Sultan Muhammed'in eşini Cengiz'in büyük oğlu Coçi aldı ve bundan birkaç çocuğu oldu.

Sultan Muhammed'in vefatından sonra üç oğlu denizden Harizm körfezinde Mankışlak'a gittiler. Burada halk onları sevinçle karşıladı. Terken Sultan'ın gidişinden beri bu şehir, anarşi içinde idi. Çünkü giderken bir vali tayin etmemişti. Az zaman zarfında bu üç prensin etrafında 70 bin adam toplandı.

Türk Kanklılar'dan oluşan bu ordunun reisleri Uzlak Şah'ın, tahtı Celalüddin'e terk etmesinden memnun değillerdi. Celalüddin, kesin kararlı ve sert idi. Buna itaat etmek mecburiyetinde idiler. Uzlak Şah henüz genç olup bununla başka türlü de hareket edebileceklerdi. Bu sebeple o reisler, Celalüddin'e bir tuzak hazırladılar. Celalüddin haber alarak kurtuluşu kaçmakta gördü (11 Şubat 1221).

Beraberinde 300 süvarisi olan, Hokend'de Moğollar'ın elinden kaçıp kurtulan Timur Melik ile beraber Horasan yolunu tuttu. Harizm ile Horasan arasındaki yolu onaltı günde kat ederek Nese'ye vardı.

Cengiz Han, Semerkand'ı fetihten sonra, 1220 baharı ile yazını ordusuyla beraber bu şehir ile Nahşeb arasında geçirdi. Sonbahara doğru süvarileri dinlenmiş olduğundan fetih hareketine devam etti. Sultan Muhammed'in oğlunun Harizm'e gelmesi ve burada mühim bir ordu toplaması Cengiz'in nazarı dikkatini çekerek bunun üstüne Coçi, Çağatay, Tolu kumandasında bir ordu gönderdi.

Harizm'den firar edecek Celalüddin ordusunun dönüş yolunu kesmek için Horasan'daki askerlerine çölün güney tarafına kordon çevirin diye emir verdi: Celalüddin'in Nese'ye varışında 700 bin Moğol süvarisi bu kordonu çevirmişti. Celalüddin bunları dağıtarak Nişabur'a vardı. Nesei'ye göre bu, müslümanların Moğollar üzerine ilk galibiyeti oldu. Harizm'de kalan Celalüddin'in iki kardeşi Harizm'e Moğollar'ın yürüdüğünü işitince, onlar dahi Horasan'a kaçmaya karar verdiler. Celalüddin'in izini takip ile Nese civarında Harzenc (Harzenk) kalesine gelince Moğollar da arkalarından yetişti. Moğollar, Celalüddin'in askerlerinin çölden çıkmasını bekliyorlardı. Celalüddin'in kardeşleri Uzlak Şah ve Ak Şah'dan haberleri yok idi. Siret-i Celalüddin adıyla Celalüddin Harizm Şah'ın hayatını yazan Muhammed Nesei'nin

yakını, Harzenk kalesinden çıkıp -Moğollar'ı meşgul ederek şehzadelerin kaçabilmesini temin için- Moğollar'a hücum etti. Fakat Moğollar, şehzadelerin firar etmek üzere olduğunu haber alınca, onların takiplerine koyularak Reşt'e ulaştılar. Şehzadeler askerleriyle durup savaş konumu aldılar. Savaş neticesinde Moğollar kaçtı. Şehzadeler artık kurtulduk sanıyorlardı. Fakat biraz sonra diğer bir Moğol kıtası hücum ile şehzadeleri mahvetti. Şehzadelerin kellelerini mızraklar üzerine dikip eyaletlerde gezdirdiler. Reşt tarafı köylüleri şehzadelerin mahiyetinde olup savaşta dövüşen Harizmler'in üstlerinden birçok kıymetli taşlar topladılar. Moğol ordusu Harizm'in başkenti olan Gürgenç'e (Ürgenç) -ki Araplar Cürcâniye derler- doğru ilerliyordu. Bu büyük şehir, Ceyhun'un iki kıyısı üstüne kurulmuştur. Ceyhun boyunca olan diğer birçok şehirler de gelişmiş ve ilerlemiş idi.

Ceyhun boyunda olan bu şehirlerden başka oralar hep çölden ibaretti. Celalüddin ve kardeşlerinin gidişinden sonra, şehir başsız kalarak Ömer adında bir Türk kumandanı şehre vali tayin edildi ki bu, Terken Sultan'ın akrabasından idi. Daha kuşatma başlamazdan evvel, Harizmler büyük bir kayba uğradılar: Moğol askerlerinin bir kısmı, şehir önlerine kadar gelerek hayvanları gasp etmişti. Harizm süvarileri ve askerleri çıkarak onları takip ettiler. Moğollar ise bunları pusuya düşürerek mahvettiler. Firar edenlerin arkasından bir miktar Moğol şehir içine kadar girdi. Ve fakat az oldukları için tutunamadılar. Moğollar'ın büyük ordusu geldi. Teslim olunursa kötülük edilmeyeceği şehre bildirildi. Coçi, Cengiz'e: "Harizm'i bana ver" diye rica ediyor ve onu tahrip etmeksizin öylece muhafaza etmeyi istiyordu. Askerlerine de ona göre emirler vermişti.

Sultan Muhammed ise Abiskun adasından, son günlerinde Harizmler'e "Sizler, benim ve adamlarımın şükranlarına layıksınız. Size son teşekkürlerimi yaptıktan sonra size olan sevgimi şu nasihat ile göstermek isterim: Muzaffer ve fertleri pek güçlü bir düşman tarafından tehdit edilirseniz en iyisi teslim olmaktır" anlamında bir mektup yazmıştı.

Sonunda savaş vukua geldi:

Moğollar şehrin biraz uzağında yerleşerek kuşatma hazırlıklarına başladılar. O bölgede taş olmadığından, Moğollar, oraların birçok dut ağaçlarını kestiler. Bunları daha ağır olması için birkaç gün ıslattıktan sonra gülle yapıp atacaklardı. Bir taraftan bu hazırlıkları yapıyorlar, bir taraftan da olağan vaad ve sözler ile mahsur şehir halkının direncini kırmaya uğraşıyorlardı. Fethettikleri yerlerden getirdikleri adamlara, on gün zarfında, şehrin etrafındaki su hendeklerini doldurttular. Moğollar şehrin iki tarafını birleştiren, Ceyhun üstündeki köprüyü zaptetmeyi planladılar. Bu köprüyü almaya çalışan üç bin Moğol mahvoldu. Harizmler, bundan cesaret aldı. Ve Coçi ile Çağatay'ın arası da açılarak Moğol ordusunda disiplin gevşedi. Bunun üzerine Moğollar bozuldu. Fakat kuşatmaya yine devam ediyorlardı. Kuşatma altı aydan beri devam ediyordu.

Cengiz Han, Harizm önündeki hezimetinin sebebini öğrenince Coçi ile Çağatay'a çok kızıp kuşatma ordusu kumandanlığına üçüncü oğlu Ögedey'i atadı. Ögedey, tatlılık ile kardeşlerini barıştırdı, şöhreti ile de orduya eski disiplini soktu. Sonra genel bir hücum yaptı. Moğollar, şehrin duvarları üstüne bayraklarını diktiler. Zift ile kaleye yakın evleri yaktılar. Fakat Harizmler, çoluk çocuk, kadın, ihtiyar adım adım kahramanca müdafaa ediyorlardı. Bir sokakta mağlup olunca diğer sokağa çekiliyor, yine müdafaa ediyorlardı. Bu sokak savaşları yedi gün devam etti. Nihayet şehrin kalabalık olan halkı üç mahallede sıkışıp kaldı. "Teslimiz" dediler; subaşıyı[53] elçi olarak gönderdiler: "Şehzade pek zarar gördük. Şiddetinize uğradık. Artık size aman diyecek zamanımız geldi, merhamet et" dedi.

---

[53] Subaşı: Türk-İslam devletlerinde ve özellikle Osmanlı İmparatorluğun'da ve Büyük Selçuklular'da önemli bir unvan olup, başkomutan yardımcısı, vekili olarak başkomutanlığı üstlenen kişi bu unvanla anılırdı. Anadolu Selçukluları'nda timarlı sipâhinin mühim vilâyet merkezlerindeki kumandanlarına subaşı denilirdi. Bunlar vilâyet merkezlerinde bulunup hem o mıntıkaların emniyet ve asayişiyle meşgul olurlar ve hem de savaş zamanında kazâ, nâhiye ve köylerdeki timarlı sipâhiye kumanda ederlerdi (çn).

Coçi, hiddetle: "Nasıl şiddetimize uğradınız? Siz bizim ordularımızın bir kısmını bozdunuz. Şimdiye kadar biz sizin şiddetinizi gördük. Siz de bizim şiddetimizi bundan sonra görürsünüz" dedi. San'at sahipleri bir tarafa toplansın ve halk şehirden çıksın diye emir verdi. San'at sahiplerini Tataristan'a gönderdiler. Diğer halkın hepsini kılıçtan geçirdiler. Genç kızları ve çocukları esir ettiler. (Tarihçi Alaüddin ve Raşid'e göre burada Moğol askerlerinden her birine öldürmek için 24'er adam düşmüş. Moğol askerleri 5 bin imiş). Şehri büsbütün tahrip için Ceyhun'un sularını setten, şehir içine çevirdiler. Evlerde saklı kalanlar da sular içinde boğulup gitti. Tarihçi İbnülesir:

"Diğer şehirlerde Moğollar'ın zulmünden, hiç olmazsa birkaç kişi ya dağlara kaçarak, ya ölüler arasına saklanarak veya bu durumlarda gizlenerek kurtulmuştu. Fakat burada böyle saklananları da sular boğdu" diyor.

Harizmi kuşatmalarında, Moğollar bu şehirde, muhterem bir şeyh, Şeyh Necmeddin olduğunu işitmekle, savaş meydanı olacak olan şehirden çıkarak kendi ordularına gelmesi için haber gönderdiler. Fakat Necmeddin, "Ben yetmiş beş seneden beri, vatandaşlarımla beraber yaşadım. Şimdi tehlike günlerinde onları terk edip gidemem" dedi ve gelmedi. Hemşehrileriyle beraber öldü.

Cengiz Han, Nahseb ovasında bütün yaz atlarını dinlendirdikten sonra Termiz'i kuşatmaya başladı. Bu şehir, teslim olmayı reddederek on gün zarfında Cengiz tarafından zaptedildi. Halkı kılıçtan geçirildi. Bir Moğol askeri ihtiyar bir kadını öldürmek üzere iken kadın, "Beni öldürmezseniz size kıymetli bir inci vereceğim" dedi. İstediler, "yuttum" dedi. Karnını yardılar. Gerçektende bir inci çıktı. Onun üzerine Cengiz, diğerlerinin de inci yutmuş olduğunu düşünerek "Ölülerin hepsinin karnını yarın" dedi.

Cengiz kışı Şûmân civarında geçirerek o bölgeyi ve Bedahşan'ı[54]

[54] Arabça coğrafya lugatı olan Mirsadülıttıla, Bedahşan dağlarında kıymetli taşların, bilhassa yakutun çok olduğunu zikreder ve Acem tacirlerinin Tibet'e buradan geçtiğini söyler.

yağma etti. Tolu kumandasında bir ordu da, güzel ve gelişmiş Horasan'ı tahribe gitti. İlk bahara karşı, Ceyhun'un beri tarafındaki şehirleri ya tahrip ederek veya itaatine alarak, Cengiz Ceyhun'dan öte yakaya geçti. Yolda giderken Belh şehrinden bir heyet "teslim olduk" haberini getirdi. Fakat Cengiz, Celalüddin'in Gazne'de bir ordu ile bulunduğunu haber almış olduğundan, ardında Belh gibi bir şehri bırakmak istemedi. Belh halkını kaç kişisiniz bakalım diye çıkardılar. Hepsini kestiler. Kalelerini yıktılar ve şehri yağma ettiler.

Cengiz sonra Taklan eyaletinde altı aydan beri teslim olmayan Kûhınusret'e vardı. Cengiz'in yanında bir çok müslüman vardı. Bunları ilk safta savaşa sürdü. Savaşmayanları öldürdü. Moğollar, Kûhınusret kalesi etrafında bir çatı kurup bunun üstünden kale içine taşlar yağdırdılar. Mahsurlar az kalınca bir yarma hareketi yaptılar. Süvarileri kaçıp kurtuldu. Fakat piyadeleri Moğollar kılıçtan geçirdiler ve teslim olmayan kaleyi alıp taş taş üstünde bırakmadılar. Moğollar kaleyi yıkarken, Tolu'da İran'ın en güzel şehirlerini tahripten dönerek yanına geliyordu.

Cebe ve Subutay komutasındaki askerler Sultan Muhammed'i takip ederken, Horasan'ın bir çok şehirlerini tahrip etmişler ve geçtikleri yerlere Moğol kumandanları dikmişlerdi. Irak'ta, Sultan'ın Moğollar üzerine muvaffakiyetini duyan Tus şehri reisi, orada olan Moğol kumandanını kesti. Fakat o civarda Irak üstüne giden ordunun sürülerini, atlarını güden üç yüz kadar Moğol askeri Tus üstüne yürüyerek, Moğol kumandanını öldüren zabiti ve halkı kılıçtan geçirdiler.

1220'de Tolu, Horasan üstüne yürüme emrini aldı. Keşif kolu olarak Cengiz'in damadı Togaçar kumandasında 10 bin kişilik bir kuvvet sevk olundu. Bu keşif kolundan bir kişi önden giderek Nese şehrine yaklaştığında bura halkı tarafından oklarla karşılandı. Ve bu kıtanın reisi Balkuş öldürüldü. Moğollar Balkuş'un intikamını almak için bu şehri kuşatmaya geldiler.

On beş gün aralıksız hücumdan sonra şehrin duvarlarını delip içeri girdiler. Ve şehri boşaltıp halkını elele bağladıktan sonra 70 bin kişiyi katlettiler.

Nese'yi üç gün yağma ettikten sonra Muhammed Neseî'nin içinde bulunduğu Harzenk kalesini kuşatmaya geldiler. Muhammed Neseî şöyle diyor: "Ben, kayalar üstünde olan kalenin üstünde idim. Moğollar'ın kıtası gelip kaleyi kuşattı. Fakat "on bin kat elbise ve daha sair şeyler verirseniz döner gideriz" dediler, verdik. Fakat bunları götürecek kimse çıkmadı. Çünkü Moğollar ellerine geçeni keserdi. Nihayet iki ihtiyar, biz götürürüz, dediler. Ve çocuklarını bana getirip, bizi keserlerse çocukları size emanet ediyoruz, dediler. Eşyayı götürdüler. Gerçekten de Moğollar eşyayı almazdan evvel iki ihtiyarı kestiler."

Sonra Togaçar, Nişabur üstüne yürüdü. Fakat hücuma başladığının üçüncü günü kale içinden atılan bir ok ile öldü (Kasım 1220).

Buna halef olan kumandan "Nişabur'u zaptedecek kadar askere sahip değilim" diye kuşatmayı durdurup geri döndü.

Ve askerini iki kola ayırdı, biriyle Sabzevar üstüne yürüyüp üç günde aldı. 70 bin kişiyi kestirdi. Diğer kolu Tus üstüne yürüyüp Kâr (Kârz olacak) ve Nukan[55] kalelerini aldı.

Tolu, Horasan eyaletine girerken, Merv-Şah Cihan şehrine hücum etti. Melikşah ve Sencer Selçukluları'na başkent olan bu şehir Murgab suyunun kıyısında, verimli bir ovada idi.

Sultan Muhammed, firar ederken bu şehrin memurlarına haber göndererek, memurların ve zabitinin civardaki Merağe kalesine çekilmelerini ve halkın göç etmesini ve göç edemeyenlerin karşı koymadan Moğollar'a teslim olmasını bildirmişti. Fakat zabitan Merağe'nin emin bir mahal olup olmadığında ihtilafa düşerek bir kısmı daha uzakta Tâk kalesine çekildiler ve bir kısmı Merv'de kaldı.

[55] Nukan kasabası Büyük Selçuklu İmparatorluğunun ünlü vezirlerinden ve Doğu'nun yetiştirdiği en büyük devlet adamlarından biri olan Nizamülmülk'ün (asıl adı Ebu Ali Hasan) doğduğu yerdir (çn).

Merv valisi Behaülmülk , Şatu'ya çekildi. Yerine kalan vekil ile müftü teslim taraftarı, kadı ile ileri gelenler müdafaa taraftarı idi. Cebe ve Subutay'ın Merv seferinden Maruçak'a geldiklerinde Merv'den gönderilen bir heyet teslim haberini vermişti. Fakat o sırada Boga adında bir Türkmen zabiti adamlarıyla Merv şehrine gelip, müdafaa taraftarı olanlarla birleşti, şehri zaptetti.

Fakat şehrin geçmiş valisi Mucîrulmülk, Sultan Muhammed'i Termiz'e kadar geçirmeye gitmişti. Merv civarına gelince halk bu eski vali tarafına döndü. Ve Boga, ona teslim oldu. Mucîrulmülk hükümdar olmayı tasarlayarak evvela "Annemi, Sultan Muhammed, benim babama verdiği vakit annem bana hamile imiş, ben Sultan Muhammed'in oğluyum" dedi.

Moğollar'ın girmesine taraftar Merv müftüsü, Moğollar'ın zaptederek başına bir zabit diktiği altı günlük uzak yolda bulunan Serahs şehri kadısı olan akrabasından biri ile haberleşiyordu. Mucîrulmülk bunu işitmiş fakat işitmiyormuş gibi davranıyordu. Bir gün müftü, camide vaaz ederken ağzından şunu kaçırdı: "Moğollar'ın düşmanları mahvolsun". Cemaat, "Vay müftü efendi bakın ne diyor" diye ayaklandı. Müftü, "Fikrim o değil, ağzımdan yanlış kaçtı" dedi. Bundan dolayı Mucîrulmülk müftüyü cezalandıramadı. Daha sağlam bir sebep bekliyordu. Bu da oldu, müftünün Serahs kadısına yazdığı mektup ele geçti. Mucîrulmülk müftüyü çağırttı.

"Müftü efendi, bu yaptığın nedir?" dedi. Müftü inkar etti. Mektubu önüne attı. Müftü hiç seslenmedi. Çıkmak için müsaade istedi. Çıkınca Mucîrulmülk adamları müftüyü bıçakla öldürdüler ve ölüsünü çarşıya kadar sürüklediler. Bahaûlmülk, Tâk kalesini terk ettikten sonra Mazenderan'a gitmişti. Orada Moğollar'a "Ben size Merv'i fethederim ama beni orada bey yaparsanız!" dedi. Yanına yedi Moğol kattılar. Bahaûlmülk bunlarla Serahs civarına gelip burada Merv'de müftü olayını haber aldılar. Mucîrulmülk şu içerikte bir mektup yazdı: "Aramızdaki valilik rekabetini unutalım. Moğollar pek kalabalık. Nişabur'u bir hamlede zaptettiler, Merv üzerine de 7 bin

asker ve 10 bin esir amele ile yürüyorlar. Boşuna karşı koymayın ben de buradayım. Fakat aramızdaki eski dostluğa binaen gizlice haber veriyorum" dedi.

Merv'de bu haber duyulunca bazıları kaçmayı düşündü. Fakat mektubu getiren iki adamı sıkıştırınca bunlar hakikati söylediler. Bu iki adamı öldürdüler. Diğer taraftan Moğollar da -aldattı diye-Bahaûlmülk'ü öldürdüler.

Mucîrulmülk Serahs'a asker göndererek, Moğol kumandanı Cebe'ye hediye yolladı. Şehre Moğol zabiti getirtti diye Serahs kadısını yakalayıp öldürttü. Moğollar'ın bir müddet nerede olduğu bilinmedi. Mucîrulmülk ve Merv eşrafı da kurtulduk diyorlardı. Fakat biraz sonra Amuya şehri kumandanı, Moğollar'ın, Ceyhun'u bu şehir yanından geçtikleri haberini gönderdi. Amuya yanlarından Ceyhun'u geçen 800 Moğol'u, Türkmenler'den oluşan 2 bin Harizm askeri arkadan basıp mahvettiler. Bunlardan altmış Moğol'u da şehirde dolaştırdıktan sonra öldürdüler. Bu muzafferiyetten sonra Türkmenler, Amuya kumandanını kendilerine reis seçerek Mucîrulmülk'e itaat etmediler. Mucîrulmülk, Amuya'ya bunların üstüne asker gönderdi. Fakat Amuya Türkmenleri o askerleri geri kaçırdıktan başka, Merv civarına kadar gelerek oraları yağma ettiler. Bu esnada Tolu, 70 bin kadar askerle Merv önlerinde göründü. Bunların ilk işi, Merv önlerinde toplanmış olan 10 bin kadar Türkmen süvarisini mahvetmek oldu. Ertesi gün (14 şubat 1221) Tolu, mahiyetine beş yüz süvari alarak şehrin duvarları etrafında dolaşıp incelemede bulundu. Bir hafta zarfında bütün ordusu toplanarak hücuma başladılar.

Mahsurlar iki yarma hareketi yapmak istediler, başarılı olamadılar. Mucîrulmülk teslim olacağız diye bir imam ile haber gönderdi. Tolu "Pekala, şehrin valisi ve eşrafı gelsinler görüşelim" dedi. Sizlere memuriyet vesaire vereceğim diye hepsini toplattı ve sonra kestirdi. "Herkes ailesiyle şehri terk etsin" diye emirler verdi. Halkı bir ovada toplattı. Bunların gözleri önünde Merv askerini kestirdi. Halka: "kadınlar, çocuklar, erkekler ayrılsın" diye emir verdi. Feryadı figan

başladı. Bunların hepsini kestirdi. Bu vahşette kadılarının intikamını almak isteyen Serahs milisleri Moğollar'dan daha ziyade faaliyette bulundular. Yalnız 400 kadar san'at sahibi ile bir miktar erkek ve kız çocuk alıkonularak esir edildi. Moğollar, Merv şehrini yağma ettiler. Selçuk sultanı Sencer'in türbesini yaktılar ve mezarını, bir şey buluruz diye yağma ettiler. Tarihi Cihan'ın yazarı şöyle söylüyor: "İmam Seyyid İzzüddin ölüleri on üç gün saydı: 1.300.000 etmiş" , Tarihçi İbnülesir'e göre 700.000'dir.

Tolu, buradan Nişabur'a geçti. Giderken Merv'e yerli bir adamı kumandan yaptı. Ve buna Moğol'dan yardımcı bir zabit bıraktı. Merv'de mahzenlere saklanmış 5 bin kadar insan çıktı. Fakat Tolu'nun ordusuna katılmak üzere arkadan gelen Moğollar, bu 5 bin kişiye ovadaki karargahlarına buğday getirsinler diye haber gönderdiler. Kılıçtan kurtulanlar eteklerinde buğday götürdüler. Moğollar bu 5 bini de kesti.

Tolu, Merv'den oniki gün uzak olan Nişabur'a vardı. Nişabur Horasan'ın merkez idaresi idi. Eski Acemistan'ın adı verilerek buraya İran deniliyordu. Bir asırdan az bir müddet zarfında bu şehir iki defa tahrip edildi. Biri 1153'te Sultan Sencer'e isyan ederek Horasan'ı tarumar eden Türk -Oğuz göçebeleri- diğeri 1208'de vuku bulan bir deprem. Fakat Tolu, kayın biraderi Togaçar'ın intikamını almak üzere kuşatmaya geldiğinde, Nişabur, yine gelişmiş bir hale gelip, kalabalık bir şehir olmuştur.

Bir çok aylardan beri Nişaburlular, civarlarında olan Moğollar'a ellerinden gelen fenalıkları etmişler ve Moğollar'ın hücum edeceğini bilerek müdafaaya iyice hazırlanmışlardı. Kalelerin üstüne binlerce mancınık vesaire yerleştirmişlerdi.

Moğollar'ın hazırlığı da daha az değildi. Nişabur'un etrafında olan bütün köy ve kasabayı tahrip ile işe başladılar. Bunların yanında da 3 bin mancınık ve kaynar zift atacak 700 savaş aleti, 4 bin merdiven, 2500 araba taş vardı. Civardaki dağlarda da çok taş vardı. Böyle müthiş bir ordu yaklaştığında, Nişaburlular korkarak imamlardan, eşraftan

oluşan bir heyeti Horasan kadısının başkanlığı altında prens Tolu'ya gönderdiler. "Teslim olacağız ve senelik bir vergi vereceğiz" dediler. Fakat Tolu kabul etmedi, kadıyı alıkoydu. Ertesi gün şehrin duvarları etrafını dolaştı. Ve askerlerine hücum emri verdi. Bu, bir Çarşamba günüydü (7 Nisan 1221). Bir gün bir gece savaş oldu. Şehrin kale duvarlarında 70 gedik açıldı ve 10 bin Moğol da merdivenler kurup duvarların üstünden içeriye girdiler. Bütün halk şehrin iç tarafına çekilip sokak muharebeleri oldu. Fakat Cuma günü Moğollar şehri zaptedip Togaçar'ın intikamını aldılar. Togaçar'ın karısı, yani Cengiz'in kızı 10 bin asker ile şehre girip savaştan sağ kurtulanları dört gün dört gece devam eden bir muharebede köpeklerine, kedilerine varıncaya kadar kestirdi. Tolu, Merv'de bir çok kimselerin ölüler arasına saklanıp kurtulduğunu işitmişti. Burada bütün ölülerin kellelerinin kesilmesini emretti. Bu kellelerden tepeler inşa olunarak erkek, kadın ve çocuk kelleleri ayrı ayrı yığıldı. Şehrin tahribi on gün devam etti. Ve taş taş üstünde kalmadı. Şehrin yerine arpa ektirdi.

Dört beş sene sonra Celalüddin, Acemistan'a sahip olunca Nişabur bölgesinde kazı yapıldı. Bir günlük kazı neticesinde yerden 30 bin dinar çıkarıldı. Tolu buradan, Horasan'da fethetmediği tek bir şehir olan, Herat üstüne yürüdü. Ordusunun bir kısmı Tus şehrini yağma edip, bu şehir civarında Hârûn-ür-Reşîd'in ve Hazreti Ali torunlarından olup Şiiler'in kutsal mekanı olan Ali-ül-Rıza'nın kabrini yıktı.

Tolu, yolunun üstündeki Kuhistan bölgesini tahrip ile Nişabur'un beş günlük güney doğusunda olan Herat önüne bayrağı dikti.

Herat valisi, Tolu'nun gönderdiği elçiyi katlettirdi. Ve şehri müdafaaya hazırlandı. Moğollar Herat'a, her yönden aynı anda hücum ettiler. Sekiz gün şiddetli bir savaş oldu. Ve Herat valisi kılıcı elinde savaş meydanında düştü. O vakit Heratlılar'ın bir kısmı teslim olmayı düşündüler. Şehirde halkın böyle ikiye ayrıldığını haber alan Tolu, "Derhal teslim olurlarsa hayatlarına kıymam" diye haber gönderdi. Heratlılar kabul ettiler. Tolu, Celalüddin'in 12 bin adamını katlettirmekle yetindi.

Sekiz gün sonra Tolu, Talkân'da bulunan babasından kendi yanına gelmesine dair emir aldı.

Moğollar Horasan'ı istila ettiği esnada Merv-Cihanşah civarında Mâhân eyaletinde yerleşik Kayıhanlı isimli küçük bir Türkmen kabilesi, bu müthiş Moğollar'dan korkarak arazisini terk edip batıya doğru göçe başladı ve Ermenistan'da Ahlat memleketinde yerleşti. Sekiz sene sonra Moğollar, bu son kıtayı da tahribe geldiklerinden Kayıhanlı kabilesi Küçük Asya içine çekildi. O zaman 440 aile ve çadırdan oluşan olan bu kabilenin reisi Ertuğrul, Selçuk Rum sultanına müracaat etti. Selçuk sultanı ona, Bizans İmparatorluğu ile olan hududu üstünde, Ankara civarında yerleşmesine müsaade etti. Ve ona "uç beyi" namını verdi.

Bizanslılar'dan ettikleri fütuhat ile Ertuğrul, arazisini biraz daha büyüttü. Ve vefatında oğlu Osman'a geçti. 1300 senesinde Selçuklu hükümetini -ki başkentleri Konya idi- Moğollar devirdi. Bunun üzerine bu Selçuklu hükümetinin vilayetlerindeki kumandanlar bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu sırada Osman Bey de bağımsızlığını ilan ederek "Sultan" unvanını aldı. Ve Devlet-i Osmaniye'yi kurdu.

Cengiz, Talkân'ı zaptettikten sonra yazı o civardaki dağlarda geçirdi. Yanına oğulları Çağatay ile Ögedey de geldiler. Büyük oğlu Coçi ise Cürcaniyye'yi aldıktan sonra Seyhun'un kuzey taraflarına çekilmişti.

Sonbahara doğru Cengiz yine fetihlere başladı. Sultan Celalüddin'in mühim bir kuvvet ile Gazne'de olduğunu biliyordu. Buraya doğru yöneldi. Yolda Gerdguh Kalesi direnerek bir ay onu yolundan alıkoydu. Fakat bu kaleyi, içindekilerle beraber mahvetti. Hindikuş dağlarını aşarak Bamyan Hisarı'nı kuşatmaya başladı. Bamyan kuşatmasında Cengiz, çok sevdiği torunu Çağatay'ın oğlu, Muatogan kaleden gelen bir okla öldü. Cengiz çok kızdı. Askerlerine hücum emri verdi ve "Canlı hiçbir şey bırakmayacaksınız, ganimeti de almayacaksınız hepsini imha edeceksiniz" dedi. Cengiz buranın Çöl halinde kalmasını emretti. Gerçektende yüz sene sonra bile burası çöl idi.

Çağatay oğlu öldüğünde orada yoktu, dönüşünde askerlerin Bamyan kalesini yıkmakta olduğunu gördü. Cengiz, küçük prensin vefatını babasından sakladı: "Filan yerdedir, gelecek" dedi.

Üç gün sonra yemekte Cengiz, üç oğluna "Emirlerimi dinlemiyorsunuz" diye sitem ediyor ve gözlerini Çağatay'ın üstüne dikiyordu. Çağatay, babasının önünde diz çöküp: "Baba, sana itaat etmemekten ise ölümü tercih ederim" dedi. Cengiz, ona böyle birkaç kere sitemde bulunmuştu. Bu defa ilave etti: "Daima böyle olurum diyorsun, gerçek mi söylüyorsun?", "İşte baba beni öldür" dedi.

Cengiz, "Oğlun Muatogan bir ok ile öldü. Ağlayıp şikayet etmekten seni men ediyorum" dedi.

Çağatay, dişlerini sıkıp ağlamadı. Fakat yemekten sonra bir tarafa çekilip çok ağladı.

Celalüddin ordusunun, Zabulistan'da Moğol ordusuna galip geldiğini Cengiz Han bu sırada işitti. Celalüddin, Harizm çölünü geçtikten ve Nese yanında bir Moğol kıtasını bozduktan sonra Nişabur'a gelmiş idi. Burada, evvelden idaresinde bulunduğu Gazne'ye geçmeyi düşünüyordu. Burada üç gün kaldı. Ayrılışından bir saat sonra Moğollar ulaşarak, derhal takibine koyuldular (19 Ocak 1221). Sultan Celalüddin, kumandanlarından birine: "Yolu çatal olan bir yerde biraz Moğollar'ı bekleyip ve sonra diğer yola devam etmeyi" emretmişti. Bu emir icra edildi. Moğollar, kumandanın ordusunun izini takip ederek Sultan Celalüddin'in ordusunun izini kaybettiler ki, o gün Celalüddin, kırk mil mesafe kat etti. Zevzen'e vardığında Celalüddin "Burada biraz atlarım dinlensin" diye rica etmiş ise de halk, kabul etmedikten başka, "Moğollar buraya seni aramaya gelirlerse evvel seni öldürtürüz" diye tehdit ettiler. Gece yarısı yola koyuldu, ertesi gün, Moğollar Zevzen'e ulaştı. Ve yine takibe koyuldular. Üç gün sonra Celalüddin, Gazne'ye vardı, ki burada nüfuzu vardı. Ve muhtelif milletlerden oluşan ordu, onun bayrağı altına geldi.

Bir seneye yakın zamandan beri Gazne ihtilal içinde idi.

Muhammed Ali Harpust adında bir Gûrî, Sultan Muhammed adına Gazne eyaleti kumandanı idi, dayısı Emir Kebirmülk Han -ki Herat derebeyi idi- muharebeden uzak olmak için 20 bin kadar mahiyeti Türk Kanklı ile Herat'ı terk ederek Gazne eyaletine gelmişti. Gazne'ye iki üç gün uzak bir yere gelince, zabitlerinden birini Muhammed Ali Harpust'a göndererek, durum düzelinceye kadar, Gazne eyaleti dahilinde kalmalarına müsaade etmesini rica etti. Muhammed Ali: "Biz Gûrî'yiz, siz Türksünüz birlikte yaşayamayız. Gazne, Sultan Muhammed tarafından bizlere verildi. Size yer gösteremeyiz" dedi. Emir Mülk tekrar rica etti. Bir faydası olmadı.

Celalüddin'in veziri o vakit Gazne'de olan Şemseddin Serahsi, Gazne Kalesi kumandanı ile anlaşarak Sultan'ın akrabasından birine yer vermiyor diyerek Muhammed Ali aleyhinde birleştiler. Muhammed Ali'yi, şehir kenarında bir bahçeye davet ettiler. Kale kumandanı, Muhammed Ali'yi kesti. Emir Mülk'ün adamları, Gazne'ye girdi. Şehirden yarım fersah uzakta olan Gûrî askerleri, reislerinin vefatını haber alınca darmadağın oldular.

Bu sırada, Best tarafından bir Moğol kıtasının ilerlemekte olduğu işitildi. Emir Mülk karşılamaya gitti. Moğollar'ın kıtası küçük olmakla Herat üstüne çekildi. Moğollar üstüne giderken Emir Mülk, Şemseddin'i tutuklayarak Rekşuran Kalesine hapsetti.

Emir Mülk, Moğollar üstüne gidince, şehirde isyan çıktı. Asiler kale kumandanını kestiler ve eşraf, memleketin idaresi başına Râzî ül-Mülk Termizi'yi oturttu.

Bir çok Halacîler[56] ve Türkmenler, Maveraünnehir ve Horasan taraflarından gelip Gazne memleketine sığınarak Ferşapur (yeni haritalarda buranın adı Peşaver'dir) ovalarında Seyfüddin Buğrak'ın bayrağı altında toplanmışlardı.

Yeni vali Râzî ül-Mülk bunların elinden buraları almak istedi, fakat hücum edince mağlup olup kendisi ile beraber adamlarının bir

[56] Tarihi Müneccimbaşı'ya göre: Halaci'ler aslen Arap olup Türk kabileleriyle karışmış ve göçebe bir halde yaşıyorlardı. Sind ile Ganj arasında idiler.

çoğu bu sırada öldü. Sonra yerine kardeşi Umdet ül-Mülk Gazne valisi oldu. Fakat Gazne kalesinde bunu, Kabil valisi kuşattı. Tam teslim olduğu sırada Şems ül-Mülk de yetişti, ki Sultan Celalüddin onu hapisten kurtararak kendine resmi kabul hazırlığı için Gazne'ye göndermişti.

7 gün sonra, Sultan Celalüddin Gazne'ye girdi. Her taraftan askerler, Celalüddin'in bayrağı altına koştular. Emir Mülk, mahiyetinde olan Türk Kanklılar'la Gazne'ye geldi ve kızını Sultan Celalüddin aldı. Buğrak Mülk, Halac ve Türkmenler ile Peşaver'den geldi. Kabil valisi ve Âzammülk, Gûrî askerleriyle geldiler. Celalüddin, böylece 60-70 bin süvariye sahip oluyordu.

1221 senesi baharında Sultan Celalüddin, bu süvarileriyle Bamyan eyaleti civarında, Fervan ovasına ve buradan Daikan'ı kuşatmakta olan Moğol ordusu üstüne yürüdü. Moğollar'ın keşif kolunu ansızın basarak bin adamını öldürdü. Daikan muhasırları, kuşatmayı durdurarak asıl Moğol ordusuna katılmaya mecbur oldu. Celalüddin eşyasını bıraktığı Fervan ovasına döndü. Dönüşünden 8 gün sonra, Kokoçu kumandasında Moğol ordusunun ulaştığını gördü.

Kokoçu, 30 bin adam ile Kabilistan ve Zabilistan hudutları üstündeki dağlardan Celalüddin'in hareketini seyrediyordu. Daikan, Moğol kıtasının mağlup olduğunu haber alınca Celalüddin'in üstüne yürüdü. İki düşman ordu, Fervan ovasında karşı karşıya geldi. Sultan Celalüddin, sağ kanadını Emir Mülk, sol kanadını Buğrak'ın kumandasına verdi. Ve süvarilerin hepsini atından indirip kuşaklarıyla ata bağlanmalarını emretti. Önce sağ kanadı üstüne 10 bin Moğol hücum ederek biraz bozmuş ise de merkezden ve sol kanattan giden yardım ile Moğollar geri atıldı. Gece yarısına kadar çarpışma oldu. Galip mağlup belli olmadı, gece yarısı iki düşman ordu karargahlarına çekildiler.

Moğol kumandanı, gece yardım aldığını zannettirmek için askerlerine "Yedek atlarınızın üstüne keçeden bir adam korkuluğu yapıp yerleştiriniz" diye emir verdi. Ertesi gün Celalüddin'in kumandanları

düşmanı iki saf görmekle, "Gece yardım almışlar" dediler ve geri dönme fikirleri zihinlerinde dolaşmaya başladı. Fakat Celalüddin bu fikri reddederek ertesi gün de yine süvarilerin atlarından inerek savaşması emrini verdi. Moğollar dünkü çarpışmada, yiğitliklerini gördükleri Buğrak kanadını bozdular fakat yardıkları hatta, üstlerine yağmur gibi oklar yağmaya başlamakla geri döndüler.

Sonra Sultan Celalüddin, trampet çalarak, süvarilerine "ata bin" emrini verdi. Ve bunlar bağırarak atlarını sürüp Moğollar'ı çevirmeye başladılar. Kokoçu askerlerine: "Benim tuğumu gözünüzden kaybetmeyiniz" diye emir vermişti. Fakat Moğollar çevrilmek üzere olduklarını görünce, firara başladılar. Lakin savaş meydanı kumsal bir ova olduğundan iyi kaçamadılar. Celalüddin'in süvarileri yetişip bu Moğollar'ı kılıçtan geçirdiler.

Lakin bu galibiyet bile Celalüddin'e uğursuz geldi. Ganimet taksiminde, kumandanları Buğrak ile Emir Mülk, bir Arap atını, sen alacaksın ben alacağım diye tartıştılar. Emir daha ileri giderek Buğrak'ın başına bir kamçı vurdu. Celalüddin, Emir'e bir şey diyemedi. Buğrak hemen o gece Halac ve Türkmenler'i ile Peşaver yolunu tuttu. Ve Gûrî askerleri reisi Âzammülk'ü de kendi gibi, Sultan'ı terk etmeye teşvik etti. Sultan Celalüddin, "kalınız" diye yalvardı ise de faydası olmadı bunun üzerine yanında kalanların Türklerle, Harizmler'den ibaret olduğunu görünce Gazne yolunu tuttu ve buradan da Cengiz'in kendi üstüne yürüdüğünü işitince Sind'e doğru çekildi.

Cengiz, ordusunun mağlubiyetini haber alınca, kızdığını belli etmeyip "Şimdiye kadar zaferden zafere koşarak şımaran Kokoçu bu dersten istifade etsin" dedi. Çünkü Kokoçu'yu küçüklükten beri yanında büyütmüştü.

Cengiz Han'ın eline düştüğü zaman, Kokoçu henüz beşinde bir çocukidi. Cengiz, onu Tatarlar'la ettiği savaşlarda ele geçirerek henüz çocuğu olmayan ve bir çocuk isteyen Börte'ye vermişti[57].

[57] Cengiz'in, bu çocuğu çok sevmesine sebep şu hadise olmuş: Karlı bir kış gününde Cengiz ,çadırlarını yani ordusunu bir yerden diğer yere nakil ederken, o vakit on beş

Kokoçu mağlup düştükten sonra Cengiz'e gidip meseleyi anlattı. Cengiz Han, ordusuna, "Sefere hazır ol !" emrini evvelce vermişti. Cengiz, Gazne üstüne süratle yürüdü ki askerleri iki gün gıdalarını pişirecek zaman bulamadı.

Fervan ovasına varınca, iki ordunun yerlerini bana gösterin diye Kokoçu ve diğer bir kumandana emir verdi. Yerleri gördükten sonra "Savaş alanını iyi tayin edememişsiniz" diye onlara darıldı ve "Mağlubiyetten siz mesulsunuz" dedi. Sultan Celalüddin'in gidişinden on beş gün sonra Gazne'ye vardı. Bu şehir hiç karşı koymadı.

Yalvaç adında bir vali bırakarak Celalüddin'in arkasından koşmaya başladı. Ve ona Sind kıyılarında ulaştı. Celalüddin, kendini terk eden kabile reislerine, kendine katılmalarını yazmıştı. Fakat bu reisler karar verinceye kadar, artık vakit geçmişti. Cengiz Han, Celalüddin'in Sind'e, ertesi günü geçeceğini biliyordu, geceleyin vardı. Orhan tarafından kumanda edilen Celalüddin'in artçı kıtasını mağlup etti. Celalüddin'in önü Sind, arkası Cengiz ordusu idi. Tan yeri ağarırken Cengiz, hücum emri verdi. Moğollar, Celalüddin'in, Emir Kebirmülk tarafından kumanda edilen sağ kanadını bozdular. Bunlar perişan bir halde Peşaver tarafına kaçarken yolda Cengiz'in bıraktığı kıta tarafından mahvedildi. Sol kanadı da bozuldu.

Celalüddin merkezde yedi yüz asker ile kaldı. Ümitsizlik içinde fakat yine arslan gibi kah bir tarafa kah diğer tarafa saldırarak çıkmağa yol aramış ise de çıkamıyordu. Canlı olarak elegeçirilmesi için, ok atmamaya yükümlü olan Cengiz askerleri yavaş yavaş daireyi daraltıyorlardı.

Öğlene kadar çarpıştı. Yarıp çıkamadı. Sonra, yorgun olmayan bir at üstüne atlayıp Moğollar'ın üzerine bir daha yürüdü. Moğollar biraz

---

yaşında olan Kokoçu, orduları (urduları) nakle memur beyden müsaade alarak "şuraya geyikler kaçtı avlayayım geleyim" der, gider. Akşam Cengiz, Kokoçu nerede? diye sorar. Geyik avına gitti derler. Bu çocuk karlar altında ölüp kalacak hiç o kadarcık çocuğa bu havada geyik avına izin verilir mi? diye o beye darılır. Ve arabanın oku ile ona bir defa vurur. Biraz sonra çocuk çıkagelir ve otuz geyikten yirmi yedisini öldürdüğünü söyler, giderler görürler ki gerçek.

açıldı. Bu esnada atının istikametini birdenbire çevirip arkasındaki zırhları atarak atını ırmağa sürdü. Ve atıyla beraber kendini ırmağın fışıl fışıl akan suları arasına bıraktı. Bayrağı elinde olduğu halde Sind nehrini böyle atıyla yüzerek geçti. Muhammed Nasavi der ki: Celâlüddin bu atı Tiflis'in alınmasına kadar (1226) muhafaza etti. Ve hiç onun üstüne binmezdi. "Bu, Sind'den geçerek benim hayatımı kurtardı," derdi.

Bunu gören Cengiz Han, derhal nehrin kıyısına koştu ve ırmağa girerek takip etmek isteyen askerleri durdurarak, oğullarını çağırdı: "Bakın şu arslana! Siz de böyle olun !" dedi.

Moğollar, Sultan'ın ardından ırmağa atlayarak bir çok Harizm askeri üstüne oklar atarak öldürdüler. Kalanları da kestiler. Cihangüşay yazarına göre Celalüddin'in ailesi, Cengiz'in eline esir düştü. Cengiz, onun ergin çocuklarını kestirdi. Celalüddin'in hayat hikayesini yazan Muhammed Nasavi ise şöyle der:

"Sind ırmağının kıyısına gelince annesi, karısı ve hareme mensup diğer kadınlar, Celalüddin'e: 'Allah aşkına bizi öldür, esarete düşmeyelim' diye yalvardılar ve nehre atılarak boğuldular"

Bu iki tarihçi olayın tarihinde de aynı görüşte değiller: Alaüddin'e göre Recep'te (Ağustos), Nasavi'ye göre 22 Şevval (Aralık) 1221'de vukua gelmiştir.

Celalüddin, sahip olduğu bütün altın ve gümüşleri nehre attı. Cengiz dalgıçlar indirterek bir kısmını çıkarttı.

Cengiz, Sind nehrinin sağ kıyısı boyunca yukarıya doğru çıktı ve oğlu Ögedey bu şehre varınca halkı: "Çıkınız, sayacağız" diyerek çıkardı ve san'at sahiplerinden başka hepsini kestirdi. Sonra Moğollar, iki asırdan fazla bir zamandan beri muazzam bir imparatorluğun başkenti olan Gazne'yi yağma ettiler.

Cengiz, Elçigidai kumandasında bir ordusunu da Horasan diyarında yıkılmadık tek bir şehir kalan Herat'ı tahribe gönderdi. Bu şehir, Celalüddinin, Kokoçu'ya galip gelmesinden sonra isyan etmişti.

Moğollar yaklaşıp kuşatınca Herat telaşa düştü. İleri gelenler son nefeslerine kadar beraber kalmağa sözleştiler. Moğollar'ın hücumlarını püskürttüler. Fakat sonra mahsurlar arasına ayrılık düştü. Bu ayrılık üzerine Elçigidai hücum ederek şehri zaptetti (14 Haziran 1222). Kuşatma altı ay on bir gün sürmüştü. Bir hafta zarfında Moğollar Herat'ta -rivayete göre- bir buçuk milyondan fazla adam kestiler. Ve şehri yağma ettiler. Kumandan, ganimeti Cengiz'e gönderdi. Bir müddet sonrada, kaçıp kurtularak yeniden şehre girenleri -ki 2 bin kişi idi- öldürdüler. On altı kişi de dağda bir kaya başına saklanmışlardı. Moğollar tamamen gittikten sonra Herat'a indiler. Sokaklar cesetlerle dolu idi. Bunlar sonra kırk kişi kadar olup camide yatarlardı.

Katliama uğrayan Merv şehrinde yerleşen bir miktar halkı, Moğollar ikinci defa kılıçtan geçirdiler. Civar yerlere kaçan Mervliler ve o civar halkı Merv'e döndüler. Sultan Celalüddin'in zabitlerinden biri bu şehre gelerek Tolu'nun diktiği Acem bir valiyi katletti ve şehre sahip oldu. Bunu haber alan Moğollar, kol kol olup bütün mahalleleri yıktılar. Ak Melik adında bir müslüman ile birkaç adamı burada bırakıp, "Saklı yerlerden kim çıkarsa öldüreceksiniz" dediler. Ak Melik arattı arattı bulamadı. Sonra minarelerde ezanlar okuttu. Bütün müslümanlar çıkıp geldi, bunlar tutulup öldürüldü. Ak Melik böyle kırk gün aramalarda bulunup, bulduğunu öldürttü. Merv eyaleti çöl oldu. Timurlenk'in oğlu Sultan Şahruh'un zamanına kadar Merv harabe halinde kaldı. Bu sultan, 15. yüzyılda Merv'i tekrar inşa ettirdi (Cihannüma sayfa 317).

Cengiz, Celalüddin'e sadık kalan askerleri Sind kıyılarında mahvettikten sonra, Celalüddin'i terk eden ordulara hücuma başladı. Onların reislerinden biri daha önce feci surette ölmüştü. Celalüddin'i terk ettikten sonra Buğrak, Azâm ile beraber, Azâm'ın idare etmekte olduğu Bekerhar eyaletine girdiler. Buğrak burada biraz kaldıktan sonra Peşaver'e gitmek üzere yola çıktı. İlk aşamada Azâm'a, bir zabıtı, beş altı bin çadırlık halkın reisi olup kendi düşmanı olan Halaclar reisi Nuh Candar'ı, toprağında ikamet ettirmemesini ricaya gönderdi.

Azâm, bilhassa şu sırada müslümanlar arasında ayrılık olmamalı,

diyerek elli adamıyla Buğrak'ın ardından gitti ve ona böylece anlattı. Fakat Buğrak bu fikirde değildi. Neyse orada beraber içtiler. Kafası dumanlanınca Buğrak yüz kadar süvari alıp Halaclar'ın üstüne yürüdü.

Nuh, onun barışmaya geldiğini zannederek oğullarıyla beraber karşısına çıktı. Buğrak yaklaşır yaklaşmaz ona kılıcını çekti. Fakat Nuh'un adamları, Buğrak'ı parça parça ettiler.

Buğrak'ın askerleri, reislerinin öldüğünü işitince, bunun Nuh ile Azâm arasında bir ittifak neticesi olduğunu düşünerek orada olan Azâm'ı öldürdüler. Nuh'un kabilesi üstüne yürüyüp, Nuh'u ve kabilesini kestiler.

Halac, Türkmen ve Guriler'in geri kalanı da bir Moğol alayı tarafından takip edilerek mahvedildi.

Cengiz, kışı Aşnagur memleketinde Yuna-Kutur civarında geçirdi. Burada civar küçük kabilelerin reisleri tarafından itaate girdiklerini beyana gelen elçileri kabul etti.

Sind ötesine Bala ve Dorbai isminde iki kumandan maiyetinde iki alay gönderdi. Bunlar yaklaştığında, biraz asker toplamış olan Celalüddin, kendinde mukavemet kuvveti görmeyerek Delhi'ye (Delhi) doğru çekildi. Moğollar onu takip için Hindistan'ın içerisine ilerlemeyi uygun bulmayarak geri döndüler. Dönüşlerinde Lahor, Multan ve Melikfur'u tahrip ettiler. Sonra Sind'in tekrar bu tarafına geçip Tataristan'a dönmeye hazırlanan Gazne'deki büyük ordularına katıldılar.

Bu büyük ordu Yuna-Kutur'da kışın hastalıklara tutuldu. 1220 baharına doğru hastalıklar azaldı. Cengiz, Tibet yoluyla Tataristan'a dönmeye karar verdi. Dönüşü fetihlere doyduğundan değil, Çin ve Tangut illerinde ortaya çıkan bazı olaylardan kaynaklanıyordu.

Cengiz, epeyce ihtiyarlamış olmakla beraber, bu imparatorluğu da tamamen fethetmek hep amacıydı. Gitmezden evvel, yüz binlerce esire: "Askerlerimize pirinç hazırlayın!" dedi. Bir haftada dağlar gibi

pirinç yığıldı. Sonra bir gecede bu esirlerin hepsini kestirdi.

Ordu, Tibet yolunu tuttu. Fakat birkaç gün sonra yeni bir emir verdi. Tangut, Cengiz'e düşman durumda olduğundan veyahut Tibet dağlarını aşmanın pek güç olmasından mı neden, Tibet yolundan vazgeçerek geldiği yoldan, yani Peşaver yolundan geri döndü.

Bamyan dağlarını aştıktan sonra yaz mevsimini, eşyasını bıraktığı Bağ Alağı'da geçirdi. Sonbahara doğru yola devam ile Ceyhun nehrini geçti. Ve 1222-23 kışını Semerkand'da geçirdi. Bahar gelince tekrar yola koyuldu. Ve Harizm hududundan ayrılırken Sultan Muhammed'in annesine ve eşlerine Harizmistan'a ebediyyen veda etmelerini emretti. Bu pek acıklı idi.

Kışı av ile geçiren oğlu Ögedey ve Çağatay, Cengiz'e Seyhun nehri boyunda eriştiler. O kış, bu ikisi, babalarına her hafta elli araba av gönderirlerdi.

Cengiz, 1223 yazını Kulantaşı'nda geçirdi. Burada oğlu Coçi, ona, Aral gölünün kuzeyinde yakaladığı 20 bin beygiri hediye etti.

Nihayet 1224 baharında Cengiz Han, urdusuna (urdu/saray) vardı.

Yeni fetihlere girişmek istiyordu. Tangutlar, Cengiz'in ortada olmamasından istifade ile ona itaatten vazgeçmişlerdi.

Cengiz'in, Tangutlar üzerine yürümesini yazmazdan evvel, Moğol süvarilerini Avrupa hudutlarına kadar dayayan ve tam bu esnada Cengiz'e ulaşan Cebe ve Subutay'ın dehşetlerini anlatalım.

VII. Bölüm

Cebe ve Subutay fetihlerinin sonu - Irak Acem-i, Azerbaycan, İran'ın tahribi - Alan ve Lazkiler'in bozgunu - Kıpçak ilini istila - Ruslar'ı mağlup - Güney Rusya'yı tahrip - Bulgarlar'ı mağlup etmeleri - Moğol ordusunun Tataristan'a dönüşü - Irak Acem'e yeni hücumları

SULTAN MUHAMMED'İ TAKİPLE GÖREVLİ CEBE VE SUBUTAY BÖLÜKLERİ, o işten sonra Irak Acem'in fethini tamamlamışlardır. Rey ve Kum şehirleri evvelce tahrip edilmişti. Hemedan'a yaklaştıklarında buranın valisi, hediyelerle gelerek Moğollar'a teslim oldu. Buraya bir kumandan diktiler. Sonra Zencan ile Kazvin'i aldılar. Kazvin halkı, ellerinde bıçaklarla sokak muharebeleri yapmışlarsa da sonunda mağlup oldular ve Moğollar halkı alışılmış şekilde katletti.

İki kumandan geçtikleri yerleri yerlebir ederek Azerbaycan'ın merkez idaresi olan Tebriz'e doğru yaklaştılar. Azerbaycan ve İran memleketleri, cihan pehlivanı oğlu Özbey adlı Türk prensi tarafından idare olunuyordu. Özbey'in dedesi İldeniz, Kıpçak olup Acemler tarafından esir alınmıştı. Bu esiri Irak Acem Selçuklu sultanlarından biri satın alarak azad etti. Sonra burada büyük bir rütbeye çıkıp müteaddid defa tahta çıkmıştı. 1146 senesinde Azerbaycan ve İran eyaletleri ona zeamet ve tımar olarak verilmişti. 48 sene sonra İran Selçuklu sülalesi imha edilerek İldeniz sülalesi o eyaletleri muhafaza

etmiş idi ve 1197'den beri Özbey de beyleri idi. Babası ve dedesi gibi bu da "Atabey" (Bey baba) unvanıyla tanınmıştı ki bu unvanı, Selçuklular oğullarının yanına vali olarak diktikleri zabitlere verirlerdi.

Moğollar, Tebriz'e yaklaşınca, artık ihtiyar ve içki düşkünü olan Özbey, memleketini müdafaa için silaha sarılmayarak, Moğollar'a bir çok para, elbise, at ve diğer hayvanları vergi verdi, onlarla sulh yaptı. Bunun üzerine iki Moğol ordusu, Azerbaycan'ı boşaltarak, kışı geçirmek üzere Hazar Deniz'i kıyılarında Mugan ovalarına gittiler ki buradaki otlaklar iyi ve hava nispeten yumuşak idi. O sene pek çok kar yağmış olmakla birkaç gün yollar işlemedi. Geçerken Gürcistan'a uğrayarak Gürcülerin 10 bin kişilik ordusunu mahvettiler.

Moğolların sert kış günlerinde Mugan ovalarında kalacakları sanılıyordu. Gürcistan Beyi, Azerbaycan ve El Cezire beylerine elçiler göndererek "Hep beraber baharda Moğollar'a hücum edelim" demişti. Fakat Moğollar, baharı beklemeyerek kışın ortasında Gürcistan'a hücum ettiler. Gürcüler hristiyan olup fırsat buldukça etrafa saldırmakta olduklarından civardaki Türkmen ve Kürtler de Moğollar'ın bayrağı altına girdiler.

Türkmen ve Kürtler'den oluşan orduyu Özbek Memlükler'inden Akkuş namında biri kumanda ediyordu. Bu ordu, Gürcistan'a vardığında Moğollar'ın öncü kolu oldu. Tiflis'in civarına kadar her yeri fethettiler. Gürcistan ordusu Tiflis'te idi. Bu öncü kolu ile Gürcistan askerleri hayli çarpıştı. Gürcistan ordusu bozulunca, Moğollar hücum ederek onları mahvettiler (Şubat 1221).

1221 baharında Moğollar Gürcistan'ı tahliye ederek Tebriz üstüne yürüdüler. Tebriz ikinci defa, ağır bir vergi daha verdi. Sonra Merağe'yi kuşatmaya gittiler. Önden esir ettikleri müslümanları hücum ettirirlerdi, geri dönenleri öldürürlerdi. Birkaç gün zarfında Merağe'yi aldılar (9 Mart 1221). Kaçanları yakalayıp öldürmek üzere, esirlere: "Tatarlar gitmiştir" diye çığırtkanlar çağırttılar. Saklananlar çıkınca onları da öldürdüler. Moğollar Merağe'den Erbil üstüne yürüdüler. Fakat bu memleket dağlık olmakla ele geçirilmesi çok güç olacağından Moğollar yollarını değiştirip Irak-ı Arap üstüne döndüler.

Halife Nasır, memleketin tehlikede olduğunu görünce Erbil beyi Muzafferüddin'den, Musul beyi Bedrüddin'den, Cezire ül-Arap (Arap yarımadası) emiri Melik Eşref'den yardım istedi. İlk ikisi Dakuk üstüne yardım gönderdiler. Fakat Melik Eşref, kardeşi Şam emiri Muazzam'ın tavsiyesi üzerine -Mısır'ı kurtarmak için- Dimyat'ı zapteden Hristiyanlar üstüne asker göndermişti. Bundan dolayı halifeye yardımcı gönderemedi.

Erbil Bey'i askerlerinin başında Dakuk'a vardı. Burada, Halife Nasır'ın gönderdiği 800 adam ile birleşti. Halife ona daha asker göndereceğini vaad ederek, derhal Moğollar'ın üstüne yürümesini emrediyordu. Erbil Bey'i Muzafferüddin, "Bu kadarcık askerle düşman üstüne gidilmez" diye Halife'ye haber gönderdi ve "Mahiyetimde 10 bin süvari olursa Moğollar'ı İran'dan sürer çıkarırım" dedi. Halife'den daha asker gelmediği için Muzaffer de hücum edemedi. Moğol ordusu Dakuk'da bir ordu olduğunu haber aldı, fakat buraya hücum etmedi. Dakuk'da toplananlar ise "düşman hücum etmiyor" diye dağıldılar.

Bu ordunun dağılmasını takiben, Moğollar Hamedan'a geldiler. Burada bıraktıkları kumandandan gümüş ve kumaş istediler. Şehir geçen sene alacak vergisini vermişti. Eşraf, tacir olan belediye reisine giderek: "Geçen sene her şeyimizi verdik. Bu sene verecek bir şeyimiz yok. Hem Moğol kumandanı bizlere fena muamele ediyor" diye şikayet ettiler. Belediye reisi: "Ne yapabiliriz, madem ki zayıfız, elimizdeki ve avucumuzdakini vermekten başka çare yok" dedi. Eşraf, "Sen Moğollar'dan daha sertsin" diye sözler söylemeye başladılar. Belediye reisi: "O halde ne isterseniz öyle yapmaya ben de hazırım" dedi. "Şehirden Moğol kumandanını kovalım ve şehri müdafaa edelim" diye karar verdiler. Bunun üzerine halk Moğol kumandanını öldürdü.

Moğollar, şehri kuşatma ile iki üç gün zarfında aldılar (Ağustos 1221). Halk, sokaklarda bıçaklarla epeyce Moğol öldürmüşlerse de sonunda mağlup oldular. Moğollar katliam yaparak şehri yaktılar.

Moğollar buradan kuzeye dönerek Erbil üstüne yürüdüler ve

aldılar. Sonra üçüncü defa Tebriz önünde göründüler. Özbey Prens, içerde Nahçivan'a çekilmişti. Özbey'in Tebriz'de kalan kumandanı halkı müdafaaya o kadar iyi hazırladı ki Moğollar, hücuma cesaret edemeyerek gümüş ve kumaş vergi istemekle yetindiler. Gümüş ve kumaşları alıp döndüler. Fakat dönüşlerinde Beylagan şiddetlerini gördü. Beylagan halkı, Moğollar'a: "Bir zabit gönderin de uzlaşalım" demişti. Moğollar, bu şehri tahrip ederek halkı katlettiler (Ekim 1221) ve sonra İran'ın merkez idaresi olan Gence üstüne yürüdüler. Fakat bura halkının pek cengaver olduğunu bildiklerinden şehre hücum etmediler. Çünkü bura halkı Gürcüler ile daima savaşırlardı. Buradan para ve elbise almakla yetinerek Gürcistan üstüne yürüdüler.

Bir Gürcü ordusu müdafaaya hazırdı. Cebe bir pusu kurdu. Subutay, Gürcüler'e hücum ederek bir kaçaklık gösterdi. Gürcüler takip ederken Cebe'nin pususuna düştüler. 30 bin kişiden oluşan bu Gürcü ordusu mahvedildi. Ermenistan krallığı tahtında, kraliçe Tamara'nın kızı Rozeda vardı ki erkek kardeşi Corci Laşan'a halef olmuştu. Ermeni ordusu kumandanı İvan idi. Ermeniler acele yeni bir ordu daha kurmak istedilerse de bu yeniler Moğollar'dan tir tir titremekte olduklarından toplanma yeri olan güney Ermenistan'ı terk ederek Tiflis'e doğru kaçtılar. Moğollar dağlık olan Tiflis üzerine yürümekten vazgeçerek ganimeti alıp Şirvan üstüne döndüler. Bu bölgenin merkezi olan Şamahı'yı zaptettiler. Kafkasya'nın kuzey taraflarına gitmek istiyorlardı, Şirvan şahı Raşid'e, "Elçi gönder de barış yapalım" diye haber gönderdiler. Raşid, on adam gönderdi. Bunların birini kestiler. Diğer dokuzuna: "Düşün önümüze! bizim ordumuza dağlar arasında kılavuzluk edeceksiniz!" dediler.

Kafkas dağlarında Alanlar, Çerkezler ve Kıpçaklar vardı. Bunlar birleşip savunmaya hazırlandılar. İki düşman ordusu çarpıştı. Fakat galip, mağlup belli olmadan ayrıldılar. Moğollar hileye müracaat etti, Kıpçaklar'a "Biz Türküz, siz de Türksünüz. Nasıl oluyorda biz kardeşlerinize karşı, yabancılarla birleşiyorsunuz? Sizinle barış

yapalım, size para ve elbiseler veririz" diye haber gönderdiler. Kıpçaklar, müttefiklerden ayrıldılar. Fakat sonra, Moğollar vaadlerinde durmayarak onları da mahvettiler.

Önceden Hazarlar'a ait olan arazide iki yüzyıldan beri göçebe Türk Kıpçaklar oturuyordu. Geniş ovalardan oluşan memleketleri Karadeniz'in kuzey kıyılarından, Kafkas dağlarından, Hazar denizinden, Tuna ağızlarından Yayık ağızlarına kadar uzanıyordu. Batıdan doğuya doğru hudutlarında: Bizans imparatoru, Macaristan, Romanya, Bulgarlar ve Kanklılar vardı. Ruslar, bunlara Polovits derlerdi ki Rusça ova sakinleri, ovalılar demektir. Macarlar ve Bizanslılar ise onlara Kuman derlerdi ki Karadeniz'in kuzeyindeki araziye Kuban denilmesi oradan gelmektedir.

Kıpçak halkı memleketlerinden firar ederek 10 bin aile, Tuna'yı geçip Bizans İmparatorluğu arazisine girdiler. Bir kısmı ise Trakya ve Makedonya ve diğer bir kısım da küçük Asya'ya sığındılar. Bir kısmı da Rusya'ya sığındı. Rusya'nın o vakit doğu hududu, Volga nehrine dökülen Uka (Oka) çayı idi. Ve Rusya'da, muhtelif hükümetler vardı. Rosen Loveren bütün bu Slav hükümetlerini, 9. asırda idaresi altında birleştirdi. Bu hükümete bu nedenle "Russe" (Rusya) denildi. Rurik'in oğulları, arazisini aralarında taksim ettiler. Fakat bu küçük derebeylerinin bir reisi vardı ki bu, yüzyıllarca Kiev'de oturdu. 1129 senesinden beri Vlademir'de oturuyordu. Lakin derebeyleri artık onu pek de tanımıyorlardı. Bütün bu küçük derebeyleri, birbirleriyle muharebede idi. Diğer taraftan Macarlar, Polonyalılar, Litvanyalılar, Letonyalılar, Finler batı hudutlarından, en müthiş düşmanları olan Kıpçaklar güney tarafından hücum ederlerdi.

Kiev arazisine kaçan Kıpçaklar arasında Kotan namında bir de han vardı ki bunun kızı, Galiç prensi Mestislav ile evlenmiştir. Kotan, damadına develer, atlar, sığırlar, esirler hediye göndererek "Bana yardım et, yoksa Moğollar yakında Rusya'ya da hücum ederler" dedi. Mestislav, Kiev'de güney Rusya prenslerini topladı ve bu mecliste, Rusya'nın Kıpçaklar ile birleşerek Moğollar'a karşı

durması kararlaştırıldı. Gürcistan grandükası Suzdal'a (Souzdal) haber göndererek ondan da yardım istenildi. Rusya prensleri, askerlerini toplamağa döndüler. Bu prensler askerlerini toplayıp düşmana karşı gittiler. Dinyeper nehri kıyılarına geldiklerinde Moğol kumandanları tarafından elçiler geldi. Ve prenslere dedilerki: "Moğollar'ın, Rusya'ya karşı hiçbir kötü niyeti yoktur. Moğollar'ın arası ancak Kıpçaklar'la açıktır."

Ruslar bu on elçiyi kestiler. Moğollar'ın keşif kolu kumandanı olup nehrin karşı yakasında olan adamı da yakalayıp Kıpçaklar'a teslim ettiler. Kıpçaklar da onu öldürdüler.

Moğollar, Ruslar'ı memleketlerinden uzağa çekmek maksadıyla, geri çekiliyor ve Ruslar da bunları takip ediyordu. Bu suretle Don Nehri'nin bir kolu olan Kalk suyunu geçtiler. Moğollar da burada savaşa hazırlandılar. Galiç prensi muzafferiyetinden o kadar emin idi ki Kiev ve Çernikov prenslerine haber vermeksizin savaşa başladı. Fakat bunun ve buna yardım eden Kıpçaklar'ın ordusu, Moğollar tarafından mağlup edildi. Prens, Kalk suyunu zorla geçebildi. Ve geçince sandalları yaktırdı. Arkada kalan askerlerini Moğollar kılıçtan geçirdi.

Kiev prensi, Kalk suyunun yüksek bir yerinden mağlubiyeti seyretti. Ve müdafaa hazırlığına başladı. Fakat Moğollar, buna meydan vermeyerek bir taraftan bozulan Rus ordusuna hücum ederken diğer taraftan da Kiev prensinin üzerine yürüdü. Üç gün dayandıktan sonra bu da mağlup olarak Moğollar'ın elinde öldü.

Moğollar Rusya'ya girdi. Novgorod'a yaklaştıklarında halkı, boyunlarına haçlar takarak Moğollar'ı karşıladılar ve yalvardılar. Moğollar, dinlemeyerek hepsini -10 bin nüfusu- kesti. Güney Rusya'yı tahrip ettiler. Sonra Kırım'a girerek Sudak (Soldaya) prensine ait olan ve Kıpçaklar'a vergi veren Sudak'ı aldılar. Sudak şehri kuzeyde bulunan memleketler ile Karadeniz'in güneyindeki memleketler arasında ticaret için mühim bir liman idi.

Moğollar buradan 1223 senesi sonunda Bulgar ilini istilaya gittiler.

Buranın halkı kısmen hristiyan olup memleketleri Volga ve Kama sularıyla sulanırdı. Bu halk, Kıpçak yoluyla İran'a başlıca bal, mum ve kürk derileri ihraç ederdi. Bulgarlar karşı durmak istedilerse de Moğollar bunları pusuya çekip mahvetti.

Bu fetihlerden sonra iki kumandan, Hazar denizi sahilinde mühim bir ticaret limanı olan Saksin'den (Sacssin) geçip Tataristan'a dönmek üzere Acemistan'da olan Cengiz'e ulaştı.

Irak-ı Acem'in Cebe ve Subutay tarafından tahliyesinden üç sene sonra, 1224 senesi evvelinde, Cengiz Han Semerkand eyaletinde kışı geçirirken, Horasan'dan 10 bin kişilik bir Moğol alayı Rey şehrine gelerek 6 bin kişilik Harizm askerini bozdu, şehri yağma etti. Save, Kum, Kaşan dahi aynı akıbete uğradı. Kum ve Kaşan şehirleri Moğollar'ın yolu üstünde olmadığından birinci Moğol istilasında zarar görmemişlerdi. Hamedan ikinci defa tahrip edildi. Buradan bu küçük Moğol alayı Rey'e kaçan Harizmliler'i takiben Azerbaycan'a vardı. Harizmliler'e orada da hücum ederek bozdular. Buradan da kaçan Harizmler Tebriz'e sığındılar. Moğollar arkalarından takip ederek Tebriz Beyi Özbey'e "Bizim dostumuz isen, Harizmler'i bize teslim edeceksin yoksa seni düşman kabul ederiz." dediler.

Özbey reddedemeyerek Harizmliler'i teslim etti.

Moğollar buradan Horasan'a doğru döndüler. Bu ikinci istila Irak-ı Acem'i büsbütün mahvetti.

Horasan çöl oldu. İran'ı da bir ikinci defa tahrip ettiler. İran uzun süre belini doğrultamadı. Moğollar'ın Batı Asya'daki tahribatı Bizans'ı da telaşa düşürdü. Bizans imparatoru Jan Dukas (Ducas, 1222-1254), kalelerini silah ve yiyecek ile doldurarak müdafaaya hazırlandı.

VIII. Bölüm

Coçi'nin vefatı - Güney Çin'de kumandan Munkoli'nin (Muhali) fetihleri - Kin ve Sung imparatorları arasında muharebe - Cengiz Han'ın Tangut'u istilası - Tangut Krallığı'nın imhası - Cengiz Han'ın vefatı - Naaşının Tataristan'a nakli - Cengiz'in askeri usulleri - Av - Yollar - Cengiz Han yasası - Eşleri ve cariyeleri

Cengiz Han, urdusuna yani evine döner dönmez büyük oğlu Coçi'nin vefatını haber aldı. Coçi, Harizm ilini terk ettikten sonra babasının kendisine verdiği, yukarı İritiş ve Altay dağları bölgesine çekilmişti. Halbuki babası ona Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzey taraflarını, yani İbir, Sibir, Bulgar ili, Kıpçak ili, Başkurd, Çerkezistan ve Güney Rusya'yı fethetmeyi emretmişti. Cengiz, Coçi'nin dönüşüne kızarak, İran'dan Tataristan'a dönerken yoldan oğluna birkaç kere "bana ulaş" diye haber gönderdi. Fakat Coçi hasta olduğundan gelemedi.

Cengiz, evine gelince Coçi'nin bulunduğu yerlerden gelen bir Moğol'a: "Coçi nasıl iyi mi?" diye sordu. Bu adam "Evet iyi, avdadır" dedi. Cengiz oğlunun itaatsizliğine kızarak onu uslandırmak üzere yola çıkmağa hazırlanıyordu, Ögedey ile Tolu öncü olarak yola çıkmışlardı bile... Fakat Cengiz Han kendi de yola çıkacağı sırada, oğlu Coçi'nin vefatını öğrendi.

Evvelce iyiliğini haber veren Moğol, avda Coçi'yi değil, zabitlerinden birini görmüş imiş, Cengiz ona çok kızdı, arattı ama bulamadı.

Coçi otuz üç otuz dört yaşlarında öldü. Eş ve cariyelerden kırka yakın çocuğu vardı. Annesi Börte, ona hamile iken Merkitler onu kaçırarak Karayitler harına verdiler. Temuçin'in dostu olan bu Han, Börte'yi Temuçin'e iade etti. Yolda bir oğlu dünyaya geldi. Buna Coçi veya Döşi, "ansızın dünyaya geldi" demektir, adı verildi. Eşini almaya gönderdiği bir Moğol zabiti bu çocuğu yağmurluğunun atkısına sararak bargir üstünde getirdi. İşte çocukları Hazar Denizi ve Karadeniz sahillerinde asırlarca hükümet süren ve Rusya'yı vergiye bağlayan bir prensin dünyaya gelişi.

Cengiz, İran seferinde iken, kumandan Mukoli Güney Çin'de savaşıyordu. Buraya 1218'de girmişti. Peçeli ve Shan-tu taraflarında birçok şehirler fethettikten sonra Şansi'yi aldı. Şansi kumandanı epey müdafaadan sonra kendini asarak intihar etmişti. Fin-çu, Lut-çu kumandanları çarpışarak öldüler.

Cengiz Han kısa bir barış süresi sırasında, imparator Otubu yeni bir düşman daha kazanmak siyasetsizliğinde bulundu. Hunan eyaletindeki Hoai Çayı'ndan itibaren güney Çin, eski Çin'in Sung sülalesinden bir prense itaat ediyor idi. Ve bunun merkez idaresi Hang-çu idi. Kinler ile Moğollar arasındaki savaşta tarafsızlığı muhafaza eden Sung imparatoru Nin-tsu, Kinler'in bu savaşta zayıf düşmesinden istifade ederek vergiyi vermeyeceğini ilan etti. Kinler ise yeni bir düşman ortaya çıkmasın diye onlardan vergi almaktan vazgeçtiler. Kin imparatoru Otubu, Sung imparatoruna Moğollar'a karşı bir ittifak yapmayı bile teklif etmeyi düşünüyordu. Fakat "Bu hareketiniz zaafınızı gösterir ve o zaman Sung imparatoru sizinle ittifak değil üstünüze hücum eder" diyerek vazgeçirdiler. Cengiz, Çin'i tahliye edince, Otubu veziri Çuhuka Uki'nin teşviki ile vergiyi vermediniz diye Sunglar'ın üstüne asker sevk etti ki, böylelikle Cengiz kaptırdığı yerleri Sunglar'dan çıkarmak istiyordu.

Otubu'nun ordusu 1217'de Hoai Irmağı'nın ötesine geçti. Sunglar'ın toprağına girdi ve bazı şehirlerini zaptetti. Moğollar tekrar Çin'e girince Kin imparatoru Otubu, Sung imparatoru Nin-tsu'ya elçi göndererek barış yapmak ve onlarla Moğollar'a karşı birleşmek istediyse de Nin-tsu kabul etmedi. Moğollar 1220'de Şansi, Peçili, Shan-tung'dan ilerliyordu. Kin imparatoru, Cengiz Han'ı büyük kardeş gibi tanıyacağını yani koruyucusu olacağını bildirdi. Fakat Cengiz onu daha küçük derecede tanıyabileceğini bildirdi. O da kabul etmedi. Sonra Cengiz'in kumandanı Mukoli bunları mağlup ederek Sarı Çay'a döndü.

1221 baharında Mukoli, Sarı Çay'ı geçerek Kia-tsu şehri ile Suite-şu eyaletinden iki şehir zaptetti.

Hia kralı kumandanı Mipu, Mukoli'ye askerleri ile beraber teslim olmaya geldi. Mukoli, "Senin kralın Cengiz Han'a nasıl resmen hürmet edecek ise sen de bana aynı hürmeti edeceksin" dedi. Mipu, "Hükümdarımdan sorayım" dedi, askeri ile döndü. Sonra gelerek Mukoli'nin istediği gibi resmî selamı ifa etti, yani atının gemini tuttu.

1221 senesi sonunda Sung imparatoru Kinler'e karşı Moğollar'la ittifak yaptı. Mukoli oraya elçiler gönderdi.

Mukoli 1222'de Şansi (Shansi) eyaletinde Pin-yan-fu'yu aldı. Fakat Şansi'yi almaksızın 1223 senesinde 54 yaşında vefat etti.

Kin imparatoru Otubu da aynı senede 61 yaşında ölerek tahtına oğlu Nin-kia-su çıktı. 1224 senesi öncesinde bu yeni hükümdar Sunglar'la barış imzaladı.

1224'de Sung imparatoru da ölerek tahtına beslemesi Listun çıktı.

Cengiz Han 1225 senesi sonlarında Urdu üzerinden Hia yahut Tangut iline hücum etmek üzere hareket etti. Hia (Tangut) tahtında Listun'un oğlu Li-te bulunuyordu. Li-te, Cengiz Han'ın iki düşmanını saklamış ve kendi oğlunu Cengiz Han'a rehine olarak göndermekten

kaçmıştı. Cengiz Han arkasında oğlu Çağatay kumandasında gözetleyici bir ordu bıraktıktan sonra Tangut iline girdi. 1226 senesi içinde Tangut ilinin bir çok yerini zaptetti. Şatsu ve Kukunor'dan kuzeyden en uca kadar bütün buraları çöle döndürdü. Kumandanları, Cengiz'e "Tangut kavmini büsbütün imha edip yerlerinde hayvan güdelim" diye teklifte bulundular. Cengiz'in yanında Hitanlar'dan Pelu-çut adında bir filozof vardı ki, Cengiz bunu pek severdi. Bu filozof sanata yatkın bir milletten ne derece önemli yararlar temin edilebileceğini Cengiz'e anlattı. Bu sebeple Cengiz kumandanlarının teklifini reddetti.

Bununla beraber Hialar'ın merkez idaresi olan Ninhia şehri kuşatıldı. Li-te'nin yerine hükümdar Li-hin geçmişti. Li-hin askerleriyle son bir mukavemet ettiyse de mağlup olarak askeri kılıçtan geçirildi. Li-hin başkente kapandı. Cengiz bir müddet daha kuşattıktan sonra terkederek Kin İmparatorluğu üzerine yürüdü ve Lin-tar, Uku şehrini aldı.

Bu sırada Cengiz öleceğine dair bir rüya gördü. Oğulları Ögedey ile Tolu'yu çağırttı ve onlara vasiyet etti; "Ögedey benden sonra tahta çıksın, umarım ki diğer oğullarım ona itaat ederler" dedi. Oğullarına daima birlik kalmalarını, düşmana karşı daima birlikte hareket etmelerini ve dostlarına karşı iyilik etmelerini tavsiye etti. "Tesis ettiğim bu koca imparatorluğu ancak bu suretle muhafaza edebilirsiniz. Ben ölünce derhal sizlere verdiğim eyaletlere giderek başında bulununuz, belki ihtilal çıkar" dedi.

Bu vasiyeti icradan sonra Cengiz Han 1227'de yazı geçirmek üzere Liu Pan dağlarını karargah yaptı ki bu dağlar Kin, Sung ve Hia imparatorluklarının hududunu teşkil ediyordu. Kin imparatoru burada Cengiz'e elçi göndererek ona tabi olduğunu bildirdi ve bir yemek üstünde inciler gönderdi. Cengiz kulaklarına küpe takan zabitlerine bu incileri verdi. Biz de alalım diyerek kulakları delik olmayanlar kulaklarını deldirdiler.

Yine burada yeni kral Leao-Tong'un Cengiz'e saygılarını sunmaya

gönderdiği elçi geldi. Eski bey Yelu Liuge 1220'de ölmüştü. Dul kalan karısı Yao Lisse -ki Cengiz'in küçük kardeşi Otçigin'in rızasıyla, Doğu Tataristan'a hakim sultan idi- Cengiz'in İran'a varması üzerine üç oğlu ile beraber Cengiz'in ordusuna vardı. Tâbi olduğu Cengiz'in huzuruna çıkınca adet gereğince diz çökerek selam verdi. Cengiz, onu hürmetle kabul etti ve eliyle ona kadeh sundu. Bu kadın Cengiz Han'a, "Leao-Tong sahipsiz kalmıştır. Büyük oğlum Hiveze sizin ordunuzda hizmettedir. Rehine olarak ikinci oğlumu alınız ve büyük oğlumu babasının yerine oturtunuz" diye rica etti.

Cengiz Han Hiveze'yi methedip Maveraünnehir'deki çalışmasından bahsederek, "Ben öyle bir zabiti vermek istemem, ortanca oğlunuz Şanku babasına halef olsun" dedi. Kadın tekrar:

"Hiveze'yi dünyaya ben getirmedim. Şanku kendi oğlumdur. Fakat tahtı Şanku'ya verirseniz Hiveze, üvey annem tahta kendi oğlunu çıkarttı der" dedi. Cengiz Han bu adalet anlayışından memnun olarak Yao Lisse'yi methetti ve Hiveze'yi Leao-Tong tahtına çıkardı. Bu kadın Cengiz'in huzurundan çıkınca Cengiz buna 9 Çin'li köle, 9 at, 9 külçe gümüş, 9 top ipek kumaş ve 9 adet diğer bir çok elmas ve mücevher gönderdi (Moğollar 9 sayısını kutsal sayardı).

Hiveze, Cengiz Han'ın huzuruna Hia memleketinde çıktı. Cengiz Han onu huzuruna çağırarak: "Ben babanı daima küçük kardeşim gibi sevdim. Seni de oğlum gibi severim benim askerlerime kardeşim Belgutai (Belgütay) ile beraber kumanda ediniz. Ve sıkı bir birlik ile yaşayınız" dedi. Hiveze, müsaade alarak eyaletine dönmek istedi. Cengiz Han "Biraz daha kal, Tangut'u alalım da öyle git" dedi.

Tangut Kralı Cengiz'e tâbi olmaya razı olmuştu.

Bir elçi göndererek başkentin teslimi için kendine bir ay mühlet verilmesini rica etti. Cengiz kabul eyledi. Tam bu sırada Cengiz hasta düştü. Kumandanlarına "Ölürsem gizli tutun" diye emir verdi. Hastalığının yedinci günü 1227 Ağustos'unda,[58] 72 yaşında öldü.

[58] Kesin olmamakla birlikte bazı kaynaklarda Cengiz Han'ın tam ölüm tarihi 18 Ağustos 1227 olarak zikredilir (çn).

Sinesinden Onon, Kerulen, Tula ırmakları fışkıran Burgan (Burhan) Haldun Dağları'nda Cengiz avda idi. Dinlenmek için ulu bir ağacın altına oturdu; doğanın güzelliği karşısında bir müddet hayale daldı. Kalkınca şehzadelerine: "Ölünce beni bu ulu ağacın altına gömün" dedi.

Kerulen Irmağı yanında olan eski arazisine varıncaya kadar vefatı haberi ve naaşı gizlendi. Oraya varınca vefatı ilan edilip naaşı önemli haremlerinin (urdularında) sıra ile kaldı. İmparatorluğun dört ucundan prensler, kumandanlar vb. son görevlerini yerine getirmeye koştular. Vefatı haberini işitince derhal yola çıkan bazı kumandanlar ancak üç ayda gelebildi. İmparatorluk o kadar büyük idi. Moğol geleneğine göre cenaze merasimi yapıldı. Mezarı olacak bir yere çadır kuruldu. İçine Cengiz'in naaşı ağaçtan bir taht üstüne oturtuldu; önüne mükemmel bir sofra kuruldu. Çadırın içine tayı ile beraber her şeyi tam ak bir kısrak getirildi. Bu çadır takımıyla büyük bir çukura gömüldü ve üstü hiçbir şey görülmeyecek surette örtüldü. Moğol inanışına göre insan, öte tarafta da aynı buradaki gibi hayat sürecektir. Bu sebeple at, silah vb. hepsi lazım. Cengiz bu ormana gömüldü. Urianghat (Ourianguite)[59] kabilesinden bin kişi Cengiz'in merasiminin bekçiliğini yapardı. Bu sebeple bu kabile askerlikten muaf idi. Mezarın yanına herkes varamazdı[60].

Cengiz oğullarına pek geniş bir imparatorluk bıraktı. Cengiz bütün başarısını irade gücüne, dehasına, her türlü araca müracaat etmesine borçludur. Silah kuvvetine her türlü hile ve kurnazlığı da katardı.

Bütün halk göçebe hayat yaşar, sürüsü ve ailesi yanında ovalarda dolaşır ve nerede otlak yer bulurlarsa orada bir müddet kalır sonra buradan da başka yerlere giderlerdi. Moğollar savaşa alışkanlık, sürat,

---

59 Tanglu dağlarının kuzeyinde bir halk (çn).

60 Keza Cengiz'in dört urdusu (ikametgahı) Moğol adeti gereğince kapatılarak, yanlarına kimse yaklaşamazdı. Cengiz Han'ın soyundan bir çoğu bu ormana defnolundu. Bu hükümdarların tasvirleri karşısında "ûd ağacı" (hoş kokusuyla buhur olarak kullanılan bir tür ağaç) vesair kokulu şeyler yakılarak her tarafı güzel dumanlar bürürdü.

hareket ve Cengiz'in öğrettiği demir disiplin ile diğer milletlerin ordularına üstün gelirdi.

Silah taşımaya gücü yeten herkes asker idi. Her kabile onar kişilik takımlara ayrılırdı. Bunlardan biri, diğer dokuzuna kumanda etmek üzere seçilirdi.

Dokuz onbaşının üstünde bir yüzbaşı vardı. Ve bu yüzbaşının ayrıca dokuz kişilik bir takımı da vardı.

Dokuz yüzbaşının amiri olan binbaşı ve dokuz binbaşının onbin kişiye kumanda eden bir kumandanı var idi. İmparatorun bir emri "Daiçi" (Yaverler) vasıtasıyla büyük kumandanlara, buradan da derece derece onbaşılara kadar ulaştırılırdı.

Her kabile, kendine gösterilen yerde ikamet ederdi. Sevkiyat icap ederse her ondan bir kaçı veya hepsi davet olunurdu. Bir zâbitin başkasına ait bir savaşçıyı yanına kabul etmesi kesinlikle yasaktı. Zâbitini, reisini terk eden savaşçıyı, hiç kimsenin hatta şehzadelerin bile yanına almaya hakkı yok idi. Bu yasak mutlak itaat ilişkisini sağlamlaştırıyordu. Mutlak itaat mutlaka lazım idi. Cengiz Han eğer reislerden biri hata ve kabahat işlemiş ise bir haber göndererek dünyanın öte ucunda bile cezasını tatbik ettirebilirmiş, "Sıradan bir haberci ile ona cezası tebliğ olununca yüzbinlerce kişiye kumanda ediyor olsa bile eğer cezası dayak ise hemen yere uzanmalı. Kellesini istemiş isem kellesi gelmeli" derdi.

Erkekler savaşa girince çadırında kalan eşi erkeğin vazifesini görecek. Cengiz Han, "Erkek güneş gibi, her yerde hazır olamaz bu sebeple koca savaşa veya ava gitmiş ise kadın evini o kadar düzenli tutmalı ki, prensin bir habercisi yahut bir seyyah gelirse, evi pek düzgün ve muntazam görmeli. Önüne iyi bir sofra çıkmalı. Bu, erkeğe şeref verir. Erkeğin liyakatı kadınının liyakatı ile ölçülür" derdi. Cengiz zâbitlerine, "Askeri yorgun tutmayın, haydi denilince hepsi ata binmeye hazır olacak surette dinlenmiş olsunlar" nasihatında bulunurdu.

Senede bir kere bütün zâbitlerini toplayarak emirlerini verirdi. Bu bir nevi kongre idi, bu kongreye gelemeyen "Derin suların dibine düşmüş taş gibi ya da bir kamışın içine atılmış ok gibi kaybolur, gider. Kumandan olmaya layık değildir" derdi. Zâbitlerine "Oğullarınızı mutlaka küçükten ata binmeye alıştırın, ok atmayı, güreşmeyi, cedalı öğretin" derdi.

Cengiz herkesi yapabileceği işte kullanmaya çok dikkat ederdi: "Kumandanlığa yiğitlik ve bilgiyi bir araya getirenleri seçtim; faal ve çevik olanları eşyaya bakmaya bıraktım, yani ordunun levazım dairesinde kullandım. Yavaş ve ağır tabanlı olanların eline bir sopa vererek hayvan güttürdüm. İşte herkesi yerli yerinde istihdam ve işlerin yolunda gitmesine çok dikkat ve özen gösterdiğim içindir ki büyüklüğümün tabiki yeni ay gibi günden güne büyüdüğünü gördüm ve bu suretledir ki tanrı yardımcım oldu ve bütün insanların hürmet ve itaatini kazandım" derdi.

Cengiz haleflerine şöyle nasihatte bulunurdu: "Savaşa gitmezden evvel askeri, resmi geçit ile bir kere kontrol ediniz, silahlarını tetkik ediniz. Her savaşçıda ok, yay, baltadan başka -verilecek emre göre-lazım olunca bir şey bilemek için bir eğe, bir bîz (kunduracılar kullanır) ile çeşitli iğne iplik bulunsun. Bunlardan biri noksan ise o nefer cezalandırılsın."

İyi silahlanmış olanlarda bir de biraz ağır bir kılıç bulunurdu ve bunlar başlarına bir miğfer ve zırhlı elbiseler giyerlerdi. Gerek miğfer ve gerek zırh bakırdan imal olup, demir pullarla süslenmiş idi.

Cengiz, savaş şekline ve fethedilmiş memleketin halkının idaresine dair nizamname ve talimat bıraktı. Tarihi Cihangüşay'a göre bunlar, bizlere kadar gelmedi. Yalnız bu talimatın bazı kısımları, o zamanın müellifleri eserlerinde görülüyor. Bununla beraber Moğollar'ın Asya ve Avrupa'nın muhtelif yerlerindeki fetih tarihi ve 13. yüzyılda Moğolistan'ı dolaşan Avrupalı seyyahların beyanatı, Cengiz'in askerlik sanatının mühim noktalarını göstermektedir.

Cengiz Han bir memlekete hücum etmeden evvel, hükümdarına haber göndererek, "Bana itaat et" diyordu. Şartları belli ve açık idi ve şöyle son bulurdu: "İtaatim altına girmezseniz, başınıza ne geleceğini bilmem, onu yalnız tanrı bilir." Cengiz'e tâbi olan bir bey, Cengiz'e ailesinden ve adamlarından rehin ve teminat gönderecek, hayvan ve tahıl verecek, tebaasının miktarını bildirecek, yönetim kademelerine Moğol valiler verecek. Memleketinin gelirinin onda birini vergi olarak verecek, memleketinin adamlarının onda birini Cengiz'in ordusuna gönderecek.

Askeri sevkiyattan evvel meclis (kurultay) kurulurdu. Bu meclis, şehzadelerle askeri reislerden oluşurdu:

Ordunun teşkilatı, her on takımdan kaç asker celb olunacağı, askerlerinin hangi tarihte nerede toplanacağı kararlaştırılırdı.

Cengiz Han bir memleketin iç durumuna dair ayrıntılı bilgi edinmeden oraya girmezdi. Casus teşkilatı pek mükemmel idi. O memleketin muhalif adamlarını, hoşnutsuzları kendi hizmetine almaya uğraşırdı. Ve onlara ganimetten bir çok şeyler ve yüksek memuriyetler vaad ederdi. Moğollar, fethedecekleri şehre aynı zamanda çeşitli yerlerden hücum ederlerdi. Askerleri küçük bölüklere ayırarak civardaki köyleri basar, halkını esir ederek kendi ordularının bayındırlık işlerinde ve mahsur şehir ile kendi orduları arasında yapılması lazım gelen işlerde çalıştırırlardı.

Ordu bir vilayeti yağma ederken, kalelerinde gözcüler bırakırlardı. Seferin güç olduğuna hükmettikleri büyük bir şehre hücum etmeden önce buranın civarındaki bütün köy ve kasabaları tahrip ederlerdi. Şehrin muhafızlarını bir pusuya çekerek onlara kayıp verdirmeye uğraşırlardı. Birkaç süvari bölüğü mahsur şehrin duvarlarına kadar giderek mahsurlardan en cesurlarının kendilerini takibe çıkmaları için meydan okurlardı ve bu suretle onların en cesurlarını celb ederek, genellikle öldürürlerdi. Moğollar kuşatacakları yeri, dairevi bir hat ile çevirirlerdi. Binlerce esirleri, kuşatmanın ön hattında en zorlu ve tehlikeli işlerde çalıştırırlardı.

Hücum, asker değiştirerek gece gündüz devam ederdi. Bu suretle mahsurlara hiç rahat verilmeyerek az zaman zarfında onları savaşamayacak hale getirirlerdi.

Cengiz Han, İran ve Çin' den bir çok ustalar bularak bunlara o zamanın silahlarını imal ettirirdi. Moğollar düşman şehirlerini tahrip için ateş ve sudan her ikisine de müracaat ederlerdi. Mahsur şehri mümkün ise ırmak çevirerek suya bastırırlardı. Bazı kere mahsur yere yer altından bir yol yaparak gittikleri de olurdu. Bazı kere kuşatmayı durdurarak pek uzakta gerilere çekilirlerdi. Mahsur şehir, kuşatma kalktı sanırdı. Geriye çekildikleri yerde yüklerini bırakarak şimşek süratiyle dönüp hücum ederlerdi. Çekilirken gizli çekilmeye ve çekildikleri yeri sezdirmemeye çok itina ederlerdi. Kuşattıkları bir yeri ender olarak terk ederlerdi. Bazen senelerce kuşatmaya devam ettikleri olurdu. Bu sırada, o şehir dahilinden adamlar bulmaya da çalışırlardı.

Düşman ordunun yaklaşması sırasında -gerek yağma, gerek atlarını otlatmak için dağılmış olan askerler- derhal toplanırlardı.

En çok habersiz ve ansız hücum etmeyi ve düşmanı pusuya çekmeye itina ederlerdi. Karşılarında güçlü bir ordu görürlerse ya birkaç günlük mesafe geri çekilirler yahut sağlam bir yere yerleşerek düşman ordunun bölünmesini (kıtalara ayrılmasını) beklerlerdi.

Savaşta düşmanı çevirmeye uğraşırlardı. Bu sırada düşman tarafından cesurca karşı bir mukavemet görürlerse, kuşatmayı gevşeterek düşmana firar edecek bir vaziyet verirlerdi. Düşman bu fırsattan istifade etmeye başlayınca firar intizamsızlığından istifade ederek o orduyu daha kolaylıkla tahrip ederlerdi.

Bazen sahte firar gösterirler ve düşman bunları takibe koyulurdu. Hayli müddet böyle firarda devam ederler, düşman süvarilerinin takipte yorulduğunu anlayınca derhal yorgun olmayan atlarına binerek hemen geri dönüp düşman süvarisini ezerlerdi[61]. Yahut kendilerini

[61] Her Moğol süvarisi savaşa yanında birkaç tane at götürürdü.

düşman süvarisine takip ettirirken Moğol süvarisinin bir kısmı arkadan düşman süvarisini çevirerek geri çekilme hattını keserdi. Moğollar oklarını uzaktan atmaya başlardı. Firar ederken yine ok atarak kaçarlardı. Yakın dövüş silahlarını ancak zaferi perçinlemek için kullanırlardı. Süvari alaylarına manevra emirlerini bazı işaretlerle verirlerdi. Muharebeyi bırakıp yağmaya başlayan askerlerin cezası idam idi.

Moğollar, senenin çeşitli aylarını -bilhassa bargirlerini dinlendirmek için- dinlenerek geçirirlerdi. Hücum edecekleri bir memleketin (emniyetle hareket edebilmek için) önce civar kasaba ve köylerini tahrip ederlerdi. Bu civar kasabaları tahrip ettikten sonra dinlenirlerdi. Aldıkları ganimeti yerler, esir ettikleri halkını kendilerine hizmet ettirirlerdi.

Cengiz fethettiği memleketlere iyi bir surette sahip olmak için halkını kestirir, kalelerini tahrip ettirirdi. Cengiz kendine tâbiyyeti kabul etmeyen veya isyan eden halkın imhasını emrederdi. O zamanın savaş hukuku gereğince mağlupların mal ve aileleri galiplerin olurdu. Bunları keserler veya hizmetlerinde kullanırlardı. Hizmetlerinde kullandıklarının çoğunu da memleketi boşaltıp dönerken keserlerdi. Moğollar gibi göçebe halinde yaşayan diğer kavimler, Cengiz'e tâbiyyete can atardı. Çünkü onlar da bu suretle ganimet elde edeceklerdi.

Cengiz Han: "Bir asker, barış zamanında dana gibi yavaş ve uslu olmalı. Fakat savaş zamanında avı üstüne atılan atmaca kuşu gibi olmalı" derdi.

Cengiz bir gün kumandanlarının yiğitliğinden bahsederken: "Yesuntai gibi değerli niteliklere sahip bir kumandan yoktur. En uzun yürüyüşlerden hiç yorgunluk duymaz. Bu esnada hiç açlık, susuzluk hissetmez. Fakat zâbitleri ile askerlerinin de kendi gibi olduğunu zanneder. Bunun içindir ki o, iyi kumandan olamaz. Bir kumandanın açlığa, susuzluğa karşı hissiz olması doğru değildir. Çünkü kumanda ettiği kimselerin açlık ve susuzluk ihtiyacını takdir edemez. Yürüyüşler atları ve askerleri yormayacak derecede olmalıdır" dedi.

Cengiz bir defa, en önemli askeri yöneticilerinden Burguçi'ye sordu: "Sana göre insanın en büyük mutluluğu nedir? Burguçi, "Güzel bir ata binerek elinde bir atmaca veya şahin ile bahar günü ava gitmek ve atmaca veya şahinin avı yakaladığını görmek" dedi.

Cengiz sonra diğer bir komutanına da sordu. Hepsi Burguçi gibi cevap verdi. Cengiz, "Hayır, insanın en büyük mutluluğu, düşmanlarını mağlup etmek, önünde kovmak, malını yağma etmek, onların atlarını almak, kızlarına karılarına sahip olmaktır" dedi.

Cengiz çocuklarına vasiyetinde, "Savaş Mektebi" olarak adlandırdığı avı tavsiye ediyor; "Moğollar, insanlar ile muharebede olmadığı zaman hayvanlarla savaşta yani avda olmalıdır" diyor. Kış başlarında genel ava başlanırdı ki adeta askeri sevkiyata benzerdi. Önce bir aylık uzak dağlara kadar adamlar gidip avın çok olup olmadığını kontrol ederlerdi. Her ondan adamlar alınarak ava gidilirdi. Avcılar, sağ, sol kanatlarla ikiye ayrılırlardı. Başlarında kumandanları vardı ki bunlara kadınları ve cariyeleri refakat ederdi. Yürüyüş esnasında her kanattan zâbitler gelerek avın ne halde olduğu hakkında hükümdara malumat verirlerdi. Av yerini önce geniş bir daire şeklinde çevirirler. Sonra gittikçe sıkıştırarak avcılar adeta omuz omuza yan yana gelirlerdi. Av yerinin merkezi etrafına, urganlar üstüne keçeler asarlardı, her avcı dikkat ederek avı kaçırmamaya mecbur idi. İhmali görülen avcıya dayak atılırdı. İmparator; etrafında eşleri, hizmetçileri yanında bu dar yerdeki av hayvanları üzerine ilk silahı atardı. Yorulunca merkezde yüksek bir yere çıkılarak şehzadelerinin, amirlerinin nasıl avlandığını seyrederdi. Sonra zabitan daha sonra da diğer kişiler bu av şenliğinden tat alırdı. Yani bunlar da silah atardı. Bu eğlence sekiz gün sürerdi. Av azalınca ihtiyarlar imparatora yalvararak artık bırakılmasını rica ederlerdi. Gelecek senelerde türesinler diye artık ava son verilirdi. İmparatorun yolculuğundan sorumlu zabitan avları taksim ederdi. Sonra herkes, yerli yerine dönerdi.

Cengiz Han mühim yollara memurunun, habercilerinin, yolcuların seyahatini kolaylaştıracak nöbetçiler dikti. Memur ve habercilerin

at, araba ve yemeklerini bu yolların uğrağındaki halk verirdi. Bu atları besleyeceklerin kimler olduğuna ve bu konudaki uygulamaya dair Cengiz Han bir talimat yaptı. Evvelden eşkıya sebebiyle Moğolistan'da seyahat pek güç idi. Cengiz Han'ın bu nöbetçileri sayesinde herkes güvenle seyahat edebilir oldu. (Cam üt-Tevarih: Fazallah Raşid al-Din, cilt 1)

Tatar milleti arasında süregelen kötülük ve düzensizlikleri Cengiz Han, sert kanunlarla yok etti. Diyordu ki: "Benim saltanat zamanımdan evvel, her yerde hırsızlık ve tecavüz pek çok idi. Çocuklar ebeveynine, küçükler büyüklerine itaat etmiyordu. Kocanın, karısına güveni yoktu. Karının, kocaya güveni yoktu. Zenginler fukaralara yardım, aşağı tabaka üst tabakaya hizmet etmiyordu. Suçlular cezalandırılmıyordu. Fakat ben Tatarlar'ı saltanatımda topladığım zaman ilk yaptığım şey, düzen ve adaleti tesis eylemek oldu." (Cam üt-Tevarih)

Cengiz yasasına[62] göre katil, hırsız, zina eden, ahlaksız, ırza geçen idam edilirdi.

Kendisine emanet edilen paraya üçüncü defa ihanet eden; firari esirlere yahut adı geçen eşyaya yataklık eden; birinin savaşta kaybettiği silah veya bir şeyi bulup da sahibine vermeyen; başkasını zarara sokmak için sihire müracaat eden; iki kişi kavga ederken görüp bunlardan birine yardım eden yine idam edilirdi.

Suçlunun cinayetini, bizzat itiraf etmesi lazımdı. İtiraf etmek için işkenceye müracaat ederlerdi.

Çaldığı şey ehemmiyetsiz ise hırsıza dayak atmakla yetinilirdi.

Cengiz Han kanunlarının birkaç maddesini Tatarlar'ın batıl inanışlarına hasretti: Tatarlar bir çok şeylerin uğursuz olduğuna yahut gök gürlemesine sebep olduğuna inanırlardı. Bu sebeple Cengiz böyle "iyi olmayan" şeyleri kanunla men ettiriyordu. Su içine veya ateş üstüne işemek; ateşin, sofranın, çanağın üstünden geçmek; ellerini

[62] Söz konusu Cengiz Yasası'nın bir çevirisi, toplu şekilde bu çalışmanın sonuna konulmuştur (çn).

akarsu içine sokmak (akan sudan suyu bir tas ile almak lazımdı), üst elbiselerini yıkamak yasaktı (eskiyinceye kadar giymek lazım)[63]. Cengiz Han hiçbir şeye kirli, pis denildiğini istemezdi. Ona göre her şey temiz idi.

Etini yiyecekleri hayvanı öldürmek için ayaklarını bağlarlar, göğsünü yararak kalbini elleri ile koparırlardı. Hayvanları müslümanlar gibi boğazından kesen kimse idam edilirdi. Bu adet, Pallas[64] rivayetine göre, bugün dahi Kalmuklar'ın nezdinde geçerli imiş.

Cengiz Han yasası, misafirperver olmayı emrediyordu. Her kim sofraya gelirse reddolunamazdı. Sofraya oturunca misafir -ev sahibinden pek aşağı tabakada bile olsa- ev sahibinden evvel elini yemeğe sunacak.

Cengiz Han, haleflerine: "Hiçbir dini tercih etmeyiniz. Her dinin taraftarlarına aynı surette muamele ediniz" derdi. "Adetin şu veya bu tarzda yapılmasının hiç ehemmiyeti yok!" derdi. Cengiz, ulvi bir varlığa mutlaka inanırdı. Fakat tebaası gibi güneşe tapardı. Ve Şamanlığa taraftar idi.

Muhtelif din reislerini, din adamlarını, fukaraları, tabipleri, alimleri her türlü vergiden muaf tutardı.

Asya hükümdarlarının takındıkları gösterişli unvanları küçümsüyordu. Ve sülalesine de öyle muhteşem unvanlar takmamalarını tavsiye ederdi.

Halefleri o vasiyete uyarak, han veya kaan unvanı ile yetindiler. Şehzadeler, imparatoru yalnız ismi ile çağırırlardı. Mektuplarında,

[63] Tarihi Cihangüşay, Cam üt-tevarih ve Ahmet bin El-Makrîzî'nin kitabı el-Mevaiz ve'l-i'tibar'ına göre Moğol kadınları elbiselerini hiç yıkamazlardı. Kurutmak için serince, "tanrı gök gürletir" diyorlardı. Bulaşık çanakları yıkamak için kaynar et suyu içine sokarak yetinirlerdi. Pallas diyor ki: "Ebü'l-Gazi Bahadır'ın rivayetine göre Cengiz'in bulaşıkları su ile yıkamayı men etmesi adeti hala vardır. Kalmuklar, bulaşıklarını kuru ot yahut keçe ile temizliyorlar. (Ebü'l-Gazi Bahadır, Histoire des Mogols et des Tatares, 1074/1663)".

[64] Pallas: Sammlungen Historichen Mahrichten üher die Mungnlische Vülkers Chaftem, Petersburg, 1886.

fermanlarında genelde ismin yanına hiç gösterişli unvan ilave edilmezdi. Cengiz Han'ın divanından çıkan mektuplar, sade ve gösterişsiz idi. Acem üslubu gibi tantanalı değildi. Cengiz, Maveraünnehir'i fethettiği zaman, Sultan Muhammed'in katiplerinden biri, Cengiz'in hizmetine girmek istedi. Cengiz kabul etti. Cengiz'e, kumandanlarından Cebe bir rapor gönderdi. Bu raporda "Musul beyi Bedrettin Lü'lü, benim Suriye üzerine hücumuma engel oluyor." diyordu. Cengiz Han, yeni kâtibe, Musul beyine: "Tanrı bize yeryüzü imparatorluğu verdi. Bize itaat edenlerin ve ordularımızın geçmesine razı olanların hükümetleri, aileleri, malları saklı ve güvendedir. Aksine hareket edenlerin başına ne geleceğini yalnız tanrı bilir. Eğer bize itaat ederseniz sizin dostunuz, aksi takdirde büyük ordumuzun vardığında Musul'un hali ne olur bilmem..." diye bir mektup yaz dedi.

Katip, Acemce ve gösterişli bir üslupla yazdı. Müslüman hükümdarlara yazılan unvanları ihmal etmedi. Cengiz, mabeyincisi Danişmend'e "Şu mektubu Moğolca'ya tercüme et" dedi. Moğolcasını dinledikten sonra katibe, "Benim size yazdırdığım böyle değildi" dedi. Katip "Efendim usule riayeten yazdım" dedi.

Cengiz, kızarak: "Sen bir hainsin. Musul beyi bu gösterişli üsluplu mektubu okurken daha ziyade cüretkar bir vaziyet alacak" dedi. Katibi idam ettirdi. (Cam üt-Tevarih)

Cengiz Han, kanun ve nizamnamelerini, buyruk ve hareketlerini ve düsturlarını Moğol dilinde Uygur harfleriyle yazdırırdı. Milletin çocuklarına ve gençlerine, Uygur harflerini öğrettirmişti. Bu yazılı kanun "Ulu Yasa" adıyla, haleflerinin hazine evrakında dikkatle saklanırdı. Halefleri mühim işler için toplanıp bir meclis kurdukları zaman ulu yasayı açıp istişare ederlerdi[65].

[65] Muhteviyatını zikrettiğimiz Cengiz Han yasası Alaadin'in Tarih-i Cihangüşa'sında, Tarih-i Raşid'te ve Ahmed bin el-Makrizi'nin Kitab-ı el-Mevaiz ve'l-i'tibar'ında vardır. Makrizi'nin bir dostu, ulu yasanın bir nüshasını Bağdat'ta Müstansırıyye Medresesi kütüphanesinde görmüş. Makrizi'ye uzun malumat vermiş. Makrizi eserinde o tafsilatı hikaye ediyor. (Cilt 3, hacib levhası altında) Raşid'in anlatımına göre Cengiz Han bu yasasını, İran'dan dönüşünden sonra urdularında ikameti sırasında

Cengiz, yasasının hükümlerini tatbike kanunu sıkı uygulayan, oğlu Çağatay'ı memur etmişti. Cengiz haleflerine: "Benim kudret ve büyüklüğümü artırın ve destekleyin, yasayı takip etmezseniz ve bilhassa sıkı bir mutlak itaat siyasetini tutmazsanız imparatorluk derhal sallanır ve çok geçmez tepesi aşağı gider. O vakit Cengiz Han'ı ararsınız" diyordu.

Aynı şekilde Cengiz: "Benim insanlarım, altın işlemeli elbise giyecekler, enfes yemekler yiyecekler, en güzel atlara binecekler genç ve güzel kadınlar bulacaklar. Fakat bunlara kimin sayesinde sahip olduklarını düşünmeyecekler" diye tasalanırdı (Cam üt-Tevarih).

Cengiz Han'ın eş ve cariyelerinin adedi beşyüze yakın idi. Cariyeleri ya esirler veyahut Moğol kızları idi. O vaktin adeti gereğince -ki bu adet Cengiz Han'ın halefleri tarafından da muhafaza edilmiştir- kabilenin en güzel kızları, imparator veya şehzadelere mahsus idi. Kabilenin yüzbaşısı, kabilesi dahilindeki kızların en güzellerini seçerek binbaşıya götürürdü. Binbaşılar bu suretle dokuz yüzbaşıdan gelen kızların içinden en güzellerini seçerek on bin başıya (kumandana) ve kumandan da imparatora götürürdü. İmparator odalık almadığı kızları eşlerine hizmetçi yapar veya akrabasına verirdi (Tarih-i Cihangüşay, Cilt 1).

Cengiz Han'ın eşlerinden beşi yüksek rütbede olup, bunlara "Ulu Hatun" denilirdi. Bunların birincisi "Börte" olup Çince'den alınma "Forgin" ünvanına sahipti[66].

Coçi'nin, Çağatay'ın, Ögedey'in, Tolu'nun ve beş kızın annesidir. Cengiz'in bu beş kızı kabile reisleri ile evlenmiştir. Tatar halkı arasında, Cengiz Han'ın Börte'den olan çocukları, diğer eşlerinden olan çocuklarından daha yüksekte tutuldu.

---

yani 1225 senesinde meydana getirmiştir. (Bunun mevcut maddeleri Timur ve hayatı kitabımızdadır. Oraya bakınız)

[66] Çin imparatorları, imparatoriçeden sonra birinci derecede olan zevcelerine bu unvanı verirlerdi. Börte Kunkurat kabilesi reisi Di'nin kızıdır ve Tevarih-i Şarkiyye'de "Perde Foçin" diye bilinir.

Cengiz'in ikinci eşi "Kulan" olup Merkitler'in reisinin kızıdır. Bundan Tulga adında bir kız dünyaya gelmiş ise de bundan başka hiçbir şey bilinmemektedir.

Üçüncü ve beşinci zevceleri, Yinoueat ve Yinouloun adlarında Tatar iki kızkardeş idi. Derecesi dördüncü olan zevcesi Kin imparatorunun kızı Gökçe idi[67].

Ong Han'ın yeğeni Abika ve Tai ile Ong Han'ın dul kalan karısı Cengiz'in eşi ayarında idi. Diğer eşleri zâbit veya kabile reisi kızları idi (Cam üt-Tevarih).

Bir gece Cengiz, Abika adlı eşinin -ki bu Hakimbu'nun kızıdır- evinde uyurken, korkunç bir rüya gördü. Uyanınca prenses Abika'ya dediki: "Ben senden daima çok memnunum fakat şimdi rüyamda tanrı, seni başkasına vermemi emretti" dedi. Ve dışarıda nöbetçi kim diye bağırdı. O gece bir kabile reisi Keti, Cengiz'in nöbetinde idi, kendini bildirdi. Cengiz "İçeriye gir" dedi ve "Sana bu prensesi karılığa veriyorum" dedi. Keti şaşırıp kaldı. Cengiz Han "Ciddi söylüyorum" dedi. Ve prensese dönerek, "İkamet ettiğin sarayı (urduyu) eşyasıyla, hizmetçileriyle, harasıyla, sürüleriyle sana bağışladım" dedi. Yalnız bir sofra takımıyla, prensesten hatıra kalsın diye bir altın kadeh alıkoydu. Sol kanadın dört bin adamına kumanda eden Urut kabilesi reisi Keti bu suretle Abika'nın kocası oldu (Cam üt-Tevarih).

[67] Bazı Moğol kaynaklarına göre Cengiz Han'ın Börte, Kulan, Yesügen (Yesugan) ve Yesüi (Yesui) adlarında dört "Ulu Hatun-Başkadın"ı vardı. Bunların sayısı kadar da karargâh-urdugah kurmuştu ülkesi sınırları içinde. Her urduda bir "Ulu Hatun"u bulunurdu (çn).

II. Kitap

I. Bölüm

Ögedey

Cengiz'in oğullarına ve akrabalarına verdiği eyaletler - Tolu'nun vekaleti - Kurultay - Ögedey'in seçilmesi - Ögedey'in ilk işi - Seferler- Kin İmparatorluğu'nu istila - Nankin'i kuşatma ve fetih - Kin imparatorunun Tsai Tsu'ya firarı - Tsai Tsu'un fethi - İmparator Nin-Kia-su'nun vefatı ve Kin İmparatorluğu'nun sona ermesi - Tolu'nun vefatı - Kurultay - Yeni seferler - Yelü-Çu-Tsai'nin idare usulü - İki mektep - Sunglar'a karşı savaş - Kore'nin itaatı - Karakurum'un kurulması - Ögedey'in vefatı - Müsrifliği - Ünvanları - Çağatay'ın vefatı - Buhara'da karışıklık

Cengiz Han, oğullarından her birine birer yurt vererek imparatorluğunu oğulları arasında taksim etti:

Büyük oğlu Coçi'ye verdiği yurt, Aral Gölü'nün kuzeyinde olup batıda Saksin (Sacssine) ve Bulgar iline kadar uzanıyordu. Tarihçi Alaüddin'in tabiriyle, Cengiz büyük oğluna imparatorluğunun batı tarafını "Bir Tatar atının ayak bastığı yere kadar vermişti."

Çağatay'ın yurdu, Kayalık'tan ve Uygur ilinden Ceyhun kıyılarına kadar uzanıyordu.

Ögedey'in yurdu, İmil Irmağı'nın suladığı yerler idi.

Tolu'nun yurdu, Karakurum Dağı ile Onon Suyu'nun kaynağı arası idi (Tarih-i Cihangüşay).

Bu ayırma, eski Türk ve Tatarlar geleneğine uygun idi. Eski Türkler'de, Tatarlar'da babalar, ergenlik çağına gelen oğullarına, baba ocağından ayrılıp kendi başlarına bir ev bir çadır tesis etsinler diye ev eşyası ve sürü verirlerdi. En değerli eşinden olan küçük oğlu ise baba ocağında kalarak, oğullarına verdiğinden başka babaya kalan mal, bu küçük oğlana miras kalırdı. Bu sebeple bu küçük oğula "Otçigin"[1] derlerdi ki ocak sahibi demektir.

Bu gelenek gereğince Cengiz Han, en küçük oğlu Tolu'ya urdu ikametgahlarını, en kıymetli eşyasını, en güzel atlarını, askerlerinin çoğunu yani Cengiz'e itaat eden Tatar kabilelerinin en mühim kısmını verdi.

Cengiz'in vefatında 129 bin kişilik ordusu vardı. 101 binini Tolu'ya verdi. Bu üçe ayrılmış idi. Merkez, sağ kanat ve sol kanat.

Merkez, Cengiz'i muhafazaya görevli tabur olup bin kişiden oluşuyordu. Bunun kumandanı Çagan idi. Çagan, aslen Tangut idi; Cengiz, onu besleyip büyütmüş idi ve ona beşinci oğlum der idi. Çagan hem de bu muhafaza taburunun birinci bölüğü yüzbaşısı idi. Hakan'ın hayatını korumaya görevli bölük, bu birinci bölük idi. Diğer bölükler ise Cengiz'in dört urdusunu (imparatoriçelerin sarayını) muhafazaya ve bunların sofra, ahır vb... hizmetlerine görevli idi.

38 bin kişiden oluşan sağ kanat Arulad (Arlat) kabilesi reisi Burguci kumandasında idi. Bunun bizzat kendi alayı da vardı.

26 bin kişiden oluşan sol kanat, Calayir kabilesi reisi Mukoli kumandasında idi. Bunun Cengiz nezdinde itibarı yüksek olduğundan Cengiz, 3 bin kişiden oluşan Calayir askerlerinin kumandanlığını da buna vermişti.

[1] Otçigin (Otcekin) küçük kardeş anlamının yanı sıra "Ateş" ve "Yurt" sahibi anlamına da gelmektedir. Metinde geçen "Ocak" deyimi burada her iki kavramı birden ifade etmektedir. Bu geleneğin günümüzde de halen devam ettiğini söylemek mümkündür (çn).

Diğer bir çok kumandanlar kendi kabilelerini kumanda ediyorlardı ve bunlar kabilelerinde binbaşı tayin etmeye yetkili idiler. Kutuka, Cengiz'e itaat etmekle kendi Oyirat kabilesini teşkil eden 4 bin kişinin kumandanlığında, Barin kabilesi reisi Daritai yine Cengiz'e itaat etmekle reisleri olan Alakuş-Tegin 4 bin adamının, Oyar 10 bin Hitan'ın ve Togan da 10 bin Curca'nın başbuğluğunda yani kumandanlığında kaldılar. Bunların hepsi Çin'in fethi sırasında Cengiz'e itaat etmiş idiler. 129 bin askerden 101 binini Tolu'ya verdikten sonra geri kalan 28 binden dörder binini diğer üç oğlundan her birine verdi ve 4 binini beşinci oğlum dediği Çagan'a verdi. 5 binini en küçük kardeşi Otçigin'e; 3 binini biraderi Kaçion'un oğluna, 3 binini validesi Ulon'a (Oüloun/Ho'elun) ve binini biraderi Coçi Kasar'ın oğullarına verdi.

101000	Tolu
4000	Coçi
4000	Çağatay
4000	Ögedey
4000	Çagan
5000	Otçigin
3000	Biraderi Kaçion'un oğluna
3000	Validesine
1000	Coçi Kasar

Cengiz'in prenslere verdiği bu askerler ve aileleri prenslerin soyuna geçiyordu. Ve bu soylardan her birinin reisi, o soydan gelecek prenslerin kumandanı, reisi idi[2].

[2] Tarihçi Raşid, Cengiz sülalesinin ne kadar çoğaldığını göstermek için Kubilay Han tarafından (ki saltanatı 1260-1294 idi) Kaçion'un ve Otçigin'in soy kütüğü yazılmış idi.

Otçigin'in torunları: 600

Kaçion'un torunları: 700

olarak bulunmuş. Kabileleri efradı da öyle çoğalmış. Cengiz Han'ın beşinci biraderi Belgütay'ın (üvey kardeşidir, çn) 100 karısı ve 100 çocuğu varmış. Bu sebeple ona "yüzlü" lakabı verilmiş. Kubilay zamanında bunun sülalesi 800 imiş. Coçi Kasar'ın kırk çocuğu varmış. Tarihçi Alaüddin'in nakline göre Kubilay zamanında Cengiz'in neslinden 10 bin insan vardı.

Cengiz Han oğullarına, sarayının ve ordularının zâbitlerini takdim ederken şöyle dedi: "Eğer benim kumandanlarım bir şeyde hata ederlerse, kendiliğinizden onları cezalandırmayınız, bana danışınız. Ben ölürsem bütün kardeşler toplanıp bir kurultay kurunuz ve o kumandana yasayı tatbik ediniz. Her halde kabahat meydana çıkmalı. Bizzat o kumandan kabahatini itiraf etmeli ve yasanın kendine tatbikinin doğru ve adilane olduğuna, hiddet veya sair ihtiras ile cezalandırılmadığına kani olmalı."

Şehzadeler ve reisler Cengiz'e son hürmet merasimini yerine getirdikten sonra yerli yerlerine çekildiler. Ve iki sene bu suretle yaşadıktan sonra bir hükümdar seçimini daha uygun görerek bir kurultay kurdular.

1229 baharında, bütün şehzade ve kumandanlar Kerulen kıyısında bulunan Cengiz Han'ın büyük urdu yani sarayında toplandılar. Hazar denizinin kuzeyinden, Orda'dan, Batu'dan, Şiban'dan, Tangut'tan, Berke'den, Berkçe'den (Bergeçar), Boga Timur'dan Coçi'nin oğulları geldi[3].

[3] Coçi'nin hatunlarından ve odalıklarından dünyaya gelen oğullarının tamamı 40 kadar olup, yalnızca hatunlarından olanların sayısı 18 tane idi. Bunların isimleri: 1- Orda, 2- Batu, 3- Berke, 4- Berkçe, 5- Şiban, 6- Tangut, 7- Bo'ul, 8- Cialvun, 9- Şinkur, 10- Çimpay, 11- Muhammed, 12- Odur, 13- TokayTimur, 14- Sendüküm, 15- Hükeci, 16- İsen, 17- Börü, 18- Karavadar. Coçi Han'ın ölümünden sonra büyük oğlu Orda ve ikinci oğlu Batu babalarının tahtına çıkmak hususunda aralarında anlaşamamışlar ve her ikisi de diğerinin lehine tahttan feragat etmekte ısrar etmişlerdi. Orda, küçük kardeşi Batu'yu babasının yerine geçmede daha layık görmekte idi. Batu ise ağabeyi olması nedeniyle Orda'nın tahta çıkmasını istiyordu. Neticede meselenin halledilmesi için dedeleri Cengiz Han'ın huzuruna gittiler. Torunlarını kabul eden Cengiz Han, Batu için Altın Busagalı Ak-Orda'yı (altın aksamlı Ak Orda), Orda için ise Gümüş Busagalı Gök Orda'yı (gümüş aksamlı Gök Orda) kurdurmuştu. Böylece ikinci oğul Batu'yu, babası Coçi'den sonra hanlık makamı için tercih etmiş oluyordu. Bu olaydan sonra Batu, Sayın Han; Orda ise İçen Han lakapları ile anılacaklardır. Akorda veya Altın-orda adıyla Batu Han, Doğu Avrupa'ya kadar bütün Deşt-i Kıpçak'ın (Dinyester ile İrtiş arası geniş step) hâkimi olurken, kendisine bağlanan ağabeyi Orda, Gök-orda adıyla, İtil'den İrtiş'e kadar olan devletin doğudaki topraklarını yönetmekteydi. Devletin Başkenti Saray şehri idi. Bu noktada dikkat çekici husus şudur ki; madenlerin kıymetine göre renklerin değeri hakkında bir fikir edinebilmekteyiz.

İli Irmağı ile sulanan kıtadan Çağatay, oğulları ve torunları ile beraber geldi. İmil Irmağı havzasından Ögedey; doğu sınırından Otçigin geldiler. Cengiz Han'ın büyük sarayında bu şehzadeler Tolu tarafından kabul edildi. Tolu'ya yeni imparator seçimine kadar saltanatlık vekaleti verilmişti. (Camü't-tevarih , Ögedey'in hayatı)

Üç gün zevk ve sefadan sonra, kurultay bir imparator seçimine oturdu. Hazır bulunan çoğunluk Tolu'ya meyilli idi. Vezir Yelu-çu-tsai, Tolu'ya "Cengiz Han'ın son vasiyetini yerine getirmek ve imparatorluğun parçalanmasına sebep olmamak üzere reyini Ögedey için vermesini" rica etti. Tolu tereddüt etmeden kabul ederek kurultayda söz aldı. Ve Cengiz Han'ın kendisine halef gösterdiği Ögedey'i imparator seçmeliyiz, dedi. Ve bu konuda babasının vasiyetini okutturdu. Bunun üzerine bütün şehzadeler Ögedey'e dönüp "Sen bizim hanımız ol" dediler. Ögedey, "Benim kardeşlerim, amcalarım daha layıktır. Bilhassa Tolu olmalıdır. Çünkü Tolu daima babamızın yanında yaşayarak ulu yasanın emirlerine, babamızın düşüncelerine daha çok vâkıftır" dedi.

Şehzadeler hep bir ağızdan:

"Cengiz Han, halefi seni seçti ve vasiyet etti, onun vasiyeti hilafına nasıl hareket edebiliriz" dediler.

Ögedey kabulde çok tereddüt etti, kırk gün düşündü ve bu kırk gün zevkü sefa içinde geçti. Nihayet hepsinin rica ve ısrarı üzerine kırkbirinci gün -ki sihirciler ve müneccimler en mübarek gündür demişti- han olmayı kabul etti. İki yanında Çağatay ve amcası Otçigin olduğu halde tahta oturdu.

Tolu, ona kadeh sundu. Otağın içinde ve dışında bulunan diğer şehzadeler ve reisler başları açık, kuşaklarının ucu omuzlarına itilmiş

Buna göre altın ile ak renk, gümüş ile gök renkten üstün olmaktadır. İdari taksimatın bu şekilde renklerle sembolize edilerek yönler üzerinden isimlendirilmesi Orta Asya devletlerinin siyasi geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Nitekim bu geleneğe göre Batı ak, doğu gök renk, güney kızıl, kuzey kara ve merkez ise sarı renkle adlandırılmıştır. **Tarih-i Cihan-guşay; Camiü't-Tevarih (çn).**

bir halde üçer kere Ögedey'in önünde eğildiler; "Hakanım taht mübarek olsun" dediler.

Yeni imparator, bütün hazır bulunanlar arkasında otağından çıktı. Güneşe üç defa diz çöktü. Ve bütün hazır bulunanlar, han gibi güneşe taptılar. Otağa tekrar girdi, sağ tarafına prensler, sol tarafına prensesler oturdu. Esirler huzuruna yiyecek ve meşrubat dağıttı. Moğol reisleri bu tahta oturma gününü zevkü sefalar ve ziyafetler ile kutladılar.

Ögedey'i tahta çıkardıktan sonra bütün şehzadeler; "Senin oğullarından hayatta bir fert bulunduğu müddetçe, tahta başka prenslerin oğullarından kimseyi çıkarmamaya and içiyoruz" diyerek sadakat yemini ettiler.

Ögedey, babasının, Asya'nın her tarafında topladığı hazinelerini getirtti. Prenslere, kumandanlara, askerlere dağıttı. Âdet gereğince, babasının yakınında bulunanlara üç gün yemek verilmesini emretti. Kabile reisleri ve zâbitan kızları arasından kırk tanesini ayırtıp, getirtti ve kuşattı. Elmaslar, inciler taktılar. Ve Râşid'in tabiri ile öbür dünyada Cengiz hizmetine gönderdi. Yine en güzel atlar dahi gönderdi. Bunları Cengiz namına kurban etti.

Tahta oturunca ilk işi, Cengiz Han'ın ulu yasasının emirlerine son derece itina olunmasını irade etmek oldu. Ve Cengiz'in vefatından beri vukua gelen mahkumlara genel af ilan etti[4].

Çok sevdiği Yelu-çu-tsai'nin teklifi üzerine zâbitanın sınıflara ayrılmasına ve fethedilen yerlerde ordu kumandanlarının zulüm ve istibdadını sınırlamak için bir nizamname yaptı. O vakte kadar fethedilen yerde kumandan bir şahsi suç görürse onu ailesiyle beraber imha edebilirdi[5]. Bu nizamname üzerine suçlular hakkında tatbik

---

[4] Moğollar'da ve diğer eski Türk devletlerinde tahta yeni çıkan hükümdarın hemen bir yasa kaleme alınası ve genel af ilan etmesi yaygın bir uygulama idi. Yeni hükümdar bu yasama faaliyeti ile devlet idaresini eline aldığını ilan ediyor ve böylece otoritesini pekiştirmiş oluyordu (çn).

[5] Bu tür cezalandırma yöntemi sadece Moğollar'a özgü bir uygulama değildir. Zira ilkel ceza hukuku döneminde cezaların şahsiliği ilkesi mevcut olmadığından, döneme

edilecek bir takım muhakeme usulleri getirildi ki, kumandan dikkate almak zorunda idi. Yine ilk defa olarak vergi nizamnamesi yapıldı. Çinliler her sene vergi olarak; para, ipek, aynî mahsul; Moğollar sığır, koyun, bargirden yüz adette bir adet verecekti.

Moğollar, başlarına Ögedey'i han seçtikten sonra, Cengiz'in fütuhat planını takibe başladılar. Seçim için kurulan kurultayda üç büyük sefere karar verildi. 30 bin kişilik bir ordu, kabile reislerinden Cormagon idaresinde İran'a, Celaleddin'in üstüne gidecek. Çünkü, Cengiz çekildikten sonra Celaleddin, Hint'ten İran'a gelerek buranın bir miktar arazisinde hüküm sürmeye başlamıştı.

Diğer 30 bin kişilik ordu, Göktay ve Subutay kumandasında -Cengiz'in Coçi'ye fethini emrettiği fakat Coçi'nin giremediği- Kıpçak, Bulgar, Saksin illerini fethe gidecek.

Ögedey de beraberinde Tolu ve diğer prenslerle Kin İmparatorluğu'nu fethe gidecekti.

Ögedey 1230 senesinde Çin'e girerek Hunan taraflarında ilerledi. Tolu ise Kin hükümetinin kuzeyi olan Şensi'yi (Shen-si) fethediyordu. Bu eyaleti ve merkez idaresi olan Fun-Sian'ı aldı.

Şensi'den sonra Moğollar, Kinler'in son eyaleti olan Hunan'ı almak istediler. Fakat bu eyalet kuzeyden Sarı Çay ve batıdan yüksek dağlar ve Tun-Kuan (Kuvantung) kalesi ile çevrili idi. Moğollar bu zorluğu nasıl yeneceklerini düşünüyordu. Kendi hükümetlerine geçen bir Kin zâbiti, güneyden hücum planını verdi. Tolu "Babam ölüm döşeğinde

---

ilişkin genel bir uygulama söz konusudur. Zarar verici fiile karşı öç almanın sınırsız olduğu bu durumu, esasen hukuki bir düzen olarak adlandırmak da pek mümkün değildir. Böyle bir sistemde sorumluluk kişisel olmayıp kolektiftir. Çünkü bireyin zarar verici eyleminden dolayı mensup olduğu topluluğun tamamı; aile, klan veyahut kabile karşılık görebiliyordu. Bu sistemin elbetteki mantıksal ve zaruri temelleri vardır. En başta bu dönemde suçluyu yargılayacak ve cezalandıracak üstün ve merkezi bir organ yoktur. Ayrıca manevi anlamda aile ilişkileri ve kolektif sahiplenme bilinci çok güçlü olduğu gibi mülkiyet de kolektiftir. Velhasıl sırf kişisel olan saldırılarda bile saldırganın tespit edilmesi hayli güç olduğundan, öç almayı fiili işleyen kişinin mensup olduğu topluluğa karşı yöneltmekten başka çare kalmıyordu (çn). DÖNMEZER, Sulhi/ ERMAN, Sahir; *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku*, Cilt I, İstanbul, 1997, s.39-42

iken bu planı tavsiye etmişti" dedi. Bu planın kabul ve icrası Tolu'ya havale edildi.

Tolu 30 bin süvari ile Şensi'den geçerek Sunglar'ın Seçuan bölgesinden yol istedi. Bunlardan kılavuz alarak bu kılavuzlar vasıtasıyla yüksek dağlardan aşarak, Hunan hududunda Han Irmağı'na kadar vardı.

Moğollar ırmağı geçtiler ve Tun-hu yanında kendilerinden sayıca fazla bir düşman ordusu gördüler. Moğollar hücum ettiler. Önce geri çekilmeye mecbur oldular. Fakat birkaç gün sonra bir baskın yapıp bu ordunun eşyasını aşırdılar.

Bugün Kai-fun-fu denilen Nankin, ki "Güney Sarayı" demektir, şehrine Moğollar'ın kaçış haberi gelince, imparator şenlik yapılmasını emretti. Artık burası güvenli bir yer sanıldı. Şehri müdafaa için toplanan köylerin halkına, yerlerinize gidebilirsiniz diye izin verdiler. Fakat bu sevinç çok sürmedi. Bir müddet sonra Moğollar'ın kuzeyden gelmekte oldukları duyuldu. Kuzeyden gelen bu ordunun başında bizzat Ögedey vardı; Sarı Çay'a kadar gelmişti. Amcası Otçigin üçüncü bir ordu ile Shantung üstüne geliyordu. Tolu ise Tsin-tsu bölgesine kadar ilerlemişti.

Nankin halkı korkmaya başladı. Hükümet Sarı Çay'ın setlerini delip şehir bölgesinin su bastırılmasını emretti. Ve 30 bin kişi, çayın geçitlerini müdafaa etmekle görevlendirildiler. Köylülerin de şehri müdafaaya gelmeleri için emir verildi. Fakat bu tedbiri uygulamada geç kaldılar. Set delinmeden ve çayın geçitlerine Kin askerleri gelmeden, Moğollar çayı geçip seti delmek üzere olan askerleri yakaladılar.

Ögedey, Nankin'in birkaç mil batısında ve Sarı Çay'ın güneyinde Çin-ço şehri yanına karargahını kurdu ve birkaç sene evvel Dinyeper nehri bölgesini ve Karadeniz kıyılarını fetheden Subutay'a, Nankin kuşatmasını emretti. Nankin şehri on dört mil genişliğinde bir yer teşkil ediyordu. İçinde müdafaada bulunan 100 bin kişi vardı.

Tolu ise kendisini geri dönmeye mecbur eden Kin ordusunu -ki

başkente müdafaa için dönüyordu- takip ile Nançu'ya kadar geldi. Sonra Ögedey ordusu ile birleşerek Kinler'i çevirdiler. Bir kılıç savaşı oldu, Kinler bozuldu. Kumandanı Onyen-hota, Kion-ço şehrine kaçabildi. Fakat diğer kumandan İla-poa, Nankin yolunda yakalandı. Ögedey kendi hizmetine girmesini emretti. Kumandan kabul etmedi ve başı kesildi.

Tolu, Kion-ço şehrini kuşatarak kimse sığınıp kaçamasın diye, etrafına bir hendek kazdırdı. Nihayet şehri aldı. Kumandan Onyen-hota'nın kellesi kesildi. Birkaç gün sonra Ögedey, Tolu'nun yanına gelip, Tolu'nun ağzından Fun-Sian'dan beri ordusunun çektiği zahmetleri dinledi. Ordu bilhassa açlıktan çok çekerek günlerce ot yemişti. Ögedey kardeşini, bu tehlikeli teşebbüsün içinden çıkabildiğinden dolayı methetti. Tolu, "Bu teşekkür bana değil, ordumuzun sebat ve kahramanlığına aittir" dedi.

Nankin'i almazdan evvel Moğollar Hu-nan'ın diğer mevkilerini fethetmeyi düşündüler. Tun-huan kalesini fethettiler. Bu kalenin kumandanı -kalede biraz asker bırakıp- iki yüz kayığa yiyecek yükleyerek Sarı Çay üstünden bunları Nankin'e götürüyor ve sahilden askerleri ile takip ediyordu. Bu askerler, Moğollar'ın ilerlemekte olduğunu işitince yiyeceklerini bırakıp dağlara kaçtılar. Kalede kalan kıtanın kumandanından Moğollar, tahıl götürürken kaçan askerlerin sığındıkları dağları öğrendiler ve esasen dağlarda aç kalan bu askerleri mahvettiler.

Ögedey, Tolu ile beraber, yazı geçirmek için Tataristan'a dönmeyi arzu ettiğinden Kin İmparatorluğu'na barış teklif etti. Kinler'den rehine olarak en mühim 27 aile ve kumandan, İla Poa ailesinden örgü işlerinde maharetli kızları ve atmaca kuşu ile av avlayabilir adamları ve asker kaçaklarını istedi.

İmparator Nin-kia-su sulh akdi için rehine olarak büyük biraderini bir elçi ile Moğol karargahına gönderdi. Bir taraftan sulh müzakeresi edilirken bir taraftan da kuşatma savaşı devam ediyordu. Subutay şehrin etrafına başka bir duvar daha çektirmiş ve on ayak derinliğinde

hendek de kazdırmış idi. Moğollar kalelere mancınık ile mermi attıkları gibi kalelerden de Moğollar'ın üstüne *"Balistes a fau"* veya *"tonnerre"* ve *"Javelot de feu volant"* denilen bir top ile ateş mermileri atıyorlardı. Çinliler'in icat ettiği bu alet içine barut ve mermi konularak atılıyor, gök gürlemesi gibi gürleyerek düştüğü yeri iki dönüm genişliğinde tahrip ediyordu. Bu alet, Moğollar'ı hayli korkutmuştu.

Subutay şehre aralıksız 16 gün hücum etti. Sonra ateşi kesti. Kin imparatoru Moğol zabitlerine dağıtılmak üzere Subutay'a ipekli kumaşlar, paralar gönderdi. Subutay çekileceğini vaat etti. Nitekim sonra daha uzak bir yere çekildi. Çekilişinden bir ay sonra Nankin'de müthiş bir sarı hastalık başlayarak pek çok ölüm meydana getirdi.

Fakat biraz sonra Subutay, Han'dan yine hücum emri aldı. Ögedey, Kin İmparatorluğu sona erdiği taktirde, Hu-nan'ı kendilerine vermeyi vaat ederek Sunglar ile ittifak akdetmişti. Bunlarda bir taraftan Kinler'e hücum edeceklerdi.

Nankin'in müdafaası pek güçleşmişti. Askerlerinin çoğu gerek kuşatma sırasında gerek hastalık sebebiyle ölmüştü. Gedikleri doldurmak üzere halkın çoğu silah altına alındı. Şehirde yiyecek de azdı. İmparator bunları düşünerek Şantun'a çekilmeyi kararlaştırdı. Hazinelerini askerlerine dağıtarak şehri cesaretle müdafaa etmelerini tavsiye etti. Kendi Sarı Çay'ı geçti. Mahiyetinde olan bin asker, çayın orta yakasında şiddetli bir rüzgardan yola devam edemeyerek bekliyorlardı. Bu sırada Moğollar yetişerek bu bin askeri mahvetti. Bir kaç gün sonra ise Moğollar'ın hizmetine geçen Çin kumandanlarından Şe-tien-şe, Şantun'da general Pisse kumandasındaki Kin ordusunu mağlup etti. Bunun üzerine imparator, Şantun'a gitmeyi de uygun görmeyerek, mahiyetinde kalan birkaç zabit ile geceleyin dönerek çaydan geçip Kuete-fu'ya kapanmaya karar verdi. Kuete-fu'ya varınca, Nankin'e haber gönderip prenslerin yanına gönderilmesini emrettiyse de Moğollar şehri sımsıkı çevirmişlerdi.

Nankin mahsurları, imparatorun gelmesiyle cesaretleri yükselerek galip geleceğini zannettikleri Şantun ordusunun mağlup olduğunu

işitince son ümitleri de söndü. Açlık da başlamıştı. Hikaye olunur ki bu kuşatmada Kinler, hiçbir yiyecek kalmayınca önce kadınlarını sonra çocuklarını yemişler.

Nankin'in güney tarafının müdafaasına general Tsui-ui görevlendirilmişti. Bu hırslı adam, mahsur başkentte iktidara geçmek hırsıyla mühim iki veziri ve ileri gelenleri kestirdi. Ve "Hakan'ın validesi emriyledir" diyerek prens Tsung-kiu'yu saltanat vekili ve kendini kumandan ilan etti. İmparatorluk ailesi ve muhalifleri tutuklandı. Bunlara rağmen yine korkarak Moğollar'la birleşmeyi kararlaştırdı. Subutay'a haber göndererek teslim olduğunu bildirdi ve Subutay'ın karargahına vararak onu büyük birader yani hükümdar selamlar gibi selamladı. Subutay ile ittifak kadehleri tokuşturdu. Subutay'a karşı sadakatini göstermek üzere Nankin kalelerini yaktırdı. Şehre döndüğünde, İmparator, Nin-kia-sesu ile giden eşrafın karı ve kızlarını getirterek beğendiklerini alıkoydu. Altın ve gümüşlerinizi getirin diye halkı sıkıştırdı ve getirmeyenleri öldürttü. Sarayın her şeyini Subutay'a gönderdi. İmparatorun validesi, İmparatora bir mektup yazarak süt anası ile göndermişti. Tsui-ui ise yazdığını istemiyordu. Bu esnada iki imparatoriçeyi ve imparatorluk ailesini Subutay'a teslim etti. Ve ona bir çok filozoflar gönderdi. Bunların arasında Konfüçyus'un soyundan biri de bulunuyordu. Bunun gibi alimler, tabipler, hukukçular, sanat sahipleri gönderdi. İmparatoriçe ve prensesler, Ögedey'in başkenti olan Karakurum'a gönderildi.

Moğollar Nankin'e girince, Tsui-ui'nin sarayının -halktan topladığı- altınlarla dolu olduğunu öğrenip saraya hücum ederek kadınlarına ve kızlarına varıncaya kadar yağma ettiler. Subutay, Ögedey'den: "Önünde bu kadar Moğol kanı dökülen bu şehri, askeri ceza kanunu gereğince, yakalım ve halkını katledelim mi" diye sordu.

Fakat, Yelu-çu-tsai, Ögedey'e: "Nankinliler şimdi sizin tebaanızdır. Onların arasında pek çok san'at sahipleri vardır. Böyle faydalı adamları öldürmek doğru değildir" dedi. Ögedey bunun üzerine Subutay'a:

"Yalnız imparator ailesinden olup "Oanien" lakabını alanları öldürmekle yetin" dedi. Çin tarihlerine göre Yelu-çu-tsai böylelikle 14 bin ailenin hayatını kurtarmıştır.

Kin ordusunun kalanı Kuete-fu'da toplanmıştı. Yiyecek olmamasından dolayı bu kılıçtan kurtulanlar, üç şehre dağılmıştı. İmparatorun yanında bile yüz adam olup bunlar Malyong ve Puşta-kono'nun kumandasında idi. Puşta, "İmparator, Malyong'u çok seviyor" diye öldürttü. Malyong zabitlerinden bazıları, Puşta'yı yakalayıp imparatorun huzuruna götürdüler. İmparator onu kendi huzurunda öldürttü.

İmparator Nin-kia-su üç yüz adamı ile şimdi Ju-ning-fu denilen Tsai-tsu'ya geçti. "Burası uzak, Moğollar gelemez" diye zevkü sefasına başladı. Buraya göçmenler çok geliyordu. Ve yiyecek az idi. İmparator, Çin hükümdarına haber göndererek onun arazisinden yiyecek almasına müsaade etmesini rica etti. Ve Moğollar ile beraber olmasının ne kadar düşüncesizce hareket olduğunu, çünkü Moğollar'ın kendini mahvedince, Çin'e hücum edeceklerini bildirdi. Fakat hiçbir netice çıkmadı. Bilakis Çinliler, Moğollar ile birleşerek Kin toprağına girmişlerdi. Ve beraber Tsai-tsu şehrini kuşatmaya gideceklerdi.

Bu şehir, Moğol kumandanı Kaçar tarafından kuşatıldı (Kasım 1233). 20 bin Çinli Mong-kong ve Kian-hai kumandasında bu Moğollar'a ulaştı. Şehir iki ay açlık içinde mücadele etti. Mahsurları bir taraftan da sarı hastalık mahvediyordu. Kadınlar erkek elbisesi giyerek cephane naklinde vesair işlerde yardım ediyordu. Sonunda Moğollarve Çinliler kale duvarları üstüne çıkabildiler. Fakat hendek ile ayrılmış ikinci bir duvar görmekle şaşırıp kaldılar. İmparator Nin-kia-su firar etmek isteyerek mahiyeti ile çıkarken Moğollar tarafından hücuma uğraması nedeniyle tekrar şehre döndü. Bu imparator artık kurtuluş çaresi görmeyerek askerlerine yedirmek üzere atlarını kestirdi. Açlık o kadar şiddetli idi ki derileri yedikten sonra ihtiyar ve hasta esirleri kesip yediler. 1234 senesinin birinci günü Mong-kong genel bir hücum yaptı. Savaş akşama kadar sürdü. Fakat

galip mağlup belli olmadı. O gece İmparator Nin-kia-su zâbitlerini toplayıp, imparatorluğunu ailesinden prens Çin-Galin'e bıraktığını söyledi. Çin-Galin, diz çökerek, ağlayarak kabul etti. Nin-kia-su ona: "Ben ayağımdan özürlüyüm, ata binemem, fakat sen kaçarak kurtul, kaçabilirsen elbet bir gün imparatorluğu kaldırırsın" dedi. Çin-Galin, mührü aldı. Ertesi gün hükümdar ilan edildi.

Fakat Mong-kong bir hücum daha yaparak Moğollar ve Çinliler şehre girdiler. Nin-kia-su, düşmanlarının eline düşmemek için kendini bir evde astı. Bu evin etrafı saman ve sap dolu idi. Bu evin ateşe verilmesini emretmişti.

Son zamanlarda veziri olup şehri şiddetle müdafaa eden akrabasından Honrihu, imparatorun acı sonunu haber alınca askerlerine "Daha fazla mukavemet faydasızdır" dedi. Fakat düşman eline düşmemek üzere kendini Yon Irmağı'na attı. Bunun ardından beş generali ve beş yüz asker aynı şekilde ırmağın dalgalarını kefen edindiler.

Çin-Galin, galipler tarafından öldürüldü. 118 sene devam eden ve tahtına dokuz imparator çıkan Kin İmparatorluğu bu suretle son buldu.

Ögedey ve kardeşi Tolu 1234 baharında anayurda dönüyorlardı. Çin Seddi'ni Koupe Kean geçidinden geçmişlerdi. Yolda, Ögedey şiddetli bir hastalığa tutuldu. Tolu hasta kardeşine pek fedakârca baktı. Sihirciler gelip hastanın iyi olması için sihirler yaptılar. Ve acıyan yerlerini okunmuş sular ile ısladılar. Tolu, içinde sihirli su olan ağaç tası alıp yukarıya doğru uzattı. Ve şöyle dua etti: "Ey ebedi tanrı! eğer onu cezalandırmak istiyorsan biliyorsun ki ben ondan daha çok cezaya layığım. Bir çok adamlar kestim, kadın ve çocuklarını esir ettim. Eğer güzelliği ve liyakati için yanına çağırıyorsan yine biliyorsun ki bu hususta ben ondan daha ziyade layığım. Kardeşimin hayatını bağışla, onun yerine beni al." Sonra o sudan içti. Ögedey çok geçmedi iyi oldu. Yola devam ettiler.

Fakat Tula ve Onon ırmaklarını ayıran dağlara gelince Tolu, pek az çaresi olan bir hastalığa tutulup ekim ayında öldü. Tolu çok içerdi, içki hastalığından öldü. Bundan dolayı Ögedey pek üzüldü. Kardeşinden çoğu zaman derin ahlarla bahsederdi. Sarhoş olunca hüngür hüngür ağlar ve "kardeşimin ölümünden kaynaklanan merakı defetmek için içiyorum" derdi. Tolu, Cengiz'in en çok sevdiği oğlu idi. Yanından hiç ayrılmamış ve savaş mektebinde yetişmiş idi.

Cengiz, Tolu'yu, Karayit hükümdarlarından Ong Han'ın kardeşi Hakembo'nun kızı Siaurcantenie ile evlendirdiğinde genç bir delikanlı idi. Bu prensesten dört oğlu oldu: Müngge (Möngke), Kubilay, Hulâgu, Arık-Böge. İlk ikisi imparatorluk tahtına çıktılar; üçüncüsü İran'da bir sülale teşkil etti. Diğer eş ve cariyelerinden de altı oğlu olmuştu.

Tolu, Moğol dilinde "ayna" demektir. Bu prensin vefatından sonra adını anmak yasak idi (Moğollar'da ölünün adı anılınca ruhu acı çeker inanışı vardı). Artık Moğollar aynayı ifade için Türkçe'den "Gözüg" kelimesini aldılar, ki Türkçe'de "Gözüg" ayna demek idi.

Çin'den dönüşünde İmparator Ögedey, 1234'te kurultayı topladı. Ertesi sene üçüncü defa kurultayı yeni başkenti olan Orhun Suyu kıyısında, Karakurum'da topladı. Kurultay ilk ayını bayramlar içinde geçirdi ve imparator tahta çıktığından beri toplanan ganimetler paylaştırıldı.

Sonra kurultay fetih siyasetini ele alarak hudutlarını daha çok genişletmeye ve aynı zamanda çeşitli seferlere çıkılmasına karar verdi. Bir ordu Sung İmparatorluğu'na, bir ikinci ordu Kore'ye -ki Koreliler Moğollar'ı tanımamaya başlamışlardı- sevk olunacak her iki ordu aynı sayıda olup Moğol ve Çinliler'den oluşacaktı. Ögedey kurultayda, Çin askerlerini batıya ve müslüman askerlerini Çin'e göndermeyi teklif etti. Fakat vezir Yelu-çu-tsai iklimlerine alışkın olmayan bu askerler böylelikle mahvolur diye itiraz etti.

Ögedey, Hazar Denizi ve Karadeniz sahilini fethe gidecek ordunun başında bulunmak arzusunu bildirdi. Fakat prensler, "Sen

artık Koca Han oldun biraz dinlen" diye rica ettiler. Bunun üzerine Ögedey batı seferi ordu kumandanlığına Coçi'nin ikinci oğlu Batu'yu tayin etti.

Hofatu kumandasında bir ikinci ordu, Keşmir ve Hind hududu üstüne gönderildi. Çurmagun idaresindeki ordu yeniden İran'ı baştan başa fethetmişti. Sultan Celaleddin, 1231 senesinde vefat ederek Harizmşah sülalesinden erkek kalmamış ve İran, Moğol zâbitleri tarafından idare edilmekte bulunmuş idi.

Yine aynı kurultay, yüz baş hayvandan bir başının ve on kilo mahsulden bir kilosunun vergi olarak alınmasına karar verdi. Bu vergiler yerli halkın refahı için sarf olunacak idi. Posta vazifesini gören habercilerin süratle gidebilmesini temin için imparatorluğun her tarafında, konak yerlerinde habercilerin emrine amade atlar bulundurulması karalaştırıldı.

Han, Çin'de iken, vezir Yelu-çu-tsai fethedilen eyaletlerde verginin tarhını tanzim etmiş; Ögedey'e Konfüçyus ve Çokung'un (Chou-kung) imparatorluğu idareye dair olan kanunlarını bildirmiştir. Bunlardan hükümetin idare usulünü temin edecek 18'inin kabulünü Han'a teklif etmişti. Bu maddelerden biri memurların hediye almasını yasaklıyordu. Ögedey: "Bu madde pek ağır, memur istemesin yeter. Kendiliklerinden getirirlerse, alıp almamakta serbest bırakalım" diyordu.

Fakat vezir: "Bu hal söylemeksizin istemek olur" dedi. Çin'de tesis olunan gümrükler, her eşyanın kıymetinin 1/30'unu ve fakat -süs malı diye- şaraptan 1/10'unu resim olarak alıyordu.

Han fethedilen memleketleri, zabitlerine bırakmayı vaad etmişti. Fakat vezir Yelu-çu-tsai, bunun gerek Han, gerek halk için ne kadar uygunsuz olduğunu göstererek zâbitlere, zahmetlerine bedel para, ipek kumaşlar ve sair kıymetli şeyler verilmesini öne sürdü. Bu sebeple bir çok kimseler Yelu-çu-tsai'ye düşman kesildi, bilhassa Han'ın amcası Otçigin: "O vezir alçak" demeye başladı.

Han meseleyi araştırarak böyle fitne çıkaran zabiti meydana çıkardı. Ve Yelu-çu-tsai'ye: "İşte senin aleyhinde fesat çıkaran adam, ne istersen yapacağım" dedi ise de vezir o zabitten intikam almayı reddetti.

Yelu-çu-tsai'nin vergi tarhı usulü gereğince ertesi sene gelen vergilerden (ipek, kumaş, para) Han o kadar memnun oldu ki Yelu-çu-tsai'yi o gün, Çin genel valiliğine tayin etti. Bu devlet adamı, Moğollar'ı medenileştirmek için çok çalıştı. Biri Nankin diğeri Penyan olmak üzere iki büyük kolej medrese açtı. Bu medreselerde tarih, coğrafya, hesap, astroloji okunuyordu. Moğol derebeyleri, oğullarını buralara okutmaya gönderiyorlardı. Öğretmenler Çinli olup bizzat Yelu-çu-tsai tarafından seçilmişti.

Bundan başka imparatorlukta iki büyük memleket daha vardı:

1) İli Çayı ile Ceyhun arasındaki memleket: Uyguristan, Hitan, Kaşgar, Almalık, Kayalık, Semerkand, Buhara ki buraları Mahmud Yelvac'ın oğlu Mesud idare ediyordu.

2) Ceyhun'un batı tarafı ki Diyarbakır ve Rum sınırına kadar uzanıyordu. Bunu Gürgöz idare ediyordu.

Kin İmparatorluğu'nun yok edilmesinden sonra, Çin imparatoru müttefiki Moğol Han'ından -anlaşma gereği- Hunan'ı istedi. Fakat Ögedey ona yalnız Çin-çu'nun güneyinde biraz yerden başka bir şey vermedi.

Nankin'de bir ihtilal kopup halk Tsui-ui'yi öldürmüştü. Bundan istifade eden Çin imparatoru Nankin'i aldı. Fakat Moğollar, Sarı Çay'ı geçerek Çinliler'i geri çekilmeye mecbur ettiler. Çin imparatoru, Ögedey'den barış istediyse de son kurultayda savaşa karar verilmiş olduğundan barış talebi neticesiz kaldı.

1236 senesinde üç Moğol ordusu Sunglar üstüne yürüdü. Birinci ordu Ögedey'in ikinci oğlu prens Kuten (Kotan) ve kumandan Tagai'nin idaresinde idi ki bu ordu, Siçuan eyaletine ilerledi ve Han-çun-fu civarında Çinliler'in Tsao kumandasındaki ordusunu

bozarak Siçuan eyaletinin merkez idaresi olan Çeng-du ve diğer şehirleri aldı.

İkinci ordu Temütai kumandasında Tan'dan Çin'e girerek Hukuan eyaleti dahilinde Sian-yang, Tsao-yan, Negan-fu mevkilerini aldı.

Üçüncü ordu Kian-nan bölgesinden ilerliyordu. Sene sonuna doğru Çin kumandanı Mong-kong, Temütai'ı mağlup etti. Bir çok şehirleri geri alıp 20 bin esir kurtardı.

Bu Çin kumandanı Moğollar'ı esir etmeyi başarmış, fakat savaş 1237 senesi de devam etmiş ise de Ögedey'in vefatına kadar galip mağlup belli olmadı.

Kore'ye giden ordu Kore'yi yeniden itaat altına aldı. Cengiz Han, Liao tung'u aldıktan sonra Kore, Cengiz'e vergi vermeye başlamış, orayı itaat altında tutmak üzere yetmiş iki kumandan gönderilmiş idi. Kore kralı bunları 1232'de öldürterek bir miktar derebeyleri ile beraber Kore'nin batı sahilinde Çiang-hu ötesine çekildi. Ve Kore'de bir genel vali bırakarak Moğollar'a karşı müdafaa hazırlığı emretti. Bu vali biraz sonra Ögedey'in itaati altına girdi. Kore kralı derhal geri gelerek ordusunun başına geçti. Moğollar'la çarpıştı. Fakat en sonunda vergi vererek ve ailesinden bir prensi rehine göndererek barış yapmayı kötünün iyisi olarak gördü.

Orduları Kore'yi, Güney Çin'i, Rusya'yı, Polonya'yı, Macaristan'ı istila ederken Ögedey av eğlenceleri ile vaktini geçirmekte idi. Çin'den getirdiği sanatkarlara Orhun Suyu kenarında kurduğu Karakurum şehrinde büyük bir saray inşa ettirdi. Fakat Karakurum adı altında en meşhur olan Orhun Suyu'nun kaynağı olan Karakurum dağlarıdır. Bu sarayın yanı başında bir takım harabeler ve yazılı taşlar bulundu ki bunun 8. yüzyılda Uygur hanlarından Buku Han'ın (Bögü Han) saray harabeleri olduğu anlaşıldı. Sarayın inşası 1236'da son buldu. Sarayın resmi açılışında Ögedey büyük bir ziyafet tertip edip bu ziyafette kendi eliyle Yelu-çu-tsai'ye kadeh sundu ve "Ben saltanatımdaki saadetlere senin sayende sahip oldum" dedi. Ve yabancı elçilere dönüp, "Memleketinizde böyle bir vezir var mı?" dedi.

Çinli ressam ve heykeltıraşlarının bütün hünerlerini kullanarak inşa ettikleri saray, büyük bir bahçe içinde idi ve dört kapısı vardı. Biri imparatora, biri sülaleden olan prenslere, biri saray hatunlarına biri de herkese özgü kapı idi. Bunun etrafına, prenslere ve derebeylerine mahsus saraylar inşa edildi. Adeta bir şehir oldu. Ögedey buraya "Ordubalık (Karabalsagun)'dur"[6] adını verdi. Bu yeni şehrin etrafına duvar çekildi. Buradan beş fersah uzakta bir konak yeri yapılmak şartıyla Çin'e kadar otuz yedi adet ayrı ayrı yollar yapıldı. Bu yollarda süvariler beklerdi. İmparatorluğun muhtelif kıtalarından bu yollar vasıtasıyla her gün başkente yiyecek-içecekle dolu beş yüz araba gelip saraya ve halka dağıtılırdı.

Ancak Ögedey bu sarayda yalnız baharın bir ayı kalırdı. Sonra bir günlük mesafede olan Çin mimarisine rekabet için Acem mimar tarafından inşa olunan saraya giderdi. Bütün yazı Ormektoua adındaki bölgede geçirirdi. Bu yaylada saray halkı, ak keçeden bir çadırda ikamet ederdi. Çadırın içi altın işlemeli ipeklerle dokunmuş idi. Çadıra bin kişi sığardı. Bu çadıra "Sira Ordu" denilirdi.

Sonbaharda Han, altı hafta Keusche Gölü'nün yanında kalırdı. Sonra kışı geçirmek üzere Onggi'ye giderdi. Burası av yatağı olup Ögedey, bu şehrin duvarlarından iki fersah uzaklıkta bir saray inşa ettirmişti. Buraya da Tchehik denilirdi. Ögedey çok içerdi. Bunun için babası ona darılırdı. İçki sıhhatini bozdu. Büyük kardeşi Çağatay, bir zabıt dikerek Ögedey'in belli bir miktardan fazla içmemesini sağlamaya çalıştı. Ögedey kardeşine karşı durmaya cesaret edemedi. Fakat kadehi büyüttü. Zabit ise Ögedey'in takdirini kazanmak için göz yumdu. Bir gün vezir Yelu-çu-tsai, içinde Han'ın içkisi ısıtılan kabı getirterek bunda hasıl olan pislikleri gösterdi. Ve "Kabı böyle yaparsa midenizi nasıl yapar bilmem" dedi. Ögedey kendi nefsine yaptığı kötülüğü anladı. Ama huyundan, adetinden vazgeçemedi. Bir akşam her zamankinden fazla içmişti, sabahleyin ölmüş bulundu (29 Kasım 1241). Öldüğünde 56 yaşında idi. On üç sene saltanat sürdü.

---

[6] "Baluk" şehir demektir.

Ögedey Moğollar'ın en yumuşak huylu olanıdır. Çok cömert idi. Zâbitleri niye öyle hareket ettiğine itiraz ederlerse: "Şu dünyada kaç gün kalacağız? Hiç olmazsa insanların kalbinde iyi yer tutalım!" derdi. Tarihte mühim hükümdarların vasıflarını dinlemeyi severdi. Ve onların hazinelerinden bahsedilirken: "Demek ki o hükümdar aklı selime sahip değilmiş, madem ki servet bizi ölümden kurtaramaz ve öte taraftan geri gelemeyiz o halde biz hükümdarlar, hazinelerimizi halkımızın kalplerine bırakmalıyız" derdi.

Fakir bir adam, bir gün Ögedey'e bir Acem takiyyesi getirdi. Ögedey ona iki yüz baliş altun (bir baliş beşyüz dinar idi) verilmesini emretti. Saray adamları "Han sarhoş, ne dediğini bilmiyor, bu kadar para verilir mi" diye vermediler. Ertesi gün Ögedey, o adama para verilmediğini anlayınca üçyüz, daha ertesi gün dörtyüz, beşyüz, altı yüz baliş verilmesini emretti. Verilmediğini görünce zâbiti çağırıp, "Sen benim düşmanım mısın, çünkü bu dünyada ebediyen kalan yalnız iyiliktir, sen onu benden esirgiyorsun" dedi. Ve "Sizin bir kaçınızı cezalandırmadıktan sonra siz ıslah olmayacaksınız" diye takdir etti.

Karakurum inşa edildikten sonra bir gün hazinesine girerek 20 bin baliş olduğunu gördü, "Bu paralar bana neye yarar, üstelik bir de saklamak derdi var" dedi ve "Kimin balişe ihtiyacı varsa gelsin" diye ilan ettirdi. Yeni inşa olunan şehrin halkı derhal hazineye koşuştu.

Cömertliğini duyan tacirler uzaklardan Ögedey'in sarayına gelirlerdi. Ögedey, ticari mallarını toptan satın alır. Başkalarına hediye ederdi. Yemekten sonra otağın önüne oturarak gelip geçene hediyeler dağıtırdı. Tacirler ona pek pahalıya verirlerdi. Adamları Ögedey'e: "Han'ım, çok pahalı" derlerse "Bu tacirler uzak illerden buraya kadar, pahalı satacağız diye geliyorlar. Ben onların bu ümitlerini boşa çıkarmak istemem" derdi.

Ögedey, bir gün yolu üstünde yabancı bir ihtiyara rastlayarak adet gereğince halini hatırını sordu. İhtiyar: "Bağdatlıyım, evlendirilecek on kızım var, fakat fakirim" dedi.

"Halifen sana niye para vermiyor ? " diye sordu.

"Ne vakit halifeye derdimi anlattıysam bana yalnız on altın verdi. Ve bu on altın ise çabuk tükeniyor" dedi.

Ögedey, ona gümüş bin baliş verilmesini emretti. Saray adamları ihtiyarın eline bir kağıt verelim de Çin'den versinler, dedilerse de Han, "Ne var ne yok parayı eline vereceksiniz!" dedi.

İhtiyar, "Ben bu kadar parayı nasıl götüreyim" dedi. Ögedey iki de at verdi. İhtiyar "Bağdat buraya çok uzak, yollarda ölürsem kızlarım bu paradan mahrum kalacaklar" dedi. Ögedey yanına on da Moğol muhafızı verdi. İhtiyar yolda öldü. Muhafızları Ögedey'e bildirdi, Ögedey onlara, "Parayı Bağdat'a götürüp kızlarına veriniz" diye emir verdi.

"Bir iş tutacağım ama sermayem yok" diye kendine müracaat edenlere, Ögedey sermaye verirdi. Bir tacir bu suretle Ögedey'den ödünç 500 baliş altın aldı. Bir müddet sonra tekrar gelip sermayeyi batırdığını söyledi. Han ona 500 baliş daha verdi.

Ertesi sene yine öyle sefil bir halde geldi. "Sermayeyi yine batırdım" dedi. Saray adamları Han'a: "Bu adam paraları yiyip tekrar istemeye geliyor" dediler. Ögedey: "Harcamış ise benim tebaama vererek harcamıştır. Tebaamın parası ise benim kasamda demektir. O adama beş yüz baliş daha veriniz. Ve bir daha o kadar müsrif olmamaya çalışmasını söyleyiniz" dedi.

Ögedey bir gün avda idi. Fakir bir adam ona üç kavun getirdi. Yanında para yoktu. Karısı Muka'ya: "Kulağındaki elmas küpeleri şu adama ver" dedi. Muka, "Bu adam elmasın kıymetini bilmez. Yarın gel diyelim ona, elbise ve para veririz" dedi. "İhtiyaç içinde olan bir adamın yarına kadar bekleyebileceğini zannediyor musun? Ne zaman olsa elmaslar bana geri gelir" dedi. Nitekim bu adam, elmas küpeleri birine pek ucuz sattı. Satın alan adam Han'a hediye etti. Han da yine karısına verdi.

Fars beyinin biraderi Karakurum'a bir çok hediyelerle geldi ki

iki vazo dolu inci de vardı. Ögedey hazinesinden bir sandık inciyi getirterek elçiye gösterdi. Elçi hayretlerle seyrediyordu. Bu bir sandık inciyi ziyafete davet olunanların şarap kadehleri içine attırdı.

Moğollar'da, baharda ve yazın akarsuda yıkanmaya girmek, ellerini sokmak, altın ve gümüş taslarla akarsulardan su almak, yıkanmış çamaşırları yer üstünde kurutmak yasak idi. Bunlar -memleketlerinde pek çok olan ve pek çok korktukları- gök gürlemesine sebep olur, diyorlardı. Birinin üstüne yıldırım düşerse onun çadırı ve ailesi ayrı tutulur ve bu aileden hiç kimse üç sene geçmedikçe saray hizmetine giremezdi.

Onun adamları ve eşyası iki ateş arasından geçirilerek temizlettirilirdi.

Ögedey bir gün Çağatay ile avdan gelirken, bir müslümanın bir akarsudan abdest almakta olduğunu gördü. Çağatay, Moğol geleneklerini uygulamaya pek taraftar olmakla o müslümanın orada hemen öldürülmesini istiyordu. Han, "Hayır yarın hüküm verelim" dedi ve geçerken Ögedey, çayın içine gizlice bir baliş atıverdi. Müslümana gizlice haber göndererek, huzura gelince: "Tek bir balişim vardı, suyun içine düşmüştü, onu aramaya girmiştim, de" dedi. Ertesi gün müslüman huzura çıktığında öyle dedi. Bir adam gönderip o balişi buldurdular. Ögedey ona "Kanuna, yasaya riayet etmeye dikkat et, bu defalık bağışladım" dedi ve on baliş daha verdi.

Cengiz Yasası gereğince hayvanların karnını yarıp yüreğini koparmak lazım, kesmek yasaktı. Tahta yeni çıktığı zaman hayvanları kesmenin yasa gereğince yasak olduğunu ilan ettirmişti. Müslümanlar ise ancak boğazlanmış hayvan yiyebilirler. Bir müslüman bir koyun alarak evine götürdü. Bir Kıpçak bunun arkasına düşüp bu adamın evi üstüne çıkıp gizlendi. Müslüman koyunu boğazlarken inip müslümanı yakaladı ve Han'a götürdü. Ögedey müslümanı salıverdi ve Kıpçak'a:

"Bir eve girmek yasaktır" diye öldürttü.

Bir müslüman Ögedey'e gelip rüyamda Cengiz Han'ı gördüm. Bana şöyle dedi: "Git oğlum Ögedey'e söyle ki müslümanları imha etsin, çünkü onlar fenadırlar" Ögedey biraz düşündükten sonra:

"Cengiz Han sana tercüman vasıtasıyla mı söyledi?" diye sordu.

"Hayır"

"Moğolca biliyor musun? "

"Hayır, yalnız Türkçe bilirim"

"O halde yalan söylüyorsun. Çünkü Cengiz Han yalnız Moğolca bilirdi" dedi ve bu adamı öldürttü.

Çinli karagözcüler (hayalciler) karagöz oynatırdı. Ögedey bir gün bunları seyrediyordu. Karagöz adamları arasında sarıklı, ihtiyar ve ak sakallı bir adam bir atın kuyruğuna bağlanmış sürükleniyordu. Ögedey bu kim diye sordu. Çinliler müslümanları küçümseyerek, "Moğol askerleri, müslümanları böyle sürükledi" dediler.

Ögedey: "Benim imparatorluğumda hiçbir zengin müslüman yok ki, beş on Çinli kölesi olmasın. Fakat Çin'de hiçbir zenginin müslüman kölesi yoktur. Hiç bilmezmisiniz ki Cengiz Han Yasası gereğince bir müslüman öldüren kırk baliş altın ceza vermeye mahkum olduğu halde bir Çinli'yi öldürenden yalnız bir eşek ceza alınır. Siz ne yüzle müslümanları tahkire cüret ediyorsunuz!" diye o karagözcüleri kovdu.

Pehlivan güreşlerini çok severdi. Sarayın Moğol, Kıpçak, Çinli bir çok pehlivanları vardı. Acem pehlivanlarının öğündüklerini işiterek, Cormagon'a "Bana gönder" diye haber gönderdi. Bu kumandan ona iki meşhur (biri Pile diğeri Muhammed Şah) pehlivan mahiyetinde otuz kadar pehlivan gönderdi. Bunlar Ögedey'e takdim edilince Ögedey, Pile'nin ellerine ve tenasüb[7] organına hayretle baktı. O vakit Han'ın huzurunda olan İlçidai bu bir şey değil. Bizde daha iyi pehlivanlar var dedi. Ögedey: "Öyle ise sizin bölgenin pehlivanlarını getirt, Acem pehlivanları ile güreştirelim. Acemler yıkılırsa ben sana beşyüz baliş altın veririm. Seninkiler yıkılırsa sen bana beşyüz at ver"

[7] Doğrusu tenasül organı olsa gerek (çn).

dedi. Bahis kabul edildi. Ertesi günü İlçidai'nin adamlarından biri ile Pile, güreş meydanına çıktı. Han ve halk orada idi. İlçidai'nin adamı Pile'yi yere attı. Pile, ona sıkı tutun dedi. Sonra birdenbire kalkarak onu yere öyle bir attı ki kemikleri kırıldı. Han, İlçidai'nin yüzüne baktı: "Yol parası boşa gitmemiş atları getir bakalım" dedi. Pile bir çok hediyelere ve beşyüz altına sahip oldu.

Ögedey, pehlivan Pile'ye güzel bir kız vermişti. Bir gün ona: "Pehlivanı nasıl buldun?" diye sordu. Kız, "Aramızda karı koca hayatı yoktur" dedi. Han, sebebini pehlivandan sordu. Pehlivan: "Sonra baş pehlivanlıktan düşerim bütün kuvvetimi güreşmeye saklıyorum da ondan" dedi. Han "Senin zürriyetini görmek isterim, seni artık güreşmekten men ettim" dedi. Bunların yanında Ögedey'in şöyle bir zulmünü de zikrederler:

Oyirat kabilesi, kızlarını Hakan tarafından başka kabilelere verileceğini işitmiş ve derhal kabile kızlarını kendi delikanlılarına nişanlamışlar ve çoğunu evlendirmişler. Ögedey haber alınca o kabilenin yedi yaşından büyük kızlarını ve o sene evlenen kadınlarını, ki 4 bin kadar imiş, toplatıp en güzellerini kendi almış, saray adamlarına vermiş, umumhanelere göndermiş, kalanları da "Orada olanları aranızda taksim edin" demiş. Oyirat kabilesinin erkekleri, gözleri önünde olan bu olaya hiçbir şey diyememiş.

Bir gün bir müslüman, Ögedey'e gelerek, bir kurdun, bir sürü koyunu mahvettiğini şikayet etmiş. O sırada pehlivanlar o civarda elde ettikleri bir kurdu hakana getirmişler. Hakan müslümana bir sürü koyun vermiş. Ve pehlivanlara: "Salı verin şu kurdu, gitsin arkadaşlarına tehlikeyi haber versin, hep beraber defolur giderler" demiş. Salıvermişler. Biraz ötede bir alay köpek kurdun üstüne atılarak onu parçalamışlar. Ögedey, "Şu hayvanın canını kurtararak tanrının rızasını celb etmek ve kendi ömrümü uzatmak istedim, olmadı. Bu benim için pek uğursuz ama bakalım" dedi. Nitekim birkaç gün sonra Ögedey öldü.

Ögedey'in bir çok karısı ve altmış cariyesi vardı. En yüksek rütbedeki karısı (Oğuz-Merkit) kabilesinden olan Töregene idi ki,

bundan beş oğlu oldu: Güyük, Kutan, Kotçu, Karaçar, Kaşin. Kavan ve Meknik adındaki diğer iki oğlu, iki cariyeden olmuştu.

Ögedey öldükten sonra bütün gözler Çağatay'a[8] döndü. Çağatay, Cengiz Han'ın hayatta kalan tek oğlu idi. Esasen Çağatay'a herkes hürmet ederdi. Ögedey onunla istişare etmedikçe hiçbir şey yapmazdı. Çağatay, Uygur ilini sevdiğinden bazen oralara kadar gider, otururdu. Ögedey, bir mesele çıkınca oraya zabit göndererek onun görüşünü sorardı.

Çağatay sert idi. Yasanın harfi harfine tatbikini dilerdi. Bunun içindir ki Cengiz Han ona: "Yasanın emirlerini tatbike seni vekil bırakıyorum" demişti. Kangal dağlarından Ceyhun'a kadar uzanan yerlerde oturan müslümanlar, Çağatay'ın şiddetinden şikayet ederlerdi. Çünkü gündüzleri akan suda yıkanmak yasa gereğince yasak idi. Yapanın cezası idam idi. Halbuki bunlar müslümanlar için pek güç idi. İslam dinine aykırı düşüyordu.

Çağatay'da mutlak itaat fikri pek sağlam idi. Bir gün biraderi Ögedey ile at üstünde gezdikleri sırada ikisi de biraz sarhoş idiler. Çağatay, Ögedey'e: "Haydi bir yarış edelim. Hangimizin atı geçecek" diye bahis kurdu. Koşu yaptılar. Çağatay öne geçti ve bahsi kazandı. Fakat akşam çadırına dönünce, Hakan'a böyle bir bahis teklif etmekle hürmette kusur ettiğini düşündü. Sabahleyin erkenden bütün zabitleri ile beraber Ögedey'in otağı önüne vardı. Kardeşinden pek emin olan Ögedey biraz korktu bile. Ögedey ona böyle erkenden niye geldiğini sordu. Çağatay "Dün sana hürmette kusur ettim dayağa mı, ölüme mi neye layık isem yap" dedi. Ögedey "Birader öyle bir şey yok fakat sen öyle zan ediyorsan işte seni af ettim" dedi. Çağatay af olunan suçlular gibi Han'ın otağı eşiğine yüzünü sürdü. Ve "Hakan, onun hayatını bağışladı. Ve bunun için otağın eşiğine kapanmıştır" diye duyurulsun dedi. Ve Hakan'a dokuz defa dokuz at verdi.

[8] Çağatay" uzun kulaklı" demektir. Moğollar yaban bargirlerine diyorlardı. Bilhassa Gobi çölünde sürülerle yaban bargirleri vardı. Evcil atlar koşuda bunlara yetişemezdi. (Ögedey "çıkan, suud eden" demektir.)

Çağatay geniş imparatorluğun idaresini Mahmud Yalvaç'ın eline verdi. Bu adam, bütün gayreti ile çalışarak, Maveraünnehir'i yeniden kazandı. Bilhassa Buhara pek düzenli bir şehir oldu. Fakat az kaldı, yeniden harabelere gömülüp gidecekti. Buhara'ya üç fersah mesafede bulunan Tarab köyünden kalbur[9] imaliyle hayatını kazanan Mahmud adında bir adam, "Ben gaipten haber veririm, hastaları iyi ederim vb." diye kendini şeyh ilan etmişti. Bunun etrafına bir çok kimseler toplandı. Müritleri çoğaldı. Bazı felçlileri, saralıları iyi ediyordu. Şüphesiz bu Şamanizm izleri idi. Bir adamın etrafına böyle bir çok kimselerin toplanmasından şüphelenen Moğol zabiti, meseleyi Mahmud Yalvaç'a bir rapor ile bildirdi. Moğol zabiti Tarab'a giderek o adama "Seni Buhara'ya götüreceğiz, oradaki halk senden istifade etsin" dedi.

Yolda Moğollar bu adamı öldürecek idi. Tam öldürecekleri yere yaklaştıkları sırada, Şeyh Mahmud, gözlerini Moğol zabitine dikerek. "Kötü niyetinden vazgeç, yoksa görünmez bir el ile senin gözlerini oydururum" dedi. Moğol zabiti planının hakikaten tabiat üstü bir vasıta ile ona bildirildiğini düşünerek bir şey yapmadı. Buhara'da bu şeyhi, büyük saraya misafir ettiler. Herkes büyük hürmet gösterdi. Felçli, saralı bütün hastalar alay alay bu sarayın etrafına geliyordu. Şeyh Mahmud dam üstüne çıkıp halkın üstüne ağzı ile okunmuş sular püskürtüyordu.

Fakat Moğollar'ın kendini öldüreceğini ve bundan yalnız halkın kendisine etmekte olduğu hürmet sayesinde kurtulduğunu öğrenerek Mahmud oradan firar etti.

Hükümet, kaçtığını haber alınca ardından süvariler çıkardı. Buhara'dan birkaç fersah uzak bir yerde buldular. Halk, şeyhi oraya rüzgar attı sanarak bölük bölük onu şehre getirmeye gittiler. Mahmud bunlara: "Ey ahali, dinsizleri yeryüzünden temizlemek için daha ne bekliyorsunuz. Hepiniz silahlanın ardımdan gelin" dedi. Halkın

---

[9] Tahıl ve başka iri taneli maddeleri elemek için kullanılan büyük delikli veya seyrek telli elek (çn).

alkışları arasında Buhara'ya gitti. Moğol hükümeti şehri boşalttı. Ertesi gün de cuma idi. Hutbede Tarablı Mahmud'un adı okundu, Han ilan edildi[10]. Cuma namazından sonra Han'ın adamları, zengin adamların evlerini yağmaya gittiler. Ve bunları fukara halk da takip etti. Şeyh Mahmud o geceyi kadınlarla geçirdi. Gusul sularını, müritleri vazolar içinde toplayıp hastalara sakladılar.

Mahmud "Benim görünmez askerlerim var" diyordu. Müritleri de "Şu renkte, bu renkte bu gaipleri görüyoruz" derlerdi. Görmüyorum diyene, "Be herif niye görmüyorsun? diye basardı dayağı..."

Görevliler, Semerkand ile Buhara arasında Kerminye'de Moğol askerlerini toplayarak asi Buhara üstüne yürüdüler. Mahmud müritleriyle savaş meydanına çıktı. Kendinde ne bir silah ne de bir zırh vardı. Savaş başlayacağı sırada dehşetli bir fırtına esmeye başladı. Moğol askerleri "Mahmud estirtti" diyerek korkularından kaçmaya başladılar. Mahmud'un müritleri onları takip etti. Moğollar bir çok kayıp vererek Kerminye'ye kapandılar. Bu galipler Buhara'ya dönünce aralarında Mahmud'u göremediler. "Sultan, aramızdan geçici olarak kayboldu" diyerek Mahmud'un iki kardeşi Muhammed ve Ali'yi reis olarak atadılar.

Sekiz gün sonra, Moğollar ikinci bir büyük ordu ile hücum ederek Buhara asilerini, 20 bin kayıp verdirerek mağlup ettiler. Ertesi gün Moğollar Buhara'yı aldı. Halkı katletmek istediler. Fakat vezir Mahmud Yalvaç, "Birkaç kişinin kabahati var diye bütün halkı kesmek ve bunca emek ile yeniden meydana getirilebilen bir şehri harap etmek doğru değildir" dedi. Moğol kumandanı öyle ise Han'dan soralım, dedi. Vezir Yalvaç, saraya derhal adam gönderdi. Ve Buhara'nın katliam edilmemesine dair irade getirdi.

---

[10] Cuma namazının egemenlik iddiası ve otorite bakımından İslam Hukukunda önemi büyüktür. Nitekim Cuma namazı, ancak kadısı olan bir yerde kılındığında ve dahası kıldıran kişinin, yöneticinin kendisi yada onun atadığı bir kimse olduğu durumda geçerli olabilen ve toplu halde yerine getirilen bir ibadettir. Namazın meşruiyeti yöneticinin meşruiyetine bağlıdır ve meşru siyasal egemenlik buna göre tanımlanır. Kısaca Cuma namazı kamu hukuku bakımından çok büyük bir öneme sahiptir, çünkü Müslüman hükümdar siyasal egemenliğini bu namazla ilan etmektedir (çn).

Çağatay yaz mevsimini Kut (Caut) ve Guk (Gueuk) dağlarında bulunan Almalık'da geçirirdi. Kışın ikamet ettiği yerin adı da Meravzik-ila idi.

Çağatay da içki ve kadına pek düşkün idi.

Ögedey'in vefatında, sülalenin en büyüğü olan Çağatay, bütün prenslerin de muvafakati ile saltanat vekilliğine, Ögedey'in en değerli karısı olan Töregene'yi (Turakina)[11] seçti.

Ögedey'in vefatından sonra Çağatay, ancak birkaç ay yaşadı. Hastalığında veziri ile -ki Türk idi- özel doktoru -ki Acem idi- ona bir çok ilaçlar yaptılar. Tesiri olmadı. Vefatında karılarından İsuluk'un emriyle bu iki adam ve çocukları idam edildi. Çağatay'ın oğulları, Türkistan ve Maveraünnehir'de, 14. asır ortalarına kadar saltanat sürdüler. Timurlenk buraları fethettiği zaman Çağatay'ın oğulları arasında taht kavgaları, bu imparatorluğu çoktan sarsmıştı[12].

---

[11] Bazı yerlerde ise "Tuzakina" olarak kullanılmıştır (çn).

[12] Timur'dan sonra gelen islam tarihçileri, Timur'un beş kuşak yukarıdan dedesi Karaçar, Çağatay'ın kumandanlarından idi, diye zikrederler. Fakat Çağatay üzerinde etkili olan Mahmud Yalvaç, Habeş Hâmid gibi kişilerin isimleri tarihçi Alaüddin ve Reşid tarafından zikrolunuyorsa da Karaçar zikredilmemektedir. Karaçar, yetmişbeş yaşında 652/1254 de öldü.

II. Bölüm

Volga'nın batısındaki memleketlere sefer - Bulgar ilini fetih - Kıpçak ilini fetih - Güney Rusya'yı fetih - Polonya'yı istila - Lingniç (Legnica) savaşı - Silezya ve Moravya'nın tahribi - Macaristan'ı istila - Macar ordusunun bozgunluğu - Bela'nın Adriyatik sahiline doğru firarı - Moğollar'ın Dalmaçya seferi - Geri dönmeleri - Tekrar Macaristan ve Polonya'yı istilaları - Rusya'daki hakimiyetleri

1235 SENESİNDE TOPLANAN KURULTAYDA, Volga'nın batısını fetih için bir ordu gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Kurultaydan memleketlerine dönen prensler, sefer hazırlığına başladılar. Bu batı ordusu hakan ailesinin dört prensinden teşkil edildi ve başına;

Batu, Orda, Şiban (Coçi'nin oğlu Tangut)
Çağatay'ın oğlu ve torunu Baydar ve Buri
Ögedey'in oğulları Güyük ve Kaydu
Tolu'nun oğulları Mengü ve Bucek
Ve Ögedey'in anabir kardeşi Gülgan (Kolukan)

adında prensler geçti. Bu prenslerin en büyüğü olan Batu başkumandan oldu. Han, bunun yanına tecrübesinden ve maharetinden batı ordusunu istifade ettirmek için Subutay Bahadır'ı da verdi.

1236 baharında, prensler buluşma yeri olarak gösterilen Bulgar

ili hududuna doğru harekete geçtiler. Subutay bir Moğol ordusu ile Bulgar iline girip bu memleketin başkenti olan Bulgar şehrini ve diğer şehirlerini aldı. Bulgar ili beyleri, önce teslim oldular. Sonra isyan ettiler. Fakat Subutay, onları yine uslandırıp itaati altına aldı.

Ertesi sene 1237 baharında, Moğol beyleri Kıpçak iline hücum ettiler. Kıpçaklar'ın bir kısmı mahvedildi. Bir kısmı da göç etti. Kalanlar teslim oldu. Kıpçak beylerinden Başman, Moğollar'a baskınlar yaparak taciz eder, kaçardı ve yakalayamazlardı. Volga kıyılarında bir ormana saklanırdı. Moğol prenslerinden Mengü ile Bucek askerlerine bu ormanın yakılmasını emrettiler. Askerler orada hasta bir koca karı gördüler. Bundan haber aldılar ki Başman, çetesiyle beraber Volga ötelerine çekilmişlerdi.

Moğollar Volga'yı geçip Başman'ı ansızın bastılar. Adamlarını kestiler. Başman'ı, prens Mengü'nün huzuruna getirdiler. Başman "Senden bir şey istemem, müsaade etki kendimi kendim öldüreyim" dedi. Mengü, kardeşi Bucek'e: "Şunu belinden kes" diye emretti.

Bu bölgede bulunan diğer milletler genelde Moğollar'ın itaati altına girdiler. Bu milletler şunlardı. Purtaslar, Mordovanlar ki Fin ırkından olup memleketleri Bulgar ilinin güney batısı ile hudut teşkil ediyordu. Çerkezler tarihçi Reşid'in "Vezufinaklar" diye adlandırdığı millettir. Saksinler önceden Moğollar'ın itaati altına girmişlerdi. Hazar Denizi'nin ve Kafkasya'nın kuzey taraflarına sahip olan Moğol beyleri, orada bir kurultay kurup, Rusya'nın fethine karar verdiler.

1237 Ocak ayında, Rusya'nın Vlademir Grandükalığı hududunda göründüler ve üç kardeş olan Reman, Roman, George adında prenslere itaatleri altına girmeyi ve tebaa ve mallarının 1/10'nu vermeyi teklif ettiler. Bunlar Grandük George'dan yardım istedilerse de Grandük, "Askerlerim kendi memleketimi müdafaaya lazım" dedi. George ve Roman -savaşmamak için- biri Kolomna diğeri Razan (Rjazan) şehrine kapandı. Moğollar, Razan'ı kuşatarak yedi günde aldılar ve halkını kılıçtan geçirdiler. Prens George ve ailesi kılıçtan geçenler arasında idi.

Moğollar sonra Kolomna üstüne yürüdüler.

Vlademir Grandükü, oğlu Vazuvlof mahiyetinde bir miktar askeri Razan'ın yardımına gönderdi, yolda Razan'ın mahvedildiğini öğrenince Kolomna'da prens Roman'a katılmak üzere yollandı.

Prens Roman müdafaa savaşında ölmüştü. Vazuvlof hileli bir firar ile Vlademir'e sığındı. Moğollar buradan sonra Moskova üstüne de yürüyerek Moskova'yı zaptettiler. Burada aldıkları esirler içinde Grandük George'un oğlu, bölge kumandanı, Prens Vlademir de vardı.

Bu haberler üzerine telaşa düşen Grandük George, oğulları Vazuvlof ile Mestislaf'ı başkenti müdafaaya yetkili bırakarak Vlademir'den çıktı. Diğer düklerden istediği yardımları hızlandırmak için Mologa Irmağı ayaklarından biri olan Stin suyu kenarlarında ordusunu kurdu ve burada biraderleri Yeruslav ve Spubatuslav'dan gelecek yardımları bekliyordu. 2 Şubat 1238'de Moğol askerleri, Vlademir önünde göründü. Ellerinde esir olan Prens Vlademir'i şehrin duvarları dibinde göstererek şehrin teslim olmasını teklif ettiler. Diğer taraftan bir Moğol kıtası da Suzdal üstüne yürüyüp burayı zaptetti ve yaktı. Sonra bu kıta dahi Vlademir mahsurları ile birleşti.

Nihayet Moğollar, Vlademir'i aldı (8 Şubat 1238). Kiliseye sığınan Grandük ailesi ve diğerlerinin hepsi bıçaktan geçirildi.

Sonra Moğol ordusu, muhtelif kıtalara ayrılarak Şubat ayı içinde, Rostov, Yeruslav, Gorod, Yuriyev, Brislav, Dimitriyev, Tver, Kasian, Volok, Kosinatin şehirlerini yağma etti. Grandük George Şubat ayı sonunda henüz, Stin Suyu kıyılarında idi. Kardeşi Kiev prensi Yeruslav'dan gelecek yardımı bekliyordu. Tam bu esnada Moğollar tarafından hücum edilerek ordusunun büyük bir kısmı ile telef oldu. Bu zaferden sonra, Moğollar -arazisi kuzey denizine kadar uzanan- Novgorod üzerine yürüdüler. Fakat yolda vazgeçtiler. Ne için vazgeçtikleri bilinmiyor. Moğol ordusu Kafkasya'nın kuzeyindeki halkı itaatleri altına almaya döndüler.

Çerkezler'i, Marimler'i itaat altına aldılar. Bu halk kendine "Mari kavmi" der. Ruslar onlara "Çeremiş kavmi" der. Kazan'ın kuzey doğusunda Kama ve Vyatka sularıyla sulanan arazide otururlar. Fin ırkındandırlar.

Prens Berke, Kıpçaklar'ı mağlup etti. Kıpçak reislerinden Gali, Rus Prensi Mestislav'ın kayınpederi Kutan, 40 bin çadır kabilesi ile Macaristan'a hicret etti.

1238 kışında Moğollar Mankas veya Mikes -bugün yeri bilinmiyor- şehrini aldılar. Ertesi bahar, Timurkale dedikleri derbendi aldılar. Prens Mengü'ye imparator dönüş emri vermişti. Bu sebeple 1239'da orduyu terk ettiler. Tataristan'a ulaştıklarında Ögedey ölmüştü.

Moğollar buradan Rusya'ya girdiler. Güney Rusya'yı tahrip ettiler. Zaten küçük Rus prensleri, aralarında kavga ederek birbirlerini zayıf düşürmüşlerdi. Moğollar, Çunikov ve Preyaslaval'ı tahrip ettikten sonra Kiev üstüne yürüdüler. Bizans ile Rusya arasında iki yüzyıldan beri ticaret şehri olan Kiev düştü. Moğollar sonra Litvanya ve Karpat dağlarına kadar uzanan Galiçya Rus prensliklerini yağma ettiler. Prut ve Siret nehirlerinde atlarını suladılar. Galiçya prensi Daniel, Macaristan'a sığındı. Galiçya'dan sonra Moğol ordusunun bir kısmı Lublin'den Polonya'ya girdi.

Polonya, kuzeyden o vakit henüz putperest olan Prusya ve hristiyan olan Pomerania ile, doğudan Galiçya ve putperest Litvanya ile, güneyden Karpat dağları; batıdan Brandenburg ve Silezya -Polonya'ya bağlı idi- ile sınırlı idi. 1139'da ölen 3. Boleslaw'ın dört oğlu arasında Polonya'nın taksiminden beri bu ülke, iç savaşlar içinde idi; prensleri daima birbirleriyle savaşıyorlardı. Moğollar'ın Polonya'da görünmesinde, 4. Boleslaw -ki Pudique lakabı ile anılırdı- Krakow tahtında oturuyordu. Diğer prensler bunu pek de tanımıyorlardı. Polonya prensliklerini birbirine bağlayan hiçbir bağ yok idi.

Moravya ve Kiyavi eyaletleri Boleslaw'ın amcası Konrad'ın idi ki merkezi Plutsik idi. III. Boleslaw'ın sülalesinden ikinci Hanri,

aşağı Silezya ve büyük Polonya'ya hakim idi ve Knesni ve Puzanya ve Galiçya eyaletlerine sahip olup merkezi Vratislava idi. Amcaoğlu Miezislav, Opelen ve Ratipur dükalıklarına yani yukarı Silezya'ya sahip idi.

1240 senesinde Moğollar Polonya'ya girerek Lublin şehrini zaptettiler. Sonra aldıkları ganimet ile Galiçya'ya geçtiler, kış ortasında Polonya üzerine yürüyerek buz tutmuş olan Vistul (Wisla) nehrinden geçip Sandomir'i tahrip ettiler ve hiç karşılık görmeksizin Krakow şehrine yedi fersah mesafeye kadar vardılar.

1241 senesi başlangıcında ikinci defa olarak hücum ederek ganimet ve bir çok esir önlerine katıp gittiler. Krakow prensi bir miktar askeri ile Moğollar'ı takip ederek Polantis yanında ansızın bastı. Moğollar kendilerini takip edenlerin az olduğunun farkına varınca şiddetli bir savaşa başlayıp onları bozdular. Fakat bu arada önlerine katıp götürmekte oldukları esirler civar dağlara kaçıp kurtuldular.

Sonra Moğollar Polonya'ya yeni bir kuvvet ile dönüp, Sandomir civarına gelince iki kola ayrıldılar. Bir kol, Cujavie ve Leucise taraflarına diğer kol Sandomir üstüne yürüdü. Sandomir ve Krakow derebeyleri askerlerini toplayıp iki koldan Moğollar üstüne yürüdüler. 18 Mart'ta Zidlov üstüne hücum ettiler. Polonyalılar mağlup oldu. Kaçanlar civar ormana saklanabildi. Prens Boleslaw artık Krakow kalesini güvenli bulamayarak annesi ve karısı ile Karpat dağları eteğinde bulunan Sano şehri civarında bir şatoya ve sonra Moravya'da Mesis Tersiyen manastırına sığındı. Bir çok Polonyalılar Macaristan ve Almanya'ya göç ettiler. Göç edemeyenler dağlarda ormanlara sığındılar.

Sonra Moğollar Krakow üstüne yürüdüler. Bu şehri yaktıktan sonra Silezya'ya girdiler. Oder nehri üstündeki köprüler yıkılmış olduğundan Moğollar bu nehri Racibor civarında bazıları sal ile bazıları yüzerek geçtiler. Silezya dükası Miyesis Lao karşıdan görüyordu. Fakat askeri az olduğundan bir şey yapamayarak Legnica üzerine çekildi, ki burada amcaoğlu Hanri asker topluyordu. Moğollar Silezya'nın merkezi olan Breslaw üzerine yürüdüler fakat halkı kaleye çekildi.

Moğollar sığınmasın diye şehri evvelce yakmışlardı. Birkaç gün bu kaleyi kuşattılar sonra, terk ederek Koçavi'den gelen diğer Moğol ordusu ile birleşerek Legnica'daki düşman ordusuna hücum etmek üzere yollandılar. Silezya dükası dindar Hanri beş kola ayrılmış, 30 bin askerin başında bulunuyordu: 1-Tatarlar'a karşı Haçlı savaşı açan Almanlar ile Kolt Berg madenleri işçilerinden oluşan ve Moravya dükası Dupold'un oğlu Poseloslav kumandasında idi. 2- Büyük Polonya ve Krakow askerleri Suslav'ın kumandasında idi. 3- Yukarı Silezya dükası Mizislav'ın kıtası. 4- Poyo'nun kumandasında Tutunya askerleri. 5- Aşağı Silezye dükası Hanri'nin kumandasında Polonya ve Silezya'nın en güzide askerleri. Çoğunluğu Almanlar'dan oluşan bir de yabancı alayı vardı.

Moğollar, Polonya tarihçilerinin Peta dedikleri (büyük ihtimalle bu Çağatay'ın oğlu Baydar idi) prens idaresinde olup bu da beş kola ayrılmıştı.

Hanri, prensler ve hristiyan büyükleri kiliseden duadan çıktıktan sonra 9 Nisan 1241'de Legnica'dan çıkıp şehirden bir fersah mesafede Nysa Suyu ile sulanan ovada Moğol ordusu ile karşılaştılar. O savaştan sonra burada bir köy kuruldu ki adı Wahlstadt'tır. Almanca "savaş meydanı" demektir. Göğüslerine haç takmış olan Alman askerleri Hanri'den izin alarak ilk önce Moğollar'a hücum ettiler. Moğollar bunları bir pusuya çekip, reisleri Boleslaw dahil hepsini mahvettiler. Mieczyslaw ve Sulaslav'ın askerleri bunlara yardıma gitmişti. Onlar da mağlup oldu. Hanri ve Poyo firarileri takip eden Moğollar üstüne yürümüşler ise de bunlar da mağlup oldu. Polonya ordusu bozuldu. Hanri savaş meydanından, yanında dört zâbiti ile kaçtı. Ve yolda atından düşerek yaralandı. Başka bir ata binmek üzere iken Moğollar çevirdi. Hanri kendini savunmak için kılıcını kaldırdı. Bir Moğol koltuğu altına bir ok atarak onu da vurdu. Moğollar Hanri'nin kellesini bir mızrağa dikerek Legnica kalesine geldiler ve teslim olmalarını teklif ettiler. Şehir hristiyanlar tarafından ateşe verilmişti. Moğollar, tehditlerinin faydasız olduğunu görünce civardaki köy ve kasabaları

tahrip ettiler. Nysa Çayı kenarında Othohov taraflarına çekilerek 15 gün kaldılar. İkinci defa Racibor bölgesini tahrip ettikten ve Bolesisko'da bir hafta kaldıktan sonra Moravya'ya girerek Bohemya ve Avusturya hududuna kadar bu memleketi fethettiler. Moravya, Bohemya krallığına tabi olup az askere sahip idi. Bohemya kralı Wenceslaus ne Bohemya'dan ve ne de Losas'tan asker kaldırıp Moravya'ya göndermeyi uygun görmedi. Çünkü Moğollar buraları da tehdit ediyordu. Ancak beş bin kadar piyade ile bir miktar süvariyi tecrübe olsun diye Sternberg-Yaruslav kumandasında Moravya'nın yardımına gönderdi ve buna sayıca çok fazla olan Moğollar'la meydan savaşı yapmayarak yalnız Olomuc veyahut Beron şehirlerini müdafaa etmeyi emretti. Yaruslav Sternberg, Beron şehrinde buranın derebeyi tarafından toplanmış askerler bulup bunlardan bin neferi alıp geri kalanını şehirde muhafız bıraktı. Ve derhal, Moğollar'ın üstüne yürümekte olduğu Olomuc şehrine yürüdü. Bu şehre girer girmez Moğollar da göründü. Şehrin duvarları üstünden o gece etraf köylerin yakılmakta olduğu görüldü. Üçüncü günü Moğollar şehri çevirdi. Fakat kuşatmayarak ufak tefek tacizlerle yetindiler. Kale içindeki muhafızlar oniki tabur idi. Mahsur askerler kale duvarları üstünden görünür görünmez Moğollar ok atardı. Moğollar'ın avcılığını anlamak için bu askerler duvarlar üstüne mankenler kurardı ve bunlar Moğol okları ile delik deşik olurdu. Bazı kere mahsur şehir halkını korkutmak için Moğollar hep birden binlerce ok atarlardı. Bunlar bulut gibi şehrin semasını kaplayıp dolu gibi yere düşerdi. Adetleri gereğince mahsur askerleri ovaya çekmek istedilerse de Sternberg bu tuzağa düşmedi. Bunun üzerine Moğollar şehrin sayfiyelerini ve içinde birkaç askeri olan bir manastırı yaktılar. Bu manastırdaki askerlerin kellelerini kesip atlarının kuyruklarına bağladılar. Ve kale önünde o şekilde gezinmeye başladılar. Mahsur askerler, vatandaşlarının intikamını almak için Sternberg'e hücum ederek "karşı çıkıp hücum edeceğiz" dediler. Sternberg bunları yatıştırıncaya kadar çok zahmet çekti. Moğol ordusunun bir kısmı bu şehri kuşatırken diğer kısmı da etrafı tahrip ediyordu. Sternberg, Moğol ordusunda disiplin eksikliği

görerek 24 Haziran gecesi bir huruc hareketi yapıp, Moğollar'ı ansızın bastı. Silahlarını almaya vakit bırakmaksızın bir çoğunu kesti. Moğol kumandanı Peta, bu sırada öldürüldü. Sternberg derhal kaçarak şehre girdi. Ertesi gün Moğollar feryadı figan içinde beyleri Peta'ya son görevlerini yaptılar. Ve misilleme olarak bütün esirleri kestiler. Üç gün sonra şehir önünden çekildiler. Macaristan'daki büyük Batu ordusuna katıldılar. Bu olay üzerine Sternberg adı geçen şehirde Hazreti Meryem namına bir kilise inşa ettirdi. Kral Wenceslaus, onu dükalık tacı vererek Moravya valiliğine tayin etti ve ona Olomuc civarında savaş meydanı olan yerin de dahil olduğu araziyi hediye etti. Buraya bir şato inşa edilip buna Sternberg adı verildi.

Moğol ordusunun bir kısmı Silezya ve Moravya'yı fethederken, Batu kumandasında olan diğer kısmı Macaristan'ı istila ediyordu. O zaman Macaristan Adriyatik sahiline kadar uzanıyordu ve beş seneden beri, Andre'nin oğlu 4. Bela'nın idaresinde idi. Moğol kumandanı Batu, Macaristan'a hücum etmezden evvel kral Bela'ya bir mektup yazıp, Moğol hakanına itaat edersen senin ve tebaanın hayatları güvendedir, dedi. Ve memleketinden kovulup, Moğollar'ın hizmetine giren bir İngiliz ile bu mektubu, kral Bela'ya gönderdi. Bela, Moğollar'a karşı müdafaa için Karpat Dağları geçitlerine bir miktar asker gönderdi. Rusya'dan kötü haberler gelmeye başlayınca 1241 senesinde ruhban ve eşraftan oluşan bir mecliste Macaristan'ın müdafaası tartışıldı.

Eşrafın ve derebeylerinin bir kısmı, kral Bela'dan memnun değildiler. Çünkü bunlar evvelce, Bela ile babası Andre'nin arasını açmış olduklarından, tahta çıkınca Bela bu zenginleri az çok hırpalamış idi. Bir kısım zenginler de Macaristan tacını, Avusturya'ya ve II. Frederik'e teklif etmişlerdi. Bela, bunların mektuplarını yakalatmıştı, daha sonra bu zenginleri baskıyla sindirdi. Bu sebeple eşrafın bir kısmı memnun değildi.

Diğer taraftan halk da, asıl krala kızmakta idi: Moğollar'ın istilasından firar eden Kutan, 40 bin çadır Kıpçak (Kuman) ile

Macaristan'a sığınarak iki senedir burada yaşamakta idiler. Bunlar hristiyan olmayı vaad ediyorlardı. Dindar Bela, bundan çok memnun idi. Bunları bizzat karşılamağa gitmişti. Fakat halk, Kumanlar'dan memnun değildi. Sürüleri Macar ovalarında yayılıyor, Macar kadınlarını taciz ediyorlardı. Kralın bunları tuttuğunu bilerek krala da kızıyorlardı. Nihayet kral 1240'da Buda'da (Budapeşte) ruhban ve eşraftan Kıpçak reislerinden bir meclis kurarak Kıpçaklar üzerine konuşuldu. Bunların Macaristan'ın muhtelif yerlerine dağıtılması ve sürülerini otlatacak meralar gösterilmesi kararlaştırıldı. Fakat Macaristan halkı krala hala kızıyordu. Bu memnuniyetsizlikler, Moğol istilasında patladı.

Buda'da kurulan meclis, Kıpçaklar'ın reisi Kutan'a ve diğer reislere şüpheli gözüyle baktı ve Kont Palatin'in 12 Mart 1241'de Moğollar'a mağlup olduğunu ilan etmesi üzerine Diet[13] de müdafaa hazırlıklarına karar verdi.

Moğollar'ın hücumu haberi meclisi şaşırttı. Macarlar korkmaya başladı. Kral, meclis azalarına, "Derhal askerlerinizi toplayıp bana ulaşın" dedi. Kıpçaklar'a da Moğollar'a karşı müdafaaya hazır olmaları emri verildi. Kral bizzat gidip, Alba ve Estergon'daki cengaverleri Buda'ya getirdi. Sonra Tuna'yı geçip -derebeylerin gelmesini bekleyerek- karşıdaki Peşte şehrine merkez karargahını kurdu. Kraliçeyi, çocuklarını ve sarayın en kıymetli eşyasını Vatisen baş papazına vererek Avusturya hududuna gönderdi.

Moğol prensi Batu, Macaristan'ın Rusya Kapısı adlı yerden girdi. Moravya'dan gelen Peta ise biraz sonra Macaristan Kapısı adındaki yerden Macaristan'a girdi. Prens Kavan ve General Subutay komutasında olan Moğol ordusu da o vakit Kumaniya denilen Moldovya'dan Macaristan'a girdiler.

Batu, geçtiği yerleri ateşe vererek, Peşte üstüne yürüdü. Peşte'ye yarım günlük mesafede bir yere karargahını kurarak bu bölgeyi tahrip etti. Moğol süvarileri, Peşte duvarları önünde at sürerek Macarlar'ı

---

[13] Burada Diet'ten kasıt diyet meclisi olmalı (çn).

dışarı çekmeye uğraşıyorlardı. Fakat Kral huruç hareketi yapmak istemiyordu. Lakin üçüncü gün, yine Moğol süvarileri böyle manevra yaparken Koloçya Arşiveni Ogulin artık sabredemeyerek kralın emrini dinlemeyip çıktı.

Moğollar, kaçış numarası yaparak bunları bataklığa çektiler. Macarlar bu bataklıktan ne geri dönebildiler, ne de ileri gidebildiler, batıp kaldılar. Moğollar etraflarını çevirip, hepsini oklarıyla mahvettiler. Arşiven güç bela kurtularak Peşte'ye döndü. Kral'a hem mahcup idi hem de yardım göndermedi diye ona kızıyordu.

Macar halkı, "Kutan, Moğollar ile el altından birlik, Moğollar'ı Macaristan'a hücum ettiren Kutan'dır" diyorlardı. Ve Kral Bela hakkında, "Kıpçak Türklerini Macaristan'a kabul edip, onlara bizim topraklarımızı verdi. Kendi nüfuzu için savaşıyor" diyorlardı. Sonra halk, Kutan'ın öldürülmesini istedi. Macarlar ve Almanlar, Kutan'ın evi üstüne yürüdüler. Mahiyetindeki adamlarla birkaç gün dayandı ise de saldırganlar sonunda bunların kellelerini kesip pencereden halkın üstüne attılar. Fakat Kutan'ın ve adamlarının hiçbir suretle suçlu olmadığı daha sonra anlaşıldı.

Macaristan halkı Prens Kutan'ın öldürüldüğünü işitince, Moğollar'a karşı, Macarlar'la savaşmak üzere toplanmış olan Kıpçaklar üstüne hücum ile her yerde onları öldürdüler. Fakat bir müddet sonra Kıpçaklar müdafaadan hücuma geçerek Macaristan ovalarını tahrip ettiler. Ve hatta bir Kıpçak kıtası, Kral'a sığınmadan evvel, ailelerini yukarı Macaristan'a nakletmekte olan Macar asilzadelerini yakalayarak çoğunluğunu kesti.

Sonra Kumanlar Tuna'yı geçip, Marş çevresini de tahrip ettiler. Macarlar'ı öldürürken, "Al! Kutan için bir darbe" diyorlardı. Bu bölgenin mühim iki şehri olan Franka ile Sen Martin'i tahripten sonra bir çok at, sürü, para ganimeti ile Bulgar iline geçtiler.

Kral, Peşte'de askerlerinin toplanmasını bekliyordu. Kolonsa Arşiveni, huruc için kışkırtıyordu. Bir Moğol kıtası, Tuna üstünde

olan, Vatsen şehrini aldı. Buraya en kıymetli eşya nakil olunmuştu. Varadin baş papazı askerlerini oraya götürürken Moğollar onu küçük bir bozguna uğrattı. Bu papaz Moğollar'ın Agria şehrini yağma ederek ganimet ile çekilmekte olduklarını ve bu ganimette kilise ve baş papazlığın hazineleri de bulunduğunu işitince Moğollar'ın izini takibe başladı. Sayıca az olan Moğollar, genelde başarıyla uyguladıkları askeri usule müracaat ettiler. Askerlerinin bir kısmını pusuya bırakıp atların üstüne korkuluklar diktiler. Diğer taraftan Macarlar'la küçük bir çarpışmadan sonra bu bölge üstüne çekildiler. Baş papazın askerleri onları takip ettiler. Fakat birden bire pek kalabalık bir kıta yani mankenleri görünce korkup geri döndüler. Moğollar takip ederek onların bir çoklarını mahvettiler. Başpapaz, Varadin'e dönerek gediklerini doldurduktan sonra merkez karargaha gitti.

Macar ordusu tamamen toplandıktan sonra kral, Peşte'den çıkıp Moğollar'a yürüdü. Batu, yavaş yavaş geldiği yoldan çekilmeye başladı. Bela, Sayu (Sajo) Irmağı'nın batı tarafında, bin askerle muhafaza ettirdiği bir köprünün yakınında karargahını kurdu. Geniş ve bataklık olan bu ırmak ancak buradan geçit verir zannediliyordu. Moğollar, bu ırmağın beş fersah ötesinde etrafı bataklık bir ovada durmuşlardı. Bir gece Moğollar, Sayu Irmağı'nı bazısı yüzerek, bazısı köprüden geçerek -köprü muhafızlarını mağlup etmişlerdi- tan yeri ağarırken Macar karargahını çevirdiler ve ok yağdırmaya başladılar. Bu ani baskından dolayı Macarlar şaşırarak çoğu mahvoldu.

Kralın kardeşi, Koloman dükası (Kalman), başpapaz *(archbishop)* Ugrin Szak ve Templier papazı Maitre, az sayıda askerleriyle kurtulabildi. Başpapaz, Kral'a ve senyörlere kararsızsınız diye suçlamada bulundu. Ve bunlardan birkaçı başpapazın ardına düşüp yeniden savaşa gittiler. Başpapaz bu defa Koloman dükası ve Templier papazı ile çıktı. Fakat bu teşebbüs evvelkinden daha acıklı oldu. Başpapaz ile Kalman yaralı düştü ve Templier papazı mahiyetindeki rahip askerlerle savaşta öldü. Sonra ne kralın ne de başpapazın teşvikleri para etmeyip, Macarlar öğlene kadar karargahlarından hiç

çıkmadılar. Nihayet Koloman dükü, çıkıp savaşa başladı. Bir kısım Macarlar da çıktı, fakat savaş için değil, firar için.

Moğollar, bunların çıkmasına müsaade ederek kuşatma hatlarını mahsus açık bıraktılar ve Macarlar'ın üstüne bir ok bile atmadılar. Kurtulmak ümidiyle karargahtan diğer Macar askerleri de çıktı. Moğollar, hiç ok atmaksızın bunları takip ettiler. Macarlar'ın yorulduklarını anlayınca çevirip kılıçtan geçiriler. Ve bir kısmını bataklık içine sürerek orada öldürdüler.

Macar ordusunun pek önemli bir kısmı bu şekilde mahvoldu. Cesetler iki gün uzunluktaki ovada yayılı idi. Kral nasılsa eline bir at geçirerek Karpat Dağları yanında Turok kontluğuna sığındı. Buraya damadı Boleslaw'da bir sığınacak yer aramaya gelmişti. Koloman dükası keçi yollarından Peşte'ye vardı. Sonra kendi eyaleti olan Dalmaçya ve Hırvatistan'a çekildi ve burada, aldığı yaralar neticesi öldü.

Moğollar, Macarlar'ı takip ve imhadan geri dönünce ganimet toplamaya başladılar. Ve ölen şansölye üstünde krallık mührünü buldular. Batu bunu Macarlar'ı aldatmak üzere kullanmak istedi. Esirlerden bir Macar'a, kral ağzından senyörlere, halka şu anlamda bir beyanname yazdırdı: "Moğol köpeklerinden korkmayınız, askerlerinizi sakın terk etmeyiniz. Bizi ansızın basmaları neticesi karargahımızı terk etmeye mecbur olduk ise de tanrının yardımıyla, yeniden karargahımızı geri alacağımızı ümit ediyorum. Kılıçlarınız elinizde tanrıya dua edin, düşmanlarımızı mahvetmede bize kolaylık sağlasın."

Fakat Macarlar bu beyannameye hiç aldırmadılar. Memleketin her tarafını düşman istila etmişti hiçbir yerden hiçbir haber alınamıyordu.

Bu zaferden sonra Moğollar, Peşte üstüne yürüdüler. Bütün Tuna boyunun halkı Peşte'ye sığınmıştı. Koloman dükü Peşte'den geçerken halka, kaçıp kurtulmaktan başka çare yok demişti. Fakat

halk, savaşmayı tercih ederek müdafaa hendekleri kazdılar. Tam bu sırada Moğollar, Peşte önünde göründü. Birkaç günlük kuşatmadan sonra Peşte'yi aldılar ve yaktılar.

Diğer taraftan Moğol prensi Kavan, Transilvanya'dan ayrılıyordu. Üç gün dağlardan yürüdükten sonra, kralın gümüş madenlerinin olduğu yüksek dağlar üstünde bulunan Dudan şehri önünde göründü. Halk, Moğollar üstüne yürüyüp Moğollar'ı kaçırdılar. Şehre dönünce zafer kadehleri tokuştururken Moğollar derhal baskın yaparak şehre mukavemet görmeden girdiler. Kavan, yanında altı yüz kişi ile beraber Kont Ariskalad'ı alarak, dağlar üstünden, Varadin'e vardı. Yüksek sınıftan, aşağı sınıftan bir çok kadınlar Varadin şehrine sığınmışlardı. Buranın kalesi etrafında geniş bir hendek ve ahşap şatolu bir çevirme duvarı vardı. Moğollar, şehri tamamen aldılar ve yaktılar. Sonra beş fersah uzağa çekildiler.

Kalede kalan Macarlar, "Moğollar gitmiş" diyerek çıkıp şehirde yanmayan evlere yerleştiler. Fakat bir sabah Moğollar bir baskın yaparak kaleye hücum ettiler, kaçamayanları kestiler, kaleyi kuşatarak duvarlarını yıktılar.

Snt. Thomas ve Tehanad şehirleri de aynı şekilde mahvedildi. Moğollar Prenc'e hücumdan evvel bütün bu bölgeyi tahrip ettiler. Prenc'e yetmiş köyün halkı sığındı. Oradaki memleketlerden sonra Moğollar Prenc üstüne yürüyüp Rus, Kuman, Macar esirleri ve birazda kendi askerleri ile burayı kuşattılar. Prenc'e ilk önce Macar esirlerini, bunlar ölünce Rus, Kuman esirlerini hücum ettirdiler. Bir hafta sonra şehir alındı. Kendilerine ayırdıkları iki genç kızdan başka hiç kimseyi sağ bırakmadılar.

Sonra Moğollar Egresch Manastırı'na hücum ettiler. Buraya sığınanlar, canımıza kıymayın ricasıyla teslim oldular.

Bu zaferden sonra Moğollar, Macaristan'ın ortasına umumi karargahlarını kurdular. 1241 yazını savaşsız geçirdiler. 1242 kışı o kadar şiddetli oldu ki, Tuna dondu. Moğollar bundan istifade

ederek Estergon (Gran) şehrine hücum etmek istediler. Donmuş Tuna'nın üstünden geçilip geçilemeyeceğini anlamak için önce atları ve hayvanları salıverdiler. Sonra kendileri de geçtiler. Macarlar Moğollar'ın çekildiğini zannederek, hayvanlarını aramaya çıktılar ve Tuna'nın buzları üstünden alıp geldiler. O sırada Moğollar geri dönerek yine Tuna'yı geçtiler.

Estergon şehrini çeviren duvarlar ve hendekler mükemmel idi. Halk, burada emin bir yerdeyiz zannediyordu. Moğollar şehri kuşattı, orada yaptıkları savaş aleti ile duvarın bir kısmını yıktılar. Ve mancınık ile kum çuvallarını atıp hendeğin bir kısmını doldurdular. İçerideki halk ise -ki Fransız, Alman ve Lombardiyalı tacirler pek çok idi- evleri yaktılar, hayvanları boğazladılar. Kıymetli eşyalarını, altınlarını yere gömdüler. Ve kendileri taş binalara çekilip müdafaaya hazırlandılar. Sonunda Moğollar burayı da aldı.

Fakat Moğollar Estergon'un kalesini alamadı. Bu kale yüksekte olup İspanyol Kont Simon tarafından müdafaa ediliyordu. Etrafı bataklık olup, kuşatma buzların eridiği zamana tesadüf ettiğinden Alba Julia'yı da alamadılar. Snt. Martin kalesini kuşatırken, Moğolistan'dan bir haberci gelip Ögedey'in vefatı haberini ve ordunun dönmesi lüzumunu tebliğ etti. Tuna'nın doğusunda tahrip edilmedik Estergon, Alba Julia ve Snt. Martin kaleleri kaldı. Tuna'nın batı tarafı doğu tarafı kadar tahrip olmadı. Çünkü Moğollar batı tarafta karargah kurmayıp yalnız yol üstünde olan yerleri tahrip ettiler.

Moğollar'ın bir kıtası, Ağustos ayında, Avusturya'ya da girerek Viyana civarında Neustadt şehrine kadar ilerlemişti. Burada ancak elli kadar muhafız ile diğer yirmi kadar asker vardı. Fakat Avusturya Dükası, Bohemya Kralı, Karinti Dükası, Margavi ve Agila Patriki tarafından toplanan ordunun yaklaşması ile Moğollar geri çekildi.

Estergon'u tahribinden sonra Prens Kavan, Kral Bela'yı takibe başladı. Bela Turok'dan (Thurocz) sonra Persburg'a sığınmış ve orada Avusturya Dükası Frederic ona Tuna'dan aşıp Avusturya'ya sığınmasını tavsiye etmişti.

Bela'yı eline geçirince -önceden araları açık idi- Frederic ondan çok para aldı. Sonra Tuna'nın batısına hücum ederek -doğusunu Moğollar tahrip etmişti- Rab'e kadar geldi. Fakat buranın halkı, şehri Frederic'ten geri alıp Avusturyalılar'ı yaktılar.

Kral Bela Avusturya'yı terk edince ailesiyle beraber, Hırvatistan'da Zagrep şehrine sığındı. Mecburen yazı orada geçirdi. Moğollar'dan canlarını kurtarabilen bir çok Macar da oraya geldi. Alba Rovayal şehrine, Kral Etyen'in cesedini ve kiliselerin hazinelerini getirtmeye adamlar gönderdi. Ve bunları kraliçe ve iki yaşındaki oğlu Etyen ile Dalmaçya'ya nakil ettirdi. Bu hazineler, Spalatro (Split) şehrine bırakıldı. Kraliçe, Klissa kalesine çekildi.

Kral, Prens Kavan'ın kendini esir almak üzere yürüdüğünü işitince Dalmaçya sahillerine kaçtı. Dalmaçya sahil şehirleri Macar göçmenler ile doldu. Kral önce Spalatro'ya sonra Trau'ya buradan da karşıda Adriyatik denizinde, yakın bir adaya geçti. Prens Kavan, Slovenya'yı yıldırım hızıyla aşıp gidiyordu. Kral'ın sahile ulaştığını işitince biraz süratini azaltarak Sirbium Suyu kenarlarında durdu. Hırvatistan'ı aşıp Spalatro önünde göründü. Ve Klissa kalesini kuşattı. Bu kalenin sarp bir yerde ve alınması güç olduğunu görünce ve Kral'ın da orada olmadığını öğrenince Trau üstüne yürüdü. Kral'ın sığındığı adanın karşısında sahile karargahını kurdu. Moğollar, Mart ayını burada geçirdikten sonra yukarı Dalmaçya'nın sahil şehirleri üstüne yürüyerek Kataro, Suagio, Drivasto'yu tahrip ettikten sonra, Batu'nun ordusuyla birleşmek üzere Servie'ye geçtiler.

Moğol prensleri, yeniden isyan ederek Batu'nun kardeşi Sungur'un ordusuna hücum eden Kazaklar'ı itaat altına alabilmek için aylarca Kuzey Kafkasya'da kaldılar. 1243 senesinin son aylarında yollarına devam ederek ertesi sene Tataristan'a vardılar.

Kral Bela, kendi adı ile anılan adadan, Moğollar'ın tamamen çekildiğinden emin olduktan sonra çıktı, Macaristan'a vardı. Fakat o sene kıtlık sebebiyle memleketin hali daha acıklı bir hal aldı.

Moğollar'ın istilası başladığı zaman Papa 9. Greguar (1227-1241) haçlı savaşı ilan etti. Bu beyannamede şöyle diyordu: "Fikrimi, inatçı ve hepsi müthiş, meseleler meşgul etmektedir. Hristiyan aleminin hazin durumu, kilisedeki ihtilaflar, Doğu Roma İmparatorluğu'nun acı durumu... fakat itiraf ederim ki Tatar istilası yanında bunlar hiç. Zira Tatarlar tarafından hristiyanlık adının silineceği fikri, bu müthiş fikir, bizim kemiklerimizi kırıyor, şevkimizi kurutuyor. Bedenimizi zayıflatıyor, kuvvetimizi mahvediyor. Ve bize o kadar ızdırap veriyor ki ne yapacağımızı bilmiyoruz."

Almanya, Moğol istilasına maruz kalmadı. Peta ordusu Polonya'dan Macaristan üstüne yürüdü ve Macaristan yaklaşık üç sene ateş içinde kaldı. Bela'nın Avrupa hükümdarlarından yardım istemesi hiçbir fayda sağlamadı. İmparator II. Frederic ile Papa 9. Greguar çekişme içinde idiler. Papa İtalya'yı, Cermen pençesinden kurtarmak ve ruhani liderliğini tanımayan bir hükümdarı tahtından atmak isteyerek halkı ve bütün hristiyanları Frederic'in aleyhine isyana teşvik ediyordu. Frederic, Papa'nın teşvikleriyle ayaklanan İtalya prenslikleri üzerine askerler gönderiyordu. Bundan dolayı İtalya ile meşgul olan Prusya imparatoru II. Frederic, Macar Kralı Bela'ya yardım edemedi, "İtalya işlerini bitirdikten sonra yardımına gelirim" dedi.

Diğer taraftan Frederic, oğlu Konrad'a ve diğer Prusya prenslerine Moğollar'a karşı savunmaya hazır olmalarını emretti. Diğer Avrupa hükümdarlarına da bu tehlikeye karşı yardıma gelmelerini yazdı. İngiltere kralına şöyle yazıyordu: "Eğer Tatarlar Prusya'ya girerler de burada bunları durdurmaya yeterli asker bulunmazsa, diğer Avrupa devletleri de çok gecikmeksizin ilahi adaletin kaldırdığı bu fırtına karşısında kalacaktır. Çünkü dünya günah ile doldu ve insanlar arasında bir merhametsizlik hüküm sürüyor. Tatarlar henüz civar memleketlerde iken direnişe siz de yardım ediniz. Zira Tatarlar bütün batıyı fethetmek, Hıristiyan namını yeryüzünden kaldırmak için geliyorlar. Fakat biz inanıyoruz ki Mesih'in lütuf ve yardımlarıyla -ki şimdiye kadar biz bu yardım sayesinde bütün düşmanlarımıza galip geldik- Tataristan'dan

kalkıp gelen bu Tatarlar batıda karşılarında önemli kuvvetler görecekler ve kibirleri kırılarak Tataristan'a dönüp gidecekler."

Macaristan Kralı Bela'nın Papa'dan istediği yardım da boşa çıktı. Papa, verdiği cevapta, Tatarlar elinden hristiyanların çektiğine acımakla beraber: "Bu Allah tarafındandır, günahlarımızın çokluğu sebebi iledir" dedikten sonra Tatarlar'a karşı Katolik dinini müdafaayı tavsiye ve ona nasihatler ile yardım edeceğini vaad ediyordu. Papa Greguar, diğer Avrupa devletlerine, "Macaristan'a yardım edin, sonra Tatarlar Avrupa'nın her tarafını istila edecek" diye yazdı.

Avrupa ve Asya'da bütün milletler, Moğollar'ın, "Kendi günahları yüzünden Allah tarafından gönderilmiş bir bela olduğuna" kani idiler. Hatta bazı hristiyanlar kıyametin kopacağına yakın Hazreti İsa'nın gelişinden evvel zuhur edecek yecüc ve mecücün Moğollar olduğuna ve bunların uzak doğudan çıkarak hristiyan adını batıracaklarına inanıyorlardı. Avrupa o zaman birbirlerine düşman, küçük derebeyler elinde idi. Ve bunlar müşterek bir düşmana karşı birleşmiyorlardı. Avrupa'nın bir kısmının Tatar istilasına uğramamasına, Ögedey'in vefatı neden olmuştur. Bu sebeple geri giden Moğollar bir han seçeceklerdi. Yoksa -Rusya, Polonya ve Macaristan'dan sonra- bütün Avrupa'nın Moğollar eline düşeceği şüphesiz idi.

Bela, memleketine varır varmaz, yine Moğol istilası var diye haberler yayıldı. Moğol İmparatorluğu hudutları, Batı Galiçya'ya, Moldavya'ya dayanıyordu. Buradan Macaristan ve Polonya'yı tehdit ediyorlardı. Papa Greguar 12 Ağustos 1241'de ölmüştü[14]. Slenistin, papalık makamında pek az kalmıştı, papalık makamı 25 Haziran 1243'e kadar boş kaldı. IV. Innocent papalık tahtına çıkalı pek az olmuştu ki, Kral Bela ona bir mektup yazarak, yardım istiyordu. Innocent, Agila Patriki'ne: "Almanlar'ın harbi mukaddese (haçlı savaşı) katılması için Macarlar'a yardım etmelerini vaaz et" diye emir verdi. Fakat Moğol istilası gerçekleşmedi.

---

[14] Papa IX. Greguar (Pope Gregory) 19 Mart 1227'de papalık makamına gelmiş ve 22 Agustos 1241 senesinde ölümüne kadar devam etmiştir (çn).

İki sene sonra Papa IV. Innocent Lyon'da genel konsül'ü (Konsül General) toplayıp, burada toplanma davetinin başlıca sebebi olarak Avrupa'nın Tatarlar'a karşı savunması olduğunu söyledi. Tanrının merhametini kazanmak ve günahlardan arınmak için oruçlar ve ibadetler yapılması kararlaştırıldı. Moğol istilasına uğrayan ülke halklarına yardım etmek, yollarının inşasına yardım etmek ve Moğolistan'a misyonerler gönderilerek bunları hristiyanlığa davet etmek ve bir daha Hristiyan kanı dökmemelerini rica etmek hususları kararlaştırıldı. İşte 1245 Lyon Konsülü'nün kararları bunlar idi.

Fakat bütün Avrupa, "Moğollar bir daha istila edecek" diye tirtir titriyordu. Papa IV. Alexsander 1260 senesi öncesinde bütün hristiyanları birleşerek Tatarlar'a karşı müdafaaya davet etti. Evekler, yani başpapazlar Avrupa'nın her tarafında böyle vaazlar veriyorlardı, fakat tehlike henüz meydanda değildi. Bununla beraber Fransa'da Moğol istilasından allaha sığınmak üzere her ayın ilk cumasında dualar edildi. Ayrıca oruçlar, sadakalar, vb... ibadetlerin yapılması emredildi.

1261 Pak (*fr.* Paques) bayramında IV. Alexsander; Roma'ya Genel Konsül'ü davet etmişti. Fakat o sırada, Moğol istilası başlamış, diye bir haber duyulmakla, bu meclis ancak Haziran sonunda toplanabildi. Moğol istilası haberini, Moğollar hücum etmiş ama Macar Kralı onları çil yavrusu gibi dağıtmış ve 52 bin Moğol mahvolmuş diye yeni bir haber uydurmakla söndürebildiler. Bu Konsül Tatarlar'a karşı, hristiyanlığın muhafaza ve müdafaasını müzakere etti. Papa, Avrupa hükümdarlarına ve prenslerine mektuplar yazarak Tatarlar'a karşı silahlanmalarını bildirdi.

1265'de Macar Kralı Bela, Papa Kleman'a (IV. Clement, 1265-1268), "Moğollar, Macaristan ve Polonya'ya hücuma hazırlanıyorlar" diye bildirdi. Papa haçlı savaşı ilan etti, fakat Moğollar yoktu.

1285 senesinde Macarlar Moğollar'ı tekrar gördüler. Macaristan'daki Kumanlar isyan etmişti, Moğollar bunları bastırmaya gelerek Peşte'ye kadar yeniden tahrip ve bir çok ganimet ile geri döndüler.

Moğol istilasından Polonya daha çok zarar gördü. Moğollar, 1259'da Lituanya'yı (Litvanya), istila ettikten sonra Polonya'ya girdiler. Sandomir'i yakarak bütün o bölge halkının içine sığındığı başkenti kuşattılar. Burayı da aldıktan sonra Krakow'a varıp ateşe verdiler. Kıyı Polonya'yı, Dublin bölgesinden Batum'a kadar üç ay zarfında tahrip ederek Rusya'ya döndüler.

Rusya Moğol acısını, Macaristan ve Polonya'dan daha şiddetli tattı. Moğollar Rusya'yı istila ettikten sonra, iki yüzyıl Rusya'da hakim kaldılar. Rusya Grandükleri ve küçük prensleri, Karadeniz ve Hazar Denizi'nin kuzey taraflarında saltanat süren, Coçi soyundan Moğol hakanlarının emirlikleri idi. Bu hakanların başkenti, Volga üstünde Saray şehri idi. Rus grandükleri, buraya hakanın sarayına bağlılıklarını bildirmeye gelirlerdi. Grandükleri atayan hakan idi. Rus eyaletlerini Moğol kumandanları idare ederlerdi. Hakan tarafından gönderilen bir amir, bir şehre varacağı zaman Rus grandükü, yayan karşılamaya çıkar, onun ayaklarına kapanır, ona bir kadeh kımız takdim ederdi. Hakanın fermanını okuyan zatın ayağı altına bir zerdeva (Samur/martre) postu serilirdi. Grandük bir diziyle yere çökmüş şekilde fermanı dinlerdi. Ruslar vergi olarak Moğollar'a kürk verirlerdi. Veremeyenler esir olurdu.

Moğollar'ın Rusya'da hakimiyeti 15. yüzyıl sonlarına kadar sürdü. Coçi'nin torunları arasında, tahta çıkmak için yapılan iç mücadeleler, Saray şehrindeki hanları zayıf düşürdü. Moğol İmparatorluğu parçalanırken, merkezleri Moskova olan Rusya grandükleri birbirleri ile beraber hareket ediyordu. Nihayet Moğollar'ın parça parça ayrıldığını görünce önce, "Artık size vergi vermeyeceğiz" dediler. Sonra Moğollar'ı Rusya'dan çıkardılar.

Moğollar kuzeyde Permi'ye kadar Rusya'yı istila etmişlerdi. 1217'den 1263'e kadar Norveç hükümdarı olan II. Haakon Haakonsson zamanında Permi'den bir çok insanlar Moğollar'dan kaçarak Norveç'e sığınmışlardı. Haakon onlara hristiyanlığı öğretti ve Malanger Körfezi yanında arazi verdi.

III. Bölüm

Güyük

İmparatoriçe Töregene'nin hükümdar vekilliği - Güyük'ün seçilmesi - Saltanat devri - Vefatı - Papa İnnocent tarafından Moğollar'a gönderilen misyonerler - Jean de Plan Carpine'in Tataristan'da misyonu - Sen Louis tarafından Tataristan'a gönderilen Andre de Lonjumcl'un misyonu

ÖGEDEY'İN VEFATINDA, başkentin civarındaki yollarda yolculuk -kimse çıkmasın diye- derhal yasaklandı. Ve her istikamete adamlar çıkarılarak yolcular oldukları yerlerde durduruldular. Ögedey kendine halef olarak, önce en çok sevdiği üçüncü oğlu Kotçu'yu vekil etmişti. Bu genç prens 1236'da Çin'de Hukuan'da orduda ölmekle diğer oğlu, Siremun'u veliahd ilan etti. Fakat imparatoriçe, tahta büyük oğlu Güyük'ü çıkarmak istiyordu[15]. Güyük batı ordusunu terk ederek

[15] Ögedey'in baş hatunu Töregene'ydi, fakat yukarıda da zikredildiği üzere Ögedey varis olarak bir başka kadından olma Prens Koçu'nun soyunu seçmişti. Töregene, Ögedey'in bu kararını kendi oğlu Güyük lehine değiştirmeye çalıştıysa da bir türlü muvaffak olamadı. Bu yüzden, Ögedey'in 1241'deki ölümünde Töregene'nin parmağı olduğu düşünülür. Töregene kinci ve büyücülüğe meraklı bir kadın olarak tasvir edilir. Öyleki, Ögedey'in ölümünden sonra yeni han seçilmesini bir şekilde sürüncemede bıraktırarak 5 yıl boyunca Ögedey'e vekaleten hanlık yapmıştır. Töregene Hatun'un, Cengiz Han'dan 14 yıl sonra onun tahtına oturmayı başardığını düşünürsek, otoritesinin ve nüfuzunun ne denli güçlü olduğunu anlamak mümkündür. Bu beş yıllık süre içinde ailenin biri hariç -ki Ögedey'den kısa bir süre sonra Muka Hatun da vefat etmiştir-

ordusuyla beraber Tataristan'a dönmek için emir almıştı. Yolda babasının vefatını işitti.

İmparatoriçe Töregene, Ögedey'in vefatı üzerine, prensleri ve kumandanları han seçimi için Ögedey'in urdusuna (Otağına) davet etti. Çağatay ve diğer prensler, Töregene'yi naibe seçtiler. Töregene, Oğuz Merkit kabilesi reisi Dayir-ussun'un karısı idi. Bu kabile Cengiz Han'a karşı isyan ettiğinde Töregene, kocası ile beraber Cengiz'in eline esir düştü. Cengiz bunu oğlu Ögedey'e verdi.

İmparatoriçe naibe olunca, vezir Çingkai'yi (Cinka) azletti. Bu vezir aslen Uygur olup her gün imparatorun nutuklarını -Çin geleneği gereğince- kaydetmeye dahi yetkili idi. Çin'i pek hakimane tarzda idare eden Mahmud Yelvac[16] ile Çingkai tutuklanmak üzereler iken, Tangut eyaletini idare eden Ögedey'in oğlu Kutan'a iltica ettiler. İmparatoriçenin dolaplarına karşı Kutan, "Ben o iki adamı önümüzdeki kurultaya sevk ederim, eğer ceza gerektiren fiil ve hareketleri varsa kurultay cezalarını verir" diye haber gönderdi.

Abdurrahman -İmparatoriçe'ye yaranmak ve gözüne girmek üzere- Çinliler'den ağır vergiler almaya başlayınca Çinliler ayaklandı. Vezir Yelu-çu-tsai Moğollar'ı medenileştirmek için çok çalışmıştı. Fen ve edebiyatta engin bilgi sahibi olan bu zat, fen ve edebiyat adamlarını himaye etmiş ve bu suretle Çin'deki alimler Cengiz'in dehşetini görmemişlerdi.

Türkistan ve Maveraünnehir genel valisi, Yelvac'ın oğlu Mesud Bey tutuklanmaktan korkarak prens Batu'ya iltica etti.

İran valisi Gürgöz'ü tutuklamaya Argun gönderildi. Argun, onu İmparatoriçe'ye getirdi. Eski bir öfkesinden dolayı İmparatoriçe Gürgöz'ü hapsederek, yerine Argun'u tayin etti. İmparatoriçe'nin müsteşarı, Tus savaşında esir edilmiş Fatma adında bir kadın idi.

tüm kollarını türlü ustalıklarla, hediyelerle, iyiliklerle ikna ederek oğlu Güyük'ü tahta geçirmeyi başarmıştır. Nevar ki Güyük sadece iki yıl tahtta kalarak 1248'de batıya yaptığı bir sefer sırasında ölmüştür (çn).

[16] Halbuki Mahmud Yelvac Türkistan ve Maveraünnehr genel valisi idi.

Ögedey'in saltanatı zamanında bir çok kimsenin felaketine bu Fatma sebep oldu deniliyordu.

Ögedey'in vefatından biraz sonra, amcası Darai Otçigin tahta çıkmaya yeltendi. Askerleri ile Han'ın otağına ilerlemişti. Töregene ne için bu kadar askerle kızının üstüne yürüdüğünü sordurdu ve Ögedey'in sarayında bulunan oğlunu gönderdi.

Otçigin bu sırada, Güyük'ün İmil kıyılarındaki memleketine geldiğini haber alınca niyetinden vazgeçti. Ve naibeye (Töregene) "Başınız sağolsuna geldim" dedi.

Hanların yazın oturdukları Guenca'da toplanması gereken kurultay ancak 643 (1246) da toplandı. Bu gecikmeye sebep, Batu'nun yalandan hastalanması sebep oldu. Batu, ne naibeyi ne de oğlu Güyük'ü sevmediğinden ayağım acıyor diyerek kurultaya gelmiyordu. Batu, sülalesinin en büyüğü olmakla diğer prensler onsuz bir han seçimini uygun görmüyorlardı. Naibenin ısrarı üzerine Batu, nihayet gelmeyi vaad etti, fakat gelmedi. Buna rağmen kurultay kuruldu. Bu kurultaya Otçigin 80 oğluyla, Tolu'nun karısı ve evlatları ile Ögedey'in, Coçi'nin, Çağatay'ın oğulları, Çin'deki Moğol emiri, İran genel valisi Argun, Türkistan ve Maveraünnehir valisi Mesud Bey, Selçuk Rum Sultanı Rukneddin, Rusya Grandükü Yeruslav, Gürcistan tacını aralarında paylaşan her iki David kardeşler, Halep beyinin kardeşi, Bağdat halifesinin sefirleri, Alamut İsmailiye prensinin sefirleri, Musul, Fars, Kirman prensleri katıldılar.

Bu muhteşem Asya prens ve derebeyleri arasında, iki de papaz vardı ki bunlar papa tarafından Tatarlar'ı hristiyanlığa davete gönderilen misyonerler idi. Kurultayın kurulduğu Sira Orda'da iki bin ak çadır kurulmuştu ki bu prens ve beyleri maiyetleri ile beraber ancakiçine alabiliyordu. Asya'nın muhtelif kıtalarından gelen tacirler, en kıymetli eşyalarını bu kalabalık arasında dolaştırıyordu. Prensler ve kumandanlar iki bin insan alabilen büyük bir çadır içinde toplandı. Bu çadırın dört çevresi üzeri resimlerle süslenmiş bir parmaklık ile çevrildi. Bu çadırın iki girişi vardı. Biri Han'a mahsus olup hiç kimse

oradan geçmeye cesaret edemez diye bekçi bile dikilmiyordu. Diğer kapıda ok ve kılıçlarla silahlanmış nöbetçi askerler vardı.

Kurultay azası, öğleye kadar toplantı halinde olup, öğleden sonra kımız içerlerdi. Ve her gün başka bir renk elbise giyerlerdi. Güyük seçilmezden evvel bile herkesin hürmetine sahipti. Otağından her defa çıkarken onun şerefine türküler çağrılır ve önüne renkli yünlerden yapılmış tüyler dökülürdü. Seçim vakti gelince imparatoriçe ve kurultay azaları, Sira Orda'dan üç dört fersah uzak bir bölgeye çekilerek orada Altınordu (Altunotağ) altında toplandılar. Bu otağın direkleri altın ile kaplanmış ve çivileri altından olduğundan adına Altınordu denilirdi. Prensler, kumandanlar, kabile reisleri han seçimine başlayınca önce bunun Ögedey neslinden olmasına karar verdiler. Dedesi tarafından veliahd olarak Siramun gösterilmiş ise de Güyük'ü seçtiler. Güyük, "Hanlığa filan filan prensler benden daha fazla layıktır. Benim sıhhatim de müsaid değil" diye özür diledi[17]. Uzun ısrarlardan sonra, "Tahta çıkmayı kabul ederim ama benden sonra, hanlık benim neslime kalmak şartıyla" dedi. Prensler, "Senin neslinden bir parça et (yani bir prens) kaldığı müddetçe tahta onu çıkaracağımıza and içeriz" dediler ve derhal külahlarını çıkardılar. Kuşaklarını çözüp boyunlarına attılar. Güyük'ü altın taht üstüne oturttular. Ve bütün kurultay azası önünde üçer kere eğilerek "Hanlık kutlu olsun!" dediler. Altın otağın dışında olan emirlik beyleri, zabıtalar, askerler, yabancı sefirler kısaca hepsi o esnada yerlere kapandılar.

Tebrik merasiminden sonra Hakan, arkasında prensler, kumandanlarla beraber altın otağından çıkıp güneşe karşı üç kere diz çökerek ibadetini yaptı. Prensler ve kumandanlarda hakan gibi ibadetlerini yaptılar. Bu merasimi takiben bir ziyafet verildi. Hakan, altın tahtı üstüne, prensler sağına, prensesler soluna sandalye üstüne oturmuş idiler. Yemek yalnız et idi. Şarap ve kımız dolaştırılıyordu. Davetliler, gece yarısına kadar içki içtiler, bir taraftan da musiki takımı

---

[17] Güyük'ün tahttan feragata yönelik bu davranışı esasen gelenek icabıdır. Velhasıl içten bir feragat olmayıp, sadece tevazu sahibi bir kişi olarak diğer prensleri onore etmek adına yerine getirilen bir usuldür (çn).

-ağızdan türküleri ile beraber- savaş havaları çalıyordu. Bu ziyafet böyle yedi gün tekrar edildi. Tahta çıkma bayramları bitince, Güyük, babasının hazinesindeki altın, gümüş, inci, mücevher ve kumaşları Tolu'nun dul eşi ve kurultayın en mühim simalarından Siourcoucteni (Serkoyti)[18] marifetiyle dağıttı. Sonra herkesin derecesine göre -önce prens ve prenseslere ve bunların hizmetinde bulunanlara, kabile reislerine, kumandanlara, zabıtalara, vergi veren milletlerin krallarına, bunların nazırlarına ve maiyetlerine- hediyeler verildi.

Yeni hakan cömertlikte babasını geçti. 70 bin balişlik ticari eşya aldı. Zabitler "Bunları Karakurum ambarlarında saklayalım, uzaklardaki askere vermek için nakilleri güç" dediler. Fakat Güyük: "Hayır derhal dağıtılmasını isterim, hem yalnız askerlere değil, asker olmayanlara da hediyeler verilsin" dedi. Önce sağ taraf sonra sol taraf kabilelerine dağıtıldı. Ve o kadar bol idi ki hediye almadık çocuk kalmadı. Sonra yabancılara -hizmetçilerine varıncaya kadar- hediyeler verildi. Bu kadar dağıtıldıktan sonra daha hediyelik kadı. Bunlarda ikinci defa dağıtıldı. Fakat yine kaldı. Bir gün Güyük bu hediyelik yığınların yanından geçiverdi, daha tükenmedi mi? diyerek kapış kapış emrini verdi.

Yeni hakanın ilk işi, Otçigin'in hareketini incelemek oldu. Alenen incelenmesini uygun görmeyerek bu mesele hakkında tahkikatta bulunmaya prens Mengü ile prens Orda'yı memur etti. Neticede Otçigin'in zabitlerinden bir çoğu cezalandırıldı.

Saltanatı üç seneden fazla devam eden naibe sultan zamanında, prensler kendi adamlarına, eyaletlerinin bazı vergilerini ihale etmişlerdi. Güyük bunlara hitap ederek o ihaleleri lağvetti. Yalnız prenses Serkoyti ve oğulları böyle şey yapmamışlardı, Hakan bunları methetti. Sonra Ögedey'in bütün iradelerini tasdik etti ve Ögedey'in, Cengiz'in iradelerini tasdik ettiği gibi bu da babasının saltanatı zamanında çıkarılan bütün beratları tasdik etti.

---

18 Kurultayda ortaya çıkan Serkoyti (Serkoti) ile Töregene arasındaki dul eş dayanışması, tahtın daha sonraki varisi olarak Serkoyti'nin oğlu Mengü'yü öne çıkarmıştır (çn).

Çağatay, ölürken bütün arazisini, torunu Kara Hulagu'ya verdi. Bunun babası Matikan, Bamiyan kuşatmasında ölmüştü. Yeni Hakan bu seçimden memnun olmayarak Çağatay'ın arazisini Çağatay'ın oğlu Yesu Manggai'ye verdi. Ki Ögedey, bunu veliahd tayin etmişti[19].

Güyük, Sunglar'a karşı olan savaşa devam etti. Kumandan Subutay ve Çağatay'ı Güney Çin'e sevk olunacak ordunun başına dikti. Bağımsızlığını ilan eden Kore'nin üstüne asker sevketti. Kumandan İlçikdai idaresinde bir ordu İran'a gönderildi ve bu ordunun teşkili için prenslerden her birinin takımlarından ikişer tane vermesi emredildi. İlçikdai İran'da Moğol ordusunun kumandanı olacak ve İran'da her takımdan iki adam alacak idi. Gürcistan ve Rum hükümetleri; Musul, Diyarbekir ve Halep beyleri İlçikdai'ye tabi olacaklar. Ve bütün bu hükümetlerin kabileleri ve halkı onun kumandası altında olacak idi. Güyük batıya gidecek bu ordunun başına bizzat kendisinin geçeceğini beyan etti. İlçikdai ordusu, onun öncü kolu olacak idi.

Argun, İran genel valiliğinde; Mesud, Türkistan ve Maveraünnehir genel valiliğinde bırakıldılar. Ve bunların liyakatlerine nişane olarak aslan başlı birer tablet nişan verildi. Bu iki genel valinin mahiyetinde olan memurların memuriyetleri berat ve tabletlerle tasdik olundu ve bir çok küçük beyliklere bu şekilde yerinde bırakıldıklarına dair fermanlar gönderildi.

Çin genel idaresine yetkili memurlar hemen öldürülerek yerine yine Mahmud Yelvaç gönderildi. Çingkai yeniden başvekil oldu.

Küçük Asya'daki Selçuk hükümeti, Moğollar'ın idaresi altına geçmiş ve bağlılığının bir gereği olarak, Sultan İzzettin Keykavus -rehine olarak- Moğol sarayına kardeşi Rukneddin Kılıçarslan'ı göndermişti.

---

[19] Çağatay'ın büyük oğlu Matikan kuşatmada öldürüldükten sonra Cengiz Han, Ögedey Han ve Çağatay, veliahtlığı Çağatay'ın torunu Kara Hulagu'ya verdiler. Güyük, Han olduğu vakit, Çağatay'ın öteki oğlu Yesu'ya yakın olduğundan dolayı "Asıl oğul varken torun nasıl mirasçı olur" diyerek Yesu'yu, Hulagu'nun yerine Çağatay ulusuna han yaptı. Hanlık Mengü'ye geçtiğinde ise Yesu öldürülerek yerine Kara Hulagu Han seçilmiştir (çn).

Her ikisinin adı da David olan Gürcistan'ın iki genç prensi, Hakan'dan Kafkas Ermenistan'ının beratının verilmesini dilemeye geldiler. Biri Ermenistan'ın son kralı George Laşa'nın gayrimeşru oğlu, diğeri kardeşi George'a halef olan Kraliçe Ruzudan'ın oğlu idi.

Güyük, Ermenistan'ı bunlar arasında taksim etti. İslam halifesi, İran'daki Moğol kumandanlarından şikayet ettiğinden Hakan nezdindeki sefiri Fahrüddin'e -halifeye tehdit haberi gönderilerek- yol verildi.

İşler bu suretle yoluna konulduktan sonra kurultay dağıldı. Prensler yerli yerine giderek karar verilen yeni sefer hazırlıklarına başladılar.

Güyük'ün seçimi merasiminde hazır bulunan iki Avrupalı misyoner Fransisken papazlarından Karpin (Jean de Plan Carpine) ile Benoa (Benoit) idi.

Yukarıda gördük ki, 1245'de Lyon'da toplanan konsül (ruhani meclis) Tataristan'a hristiyanlığı davet ve insaniyet vaazı için misyoner göndermeye karar vermişti. Papa IV. İnnocent, İran'a Dominikenler reisine, Tataristan'a gitmek isteyen Friarlar'ı seçmesine dair bir mektup yazdı. Dominikenler reisi Papa'nın bu mektubunu Friarlar önünde okuyunca, Friarlar'ın hepsi, "Gitmeye hazırız" dediler.

Lombardiyalı Anselm, St. Kentenli Simon, Albert ve Aleksadr adında dört Friar seçilerek papaya vardılar. Papa bunlara Moğol hanına yazdığı mektubu verdi. Ve doğru İran'daki Moğol ordusuna gitmelerini emretti. Bunlar, Baycu karargahına vardılar.

St Fransuva tarikatından diğer üç papaz; Polonyalı Benoit, Portekizli Loran, Jean de Plan Carpine Tataristan'a gönderildi.

Her iki misyon, 1246'da yola çıktı. Fransiskenler Bohemya, Silezya ve Polonya'yı geçtiler. Lanciscia'da öğrendiler ki Moğol reislerinin huzurlarına hediye ile gidilirmiş. Verilen sadakalar ile geçinen bu papazlarda doğal olarak bir şey olmadığından Dük Konrad, Lanciscia Başpapazı ve Polonya zenginleri onlara Moğollar'a hediye

olarak takdim etmek üzere kürkler verdiler. Bu misyonerler buradan Kiev'e ve Kiev'den altı günde Moğollar'ın posta kollarının sınırlarına vardılar. Posta kolu bunları, kumandanın huzuruna götürdü. Fakat bu kumandanın yanında papanın Latince mektuplarını okuyacak bir kimse olmadığından kumandan bunları prens Batu'ya gönderdi. 39 gün yoldan sonra Volga kıyılarında prens Batu'nun sarayına vardılar. Merkez karargahından bir fersah uzakta bunlara mahsus bir çadır kuruldu. Batu'nun huzuruna kabulden evvel bunlar, iki ateş arasından geçirilerek temizlendiler. Bu ateşlerin yanına dikilmiş olan iki mızrak arasına bir ip gerilmiş idi ki, bunda eski kumaş parçaları asılı idi. Temizlenecek insan, eşya, hayvan böyle iki ateş arasından geçirilir ve iki tarafta birer kadın, ateş arasından geçenler üstüne okuyarak sular serperdi. Misyonerler, prensin çadırı önünde üçer defa sol dizlerini büktüler. Ve eşiğe basmamaları emrini aldılar.

Prens Batu yüksekçe bir taht üstüne oturmuş idi. Yanında kadınlardan biri vardı. Ailesi, torunları ve önemli zabitleri çadırın ortasında bir sediri işgal ediyorlardı. Ve bunların arkasında, derecesi aşağı olanlar yere oturmuşlardı.

Erkekler sağda, kadınlar solda idi. Misyonerler prense istemlerini bildirmek için diz çöktüler. Sonra papanın mektubunu prense verdiler. Ve tercüman istediler. Misyonerlere prensin sol tarafındaki çadırda yer verildi, Hakan tarafından gelen elçiler sağ taraftaki çadırlara oturtulurdu. Geniş ve ince kumaştan olan bu çadır, Macar krallığından alınmıştı. Çadırın içinde bir masa vardı ki üstü, içinde türlü türlü içkiler olan altın ve gümüş kadehlerle dolu idi. Batu her içki içeceği zaman musiki ile beraber türküler çağrılırdı[20].

Lyon, 30 Mart 1245 tarihli olan papanın mektubu, Moğol hakanına ve milletine hitap ediyordu. Bu mektuplardan birinde Papa, "Biz, mesihin vekiliyiz, sizi ve milletinizi selamete vardırmak için, din-i mesihi (*hristiyanlığı*) size telkine memur ettiğimiz adamları

[20] Jean de Plan Carpine'in ifadesine göre Moğol prens ve prensesleri ata binince başları üstüne bir şemsiye tutuluyordu. Bu adeti Çin'den aldıkları düşünülmektedir.

huzurunuza gönderdik" diyordu. Diğeri ise "Hristiyanları kesmeyiniz, yazıktır. Hayvanlar bile birbirlerini imha etmezler. Bütün insanlar, barış içinde yaşamalıdır. Tanrı, size o kadar milletleri ezmeye müsaade ettiyse, siz bundan cesaret alarak, daha ilerisine gitmeyiniz, zulüm etmeyiniz, tanrı, zalimi bir vakit ihmal eder, zalimler akıllarını başlarına almazlarsa bilahare cezalandırır" anlamında idi. Bu mektupta bir de:

"Misyonerlere iyi muamele ricasından sonra, diğer milletleri ne için mahvettiklerini ve gelecek için ne gibi projeleri olduğunu" soruyordu.

Bu mektuplar Moğol, Rus, Arap dillerine tercüme edildi. Birkaç gün sonra Batu misyonerlere, "Yeni hakan seçilecek sizi oraya göndereyim" dedi. Ve "Adamlarınızdan bir kaçı ile papaya haber gönderelim" diye teklif etti. Misyonerler kabul etti. Birkaç adamı papaya gönderdiler. Fakat bunlar huduttan geçirilip, misyonerlerin dönüşüne kadar beklediler.

Jean de Plan Carpine ve arkadaşları hristiyanların Pak (*fr.*Paques) bayramlarında Batu'nun sarayından hareket ederek -yanlarındaki iki Tatar ile- yola çıktılar. Seçimden evvel yetişebilmeleri için, postacı Tatarlar'a, misafirleri süratle götürmeleri emri verildi. 22 Temmuz'da seçim yerine vardılar.

Güyük, hakanlık tahtına çıktıktan birkaç gün sonra bu misyonerleri huzuruna kabul etti. Aynı zamanda şansölye Çingkai tarafından isimleri yüksek sesle okunan diğer bir çok elçilerde huzura çıktı[21]. Huzura çıkarken bıçak falan olmasın diye üstleri arandı ve girerken eşiğe basmamaları emri verildi.

Han, misyonerlere ziyaret sebeplerini yazı ile bildirmelerini söyledi. Papaya cevap yazılmadan evvel misyonerlere, "Papanın sarayında Moğolca, Rusça veya Arapça bilen var mı?" diye sordular.

[21] Kim olursa olsun Hakan'ın huzuruna çıkan üç defa secde vaziyeti alacak ve diz çökerek dokuz kere yine secde vaziyetinde alnını yere sürerek selamlayacak. Hakana söz söylenirken, diz çökerek söylenecek.

Misyonerler, "Hayır yok" dediler. Birkaç gün sonra, 11 Kasım'da imparatorluğun büyük devlet adamlarından Çingkai ve Bela, maiyetlerinde bir çok katiple misyonerlerin yanına gelip Hakan'ın papaya cevabını tebliğ ettiler ve misyonerler, Latince olarak yazdılar. Misyonerler her kelimeyi yazınca, Hakan'ın adamları, "İyi anladınız mı? Yanlış olmasın ha?" diye soruyorlardı. Sonra Hakan'ın Moğolca yazılmış mektubunun aslı ile bunun Arapça tercümesi, Hakan'ın mührü ile mühürlenip misyonerlerin eline verildi[22].

İki gün sonra misyonerler, Hakan'ın annesi huzuruna kabul edildi. Valide Sultan, her birine birer tilki kürkü ile elbise verdi. Misyonerler, Hakan'a bir ay misafir olduktan sonra Kasım'da Batu'nun karargahına oradan Avrupa'ya geri döndüler.

[22] Bu mektubun içeriğinin ne olduğuna dair yalnız şu bilgi var: 1249'da Nicosie'de ikameti sırasında IX. Lui'ye, Kıbrıs kralı tarafından yazılan mektupta şöyle deniliyor: Papa, Moğol Hakan'ına "hristiyan mısın? Ve kainatı istilaya ne sebep? " diye misyonerler göndererek sordurdu. Hakan, ona "Tanrı, atalarımıza ve bana kötü milletleri mahvetmek için emir etti. Hristiyan olup olmadığıma gelince: "Onu tanrı bilir. Eğer papada bilmek isterse gelip görebilir." diye cevap verdi.

III. Kitap

I. Bölüm

Kubilay

Yang seferi - Sung İmparatoru ile barış - Arık Böke'nin (Arıkboğa/Buqa) beyanatı - Kubilay'ın beyanatı - İkisi arasında savaş - Kubilay'ın zaferi - Arık Böke'nin görünürde itaati - İkinci savaş - Kubilay'ın zaferi - Arık Böke ile Algu (Alghu) arasında savaş - Arık Böke'nin Kubilay'a itaati - Arık Böke'nin vefatı - Ögedey'in torunu Kaydu ile Kubilay arasında savaş - Kubilay'ın Sunglar'la savaşı - Güney Çin'de Moğol fetihleri - Sung başkentinin zaptı - İmparator ve ailesinin esir edilişi - Deniz savaşı - Çin filosunun yok edilmesi - Ti Ping'in vefatı - Bütün Çin'in Kubilay'a itaati - Japon seferi - Yunnan'ın fethi - Mien Tien krallığının itaati - Koşinşin savaşı - Tonkin savaşı - Hind denizinde birçok büyük adaların itaati - Kaydu'ya karşı savaş - Kaydu'nun müttefiki prens Bayan'ın bozgunluğu ve vefatı - Lieu-Keu adasına sefer - Kubilay'ın vefatı

1258 SENESİ SONLARINA DOĞRU KAIPING-FU'DAN HAREKET EDEN KUBİLAY, dokuz ay yolculuktan sonra, Yang-çe ırmağı kıyılarına varmış idi ki Mengü'nün hatunundan ve generallerinden birer haberci gelerek Hakan'ın vefatını ve Tataristan'a dönerek saltanat hakkını müdafaa etmesini bildirdi. Fakat Kubilay, Prenses Hatun'a, "Bir savaş kazanmadan dönmek şerefime yakışmaz" diye cevap verdi. Hemen nehri geçerek Wu-chang-fu'yu kuşattı. Bir ordusu da Kiangsi'ye girerek Hoi-tsu-fu şehirlerini aldı.

Sunglar'ın merkez idaresi olan Lin-gan şehri halkı telaşa düştü. Hükümdar ihanet ile suçlanan vezirlerini azil ile yerine, Kiase-tao'yu getirdi. Bu vezir Moğollar'la başa çıkamayacağını anladı, Kubilay'a gizlice barış teklif etti.

Kubilay ise Prenses Hatun'dan ve kumandanlarından bir mektup almıştı ki, bunda kardeşi Arık Böke'nin, Çin'deki Moğol ordusundan bir miktar asker getirmek üzere, Toraçi ve Alemdar adlı kumandanları gönderdiği ve Kubilay'ın yurda dönmesi bildiriliyordu.

İki gün sonra Arık Böke[1] tarafından gönderilen kumandanlar geldi. Kubilay bunlara, "Buradan alınan askerler nereye sevk olunacak?" diye sordu. Gelen kumandanlar, "Bilmiyoruz" dediler. Kubilay şüpheye düştü, bir danışma meclisi kurdu. Bunda ona, "Biraderin Arık Böke, Karakurum'da hüküm sürmektedir. Pekin genel valisi Toliçi'de ona sadıktır. İhtimal ki onu hakan seçerler. Halbuki ailenin en büyüğü sensin. Hakan seçimi kurultayına senin başkanlık etmen icab eder" dediler. Bunun üzerine Kubilay, Sung veziri Kiase-tau ile barış yaparak yurda dönmeyi uygun gördü. Bu barış gereğince:

1-) Sung İmparatorluğu Hakan'ın emirliği olacak
2-) Senede 200 bin Tael altın ve gümüş verecek
3-) Senede 200 bin top ipek verecek
4-) Yang-çe Nehri sınır olacak

Bu barışı imzaladıktan sonra, seçkin zabitlerinden bir kısmını alarak, ordusunun başında iki kumandan bıraktıktan ve "Uryang Kuday'dan gelecek emre uyun" dedikten sonra yurda döndü.

Uryang Kuday ordusu, hastalıklar ve bir çok zorluklar çektikten sonra Kubilay ordusu ile birleşeceği yer olan Wu-chang-fu civarına vardı. Yang-çe nehrini geçmek üzere bu nehrin -sandallardan yapılmış olan- köprüsüne geldi.

Kiase-tao ise barış anlaşmasını çiğneyerek bu köprüyü, yelkenli gemilerle yıktırdı. Nehrin bu tarafında kalan askerlere hücum etti

[1] Bazı kitaplarda "Artik Böke" diye geçer (çn).

ve barışa aykırı olan bu hareketi saraya bir zafer gibi bildirdi. Fakat antlaşma metninden hiç bahsetmiyordu.

Kubilay, Kaiping-fu'ya vardı. Burada öğrendi ki Mengü'nün hatunu Kutuktai kendini hakan seçtirmeye uğraşmaktadır ve bunun için Çin ve Moğol ordularını kendi tarafına çekmeye kumandan Toraçi ve Alemdar'ı memur etmiş. Yedek ordu kumandanı Mengü'nün oğlu Prens İssutai (Yesutay) ile Şensi ve Seçuan'daki orduların kumandanları Arık Böke'yi tahta çıkarmak taraftarı imişler. Hatta Çin'de Arık Böke adına para ve hayvan olarak vergiler alınmış.

Nihayet Kubilay yurda vardı. Arık Böke ona haber göndererek, cenaze merasimine davet etti. Kubilay, "Kurultaya gelirim; fakat önce kardeşim toplattığı askerleri yerli yerine göndersin" dedi.

Arık Böke taraftarları toplanarak, Arık Böke'yi hakan seçtiler. Arık Böke memleketinin her tarafına, hakan olduğunu ve Kubilay'a itaat edilmemesini ilan etti.

Kubilay taraftarları da Kaiping-fu'da toplanıp Kubilay'ı hakan ilan ettiler (4 Haziran 1260). Kubilay, kırk dört yaşında idi.

Rakip iki hakan, yaz mevsimini münakaşa ile geçirdiler. Sonbahara doğru Arık Böke, kardeşine karşı asker gönderdi. Lakin mağlup oldu. Kendisi Kırgız iline kaçtı. Çin tarafındaki Arık Böke taraftarları da mağlup olarak Kubilay, Karakurum üstüne yürüdü.

Bu sırada Arık Böke, perişan bir ordu ile Kırgız ilinde bulunuyordu. Böyle bir ordu ile bir şey yapamayacağını düşünerek biraderine, "Pişman oldum, sana itaat edeceğim" diye haber gönderdi. Kurultayın toplanması bekleniyordu. Bu arada Arık Böke, ordusunu düzelterek yeniden isyan etti ve Kubilay üstüne yürümeye başladı. İki kardeş 1261 senesi sonlarına doğru Gobi çölü kıyısında Simultay civarında savaşa başladılar. Arık Böke mağlup oldu. Kubilay, "Arkalarından takip etmeyin, bunlar muhakemelerini kaybetmiş adamlar, ihtimal ki pişman olacaklardır" dedi. Fakat on gün sonra Arık Böke tekrar hücum etti ve bu defa galip, mağlup belli olmaksızın ordular yerli yerine çekilip bahar ve yazı geçirdiler.

Arık Böke'nin Maveraünnehire diktiği genel vali Algu, buna isyan ederek Kubilay tarafına geçti. Arık Böke bunun üstüne yürüdü. Biraz sonra, Kubilay, Karakurum önlerinde görünerek şehri teslim aldı.

Algu, Arık Böke'yi mağlup etti. Algu kendini emniyette zannederek Almalık'da, İli Çayı kıyılarındaki memleketine döndü. Fakat bir müddet sonra Asutay kumandasında bir ordu, Algu üstüne yürüdü ve onu mağlup etti. Sonra, Arık Böke, kurtulan askerleri ile İli üstüne yürüdü. Algu Semerkand'a doğru çekildi.

Arık Böke, kışın buralarda Algu taraftarı olanların hepsini kestirdi. Fakat zabitleri, bunun böyle zulmünden nefret ederek zabit ve askerlerin çoğu Kubilay'a katıldı. Arık Böke, en nihayet, başka hiçbir yol kalmadığını görerek kardeşine sığınarak affedildi. Fakat taraftarları olan zabitlerden on şahıs idam edildi. Affından bir ay sonra Arık Böke öldü. (1265)[2]

Bu üç sene zarfında Hulagu, Berke, Algu da ölmüşlerdi. Kubilay, Moğolistan ve İran kumandanlığına Hulagu'nun büyük oğlu Abaqa'yı; Coçi kabilesine Mengü Timur'u ki Batu'nun torunudur; Çağatay kabilesi başına Kara Hulagu oğlu Mübarekşah'ı tayin etti. Fakat Kubilay Han'ın yanında olan Çağatay'ın torunlarından Barak, Çağatay ilini Mübarekşah ile beraber idare etmek üzere Hakan'dan bir mektup aldı ve Çağatay iline gitti. Oradaki askerlerden bir çoğunu kandırarak Mübarekşah'ı atıp kendi reis oldu.

Ögedey'in torunu Kaydu da henüz Kubilay'ın hakanlığını tanımıyordu. İmil Suyu havzasındaki memleketine çekilerek buralardan epeyce asker topladı. Kubilay buna, "Niçin kurultaya gelmedin?" diye haber gönderdikçe bu, bugün yarın diyerek üç sene uğramadı. Bu süre sonunda aralarında savaş başladı (1268).

Fakat bu savaş, Kubilay'ın Çin ile savaşmasına engel olmadı. Bütün Cengiz soyu gibi Kubilay dahi Çin'i tamamen fethetmek istiyordu. Çin'e iki elçi göndermişti. Çinliler bunları hapsetti. Çin

[2] Burada bir tarihlendirme hatası olsa gerek. Zira Arık Böke'nin ölüm tarihi 1266 senesidir (çn).

başkumandanı Kiase-tao evvelce yaptığı antlaşmanın meydana çıkacağından korkuyordu. Çünkü henüz antlaşma şartlarını imparatoruna bildirmemişti. İmparator Li Tsung (Li-song) ise zevk-ü sefa ile meşgul idi.

1268'de Kubilay, Çin üstüne yürüdü. Çin başkumandanından nefret eden Çin kumandanlarından Li-oçing, yaptığı plan ile Sian-yang üstünden hücum edildi. Bu şehir pek korunaklı idi. Ancak beş sene sonra fethedilebildi (1273). Sung Çin'i daha çok sıkıştırmak isteyen Kubilay, 1274'de biri Çinli diğeri Moğol olmak üzere iki orduyu, küçük iken Cengiz tarafına geçmiş olan Çinli Semüge Bahadır kumandasında gönderdi. Bu ordular Sung İmparatorluğu'nun bir çok yerlerini, katliam etmeksizin aldılar. Kubilay, askerlerine halkı katletmemeleri emrini vermişti. Sonra Moğollar, Sung İmparatorluğu'nun başkentini kuşattılar. İmparator, bir iş göremediği için başkumandan ve veziri Kiase-tao'yu azledip sürgün etti. Muhalifler ise bunun öldürülmesini istiyorlardı.

Kubilay tarafından imparatora gönderilen iki elçi öldürüldü. Sonra Sung hükümeti, Moğol ordusu kumandanı Bayan'a haber göndererek "Bu katliamdan hükümetimizin haberi yoktur, canileri takip edeceğiz" dedi ve aynı zamanda İmparator'un Moğol Hakanı'na saygı duyacağını da bildiriyordu. Bayan, Sunglar'ın başkenti olan Linga (Lin'an) şehrine, o haberi getiren elçi ile bir Moğol zabiti göndermişti. Fakat bu zabit yolda katledildi. Moğol kumandanı Bayan buna çok kızarak Çinliler ile yeniden savaşmaya müsaade etmesini Kubilay'a bildirdi. Kubilay ise onu, kendine isyan eden yeğeni Kaydu üzerine sevk etmek üzere geri çağırıyordu. Fakat sonradan Bayan, Sung seferinin sebebini ona sordu müsaade aldı. En nihayet Sunglar'ın başkentini çevirerek hanedan üyelerini esir aldı. Bu aileyi ve sarayın zengin hazinesini Kubilay'a gönderdi.

Sung askerleri yolda Moğollar'ın önüne geçerek hanedanı almak istedilerse de başarılı olamadılar. Kubilay bu hanedana, iyi muamele etti.

Sung İmparatorluğu hemen hemen tamamen fethedilmişti. Kubilay, burada bir miktar asker bırakarak ordusunun büyük kısmını Kaydu'ya karşı kullanmak üzere geri çağırdı.

Moğol askerleri gidince, Sunglar, orada kalan bir miktar Moğol üzerine hücum ettiler. Fakat Kubilay yardım gönderdi. Amiral Sotşo, Moğol filosu ile Kanton (Guangzhou) şehri üzerine yürümeye emir aldı. Moğollar bu şehri hem karadan hem denizden hücum ederek aldı.

Çin filosu pek güvenli iki adaya (Yay adası ile Kuanton civarında diğer bir ada) kaçmıştı. Moğol filosu, Çun Hon-fan kumandasında 1279'da bu adalara hücum etti. Diğer taraftan Kanton'daki Moğol gemileri de hücuma iştirak etti. Çinliler suları sığ diye düşman filosu geçemez zannediyorlardı. Çinliler akşama doğru yoğun bir sisten faydalanarak on altı gemiyi açıklara kaçırdılar. Bir zabit İmparator'un kardeşinin bulunduğu gemiyi de bu suretle kaçırmak istedi. Fakat Moğollar abluka etmişlerdi. Geçmek mümkün değildi. Sonuçta başarılı olamadı. Bu zabit hiçbir çıkış yolu göremeyince karısını, çocuklarını denize attı. Ve sonra İmparator'un kardeşi Ti Ping, "Sung sülalesinden bir prens esir olmaktan ise ölmesi iyidir" diyerek bu çocuk ile beraber denize atladı. Bunu gören bir çok Çin eşrafı da bu suretle denize atladılar. Moğollar'ın eline 800'den fazla gemi geçti. Denizin üstünde cesetler dolu idi. Hanedanlık mührü Ti Ping'in cesedi üzerinde bulundu. Başka bir gemi üstünde olan imparatoriçe oğlunun vefatını işitince kendini denize attı.

325 sene saltanat süren Sung İmparatorluğu bu suretle son buldu. Artık Kubilay yarım asırdan fazla bir zamandan beri uğraşılan Çin fethini gerçekleştirerek baştan başa Çin'e hakim olmuştu. Bundan sonra Kubilay'ın yüzü Japonya'ya döndü. Danışmanları Japon seferinin güçlüğünü ve başarılı olunsa bile pek de bir fayda temin etmeyeceğini öne sürmüşler ise de Kubilay dinlemedi. 900 gemi, Japon sahillerine doğru açıldı. Fakat bu sahile yaklaşırken şiddetli bir fırtına gemilerin pek çoğunu mahvetti.

1283'de Kubilay, Yünnan'ın batı taraflarını fethetmek üzere bir ordu gönderdi. Mien ve Bengal kralları Moğollar'a karşı asker gönderdiler. Bunların ordusunda pek çok fil olduğundan Moğol atları ürktü. Moğol kumandanları askerlerine "Atlardan inip piyade hücum ediniz ve atları geride bir dağa bırakınız" diye emir verdi. Moğollar piyade hücumu ile önce bu filleri yağmur gibi oklarla delik deşik ettiler ve sonra atlarına binip düşman ordusunu mahvettiler. Moğollar'ın eline 200 fil düştü. Bundan sonra Kubilay'ın ordusunda daima filler bulundu.

Sonra Cochinchine[3] ve Tonkin tarafları da Moğollar'ın eline geçti. Hind denizindeki büyük adaların kralları da davet ile itaat altına alındı.

Kaydu hala Kubilay'ın hakanlığını tanımıyordu. Moğolistan'ın batısına ve Ceyhun taraflarına hakim idi. Kubilay 1277'de Kaydu üzerine asker sevk etti ve bu kargaşalık tam on sene devam etti. Nihayet 1287'de Kaydu, Prens Nayan, prens Kadan ve Singtor ile Kubilay aleyhine ittifak kurdular. Kubilay ile aralarında Leao Suyu kenarında bir savaş oldu. Müttefikler mağlup oldular, Nayan bu savaşta öldü. Askerlerinin başında olan Kubilay dört fil ile çekilen bir tahtırevan üzerinde idi. Bu tahtırevan altın işlemeli kumaşlar ile süslü idi. Üzerinde ay ve güneş olan hakanın bayrağı bu tahtırevanın üstünde dalgalanıyordu. Savaş başlarken mızıka çalıyor ve bunu savaş türküleri takip ediyordu. Kadan ve Singtor orduları henüz duruyordu. Kubilay ertesi sene torunu Timur kumandasında bir ordu göndererek her ikisini de mağlup etti. Böylece üç asi prens cezalandırılmış oldu.

Prens Kaydu'nun memleketi Karakurum bölgesine yakın olduğundan Hakan, Kaydu'nun muhtemel hücumuna karşı kumandan Bayan'ı Karakurum genel valiliğine gönderdi (m. 1289). Bu kumandan Kaydu'nun hücumlarını durdurdu. Fakat dört sene sonra Kaydu tekrar hücum etmeye başlayınca Bayan ile el altından müttefik diye söylenti

[3] Bu bölge, günümüzde Güney Vietnam olarak bilinir. Zaten anlam karşılığı güney bölüm demektir (çn).

çıktı. Bunun üzerine Kubilay, Bayan'ı yanına çağırıp Karakurum genel valiliğine torunu Timur'u gönderdi. Fakat sonra o söylentinin aslı olmadığı ortaya çıktı. Kubilay Bayan'a vezir rütbesi verip hakanı korumaya yetkili kıtanın başına kumandan dikti.

1291'de Yeu-keu adalarını fetih için bir filo gitmiş ise de oraya varmadan geri döndü. Diğer bir ordu Koaawa krallığını fethe gitmiş ise de fethedemedi. Bu ordunun iki kumandanı dönüşlerinde hakana pek çok ganimet getirmişlerse de fethedemediniz, diye kendilerine altmışar değnek vuruldu.

Kubilay 35 sene saltanat sürdükten sonra seksen yaşında 1294 senesi Şubat'ında vefat etti.

II. Bölüm

Kubilay İmparatorluğu'nun genişliği - İdari taksimi - Postalar - Çin'in nüfusu - Ordu - Kaime (kağıt) paralar - Maliye nazırları - Çin'deki Cengiz sülalesinin yeni adı - Kubilay'ın ataları adına inşa olunan mabetler - Kubilay'ın dini - Budizm - Moğol yazısı - Çin'de Hristiyanlar - Müslümanlar - Sarayın müneccimleri - Hakan'ın ikametgahı - Sarayda bayramlar - Av - Hakan'ın kadınları - Oğulları

MOĞOL HAKAN'I, artık mağlup milletlere esir muamelesi eden ve zaptettiği memleketleri tahrip eden göçebe kabile reisi olmaktan çok uzaktı. Kubilay, pek iyi bir terbiye almış idi. Medeni faziletleri takdir ediyor ve fen ve edebiyatı himaye ediyordu. Sarayında Asya'nın medeni milletlerinin hepsinden alimler vardı. En güzel Çin kitaplarını Moğolca'ya tercüme ettirdi ve çocuklar için mektepler açtırdı, bu mektepleri himayesine aldı.

Çin'de Moğol kumandanları önceki gibi sert ve istibdatla hareket edemiyorlardı. Kubilay bunları sınırlandırmıştı. Pek insansever olmakla beraber, Cengiz'in fetih aşkı, bu incelmiş Hakan'da da vardı. Koca Çin ve Moğolistan'a sığamıyor, daha uzakları da fethetmek istiyordu. Tarih Kubilay'ın imparatorluğu kadar geniş bir imparatorluk kaydetmemiştir:

Çin, Kore, Tibet, Tonkin, Koşinşin, Ganj'a kadar Hindistan,

Güney Denizi'nin bir çok adaları ve Doğu Denizi'nden Dinyeper nehrine kadar ülkeler, İran (Hulagu'dan sonra bütün İran hükümdarlarına Pekin'deki Moğollar'dan rütbe gelirdi) hep Kubilay'ın idi. Memleketi Akdeniz sahillerine kadar inerek Bizans İmparatorluğu ile de sınır idi. Bu ülkenin bir kısmı doğrudan doğruya bir kısmı da beylik olarak idare ediliyordu. Doğrudan doğruya Hakan'ın idaresi altında olan kısım on ikiye ayrılmış olup her biri (Çince'den alınma) "Sing" denilen bir heyet tarafından idare ediliyordu.

Bu eyaletlerden biri Selenga, diğeri Kore idi ve diğer onu Çin'de idi. Çin'deki reisler heyeti Hakan'a sadakat göstermiş olan müslüman, hristiyan ve budistlerden seçilmiş idi. Kubilay Çin'deki büyük memuriyetleri Çinliler'e vermeye güvenemiyordu. Bundan dolayı Çinliler çok kızgın idiler.

Resmi haberleşme, önemli yollarda tesis olunmuş at konak yerleri ve süvari Tatarlar vasıtasıyla sağlanıyordu. Bu yollardaki postaneler, aynı zamanda misafirhane idi. Araları 25-30 fersah (1 fersah=3 mil) idi. Konak yerlerindeki atlar ayın yarısında çalıştırılır, diğer yarısında dinlendirilirdi. Bu atlar ve yemleri civar halkı tarafından temin edilirdi. Buna karşılık o halkın vergisinden indirim yapılırdı.

Önemli işler ve acele işlerde, bir Tatar postacı, yirmi dört saatte 250 mil mesafe kat edebilirdi. Konak yerine yakın kalınca Tatar "Cor" (boynuz boru) çalardı, konak yerindeki postacı, bu boruyu işitince derhal bu konaktan öteye gidecek atları hazırlardı. Konak yerleri arasında araları üçer mil mesafeli, hükümetin yayan Tatarlar'ına mahsus, küçük posta şubeleri vardı. Yaya Tatarlar'ın kuşaklarında ziller vardı. Gelirken cıngır cıngır sesleri işitilirdi. Küçük posta şubesindeki yaya Tatar, zil seslerini duyunca ondan mektubu alıp ileriki şubeye vereceğinden derhal hazırlanırdı. Gerek büyük posta konak yerlerindeki gerek küçük şubelerdeki katipler her Tatar'ın verdiğini günüyle, saatiyle kaydederlerdi.

1290 senesinde Çin'de nüfus sayımı yapıldı. Vergi sorumluluğu

olan 13 milyon aile olduğu ortaya çıktı. Genel nüfusu 59 milyon olarak tahmin edildi.

Eyalet genel valileri, prenslerden seçilirdi. Her eyalette bir onbinbaşı (Kumandan) vardı ki, maliye bakanlığından aldığı emir üzerine vergileri kumandandan alırlardı. Kumandanın yanında vergi işleri ile meşgul olacak dört maliye memuru vardı. Moğol ve Çinliler'den meydana gelen ordunun bir kısmı şehirlerde bir kısmı dışarıda karargahlarda idi. Çinliler'e, askerlikleri kendi memleketinden uzak eyaletlerde yaptırılırdı. Askerlik altı sene idi. Yalnız süvariden ibaret olan Moğol askerleri elverişli yerlerde karargah kurarlardı. onlara da bir miktar para verilirdi. Göçebeler, şehirlere inerek hayvanlarını verirler ve ihtiyaç duydukları şeyleri alırlardı. Alış veriş böyle takas şeklinde olurdu.

Yüzbaşıların nişanı 20 Ons ağırlığında gümüş bir tablet idi.

Şili Ark'ların[4] nişanı 20 Ons ağırlığında altınlı gümüş tablet ve kumandanın nişanı 36 Ons ağırlığında üstünde aslan başı olan altın tablet idi. Bu tabletlerin üstünde şu ibare vardı: "Büyük tanrının kudreti ve bizim imparatorluğumuza olan lütfu ile Hakan'ın adı muazzez ve muhterem olsun. Buradaki emre her kim itaat etmezse cezası ölümdür." Buna benzer bir tablet üstünde zabitin görev ve yetkileri kaydolunmuştu.

Büyük orduya kumanda eden generallerin tableti 50 Ons ağırlığında olup aslan, güneş ve ay resimleri bulunuyordu.

Bir general ata binip yola çıktığı zaman bir görevli başı üstüne bir şemsiye tutardı. Oturacak olunca altına gümüşten bir sandalye konulurdu.

Kubilay tahta çıkar çıkmaz, çeşitli sınıfta zabıtanın o vakte kadar karışık bir halde olan aylık ve derecelerini tayin etti ve düzene koydu. Kubilay'ın dört kumandan idaresinde 12 bin kişilik muhafız süvarisi vardı. Kumandanlar nöbetleşerek üçer bin süvarileriyle muhafız

---

[4] Şili Ark bir askeri rütbe olsa gerek (çn).

olurdu. Hazineye gelen vergilerin çoğunluğu askere sarf olunurdu. Ordunun aylıkları kaime (kağıt) para ile verilirdi. Çin'de tedavülde numaralı banknotlar yok idi. Altın ve gümüş para yerine akçe zabitanın imza ve mührünü içeren kırmızı mürekkep ile Hakan'ın mührü basılmış kağıt kaimeler vardı. Bu kaimeler dut ağacının iç tarafındaki ince zardan elde ediliyordu. Ve şekilleri dikdörtgen olup kıymetleri büyüklükleri ile orantılı idi. En küçüğünden altı misline kadar çeşitli kıymette kaimeler vardı.

Ticarette bunları kabul etmeyenin cezası ölüm idi. Bunları taklit ederek sahtesini çıkaranın cezası yine ölüm idi. Silik olanları maliye, %3 noksan ile alıp yerlerine yenisini verirdi.

Kuyumculara ve yaldızcılara, sanatlarını yapmaları için lüzumlu olan, altın ve gümüş verilirdi. Yabancılar Moğol-Çin sınırına gelince üstlerindeki altın ve gümüşleri vererek kaime almak mecburiyetinde idiler. Esasen bir çok asırlardan beri Çin'de kaime para mevcut idi.

Kubilay Han'ın maliye bakanı, Buharalı Seyyid Ecell adında biri olup doğru hareket ve bilgisiyle meşhur idi. Bu bakan 1270'de öldü. Seyyid Ecell ölünce maliye bakanlığına, Kubilay'ın birinci kadını Canım'ın hizmetinde bulunan Seyhun kıyılarında Benaket şehrinden Ahmed isimli biri tayin olundu. Ahmed kurnaz bir adam olup Kubilay'ın üzerinde önemli nüfuzu vardı. Kubilay'ı adeta avucunun içinde tutardı ve kendine düşman olanları mahvettirirdi. Bir çok kimseler bunun zulmüne kurban gitti. Her güzel kadına taarruz ederdi. Yirmi beş oğlundan her biri, en mühim memuriyetlerde idi. Memuriyete tayin olunmak için Ahmed'e, mühim rüşvet ve hediye vermek lazım idi. Bu suretle Ahmed büyük servet elde etti.

Zenginden, fıkaradan bir çok düşmanı olan Ahmed, 12 seneden beri maliye bakanlığını işgal ediyordu. En büyük düşmanı, veliaht Çingin idi. Bu prens bir gün hiddetle bakan Ahmed'in yanağına bir bıçak vurarak yaraladı. Kubilay, bakanın yüzünü görünce, ne oldu diye sordu, "At tepti" dedi. Orada hazır olan Çingin, "Benim yaraladığımı itiraf etmeye utanıyor musun?" dedi.

Maliye bakanlığındaki zabitandan Uang-cu adında biri, 1282'de, imparatorluğu bu maliye bakanından kurtarmaya karar verdi. Projesini uygulamak için, Kubilay ve Çingin'in yaz karargahı olan, Şantu'ya gelmelerini bekliyordu. Bu zabit, yalan bir haber uydurarak, Çingin Şantu'ya geliyor dedi. Prense hürmet için, büyük memurlar saraya davet olundu. Maliye bakanı, Mandarinler[5] başkalığında saraya geldi. Kapıdan girerken zabit onu bir kılıçta ikiye böldü.

Kubilay, cinayeti haber alınca çok kızdı, zabit ve eşini tutuklatıp idam ettirdi. Ve bakan Ahmed'e gösterişli bir cenaze alayı yaptırarak büyük zabitlerine cenaze alayında bulunmalarını emir verdi.

Birkaç gün sonra Kubilay, iki büyük elmas aratmıştı. Bir tacir gelip, istediğiniz gibi bir elmas vardı, fakat birkaç gün evvel -size takdim edilmek üzere- bakan Ahmed'e vermiştik dedi. Kubilay bu elması, bakanın birinci eşinin evinde buldurttu. Bundan dolayı, ölen bakana kızdı. Oğlu Çingin ve diğer memurlar da maliye bakanı Ahmed'in, milletin başına ne bela olduğunu Hakan'a anlattılar. Bakanının kötülüğünü anlamakta geç kalan Hakan, Ahmed'i mezarından çıkartıp kellesini, "Millete fenalık eden kötü adam kellesi" diye teşhir ettirdi ve cesedini köpeklerin önüne attırdı. Bakanın sözü geçen elmasa sahip olan eşi, iki oğlu ile idam edildi. Maliye bakanının 40 karısı ile 400 cariyesi ötekine berikine hediye dağıtıldı. Adamları ve müşterileri sorguya çekilip derece derece mahkum edildi.

Maliye bakanlığına Sanga adında bir Uygur getirildi. Sanga da selefi gibi, devlet hazinesini değil kesesini düşündü ve sekiz sene alabildiğine çaldı. Bir gün avda zabitlerinden biri, maliye bakanının hırsızlığını Hakan'a söyledi. Fakat Hakan, "İftira ediyorsun" diye o zabite dayak attırdı. Zabit, "Katiyen iftira etmiyorum" dedi. Hakan meseleyi tetkik ettirerek iftira olmadığını ve herkesin, bakanın kötülüğünden korkarak, şimdiye kadar Hakan'ı haberdar etmediğini anladı. Kubilay, bir gün Sanga'ndan inci istedi. Bakan, "Hakan'ım hiç yok" dedi. Hakan'ın sevdiği ve bakanın düşmanı olan bir Acem,

[5] Mandarin: Çin memurlarına Avrupalıların verdiği isim (çn).

Hakan'a, "Onun evi külçe külçe inci ve elmaslarla dolu. Müsaade ederseniz gidip evinden getireyim" dedi. Hakan, "Haydi alda gel" dedi. Acem gidip bakan Sanga'nın evinden iki sandıkça elmas ve inci getirdi... Kubilay, bakanına, "Senin bu kadar inci ve elmasın olsun ve ben isteyeyim de yok diyesin. Bunları nereden buldun?" dedi. Bakan, Çin eyaletlerindeki müslüman memurlardan -isimlerini sayarak- hediye geldiği cevabını verdi. Hakan, "Bu hediyelerden bana niye gelmiyor? En güzelleri kendine saklayıp, bana atılacak şeyleri getiriyorsun öyle mi?" diye söyledi.

Bakan:

"Bana hediye ettiler! Emrederseniz, yerlerine iade ederim" dedi.

Kubilay, bakanın ağzına dışkı doldurarak sonra onu idam ve pek büyük olan servetini müsadere (elkoyma) etti. Niye bu adamın kötülüğünden kendini daha evvel haberdar etmedi diye büyük memurlarına kızdı ve bu yüzden büyük memurlara ceza verilmesi lazım olup olmadığını imparatorluğun mahkemesinden sordu. Bu mahkemenin kararı üzerine, büyük memurlar azlolundu ve ölen bakanın adamlarından iki vali ve diğer bir çok memurlar da idam edildi.

Asırlardan beri Çin'de geçerli bir adete göre, tahta çıkan bir sülale kendine yeni bir ad verirdi. Başkentleri Tataristan'da olan Kubilay'ın selefleri, Çin'i bir sömürge gibi kabul ediyorlardı. Fakat Kubilay, başkentini Çin'e nakil ve Çin'in kanun ve uygulamalarını kabul ettiğinden, 1271'de Mandarinler tarafından edilen teklifi kabul ederek, sülalesine "Yuan" (ki Çince prensip demektir) adını taktı.

Kubilay, Çinliler gibi Cengiz'in babası Yesügey'den itibaren atalarından her birinin hatırasına mabetler inşa ettirdi. Ve bu mabetlere Çince muhteşem isimler verdi. Bu mabetlerden her birinin içinde bir salon ayrılıp adına inşa olunan hakanın adı bir levha üstüne yazılarak salonun duvarına asıldı. Senenin bazı günlerinde din adamları, bu mabetlerde yedi gün yedi gece o hakanın ruhuna dualar ve tövbeler ederlerdi. Kubilay da, sık sık bu mabetleri ziyaret ederek atalarının ruhunu şad ederdi.

Kubilay'a kadar, Cengiz sülalesi din hususunda tarafsız kabul edilir. Kubilay, Buda dinini kabul etti. Bu dine göre dünya, iyi ve kötü ruhlarla doludur ve bunlar daha büyük nüfuz sahibi olan tanrılık vasıflarına -ki Birkan derler- sahiptirler. Bütün olaylara hükmeden bu Birkanlar'dır. Her insanın iyi ve kötü bir perisi olup o insandan hiç ayrılmazlar. Ve onun günahlarını kaydederler. İnsan ölünce kötü ise cehennemler hükümdarı mahkemesinde, muhakemesi yapılarak, bu mahkeme onun ruhunun nasıl bir bedene geçmesi gerektiğine hükmederdi. İnsanlar bu hayattaki ameline göre, iyi veya kötü alemlerde yeniden dirilirler. Bu yeni hayatın ölenin ameline göre semavi ruhlar mertebesinden, daima azap içinde olan cehennem hayatına kadar dereceleri vardır. Bu iki uç arasında dört derece vardır; alttaki ruhlar, insanlar, hayvanlar, cinler. Bu dört dereceden her birinin de başka dereceleri vardır. İnsan ölünce, davranışları pek iyi ise gök ruh sahibi; kötü ise hayvan vb... olarak yeniden hayata gelir.

İnsan, iyi ruhlar ve kötü ruhları çektiğinden iyilerden yardım istemesi ve kötü ruhların kötülüklerinden çekinmesi gerekir. Kötü ruhlar çeşitli cinler şeklinde görünürlerdi. Bu cinlerin kötülüklerinden, Birkan derecesine yükselmiş erenlerin eski Hind dili ile yazdıkları dualar sayesinde korunulurdu.

Bu dinin geniş bir mitolojisi vardı. Bu dinin reisleri, bilhassa sekiz cehennemin ve sakinlerinin tasavvuru hususunda hayal güçlerine geniş bir yetki vermişlerdi.

Buda dini bütün faziletleri ile çalışmayı emreder. Ruhani liderler öldürmeyi, başkasının malını sahiplenmeyi, zinayı, yalanı ve iftirayı yasaklamıştır.

Buda mezhebinin batıni kısmı, insanın en yüksek olgunluğa ve veliliğe yükselebilmesi için "Her arzudan vazgeçmek, aleme olduğu gibi zevke karşı da kayıtsız kalmak, altın ve kadın senin olsun diyebilmek, mal mülkten dolayı hiç üzülmemek ve yalnız ilahi şeylere bakmak ve düşünmek gerektiğini" öğretirdi. Böyle adamın ruhu, temizlenmeye muhtaç olmadığından Birkanlar mertebesine yükselirmiş.

Çok eski zamanda Hindistan'da doğmuş olan Buda mezhebi, Hindistan'dan sonra Tibet'te ve I. yüzyılda Çin'de yayılmıştır. Bu dini meydana getirenler, "Birkan" adını verdiği tanrıya ibadet eder. Çinliler bu tanrıya Ku-tu veya Sakiyamuni-Şigemuni, Somavana-Kudum .... adlar altında "Fu" derledi. Bu dinin emirlerini içeren kutsal kitap Ton (kanun demek), dini liderlere Çince "Huşan" Japonca "Bonr" Moğolca "Lama" derlerdi.

Tanrıları adına inşa olunmuş bir çok mabetler ve manastırları vardı. Kubilay 1260 senesinde Buda dini reisliğine Tibet'in en meşhur ailelerinden birine mensup olan Pakba (Phags-pa) adında genç bir lamayı getirdi. 1269 senesinde bu lamaya, Moğol dili için harfler düzenlemesini emretti. Moğolca Cengiz Han zamanından beri Uygur harfleri ile yazılıyordu. Kubilay bu husustaki iradesinde, "Hitanların, Curcaların ve diğer bir çok milletlerin kendi harfleri var. Her hususta bunları geçen Moğollar'ın kendi dillerinin ayrı harfleri olması gerekir" diyordu. Lamalar reisi, Hakan'a, bir kaç sene evvel Cengiz prenslerinden ikisinin emriyle Lama Sagça tarafından Moğolca için bulunan ve mucidi, tamamlanmadan önce vefat eden alfabeyi takdim etti. Hakan bu alfabeyi kabul ederek Moğollar'a öğretilmesini emretti.

Kubilay Han, Buda dinini kabul etmekle beraber Muhammed, İsa, Musa dinlerine de hürmet ediyordu. Hristiyanların bayram günlerinde hristiyan din adamlarını davet ederek onların huzurunda incili kutsayarak öperdi. Ve onlara, "Dört büyük peygamber vardır: İsa, Muhammed, Musa, Somavana-kudum. Ben bunların dördünden de faydalanır ve dileğimin yerine getirilmesini beklerim" derdi.

Çin'de pek çok olan Nasturi Hristiyanlarının (Hanbalık) -yani Hakan şehrindeki Pekin şehridir- patrikleri vardı.

Papa 21. Jean, Hülagu'nun oğlu Abaka (Abaqa) Han tarafından görevli olarak huzuruna gelen iki Ermeni'den, Kubilay Han'ın hristiyan olduğunu ve tebaasına incillerin gönderilmesini arzu ettiğini işittiğinden 1277'de Tataristan'a göndermek üzere misyonerler

hazırlamıştı. Fakat vefatıyla ertelendi. Ertesi sene halefi 3. Nikolas, Kubilay ve Abaka'ya mektuplarla Moğollar arasında hristiyanlığı yaymak üzere beş Fransisken papazı gönderdi. Papa mektubunda, Hakan'dan misyonerlerin iyi kabulünü ve hristiyanlığı yayma hususunda desteğini rica ediyordu.

1289'da Papa 4. Nikolas, Jean Dumond Koroven'in başkanlığında yine Fransiskenler'den birkaç misyoner gönderdi. İran'da Moğol hanı Argun tarafından gönderilen adamlar Papa'ya, "Kubilay Han hristiyanlığı çok seviyor" demişler ve Hakan adına Çin'e, misyonerler gönderilmesini teklif etmişler. Papa, Kubilay'a yazdığı mektupta hristiyanlığa eğiliminden dolayı memnuniyetini bildiriyordu.

Çin'de bu sırada pek çok müslüman da vardı. Fakat müthiş bir haksızlık altında idiler. Müslüman tacirler, Kırgız ve Koriz ilinden gelirken Hakan'a beyaz kartal ve atmaca vb... getirmişlerdi. Hakan bunlara yemek gönderdi. Tacirler yemediler. Kubilay sebebini sordu. Tacirler, "Bu atlar kesilmiş değil, karınları yarılarak yürekleri el ile çıkarılmış hayvanların etini yemeyi müslümanlık yasaklamıştır" dediler. Kubilay buna kızdı. Esasen hristiyan ve budistler de Kubilay'ı müslümanlar aleyhine dolduruyorlardı. Bunun üzerine Çin'de, Cengiz'in bu konudaki kanunu tekrar ilan edilerek "Kim hayvanı keserek yerse -yani Cengizler gibi yararak yüreğini koparmakla öldürmezse- cezası idamdır ve malı ihbar edene verilecektir" diye ilan etti. Bir çok hristiyan ve Budiler, doğru yanlış ihbarda bulunarak müslümanları idam ettiriyorlar, mallarına konuyorlardı. Köleler; "Sahibimiz hayvan boğazladı" diye haber göndererek azad olunuyorlardı. Bu zulüm yedi sene devam etti. Nihayet, müslüman eşrafın ricaları üzerine, maliye bakanı Sanga, Kubilay'a, "Müslüman tacirler Çin'e hiç gelmiyor. Artık onların hediyesi yok ve hazine de onların getirdiği gümrük vergisinden mahrum kaldı" dedi. Bunun üzerine Kubilay Han -yedi sene zulümden sonra- o emrinin kaldırıldığını ilan etti.

Bundan önce de müslümanlar, Kubilay'ın gözünde pek hoş

görülmüyordu. Çünkü hristiyanlar, Kubilay'a müslümanların kur'anında, "Değişik allahlara tapanları öldürünüz emri vardır" demişlerdi. Kubilay oranın şeyhülislamlarını çağırarak, Kuran'da böyle bir sure var mı diye sordu. Tabi ki inkar edemedi. Kubilay ona sordu:

"Kur'anın allahtan geldiğine inanıyor musunuz?"

"Bunda hiç şüphem yok"

"Madem ki allah, size müşrikleri öldürmeyi emrediyor, niye emrini yerine getirmiyorsunuz?"

"Henüz vakit gelmedi, şimdilik yapamayız"

"Fakat ben sizi öldürebilirim"

diyerek Kubilay şeyhülislamın idamını emretti.

Maliye bakanı Sanga'nın selefi Ahmed ve diğer büyük müslüman memurlar, idam cezasının ertelenmesini ve Bu şeyhülislamın sözüne bakmayarak daha alim diğer müslüman uleması çağırıp islamiyetin emirlerinin sorulmasını rica ettiler. Bunun üzerine Kubilay, kadıyı[6] çağırtarak aynı soruları ona da sordu. Kadı, hakikaten, "Din-i Muhammedi, başka allahlara tapanları öldürmeyi emreder fakat bundan maksat bir yüce tanrı kabul etmeyerek yalnız puta tapanlardır. Siz ise bütün irade ve fermanlarınızın peşinde ulu tanrı ismini zikrettiğinizden müşrik değilsiniz" dedi. Kubilay bu cevaptan memnun olarak müslüman alimini tahliye etti.

Kubilay'ın müneccimlere (yıldızlara bakıp fal açan) çok inanırdı. Hanbalık'da (Pekin) maaşları Hakan tarafından verilen 5 bine yakın müneccim vardı.

Kubilay yeni başkentini -Cengiz istilasında mahvolan eski Çin sülalelerinin başkenti olan- Yenkin şehrinin yanında kurarken temellerinin ilk taşını kendi koydu. Bu yeni şehir -eskisinden bir ırmak ile ayrılmış olup- buna Çince (koca saray demek olan) Tai-tu denildi. Moğollar ise Han-baluk ya da Hanbalık derlerdi, bugün

---

6 Hamîdûddin Semerkandi'dir

"Kuzey Sarayı" manasında olan Pekin adıyla anılmaktadır. Asıl adı Şon-tien-fu'dur. Şehir, dört köşeli ve her kenarı altı mil uzunlukta olup üç kapısı vardı. Her kapıda birer muhafız dururdu. Büyük caddeler o surette düzenlenmişti ki her bir kapının karşısında bir kapı vardı.[7] Bu şehrin etrafında tacirler ve yabancılar tarafından on iki yazlık ev inşa edilmiş idi. Kubilay buradan denize kadar bir kanal kazdırmış idi ki, şehrin beslenmesi denizden kolayca temin ediliyordu.

Kubilay aralık, ocak ve şubat aylarında bu şehirde ikamet ederdi. Saray dörtgen şeklinde bir bahçe içinde olup, bahçe duvarlarının kenarları birer fersah uzunluğunda idi. Bahçenin dört köşesinde muhteşem birer bina, silah deposu olarak kullanılıyordu. Bahçede ikinci dörtgenin bir iç duvarı daha vardı ki bunun içinde, imparatorun hazinelerine mahsus sekiz bina vardı. Bu iki çevirme duvarlara -altın ve gümüş parlak renklerle- savaşlar ve diğer resimler çizilmişti. Saray ikinci dörtgenin ortasında idi. Sarayın bir sofrası vardı ki altı bin davetli oturup yemek yiyebilirdi. İki dörtgen arasında meyve ağaçları, türlü türlü hayvan ve çiçeklerle dolu bir park vardı. Burada en güzel balıklar beslenirdi.

Hakan, resmi günlerde ziyafet verdiği zaman, kendi hususi sofrası da davetlilerin bulunduğu salona getirilerek tahtının önüne yüksek bir sedir üstüne kurulurdu. Sağ tarafına başları Han'ın ayakları hizasına gelecek şekilde biraz daha alçak bir sedir üstüne konulmuş prenslerin sofraları, kumandanlara ait sofralar, sol tarafında harem hatunlarının, prenseslerin, kumandan eşlerinin sofraları...

Rütbeleri itibariyle bu masalara oturamayanlar yere kurulmuş sofraya otururlardı. Yemekte hakana hizmet eden büyük zabitler ağızları üstüne -solukları hakanın yiyeceği ve içeceği şeylere temas etmesin diye- ince bir tülbent çekerlerdi. Hakan, kadehini her defa eline alıp kaldırdığında bir senfoni çalınırdı ve hazır bulananlar diz

---

[7] Raşid'e göre şehrin etrafı toprak siperler ile çevrilmiş olup araları birer fersah mesafeli yedi hisarı vardı. Sarayın adı "Karşı" olup şehrin ortasında ve mermerden yapılmış idi.

çökerdi. Salonun ortasında altın yaldızlı ve hayvan resmi kabartmalı dörtgen şeklinde bir büfe vardı. Bu büfede şarap ile dolu muhteşem bir vazo vardı. Bu vazonun etrafında biraz küçük dört vazo daha vardı ki bunlar kıymetsiz ve diğer içkilerle dolu idi. Bu içkiler gümüş veya la'lden[8] imal edilen ayaklı geniş kadehler içinde sofra üstüne konulurdu. İki kişi bir kadehten içerdi. Herkesin önünde bir kaşık vardı. Bu kaşık ile kadehten içki alıp içerdi. Yemekten sonra orta oyuncular, hokkabazlar, dalkavuklar gelerek hakanın önünde marifetlerini gösterirlerdi.

Salonun her kapısında pek uzun boylu ikişer zabıt ellerinde sopayla nöbet beklerlerdi. Bunlar içeri girenlerin kapı eşiğine basmamalarına dikkat ederlerdi. Kim basarsa -ki Moğollar bunlar uğursuzluk getirir derlerdi- ya üstü başı soyulur veya temiz bir dayak atılırdı[9].

Başlıca bayramları, yılın birinci günü ile -ki şubatın altısına denk gelirdi- Kubilay'ın doğum günü idi. Doğum günü münasebetiyle Hakan'a; prenslerden, senyörlerden hediyeler gelirdi. Ve her dinin mabetlerinde ömrünün uzun olmasına dua ederlerdi.

Yıl başı günü prensler, zabitler beyazlar giyerek, tan yeri ağarmaya başladığı vakit saraya giderler ve mertebelerine göre birer mevki alarak beklerlerdi. Verilen bir işaret üzerine hepsi birden eğilirler ve sonra dört kere yere kapaklanarak hakanı selamlarlardı. Bu saygı gösterisinden sonra sarayın ortasında bir salonda Kubilay'ın ismi bulunan bir levha etrafında ot vesair güzel kokulu şeyler yakmaya giderlerdi. Şehir kumandanları, eyalet valileri yıl başı günü Hakan'a beyaz atlar takdim ederlerdi.

Bu iki bayramdan başka sene içinde oniki bayram daha vardı. Bu bayramlar vesilesiyle Hakan, sarayın önemli memurlarına altın işlemeli, incili ve elmaslı elbiseler verirdi.

---

[8] Kırmızı renkte değerli bir süs taşı (çn).

[9] Seyyah Markopolo hikaye eder ki, Ferer Bartolomi, İmparator Mengü'nün otağından çıkarken kazaen eşiğe basmış nöbetçiler derhal yakalamış. Fakat yabancılığına hürmeten dayaktan kurtulmuş.

Kubilay, haziran, temmuz ve ağustos aylarını selefi tarafından inşa olunup kendi tarafından "yüksek saray" manasında olan "Şang-tu (Santu)" adı verilen Kaiping-fu da geçirirdi. Bu şehir, Pekin'in elli fersah kuzeyinde idi. Kubilay bu şehrin bir ucunda, en güzel mermerlerle süslenmiş bir saray inşa ettirmişti. Bu sarayın 16 mil çevresi olan bir ormanı vardı ki genelde burada av avlarlardı. Avcı olarak her biri 10'ar bin kişiden oluşan iki avcı grubu vardı. Bir kısmı kırmızı, bir kısmı mavi elbise giyerlerdi, büyük avlara bunlarla giderlerdi. Hakan, kuş avına gideceği zaman dört fil ile çekilen bir tahtırevana binerdi.

Kubilay'ın bir çok eşi ve bir çok cariyesi vardı. En çok sevdiği eşi Kungirat (Unggirat) adındaki bir Moğol kabilesinin reisi İlşi'nin kızı Canım (Chabi) idi. Kadınlarından dördü imparatoriçe rütbesine sahip idi.[10] Bunlardan her birinin mahiyetinde hizmetçi 300 kız ve bir çok hadım ağaları vardı. Bu dört imparatoriçenin saray halkı toplamı on bin nüfusa yaklaşıyordu.

Saraydaki kızların çoğu, bilhassa güzelleriyle meşhur olan Onggut kabilesinden tedarik edilirdi. Saray zabitleri, saraya güzel kızlar getirmek için bu kabileye giderlerdi. Zabitler kız babalarına para verirlerdi. Kız babaları kızları saraya alınınca daha çok mutlu olurlar diye sevinirlerdi.

Kızlar saraya gelince saray zabitleri bunları muayene ederek en güzellerini seçerlerdi. Bu seçime kızları bir de bedenî güzelliklerde noksanı var mı diye bu şeyleri anlayan kocakarılar muayene ederdi. Beş kız, bir takım oluştururdu. Beş kızdan oluşan bir takım, üç gün sarayın içeri odalarına alınırdı. Kızın biri de içeri odalara bitişik dış odada kalıp hakanın emirlerini tebliğ ederdi. Han'ın cariyesi olamayan kızlar, ya imparatoriçelere yahut saray zabitlerine hizmetçi olarak verilirdi. Bazıları da saray zabitleri ile evlendirilirdi.

---

[10] Kubilay Han'ın imparatoriçe rütbesine sahip eşleri şunlardır: Tegülün, Chabi (1240-1281), Tarakhan, Bayaghuchin (çn).

Tarihçi Raşid'e göre Kubilay'ın 12 oğlu vardı. Markopolo ise eşlerinden 22, cariyelerinden 27 olmak üzere 49 oğlu vardır diyor.

Kubilay önce 4. oğlu Nomukan'ı veliaht yapmak istiyordu. Fakat bu prens Kaydu ile yapılan savaşta esir düştüğünden 2. oğlu Çingin'i veliaht tayin etti[11]. Bir müddet sonra Nomukan, salıverilerek Çin'e geldi ve babasının huzurunda verdiği nutuk Kubilay'ı hiddete getirerek, "Defol huzurumdan, bir daha gözüme görünme" dedi. Nomukan bir süre sonra öldü. Kıymetli yeteneklere sahip olan Çingin de yine babasından evvel öldü. Bunun üzerine Hakan biraz evvel Karakurum genel valiliğine tayin ettiği (Toğan) Temür'ü veliaht yaptı. Ve bakanı Bayan'a, "Tataristan'a git, Temür'e haber ver ve merasim ile tahta çıkar" dedi.

[11] Kubilay, oğlu Nomukan'ı Kaydu ile savaşmaya vazifelendirmişti, fakat onun yanındaki bazı beyler saf değiştirip Nomukan'ı esir etmek suretiyle, Kaydu'nun müttefiki Kıpçak Mengü-Temür'e teslim ettiler.

III. Bölüm

Temürve Muhalifleri

Temür'ün Han seçilmesi - Prens Kaydu ve Duva ile savaş - Kaydu'nun vefatı - Oğlu Çapar'ın (Cebbar) tahta çıkması - Duva ve Çapar'ın Temür'e boyun eğmeleri - Duva ile Çapar arasında savaş - Ögedey sülalesinin sonu ve Duva'nın reisliği altında Türkistan ve Maveraünnehr'in birleşmesi - Bu prensin ahlakı - Temür'ün vefatı - Kayhan, Ayurbarwada, Cudibala (Shidibala)'nın, Yesün Temür'ün, Koşila (Qoshila / Qutuqtu)'nun, Tok Temür'ün, Toğan Temür'ün saltanatları - Güney Çin'de isyan - Ming (Mançu) hanedanı kurucusu T'ai Tsu (Chu Yuan-chang)'ın bu imparatorluğu fethi - Toğan Temür'ün kovulması - Torunlarının Tataristan'daki Moğol kabileleri üstündeki hakimiyetleri - Çin'deki hristiyanlar - Çin'deki müslümanlar ve diğer yabancılar

KUBİLAY HAN'IN VEFATINDA HAKAN'A VEKİL OLAN EŞİ PRENSES KUKUCHIN, Kaydu'ya karşı savaşan ordunun başında bulunan oğlu Temür'ü, han seçimi için kurulacak kurultaya çağırdı.

Temür'ün önceden veliahtlığı ilan edilmiş olmasına rağmen büyük kardeşi Kolama (Kamala) tahta göz dikmeden vazgeçmemişti. Kurultay toplanınca, prenses Kukuchin -ki Temür'ü tercih ediyordu- ayağa kalkıp, "Ölen Hakan, Cengiz Han'ın yasasını ve düsturlarını kim iyi bilirse o şehzade hakan olsun, diye vasiyet etmişti. Hanginiz

iyi bildiğini göstersin" dedi. Temür ayağa kalkıp, Cengiz Han'ın yasasını ve idare usullerini düzgün bir ifade ile anlattı ve izah etti. Kolama böyle güzel ve düzgün anlatamadı. Kurultayın çoğunluğu Temür'ü tercih etti. Ve bununla beraber iki prensin taraftarları arasında tartışma başladı. Baş vezir ve baş kumandan olması hesabıyla kurultayın en mühim simalarından olan "Bayan" kılıcına dayanarak, gür bir sesle ölen hakan tarafından veliaht tayin edilenden başkasının tahta çıkarılmasına razı olmayacağını anlattı. Münakaşa hararetlendi. Kolama küçük kardeşi Temür'ün önünde diz çökerek bağlılığını beyan etti. Ve diğer prensler de bunu taklit etti. Temür, hakan seçildi. Adet gereğince bir umumi af ilan edildi.

Bunun saltanat döneminde iki önemli olay oldu: 1- İsyan eden Güney Hind'in bastırılması. 2- Kubilay'a karşı da isyan etmiş olan Kaydu ve Duva ile savaş.

Temür'un tahta çıktığından dört sene sonra, Duva sınırdan hücum etti. Sınırdan geriye doğru kordon çekilmiş idi ve düşman hücumu, bu kordon hattı üstünde dikilen noktalar vasıtasıyla geride ordu merkezine haber veriliyordu. Fakat bu defa gece düşmanın hücum haberi geldiğinde üç nokta kumandanı birleşerek içki içmişler, sarhoş bir halde idiler. Bunlar hücum haberini gerideki noktalara verebilmek için ata binebilecek güçte değillerdi. Kumandan Kürgöz 6 bin kişisi ile savaşa girişmiş ise de arkasından yardım gelmediğinden kaçmaya mecbur oldu. Yakalanınca "Hakan'ın damadıyım," diye hayatını kurtarabildi.

Temür, sarhoşlukları dolayısıyla vazifelerini ifa edemeyen üç kumandanı idam ettirdi. Fakat bu mağlubiyet, çabucak tamir edildi. İki prens ve bir general on iki kişi maiyetleriyle Duva'yı terk ederek Hakan tarafına geçtiler. Bu üç adam, Kubilay zamanında da hep isyan ediyorlardı. Temür bunları affederek Duva'ya karşı gönderdi. Bunlar Duva ordusuna bir çaydan geçerken ulaşarak mağlup ettiler. Duva'nın kayınbiraderi, Temür tarafına esir düşmüştü. Temür'e haber göndererek "Sen kayınbiraderimi gönder ben de elimde esir olan

kumandanın Kürgöz'ü göndereyim" dedi. Temür razı oldu. Fakat kayınbiraderi gelmezden evvel Duva, Kürgöz'ü kestirerek, "Ben onu Kaydu'ya göndermiştim. Yolda ölmüş" dedi. Bayan -senelerden beri rakibi ve amcaoğlu Kubilay'ın taraftarları olan- Kaydu ve Duva ile savaşta idi. Aralarında on beş muharebe olmuştu. Bayan bu müşterek düşmanlara karşı üç taraftan hücum edilmesini İran'a, Moğol hükümdarına, Temür'e, (bir de kendisi tarafından) teklif etti. Fakat annesi prenses Kukuchin, Temür'e, "Kaydu üstüne ordu sevk edecek olursan oralar pek uzak, savaş iki sene kadar sürer, o kadar zaman kaybı zarfında ise Çin'de bir isyan patlayabilir. Vazgeç" dedi. Temür, Bayan'ın gönderdiği adamı, "Meseleyi müzakere edeceğim" diye geri yolladı. Kaydu 1300 senesi sonlarına doğru, beraberinde Duva ve Ögedey ve Çağatay sülalesinden kırk kadar prens ve ordusu ile hududu oluşturan Kayalık'ı geçerek Kayalık civarında Hakan ordusuna hücum etti. Moğol âdeti üzerine, her iki tarafın elçileri uzlaşamayıp silaha sarıldılar. Savaş, Kaydu'nun zaferi ile neticelendi. Hakan ordusundan bir çok ganimet ile dönerken, Kaydu yolda hastalanıp öldü. Kaydu, gerek Han'a, gerek diğer düşmanlarına karşı kırk bir muharebede bulunup hepsinde galip gelmişti. Duva, Kaydu'nun tabutu etrafında toplanan prenslere Kaydu'nun yerine büyük oğlu Cebbâr'ı (Çapar) oturtmayı teklif etti. Babasının vefatında Cebbâr orada değildi. Haber alınca oraya koştu. Bütün prensler ona biat ettiler.

Cebbâr, Ögedey tahtı üstüne çıkınca Duva, ona otuz seneden beri Cengiz sülalesi arasında devam etmekte olan savaşa son vermek için Temür'ü hükümdar olarak tanımasını teklif etti. Cebbâr ve diğer prensler kabul ederek Temür'e elçiler gönderildi. Temür bundan çok memnun oldu 1304.

Fakat biraz sonra Duva ile Cebbâr'ın arası açıldı. Aralarında vukua gelen muharebede -ki Duva, Hakan'ı da tarafına çekmişti- Duva galip geldi. Cebbâr çaresiz kalınca Duva'ya iltica etti. Duva ona iyi muamele etti. Fakat mallarını elinden alıp Türkistan ile Maveraünnehr'i birleştirerek eski Çağatay hükümeti arazisinde yeni bir hükümet

kurdu. Cebbâr, bu suretle babası Kaydu'nun ve bundan evvel Güyük ve Ögedey'in idaresindeki hükümetin son hükümdarı oldu.

Duva bundan sonra çok yaşamadı, öldü (1307). Kendine halef olan oğlu Könchek ancak bir sene yaşadı. Bunun vefatında, Çağatay sülalesinden Kaliku (Taliqu) tahta çıktı. Kaliku muharebelerde ihtiyarlamış bir prens idi. Kendi müslüman olup, Moğollar arasında islamı yaydı. Buna bir çok prensler isyan etmekte idi. Nihayet Kaliku'yu bu asi prenslerin zabitlerinden biri bir yemekte öldürdü (1309). Bunlar Kaliku yerine, Duva'nın küçük oğlu Kebek'i hükümdar ilan ettiler. Tahta çıkar çıkmaz buna Kaydu'nun prensleriyle birleşen Cebbâr hücum etti. Cebbâr mağlup olarak İli Çayı'ndan dönüp, Hakan'ın toprağına girdi.

Ögedey torunlarının son ümitlerini söndüren bu zaferden sonra Çağatay torunları bir meclis kurarak burada, tahta Kebek'in kardeşi Esen Buqa'yı (İsenbüke) hükümdar ettiler. Bu esnada Hakan'ın sarayında bulunmakta olan bu prens, keyfiyetten haber alınca oraya vararak tahtı, kendi rızasıyla terk eden Kebek'den devir aldı. Bunun vefatında Kebek tekrar tahta getirilerek 1321 senesine kadar kaldı.

Ögedey ve Çağatay torunları arasında senelerce devam eden bu kanlı muharebeler Türkistan'ı harabeye çevirmiş ve Mesud Bey'in iyi idaresiyle tekrar imar ettiği Maveraünnehr'i de bir hayli tahrip etmiş idi. Bu prensler zamanında Türkistan ve Maveraünnehr tarihi, iç savaşlardan ibarettir.

Moğol İmparatorluğu'nun Türkistan ve Maveraünnehr bölgesinde, Kaydu'nun vefatını takiben meydana gelen olaylara değindikten sonra yine Temür'e gelelim. Türkistan ve Maveraünnehr dahi onu hakan olarak tanıyınca, bütün bu geniş imparatorluk onun tacı altında yine birleşti. Fakat bu hakan çok yaşamaksızın 1306'da öldü. Halkı çok acıdı. Çünkü bu hakan merhametli olup tasdikinden geçmeksizin adam öldürmeyi men etmişti. O zamana kadar prensler, kumandanlar kızdıkları adamları idam edebilirlerdi.

Temür, Lama Covigci Odsir'e Buda dini kitaplarının Moğolca'ya tercümesini emretti. Ve bunları önceden Lama Sagça-Mandaid ve sonra Pakba taraflarından bulunan harflerle yazmasını emretti. Fakat bu harfleri yeterli bulmayarak Covigçi Odsir ekleme yaparak birer heceli 172 harfe çıkarttı. Satırlar düşey olarak yazılırdı.

Temür'ün ve halefinin saltanatı zamanında Budizm'e dair bir çok kitaplar Tibetçe'den Moğolca'ya tercüme edildi ve Buda dini, Tatarlar arasında gittikçe yayıldı.

Genç iken dedesi Kubilay, Temür'ün çok yiyip çok içtiğini haber alarak bunu men etmiş ve bu sebeple Temür dedesinden üç kere dayak bile yemişti. Dedesi, Temür'ün maiyetine tabipler dikti. Bu tabipler, Temür sofraya oturunca ona bakarlar ve iki değneği birbirine vurarak yeter işaretini verirlerdi. Fakat Temür kolayını buldu, adamlarından biri vasıtasıyla hamamda su yerine şarap akıtırdı. "Yıkanacağım" diye hamama girer kafayı çekerdi. Dedesi bunu haber alınca Temür'ü kovdu. Uzak bir yere attı. Fakat Temür tahta çıkınca, dedesinin bir türlü vazgeçiremediği içkiden tamamen vazgeçti. Bundan sonra ağzına bile koymadı.

Temür'ün çocuğu yoktu. Eşi Bulugan vekil olunca Kubilay'ın torunu ve Mangkala'nın oğlu Ununda'yı tahta geçirmek istiyordu. Bu prens Tangut eyaleti genel valisi idi. Bulugan, bilhassa Temür'ün kardeşi Dharmapala'nın oğullarından birinin tahta geçeceğinden korkuyordu. Dharmapala'nın vefatında Temür, Moğol adeti gereğince kardeşinin dul kalan eşi ile evlenecekti. Fakat Temür'ün eşi Bulugan haber alınca, Dharmapala'nın eşini aldırmadıktan başka, onu güney Çin'e sürdürdü. Bulugan, bunun oğulları Kayhan (Kayhan) Gülük ve Ayurparibhadra/Ayurbarwada (Renzong)dan biri tahta çıkarsa, annelerinin intikamlarını almaya kalkar diye korkuyordu. Kayhan, Moğol ordusu kumandanlığında ve Ayurbarwada annesi ile beraber sürgünde idi. Bununla beraber bu iki prensin sarayda taraftarları vardı. Bu taraftarları Ayurbarwada'ya gizlice haber göndererek gel dediler. Bu Ayurbarwada taraftarları, Ununda'yı isteyenleri tutukladılar. Bunun

üzerine Ayurbarwada, bu ani ihtilalden istifade ederek, kumandanlara Kayhan'ı tanımaya davet etti. Ve kendini vekil sultan ilan etti. Ertesi günü Ununda taraftarları olan 170 zabit idam edildi. Bir müddet sonra Ununda da tutuklandı. Ununda doğum yıldönümünü tebrik için kardeşi Ayurbarwada'ya gitmişti. Ayurbarwada ağasının[12] kendi önünde bağlılığını belirtmek üzere eğilmesini istemeyerek, kendi eliyle ona kadeh sundu ve tahtında yanı başına oturttu. Fakat Ununda çıkarken tutuklandı.

Vessâfiı'l-hazret'in tarihinde Ayurbarwada'nın adı Barba Tatarı diye yazılıdır. Ayurbarwada Altay dağları civarında bulunan kardeşine hakanlık mührünü göndermiş idi. Kendisi vekil sıfatıyla hükümeti idare ediyordu. Kayhan 30 bin askerle Altay'dan Çin'e doğru yürüdü. Ayurbarwada birkaç günlük uzak yoldan prens ve prenseslerle beraber kardeşini karşıladı. Başkent olan Şang-tu'ya varınca Kayhan, kurultayı davet etti. Ve kurultaya, "Cengiz yasası gereğince taç kime aittir?" diye sordu. Kurultay ittifak ile: "Kubilay veliaht olarak Kayhan'ın dedesi Çingin'i tayin etmiş ve Ununda'nın babası Mangkala'ya yalnız bir valilik vermişti. Bundan dolayı saltanat hakkı Kayhan'ındır" dedi ve ona sadık kalmaya söz verdi. Kayhan, oğulları olmasına rağmen kardeşi Ayurbarwada'yı veliaht yaptı. "Bunu prensler ve kumandanlar da tasdik etsin" dedi. Sonra Ununda'nın mahkemesi yapılarak, "Prenslerin rızasını almaksızın zorla tahta çıkmak istedi ve Cengiz Han yasasına aykırı hareket etti" diye idamına karar verildi. Ununda, bir müslüman mürebbinin elinde büyüyüp müslüman olmuş idi. Tangut'daki asker arasında islamiyeti yayıyordu. Ordusunu oluşturan 150 bin kişinin hepsi müslüman oldu. Ununda'nın zabitlerinden biri Temür'e, "Ununda, vaktini camide kuran okumakla geçiriyor ve Moğol çocuklarını müslüman yapıyor" diye şikayet etmişti. Temür iki adam göndererek, onu Buda mezhebine geçirmek istedi. Ununda kabul etmedi. Hakan, onu sarayına çağırdı. Dininden döndüremeyince hapse attırdı. Fakat biraz sonra tahliye ederek yine eyaletine geri gönderdi.

---

[12] Moğollar büyük biraderlerine "*ağa*", küçük biraderlerine "*ini*" derlerdi

Kayhan'ın tahta çıkma merasimi, müneccimlerin tayin ettiği gün ve saatte geleneksel şekilde yapıldı. Yedi prens onu tahta oturtacak idi. Kayhan ak keçe üstüne oturtuldu. Dört prens keçeyi birer ucundan tuttu, ikisi de Kayhan'ı kollarından tutup tahta oturttular. Bir prens de ona kadeh sundu. Kamlar kutlu olmasını dua ettiler ve Gülük diye çağırıldı. Han, hazinesinden araba dolusu para ve kumaş getirtti. Sarayın önüne harman gibi yığdırdı. Herkese dağıtıldı. Yerlere inciler saçılarak -Vessâfü'l-hazret'in şiirsel anlatımı ile- yıldızlı göklere benzetildi. Bir hafta bayram yapıldı. Her gün sarayda kırk kısrak ve 4 bin koyun yeniliyordu. Yerlere tanrılar için kımızlar döküldü. Otağın etrafı o kadar çok bereket koyunları dolu idi ki Vessâf'ın nitelemesine göre Samanyolu yıldızlarına benzemişti. Moğollar bembeyaz olan ak koyunları Ongun, yani bereketli diyerek muhafaza ederlerdi. Onlara göre diğer koyunları muhafaza eden bu bereketli koyunlar idi. Bunların etini yemek yasak idi. Yine aynı şekilde kutsal kısraklara binmek yasak idi. Bunlara ancak hakan binebilirdi[13]. Kayhan, ilk tahta çıktığı zamanda devlet işlerine bakmayarak eğlencelerde, avda vakit geçirdi. Bir gün sarayın ikinci derece memurlarından Abdullah, Hakan'ın av avladığı dağda, kefene bürünerek birden bire çıkıp Han'ın atının gemini tuttu. Ona devlet işlerinin yüz üstüne bırakıldığını ve Han'ın göreceği pek çok işler olduğunu ve derhal sarayına dönmek için söz vermezse atının gemini bırakmayacağını söyledi. Han biraz düşündükten sonra Abdullah'a hak vererek sarayına döndü ve Abdullah'a rütbeler vererek birinci derece vezirlerine, "Niçin beni böyle başıboş bıraktınız!" diye kızdı.

Bu Han 1311 senesinde 31 yaşında iken vefat etti. 1300'den fazla Cengiz soyundan kişinin katıldığı kurultayda, kardeşi Ayurbarwada,

---

[13] Moğolistan'a misyoner olarak giden Giyom Du Robrik şöyle diyor: Moğollar Mayıs ayının 9. günü haralarındaki bütün beyaz kısrakları toplayarak onlara kutsal tanıma merasimi yapıyorlar. Marko Polo bölüm 65'de şöyle diyor: "Hakan'ın on binden fazla bargiri var. 28 Ağustos'ta bunlar için bir bayram yapılarak güzel kaseler içine konulmuş kısrak sütünü Hakan kendi eliyle yere şuraya buraya döküyor. Kamlar da bu süt için tanrılar bize iyilik yaparlar diyorlar."

han ilan edildi. Kurultaya gelen bu prenslerin her birine devlet postası 800 veya 1000 at tedarik etmişti.

Ayurbarwada tahta çıkınca "Buyantu" unvanını aldı. Buyantu tahta çıktığını ilan için her tarafa elçiler gönderdi. 711 Ramazan'ında (1312), kışı Bağdat'ta geçiren Sultan Olcaytu'nun sarayına da Devletşah ile (ayağı topal) bu olayı ilana elçi olarak vardı. İran Moğol Han'ına, Çin Moğol Han'ının hediyelerini ve mektuplarını verdi. Olcaytu bunlara fevkalade ikram ile altın işlemeli elbiseler incili kuşaklar verdi. Tarihçi Vessâfü'l-hadret'in rivayetine göre bu elçilerden her birine devlet postası 800 yüz at tahsis etmiş. Buyantu, 1320 senesine kadar saltanat sürdü. Bu Han derin alim olup ilim ve feni himaye ederdi. Onun zamanına kadar Moğol politikası Çinliler'i birinci derece devlet memuriyetlerinde kullanmamak idi. Buyantu mahkemelerin hepsine Moğol zabitleri kadar yabancılar da oturttu. Hadım ağaları hükümet işlerinden uzak tutuldu. Önceki hakan sülalesinin zamanında bunların Çin'e olan kötü tesirleri henüz hatıralarda idi.

Buyantu'nun oğlu ve halefi Cudibala (Shidibala)'nın zamanında 1323'de yeni bir kanun kitabı neşredildi ki 2539 maddelik idi. Bu kanun Moğollar tarafından yapılmış olan bütün kanunlar biraya getirilerek düzenlenmiş idi.

Memnun olmayan senyörler Cudibala'yı öldürerek tahta Kubilay'ın torunu Yesün Temür'ü çıkardılar. Yesün Temür adet gereğince genel af ilan etti. Fakat selefinin katilleri affın dışında idi.

1328'de bunun vefatında iki grup teşkil etti. Biri tahta bunun oğlu İsukaya'yı, diğeri Kayhan'ın oğlu Tok Temür'ü çıkarmak istiyordu. Tok Temür, "Saltanat hakkı kardeşim Koşila'nın (Qoshila Qutuqtu)" diyerek kabul etmedi ve Tataristan'da olan Koşila'ya haber göndererek "Şang-tu'ya gel" dedi. Kardeşine karşı gitti. Fakat Koşila o gün prenslere verdiği ziyafette vefat etti. Ve Tok Temür tahta çıktı.

Tok Temür ancak 1332 senesine kadar yaşadı. Koşila'nın küçük oğlu yedi yaşındaki Rinchenpal (Irinchibal/Ning Tsunghan) han ilan

edildi. Fakat iki ay sonra öldü. Bunun üzerine büyük kardeşi Toghan Temür (Uqaghatu Qaghan) tahta çıktı.

Bunun zamanında Çinliler isyan etti. Tarihçiler isyan sebebi olarak Moğol hanlarının, Lamalara çok yüz vererek Konfüçyüs mezhebi müritlerinin kıskançlığını celbetmiş olduklarını kaydediyorlar. Lamalara çok yüz verilmeye başlanınca Konfüçyüs müritleri olan çoğunluğu Çin düşünürü, Toghan Temür'ün tacını deviren bir teşebbüse koyuldular. Önce Çin'in güneyinde bir miktar gayri memnunlar göründü. Vaktiyle bastırılamayan bu hareket süratle yayıldı. Cesur ve hırslı adamlar, isyanların başına geçtiler. Yağmaya göz diken diğer insanlarda bunlara katılıyordu. Eyaletlerde genel valiler, tek başlarına hareket ediyorlardı. Bazıları halkın geçmiş eski sülaleye bağlılığını takviye için Sung sülalesi torunlarından birini hükümdar tanıyor, bazıları da bizzat kendilerini hükümdar ilan ediyordu. Asiler her yerde az miktarda olan Moğol askerlerine galip geldiler. Bir asi filo da başkente erzak getiren Moğol filosunu zaptetti. Bu asilerin başında olan bir prens 1357'de başkent olan Şang-tu'yu zaptetti. Bu sırada Kubilay'ın inşa ettiği muhteşem saray yanıp kül oldu.

Sarayında rahata dalmış, vezirleri ve nedimleri tarafından aldatılmış olan Toghan Temür, Çinliler'in Moğollar'ı Çin'den kovmak üzere olduğunu anladı. Yumuşak huyu ve hükümet idaresindeki zaafı etrafındakilerin ihtirasını ateşliyordu. Sarayı rekabet entrikası yuvası idi. Toghan Temür, hükümeti pek sevdiği veziri Polo Temür'ün eline bırakmıştı. Toghan Temür'ün oğlu, bu veziri düşürmek için bir ordu ile üzerine yürüdü. Vezir Polo Temür onunla savaşmak üzere şehirden çıktı. Prensin askerleri kendisini terk etti. Fakat bir müddet sonra yine başka asker toplayarak geldi. Bu defa vezirin zabitleri de prens tarafına geçtiler. Prens derhal vezir Temür'ü öldürttü.

Çinliler, bu anarşiden istifade ederek Moğolları Çin'den aşırmağa uğraşıyorlardı. Bunların reislerinden T'ai Tsu (Chu Yuan-chang) -ki fakir bir çiftçinin oğlu olup dünya işlerinden elini çektiği halde

sonradan askerliğe girmişti- büyük bir başarı göstererek başkumandan oldu. Kien-nan'ı fethetti. Kendini imparator ilan ederek sülalesine Ming adını verdi ve ertesi senelerde kendilerini imparator ilan eden diğer asileri birer birer mahvetti. Buna hükümetinin adaleti ve hakimane siyaseti, ordusunda sert bir disiplin tesisi, halka karşı insan severliği sayesinde muvaffak oldu. On senelik savaşlar sonunda bunları sindirdikten ve Güney Çin'e sahip olduktan sonra 1367'de Sarı Çay'ın ötesine sevketti. Şantu (Shan Tung) eyaleti şehirleri halkı, hep bu orduya asker teslim oluyordu. Beyannamelerinde bunlar, Çinliler'i, Moğollar'ı kovmak üzere silaha sarılmaya teşvik ediyorlardı. Bütün şehirler bu ordunun bayraklarını görür görmez derhal kapılarını açıverdi.

O zamana kadar Kien-nan eyaletinin merkezi Kien-kang'da -bugün Nankin denilmektedir- idi ve ordusunun hareketini buradan idare ediyordu. 1368'de kuzeye doğru yürüyerek Tai-tu üstüne doğru ilerledi. Bunun sonunda Toghan Temür başkentten çıkıp bütün ailesiyle Şantu yolunu tuttu. Fakat Tai-tu şehrinin düşman eline geçtiğini ve düşman ordusunun Çin Seddi'nin kuzeyine doğru yürümekte olduğunu haber alınca Yang-shan-fu'ya çekildi ki, bu şehir Şantu'nun otuz fersah kuzeydoğusunda idi. Çinliler onu takip etti. Yetişmelerine pek az kalmıştı ki Toghan Temür, 1370'de 52 yaşında öldü.

Toghan Temür, Çinliler'in Yuan dedikleri Çin'deki Cengiz sülalesinin son hakanıdır.

Moğollar elli sene uğraşarak fethettikleri Çin İmparatorluğu'nu bir asır bile muhafaza edemediler. Moğol hakanları Çin'de tahta çıkınca bir Moğol unvanı, bir de Çin lakabı alırlardı. İşte Vessâfü'l-hazret'e, Fişer, Palas, Mapiya ve Gabnil'e göre Çin'deki Moğol İmparatorluğu'nun adları ve lakapları:

	Moğol adı	Moğol unvanı	Çince ismi
1260-1294	Kublai	Şah Hüseyin	(Shizu)
1294-1307	Temür	Olcaytu	(Chengzong)
1307-1311	Kayhan	Gülük	(Wuzong)
1311-1320	Ayurbarwada	Buyantu	(Renzong)
1320-1323	Suddhipala	Gegen	(Yingzong)
1323-1328	Yesun Temür		(Taidingdi)
1328	Arigaba / Aragibag		(Tianshundi)
1328-1329	Jijaghatu Tok-Temür		(Wenzong)
1329	Qoshila	Güzel	(Mingzong)
1329-1332	Jijaghatu Tok-Temür	Sayatu	(Wenzong)
1332-1333	Rinchenpal	Irinchibal	(Ningzong)
1333-1368	Toghan-Temür		(Shundi)

Toghan Temür'ün bir küçük oğlu ve bir çok Moğol senyörleri, esir edilerek Ming sarayına sevk edildiler. Toghan Temür oğlu ve veliahdı Gaijean Chilipata kaçarak kuzey Tataristan'a vardı. Burada asker topladı. Ming hükümdarı bu ordu üstüne asker sevkederek Tula yakınına kadar geldiler. 1372'deki bu seferde her iki taraftan bir çok adam öldü. Moğol prensi, şiddetli bir müdafaa vaziyeti alarak dedelerinin orada yerleşti. Ve yeni bir sülale tesis etti. 1378'de vefatında, oğlu Tok Temür ona halef oldu ve Ming hükümdarı buna tebrik heyeti gönderdi.

Bundan sonra Cengiz Han torunları yalnız Tataristan'daki kabileler üstünde hakim oldu. Bazen Çin'e bağlandılar, bazen bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ertesi yüzyıllarda Çin İmparatorluğu'nun siyaset ve silahı bunlarla pek meşgul oldu. Bunlar aralarında savaşırlardı. Tataristan'da Cengiz Han sülalesinden olan bir çok prensler hala vardır. Bugünkü Kalaçlar, Kalmuklar, Elunitler, Buryatlar, Moğollar vb...hemen bütün Asya'yı fetheden o eski Tatar kabilelerinin torunudur.

Moğollar zamanında Çin'e giden misyonerler marifetiyle Çin'de hristiyanlık epeyce yayılmıştı. Yine Moğollar zamanında Çin'e bir çok müslümanlar gelerek yerleşmişlerdi.

Pekin sarayında Acem müneccimleri, Çin alimleri elele vererek Moğol hanlarının hizmetinde çalışıyorlardı. Hakanın sarayında, tebaası olan yirmi çeşit milletten adamlar vardı ki bu milletler, 13. asırdan evvel, birbirlerinin varlığından bile haberdar değillerdi.

Moğol Fedaratif İmparatorluğu böyle dağıldıktan sonra bu büyük imparatorluk, yine küçük küçük hanlıklara ayrıldı. Ve bunların hepsini bir kere daha, Çağatay sülalesinden Timurlenk topladı.

Ondan sonra da Hindistan'da Babür topladı.

Timurlenk[14] için "Timur ve zamanı" kitabımıza müracaat olunabilir. Şimdi biraz da Babür ve haleflerini görelim.

Hind Fatihi Babür Han[15] ve Halefleri

Timurlenk 1298'de Delhi'yi almıştı. Fakat gerek Timur gerek oğlu Şeyh Ömer zamanında Hindistan'da Moğollar'ın nüfuzu pek de güçlü değildi.

Babür'ün babası Şeyh Ömer zamanında Moğollar barış içinde yaşamışlardı. Şeyh Ömer yumuşak huylu birisi idi. Bunun vefatından sonra Semerkand tahtına Babür Han[16] çıktı. Özbekler hücum ederek Semerkand'ı aldı. Babür'ü tebaası terk etti. Babür, Hindistan sınırına yakın Gazne şehrine kaçtı. Burada da duramayarak şehirden şehire sığınacak bir yer aradı. Ve nihayet Kabil'e vardı. Kabil valisi vaktiyle Ebu Said'in atadığı bir adam olup Moğollar'a, bilhassa Şeyh Ömer'e bağlı idi. Bu adam Babür'ü hürmetle kabul edip emrine amade bir ordu topladı. Babür'ün gayesi, Semerkand'ı Özbekler'in elinden geri alabilmek idi. Kabil valisi ise Babür'ün reyine iştirak etmiyordu. Babür'e şu yönde nasihatte bulundu:

---

[14] Timur'un ismi çeşitli kaynaklarda ve dillerde değişik şekillerde ifade edilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir: Temur, Taimur, Timur Lenk, Timur-i Leng, Temur-e Lang, Amir Timur, Aksak Timur, Tamerlane ve Tamburlaine (çn).

[15] Bu kısım, Catrou'nun "Moğol İmparatorluğu Tarih-i Umumisi"nden ve halefleri de Guiness' den alınmıştır.

[16] Babür Han'ın annesi Kutluk Nigar Hanım'ın Ak Koyunlu hanedanından bir prenses olduğu söylenmektedir (çn).

"Arzuna karşı gelmek veyahut bir asiye karşı doğan bir hakkına engel olmak istemem. Seni Semerkand tacından mahrum eden bir adama karşı savaşmak, elbette doğrudur. O tacı, senin başına geçirmek uğrunda savaşa ve canımı fedaya hazırım. Fakat bir kere senin çıktığın kuzey tarafa, bir de güney tarafa bakınca eski memleketlerini bırakarak, yenilerini fethetmeyi daha münasip buluyorum.

Hayır Hakan! Özbek reisi Şeybak[17] ile boy ölçüşmek bizim için kötü neticelere yol açabilir. Semerkand'ı alan Şeybak silah altında saç sakal ağartmış bir adamdır. Askerleri ise Timurlenk'in yenilmez askerleri yerine gelmiş adamlardır.

Hakan'ım! Öfkenizin gösterdiği yola gitmeyelim, ki bizi aldatır. Eğer ki bir asiyi kovmayı ve hepsini elinden almayı gönül isterse de onunkinden daha az bir kuvvet ile onun üstüne yürümek tehlikelidir.

Hindistan'ı fethetmek senin için, daha kolaydır. Senin ataların Hindistan'da sağlam yerleşememiştir. Ve senin nüfuzun orada gittikçe sallanmaktadır. Dünyanın en güzel imparatorluklarından biri olan Hindistan'ı fethe koş! İndus Nehri'nden ötelere aş! Hindistan'ın ta göbeğine başkentini kur! Tataristan'ın karlı çölleri yerine, Hind'in cennet gibi ovalarına git. Her şey, seni güneye doğru çekiyor, nişangahın arkasına düşen ok seni Hindistan yolu üstünde Kabil'e getirdi. Putperest Hind'de İslam dinini yayabilirsin. Hindistan'ı fethetmenin ne kadar kolay olduğunu düşün. Atalarının Hindistan şehirlerine atadığı valiler, seni görür görmez askerleriyle sana katılarak ordun her hudutta büyüyecektir. Hind fethinden sonra, Semerkand'ı da gider alırız. İşte o zaman Özbekler'e savaş açmak uygun olur!"

Bu fikir üzerine, Babür, Hindistan fethine karar verdi. Hindistan fethine teşebbüs etmeden önce Hindliler'in alışkanlıkları ve savaş usulleri hakkında bir fikir edinmek üzere hacı kıyafetine girip veziri ile beraber Hindistan'ı dolaştı.

---

17 Şeybak Han (Abu 'l-Fath Muhammed Shaybani Han) Cengiz'in soyundan olup 1500-1510 yılları arasında Özbek tahtında saltanat sürmüştür (çn).

Babür, Hindistan'ı fethetmezden evvel, Hindistan'da dört çeşit millet vardı:1) Asıl Hindliler 2) Patanlar 3) Persiler 4) Moğollar.

Hindliler'in dini, Brahma idi. Brahma dinini kabul etmezden evvel putperest idiler. Halk dört tabakaya ayrılmış idi: 1) Brahmanlar, en yüksek tabaka olup din adamları, mektep hocaları, hakimler bunlardan idi 2) Askerler 3) Tacirler 4) Sanat sahipleri.

Brahma dininin esası şu idi: Tanrının varlığına inanmak, şeytanın kötülüklerinden kurtulmak için onu kızdırmamak lazım. Bu din, ruhun bir bedenden diğerine geçtiğine inanırdı. İnsan ölünce ruh, derecesine yani hayattaki sevap ve günahlarına göre hayvanların bedenine girer. Saf bir hale gelinceye kadar böyle değişik kalıplar değiştirir. Nihayet saf bir hale gelir ve safileşince ruh, semalara uçarak ebediyen ilahi katta kalır.

Ruhların hayvanlara geçtiklerine inandıklarından hayvan eti yemezler. Hatta kan renkli sebzeleri bile -mesela pancarı- yemezler.

Brahman eşleri, kocaları ölüp naaşları yakılırken kendileri de diri diri o ateşe atılıp yanacaktır. Brahmanlar, bu kanunu şunun önünü almak için yapmışlardır; Brahmanların eşleri, kocalarından usanıp gizlice zehirlerlermiş...

Brahmanlar; hayatlarını yıldızları seyrederek, kanunları görüşerek, mabetlerde hizmet ve mabetlerde güzel kokular yakmakla geçirecektir. Brahmanlara çok kadınla evlenmek yasak idi.

Askerler; bunlar hayvan öldüremez, fakat ölmüş bulursa yiyebilir. Bunlara çok eşlilik serbest idi. Brahmanlar, "savaş için çok adam lazım" derler.

Tacirler; et ve balık yiyemezler. Bunlar insan ve hayvanlara karşı çok merhametlidirler. Öksüzler için yetimevleri, hastalar için hastaneler tesis ettikten başka inekler, maymunlar, kuşlar için de hastaneler inşa etmişlerdir.

Sanat sahipleri; sanatlarının güçlüğü derecesine göre kuvvet verici

yemekler yemeye izin vardır. İşi en güç olan en çok güç veren yemeği yer. Fakat bu sınıfa aşağı tabaka gözüyle bakılırdı.

Hükümdar; asker sınıfındandır. Diğer sınıftan katiyen hükümdar yapmamışlardır. Hind hükümdarları, tebaasına ağır vergiler yükletirlerdi ve tebaaya kibirlilik ile muamele ederlerdi.

İşte Babür, Hind'e geldiği zaman, Hindistan bu halde idi.

Patanlar; müslüman olup, Timurlenk'in Hindistan'ı fethinden dört yüz sene evvel, Hindistan'a gelip yerleşmişlerdi. Hindistan'a islamiyeti ilk önce bunların getirdiği söylenir.

Persiler; Hind sahillerinde yerleşmiş idi. Bunlar İran'da islamiyet kuvvetlenince islamiyeti kabul etmeyerek Hind sahillerine kaçan putperestler idi. Bunlar yeni bir dini kabul etmektense yerlerini yurtlarını terk etmişlerdi.

Persiler, tanrıya inanırlar ve güneşle ateşe taparlardı. Güneşe ve ateşe kurbanlar keserlerdi. Evlerinde daima yanar ateş bulunurdu.

Kazara ateş sönüverse o insan, kendini pek günahkar kabul eder. Din adamı onun evine gelerek ateşi sönen adam günahlarını itiraf eder, din adamı onu azarlar. Sonra ona bir parça ateş verir. Bu ateş, din adamının evinden, ateşi sönen kimsenin evine trampetle çalınarak götürülür.

Moğollar; Timurlenk zamanında gelen Moğollar, kalelerde memlekete hakim idiler.

Kılık değiştirerek dolaşan Babür, bütün bu sınıfları kendi gözleri ile gördü, alışkanlıklarını öğrendi. Sonra fetih projesini hazırladı. Delhi'nin en kolay fethedileceğini anladı. Delhi'ye hakim olan Sultan Amuya[18] idi ki bu Hind padişahlarının en kıymetlisi idi. Ve Hindistan'a zorla yerleşmiş olan Patanlar'ın (Peştunlar) otuz birinci padişahı idi. Babür Hindistan'ı fethe buradan başlamaya karar verdi.

Babür, veziri ile beraber Kabil'e döndü. Hazırlanmaya başladı.

[18] Delhi sultanı Amuya, esas olarak İbrahim Lodi (ö. 21 Nisan 1526) ismiyle bilinmektedir (çn).

İçerdeki Moğollar'a, "Amuya'nın hareket ve durumundan bana haber verin" dedi. Bir müddet sonra bütün halkı Moğol olan Patanlar hükümdarına: "Saltanatı terk et. Dedem Timurlenk buraları torunları için fethetmiştir" dedi. Amuya "Ben Moğol hükümetine vergi veriyorsam barışı korurum. Bir hükümdar vergi verse de yine hükümdardır. Fakat senin gibi memleket memleket kovulan bir adama vergi bile vermem" dedi.

Babür, bu sert cevap üzerine ordusu ile Delhi üzerine yürüdü.

Amuya, Patan, müslüman ve putperestlerden oluşan büyük bir ordu ile karşıladı. Hindliler, barış yanlısı olan Patan hükümdarlarını seviyor ve Moğollar'ı sertliklerinden dolayı sevmiyorlardı. Amuya önce Delhi kalesindeki muhafız Moğollar'ı mağlup ettikten sonra Babür'ü karşılamağa çıktı.

Amuya'nın önemli kuvvetini, filler teşkil ediyordu. İki ordu, bir ovada karşı karşıya geldi. Amuyalar, sayıca Babür ordusundan pek fazla idi. Babür ordusunu çevirmek üzere idiler. Fakat savaş ateşi içinde büyümüş olan Babür ordusu galip geldi. Amuya ordusu kuzeye doğru kaçarak dağlara sığındılar. Bu savaşta Amuya öldü. Babür, Türkistan'dan daha büyük bir imparatorluk elde etti.

Babür, Delhi'ye girdi. Delhi verimli bir ovada Çemna (Yamuna) Çayı'nın kaynağı yanında idi. Bu ırmak, o bölgeyi sulaya sulaya Agra'nın yanına gelince yılan gibi kıvrılır ve Allahabad yanında Ganj'a dökülür. Delhi, Hindistan'ın en eski şehirlerinden olup Büyük İskender'in buralarda Parus Kralı ile savaştığı sanılmaktadır. Burada İskender zamanına ait bir abide vardı. Lakin yazıları okunmuyor. Delhi hükümdarı, Paruslar'ın torunlarından idi. Timurlenk'in mağlup ettiği Delhi hükümdarı Rana, "Paruslar'danım" diyordu.

Patanlar'ın ilk hükümdarı Sultan Alaeddin 1085 senesinde Delhi'yi başkent yapmıştı. Bunun torunları 1519 senesine kadar hükümran olup, söylenen tarihte Babür'ün eline düşmüştür.

Babür'ün ilk endişesi, şiddet ve yumuşaklıkla tebaasının sevgisini

kazanmak oldu. Patanlar, kendileri gibi müslüman olan, Babür'ün idaresine çabucak alıştılar.

Babür, Hindistan'ı idare için anayasa yaptı. Ve halefleri bu kanuna hürmetle riayet etti. Bu kanunların düzenlenmesinde veziri, Rangildas'ın da yardımı oldu. Bu kanunlar gereğince, arazi babadan oğula geçmiyor. Baba ölünce hükümete geçiyor. Ve hükümet, yeniden oğluna veya başkasına vermekte serbest bulunuyordu. Bu suretle arazide şahsi tasarruf yasaklanmış idi[19].

Babür gelmezden evvel, Hindistan'da derebeyi veya Raca olan müslim ve putperestler, memuriyet ile saraya alındı.

Yalnız anayasa mevcut olup diğer medeni ve ceza yasaları yoktu. Hukukve ceza davalarını Babür, istediği gibi yöneterek istediği cezayı verebilirdi. İdama mahkum olanın derhal kellesi kesilir veya fillere parçalattırılırdı.

Babür, bir salonda hergün tebaasının davalarını dinler ve hüküm verirdi. Mahkeme işini hiç ihmal etmezdi, meğer ki ağır hasta olsun. Hüküm vermezden evvel, yanındaki kadının da reyini alırdı. Babür, devlet yönetiminde mutlakıyet sistemini takip etmekle beraber Hindliler'in eski anane ve hukuklarına da riayet ettiği için halk onu çok severdi. Dirayeti sayesinde pek az zamanda Delhi bölgesi çok gelişti.

Semerkand'dan bir çok Tatarlar geldi. Babür bunlara sarayında memuriyetler verdi. Sonra bir çok Acemler de Delhi'ye servet aramaya geldi. Ve gittikçe her taraftan Tatar ve Acem müslümanlar akın akın Delhi'ye geldiler. Ve hakim olan din, islamiyet oldu. Makul kanunları, güzel idaresi, barış hayatı ile Babür, buraları bir hayli geliştirdi.

Bir aralık veziri Rangildas Babür'ün gözünden düşmekle bu dirayetli vezir, ölümden kurtulmak için inziva hayatına çekildi. Derviş elbisesi giyerek ücra bir köşeye çekildi. Bu vezir gidince işler bozulmaya

---

19 Arazi üzerinde mülkiyeti tasarruf yetkisinin bu şekilde tanzim edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Miri Arazi sahipliğine benzemektedir (çn).

başladı, ihtilaller oldu ve Babür'ün tahtı sallandı. Babür, o zaman hatasını anlayarak eski vezirini tekrar iş başına getirmekten başka çare olmadığını düşündü. Fakat vezirinin nerede olduğunu bilmiyordu.

Bütün köylülere, "Pazar yerini Delhi'ye getirin" diye emir verdi. Köylülerin, bu emre karşı ne suretle mazeret uyduracaklarına bakarak, eski vezirinin nerede olduğunu bulacak idi. Kıyafet değiştirerek bir köyde oturan vezir, o köy halkına: "Sultana gidin, bizim pazar yeri hazır. Fakat Delhi'nin yolunu bilemiyor, sizin pazarı gönderinde kılavuzluk etsin, deyin" dedi.

Köylüler Babür'ün huzuruna çıkıp böyle deyince Babür, "Bunu söyleyeni huzuruma getirin" dedi ve bu suretle eski vezirini buldu. Ona yine başvezirliği verdi, işler düzeldi.

Babür Türkistan'dan daha iyi bir imparatorluk kurarak Delhi'de rahat bir saltanat sürdü. Ve 1530 senesinde öldü. Beşi Semerkand'da olmak üzere otuz sene saltanat sürdü. Gerek devlet idaresinde, gerek fütuhatında adaletten kıl kadar ayrılmadı.

Ölümünde yerine Hümayun (Sultan) Mirza geçti.

Babür Han'ın halefleri:

Hümayun, Patanlar'dan Şir Han[20] adında birine büyük bir nüfuz vermişti. Şir Han, Hümayun'un kardeşi Kamran ile birleşerek Hümayun'u tahtından indirdi. Hümayun, İran şahı Tahmasab'a vardı. Bu şah, Hümayun'a bir ordu verdi. Hümayun bu ordu ile Hindistan'ı yeniden fethedip tahta çıktı ve ölümüne kadar tahtta kaldı (1552). Ekber unvanını alan Celaleddin Muhammed[21], babası

[20] Aslan Kral olarak bilinen Şir Han (Şir Şah Suri) (1472-1545), Sur Hanedanının kurucusudur. Şir Han 1472'de Multan eyaletinde Müslüman bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (çn).

[21] Celaleddin Ekber, Bâbür İmparatorluğu'nun üçüncü hükümdarı, Bâbür Şah'ın torunu ve Hümâyun ile Hâmide Banu'nun oğludur. Hümâyun'un, Şir Han ile mücadelesi sırasında uğradığı ağır bir mağlubiyet üzerine, ailesi ile birlikte iltica ettiği Ömerkot'ta 15 Ekim 1542'de dünyaya gelmiştir. 1556-1605 tarihleri arasında uzun bir dönem Babür Hanlığı'na hükmetmiştir (çn).

Hümayun'a halef oldu ve Hind-Moğol İmparatorluğu sınırlarını genişletti.

Ekber önce Gücerat hanı Sultan Bahadır üzerine yürüdü. Portekizliler bu Sultan Bahadır'dan Sorat civarında Diw'i (Diu) yeni almışlardı. Moğollar'ın yaklaşması üzerine iki düşman (Sultan Bahadır ve Portekizliler) birleştiler. Fakat Ekber bunları mağlup ederek, bütün Gücerat'ı aldı.

Ekber sonra Dekkan üzerine yürüdü. Burada bir çok beyler hükümrandı: Berampur ve Acer'da Mustafa; Ahmadnagar'da Kande adında bir prenses; Anber'de Devletâbâd vardı.

Bunların hepsi aralarındaki eski düşmanlığı unutarak birleşip 40 bin kişilik bir ordu çıkardılar. Mustafa ve Devletâbâd ve Prenses Kande bu ordunun başında idiler. Fakat Ekber, bunları da mağlup etti. Bu galibiyetten sonra Ekber, başkentini Delhi'den Agra'ya nakletti. Sonra Hind prenseslerinden Rama'dan Şitu'yu aldı. Ve oğlu Cihangir'in karıştığı bir ihtilali bastırdı, oğlunu affetti.

Kabil tarafına 80 bin kişilik bir ordu gönderdi. Patanlar'ın geri kalanı Kabil taraflarında idi. Fakat bu ordu, çöllerde mahvoldu. Ekber, Agra ile Lahor arasında 150 fersahlık yola iki taraflı ağaçlar diktirdi ki Hindistan'da Moğollar'ın en önemli eserlerindendir.

Memleketin yapılanması için sarayına bir çok yabancı aldı. İngiltere'den hukuk adamları, Goa'dan misyonerler getirtti. Ekber, hristiyanlığa eğilimli olduğundan Perjerum Kasaviye, Ekber'in Farsça tarihini yazdı[22].

Müslümanlar Ekber'in bu halinden pek rahatsız olarak isyan edip, oğlu Bahadır'ı -ki sonra Murat adını aldı- başlarına geçirdiler. Meydana gelen savaşta Murat öldü.

---

[22] Diğer taraftan Ekber Şah, "Din-i İlahi" adı ile bir din kurmaya çalışıyordu. Bütün dinlerden sentez yapmak yoluyla tesis ettiği bu din sayesinde tebaasının maneviyatı üzerinde ruhanî hükümdarlığını da kurmak arzusundaydı. Ancak Mecusi, Brehmen ve Hıristiyanlara hürriyet tanırken, Müslümanlar ise bu gelişmelerden rahatsızlık duyuyordu (çn).

Ekber, ceza vereceği zabitler için yanında zehirli haplar taşırdı. Yanında başka haplarda vardı. Yanlışlıkla zehirli haplardan bir tane yutarak öldü (1605). 54 sene saltanat sürmüştü.

Ekber, ölürken sarığını oğlu Selim'in başına koydu. Babası ölünce bu oğlu Cihangir Selim Şah unvanını aldı. Bir çok prensler ise Cihangir'in oğlu Hüsrev Sultan'a bağlılık gösterdiler. Bu prensler, "Cihangir, babası Ekber'e karşı isyan edince babası onu oğulluktan reddetmişti" dediler.

Cihangir, serbest serbest şarap içmek için hristiyanlığa eğilimli idi. Agra'yı terk ederek daha kuzeydeki Lahor'a çekildi. O zaman idareyi Nurmahal adında -ki Cihangir Nurcihan demişti- bir kadının eline verdi.

Nurcihan, entrikasıyla, Cihangir'in oğullarını saraydan uzaklaştırdı. Bunlar isyan ettiler. Cihangir zevkü sefayı sever bir adamdı. İran şahı Abbas, Cihangir'den Kandehar'ı aldı. Oğlu Sultan Kurun (Khurram) babası Cihangir'e karşı savaş açtı. Özbekler, Kabil bölgesine yürüdü. Vezirlerden biri de silaha sarılarak Cihangir'i hapse attı (1627).

Sultan Kurun-Şah Cihan, babası Cihangir'e halef oldu. Portekizliler'e karşı bazı ufak tefek savaşlar kazandı. Sonra zevk-ü sefaya ve israfa daldı. Şehzadeler isyan etti. Şah Cihan'ı hapse attılar[23]. Ve şehzadeler taht için birbirlerine girdiler. Sonunda Evrengzeb (Abu Muzaffer Muhyiddin Muhammed Aurangzeb Alemgir) kazanarak tahta çıktı (20 Ekim 1660).

Babası henüz sağ idi. Evrengzeb Hindistan'ın en şefkatli hükümdarlarından biri oldu. Ona Evrengzeb unvanı, babası Şah Cihan tarafından verilmişti. Şah Cihan iki milyon kıymetinde altın bir taht yaptırmıştı. Evrengzeb doksan yaşında öldü (1702)[24].

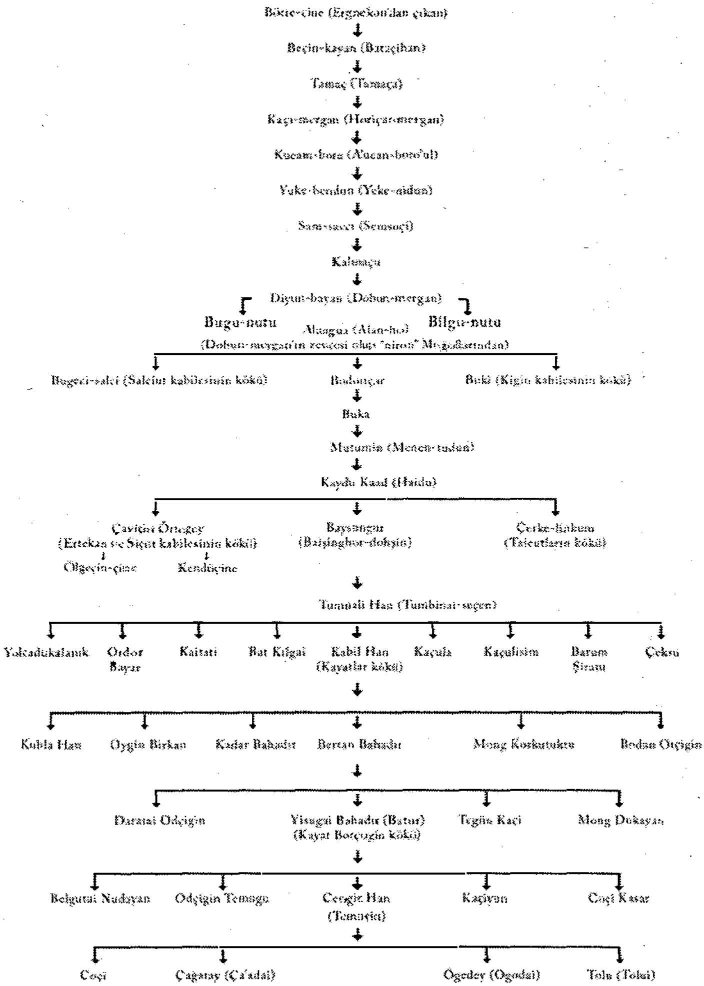
[23] Hindistan'da Moğol eserinin incisi olan Tac Mahal'de, Şah Cihan ile eşi birlikte gömülüdür.

[24] Bu tarihte bir hata olmalı zira bir çok kaynakta Evrengzeb'in ölüm 1707 senesi olarak zikredilmektedir (çn).

Yerine Şah Alem (Bahadır Şah) geçti. Şah Alem tahtı kendinden almak isteyen kardeşleriyle savaştı. Nihayet 68 yaşında öldü (1708).

Şah Alem'den sonra dört oğlu taht için aralarından kavga ettiler. Aynı senede hepsi öldü. Diğer bir oğlu Muizüddin (Cihandar Şah) hakan oldu. Ve ölümünde yerine Faruk Siyar geçti. 1719 yılında bu da tahtan indirildi. Sonra Raşid al Darhan, -ki Şah Alem'in torunudur- tahta çıkıp üç ay sonra katledildi. Buna halef olan kardeşi Raşidüddevle, 1724'de öldü. Sonra Şah Alem'in diğer torunu Muhammed Şah tahta çıktı. Bunun saltanatı zamanındadır ki Tahmasab Kulu Han (Nadir Şah) Hindistan'a girerek birkaç eyalet aldı ve Muhammed Şah'ı tahtında bırakarak İran'a döndü ve Moğol saltanatı, Hindistan'da sönüp gitti.

Camîü't-tevarih ve Müzü'l Ensab'a Göre:
Cengiz'in Şeceresi

Moğollara İlişkin Temel Kaynakça

1- Aboul GHAZİ; *"Histoire des Mogols et des Tatares,*1074/1663"; trc. Le Baron Desmaisons, ed. Fuat Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, St.-Petersbourg 1874 basımlı nüshanın tıpkıbasımıdır. Frankfürt, 1994

2- BARTHOLD, Vasilij Vladimirovic; *"Moğol İstilasına Kadar Türkistan"* 1349/1930; haz. Hakkı Dursun YILDIZ, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990

- *"Asya'nın Keşfi Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi"*, 1349/1930, çev. Kaya BAYRAKTAR, Ayşe MERAL, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000

- *"Kırgızlar"*, çev. Ufuk Deniz AŞÇI, Kömen Yayınları, Konya, 2002

- *"Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler,* 1349/1930" yay. haz. Kazım Yaşar KOPRAMAN/Afşar İsmail AKA, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1975

- *"Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm"*, 1349/1930, çev. Kaya BAYRAKTAR, Ayşe MERAL, Küre Yayınları, İstanbul, 2004

3- CAHUN, Leon; *"Asya Tarihine Giriş: Kökenlerden 1405'e*

Türkler ve Moğollar", çev. Şabit İnan KAYA, Seç Yayın Dağıtım, İstanbul, 2006

4- CAPRİNİ, Johann de Plano; "*Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245-1247*", çev. Ergin AYAN, Derya Kitapevi, Trabzon, 2003

5- CÜVEYNİ, Alaeddin Ata Melik b. Muhammed; "*Tarih-i cihan güşa 681/1283*", çev. Mürsel ÖZTÜRK, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1988

6- DEGUİGNES, Joseph; "*Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-iUumumisi*", çev. Hüseyin Cahid YALÇIN, Tanin Matbaası, İstanbul, 1923

7- EBERHARD, Wolfram; "*Çin Tarihi*", TTK, Ankara, 1995

8- GROUSSET, Rene; "*Bozkır İmparatorluğu: Atilla, Cengiz Han, Timur*" çev. Mehmet Reşat UZMEN, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980

- "*Cihan fatihi Cengiz-Han*" çev. İzzet TANJU, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2001

9- GUMİLEV, Lev Nikolayeviç; "*Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları: Kıpçak, Peçenek, Hazar, Yahudi, Guz, Burtas, Çerkes, Tatar ve Moğollar*" çev. Ahsen BATUR, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003

- "*Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*", çev. Ahsen BATUR, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002

- "*Hunlar*" çev. Ahsen BATUR, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002

10- HOWORTH, H; "*History of the Mongols From the Ninth to Nineteenth Century*", London, 1876-1927

11- KURAT, Akdes Nimet; "*Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*", AÜDTCF, Ankara,1940

- "*Rusya Tarihi: Başlangıcından 1917'ye Kadar*", Türk Tarih Kurumu, Ankara,1987

12- LİGETİ, Louis; "Bilinmeyen İç Asya" 1407/1987, çev. Sadrettin KARATAY, 2. bs., Türk Dil Kurumu, Ankara, 1986

13- MARCO POLO; "*The Travels of Marco Polo*", çev. Ronald LATHAM, Penguin Books, London, 1958.

14- MORGAN, David; *"The Mongols"*, Basil Blackwell LTD., Oxford,1987

15- NESEVİ, Şihabüddin Muhammed b. Ahmed B. Ali; *"Siretu Sultan Celaleddin Menguberti 639/1241"* thk. O. Houdas, Ernest Leroux Editeur, Paris,1891

16- ÖLMEZ, Zühal; *"Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları"*, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2003

17- RADLOFF, Friedrich Wilhelm; *"Sibirya'dan"*, çev. Ahmet TEMİR, Maarif Vekaleti, İstanbul, 1956.

18- RASONYİ, Laszlo; *"Tarihte Türklük"*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971

19- REŞİDÜDDİN, Ebü'l-Fazl b. Ebi'l-Hayr Fazlullah-i Hemedani; "Camiü't-tevarih", 718/1318; yay. Ahmet ATEŞ, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1957

20- ROUX, Jean-Paul; *"Moğol İmparatorluğu Tarihi"*, çev. Aykut KAZANCIGİL, Ayşe BEREKET, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001

- *"Orta Asya: Tarih ve Uygarlık"*, çev. Lale ARSLAN, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001

21- SPULER, Berthold; *"İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür: İlhanlılar Devri 1220-1350"*, çev. A. Cemal KÖPRÜLÜ, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1957

22- TEMİR, Ahmet; *"Moğolların Gizli Tarihi"*, tercüme eser, 2. bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986

- *"Türk Moğol İmparatorluğu Devrinde Sosyal ve Askeri Teşkilat"*, TK X, 118, Ankara, 1972, s.190-207

23- TOGAN, Zeki Velidi; *"Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar"*, 2. bs., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1970

24- TURAN, Osman; *"Çingiz Adı Hakkında"*, Belleten V, TTK, Ankara, 1941, s. 267-276

25- VLADİMİRTSOV, Boris Y.; *"Moğolların İçtimai Teşkilatı: Moğol Göçebe Feodalizmi"*, çev. Abdülkadir İNAN, 2. bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987

- *"Cengiz Han"*, çev. Hasan Ali EDİZ, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1950

CENGİZ HAN'IN BÜYÜK YASASI
THE GREAT YASSA OF JENGHIZ KHAN

(http://www.hordenet.org/goldenhorde/greatyasa.htm)

Çeviri: Ali Soysüren[25]

Cengiz Han'ın Büyük Yasa'sının günümüze Makrizi aracılığıyla aktarılan bölümleri:

1. Zina suçuna kasedenler, evli olup olmadıklarına bakılmaksızın idam edilir.
2. Livata suçunu işleyen her kim olursa idam edilir.
3. Kasten yalancılık veya büyücülük veya başkalarının davranışları hakkında ispiyonculuk yapan veya tartışan iki kişinin arasına girip birinin yanında taraf tutanlar idam edilir.
4. Suya işeyen veya suyu kül veya benzeri maddeler atarak kirletenler idam edilir.
5. Her kim borca mal alır ve iflas eder; sonra tekrar mal alır ve yine iflas eder, buna rağmen daha sonra tekrar borca mal alır ve yine iflas ederse, üçüncü defadan sonra idam edilir.
6. Bir tutsağa, onu yakalayandan izin almadan yiyecek veya giyecek sağlayan idam edilir.

[25] TC Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Devletler Umumi Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

7. Kaçak bir tutsağı veya köleyi bulduğu halde yakalayana veya sahibine geri vermeyen kişi idam edilir.

8. Yenilecek olan bir hayvanın önce ayakları bağlanmalı, karnı yırtılarak açılmalı ve kalbi hayvan ölünceye kadar elde sıkılmalıdır; ancak eğer bir kimse Hz. Muhammed'in inananlarının yaptığı şekilde bir hayvanı keserek öldürürse, kendisi de kesilerek öldürülür.

9. Eğer bir kişi savaş sırasında saldırırken veya geri çekilirken, sırtındakileri ya da yayını veya üstündeki başka her hangi bir eşyasını düşürürse, arkasındaki adam durarak atından inmeli ve düşen eşyayı sahibine geri vermelidir; atından inmeyerek düşen eşyayı şeyi sahibine iade etmeyen kişi idam edilir.

10. Cengiz Han'ın buyruğudur; fakirlerden, yüce Allah'ın Kuranını okuyanlardan, avukatlardan, fizikle uğraşanlardan, alimlerden, kendilerini ibadet ve dine adayanlardan, müezzinlerden ve cenaze yıkayanlardan herhangi bir vergi veya benzeri harç alınmayacaktır, ve bunlar vergi veya harç ödemeye zorlanmayacaktır.

11. Bütün dinlere saygı gösterilmesi ve dinler arasında ayrım yapılmaması Cengiz Han'ın buyruğudur. Bütün bu buyrukları tanrıya inanılabilir diye vermiştir.

12. Taraflardan birisi prens ve diğeri bir tutsak olsa dahi insanlarına verenin tadına bakmadığı yemekleri yemelerini yasakladı; başkasının huzurundayken paylaşmaya davet etmeden her hangi bir şey yenmesini; bir kişinin yoldaşlarından daha fazla yemek yemesini, yemeğin piştiği ateşe veya yemek yenilen tabağa basılmasını yasakladı.

13. Gezgin bir insan yemek yiyenlerin yanından geçerken atından inmeli ve onlarla birlikte yemelidir; yemek yiyenler de ona engel olmamalıdır.

14. İnsanların su çekerken ellerini suya batırmalarını yasakladı ve bunun için herhangi bir kap kullanmalarını buyurdu.

15. İnsanların iyice yıpranmadan elbiselerini yıkamalarını yasakladı.

16. İnsanların anlamı tamamen açık olmayan herhangi bir şeyi

söylemeyi yasakladı ve her şeyin anlamının açık olduğu hususunda ısrar etti, anlamı açık olan ve olmayan arasında hiçbir ayrım yapmadı.

17. İnsanların herhangi bir mezheb lehine ayrım yapmalarını, kelimeleri vurgulayarak söylemeyi, onurlandırma ifade eden unvanlar kullanmayı yasakladı; Sultan'la veya başka herhangi biri ile konuşulurken sadece ismi kullanılmalıydı.

18. Haleflerine muharebeye girmeden önce askeri birliklerini ve birliklerin cephanelerini ve teçhizatlarını şahsen teftiş etmelerini, birliklerin sefer için ihtiyaç duydukları her şeyi onlara sağlamalarını ve iğneden ipliğe kadar en küçük ayrıntıyı bile gözden geçirmelerini ve askerlerden birinin zaruri bir şeyinin eksik olması durumunda cezalandırılmasını buyurdu.

19. Askeri birliklere refakat eden kadınların, erkekler dövüşmeye gittiğinde işleri yapmalarını ve erkeklerin görevlerini yerine getirmelerini buyurdu.

20. Savaşçılara, seferden geri geldiklerinde Sultanın hizmetinde belirli görevleri üstlenmelerini buyurdu.

21. Onlara bütün kızlarını her yılın başlangıcında kendisine takdim etmelerini buyurdu ki aralarından bazılarını kendisi ve çocuklarına seçebilsin.

22. Birliklerinin başına Emirleri (prensleri/generalleri ve noyanları) getirdi ve binler, yüzler ve onlar için komutanlar atadı.

23. Eğer Emirlerinin en yaşlısı herhangi bir kabahat işleyecek olursa, cezalandırılması için hükümdar tarafından gönderilen haberciye – ki bu haberci hizmetindekilerin en değersizi bile olsa - kendisini teslim etmesini ve hükümdar tarafından belirlenen ceza uygulanmadan önce –ki bu ölüm cezası bile olsa - onun önünde yere kapanmasını buyurdu.

24. Emirlerinin hükümdar dışında herhangi bir kimseyi muhatap olarak almalarını yasakladı. Her kim hükümdar dışında birini muhatap alacak olursa idam edilecektir ve izin almadan görevini değiştiren kimse de idam edilir.

25. Ülkede gerçekleşen olaylardan zamanında haberdar olmak için Sultan'a kalıcı bir haberleşme ağı kurmasını buyurdu.

26. Oğlu Çağatay'a yasaya uyulmasını sağlamayı buyurdu.

Mirhond (ya da Mirhovend)'den:

27. İhmalkârlık yapan askerlerin cezalandırılmalarını buyurdu; ve topluluk avı sırasında bir hayvanın kaçmasına engel olamayan avcıların sopayla dövülmelerini ve hatta bazı durumlarda idam edilmelerini buyurdu.

28. Cana kıyma (cinayetin cezalandırılması) durumlarında, kişi bedel olarak belli bir ücret ödeyerek kendisini cezalandırılmaktan kurtarabilir; bu beden bir Muhammedi için 40 altın para ve bir Çinli için bir eşektir.

İbn-Batuta'dan:

29. Malvarlığında çalınmış at bulunan şahıs, bu atı sahibine geri vermeli ve yanınada aynı cinsten dokuz at eklemelidir; eğer bu cezayı ödeyecek durumu yoksa atların yerine çocukları alınmalıdır ve eğer hiç çocuğu yoksa, kendisi şahsen koyun gibi boğazlanmalıdır.

Vartang'dan:

30. Cengiz Han Yasaları; yalancılığı, çalınayı ve zinayı yasaklar ve herkesin komşusunu kendisiymiş gibi sevmesini buyurur; insanlara birbirlerini yaralamamalarını ve suçları tamamen unutmalarını, gönüllü bir şekilde teslim olan ülkeleri ve şehirleri bağışlamalarını, Tanrıya adanmış bulunan tapınakları vergiden muaf tutmalarını ve yaşlılara ve muhtaç durumdaki insanlara saygı göstermelerini buyurur. Her kim bu buyruklara uymayacak olursa idam edilecektir.

Mahakia'dan:

31. (Yasa şöyle buyurur:) birbirini sevmeyi, zina yapmamayı, hırsızlık yapmamayı, yalancı şahitlikte bulunmamayı, vatan haini olmamayı ve yaşlı ve muhtaç insanlara saygı göstermeyi. Her kim bu buyruklara uymayacak olursa idam edilecektir.

Çeşitli kaynaklardan:

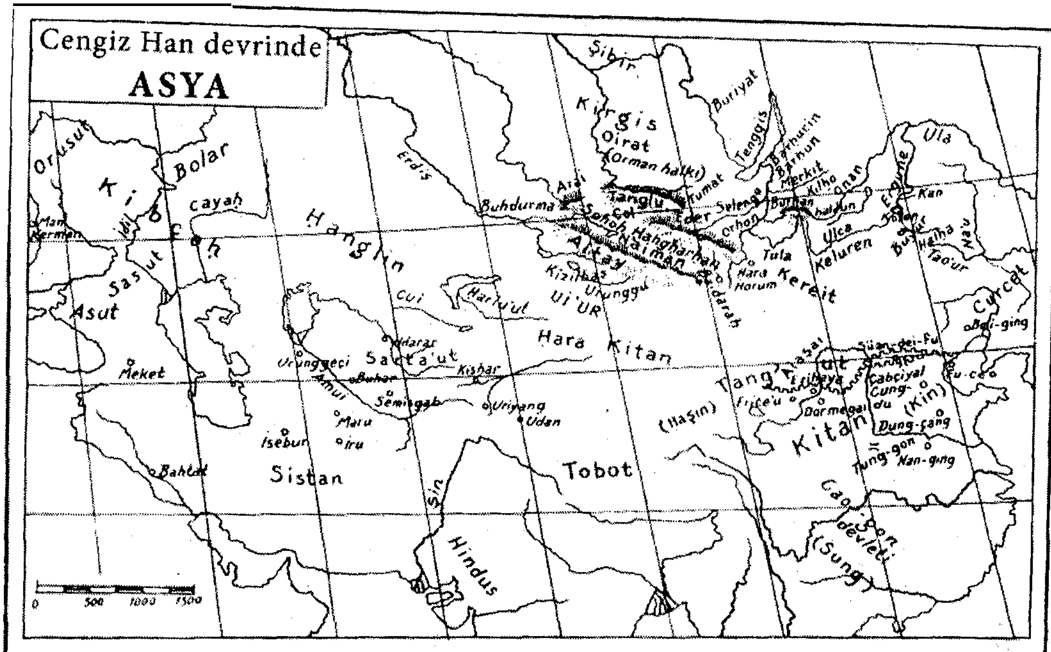
32. (Cengiz Han Yasası şöyle buyurur ki) yemek yerken boğazına yiyecek takılarak boğulan kişi derhal kamptan çıkarılmalı ve öldürülmelidir ve bir ordunun kumandanının çadırının eşiğine basan kimse idam edilmelidir.

33. Eğer bir kişi içki içmekten kendisini alıkoyamıyorsa ayda üç kez sarhoş olabilir; üç kereden fazla sarhoş olması durumunda suçludur; eğer ayda iki kez sarhoş oluyorsa bu iyidir; ama eğer ayda bir kez ise bu durumda övülmeye değerdir; ancak hiç içmeyen birinden daha iyisi ne olabilir ki? Fakat böyle birisi nerede bulunabilir? Böyle birinin bulunması durumunda en yüksek derecede saygıya layıktır. (Riasanovsky'e göre bu bölüm Cengiz Han'ın –özdeyiş 20- özdeyişlerindendir.)

34. Cariyelerden doğan çocuklar meşru sayılacak, ve babalarınca uygun görülen oranda mirastan pay alacaklardır. Daha medeni olduğundan dolayı, sadece en yaşlı olanın varis olarak kabul edildiği ve primogeniture – en büyük evlat yasası olarak bilinen sistemin önüne geçmektedir. Mirasın dağılımı büyük olan oğulun küçük oğuldan daha fazla pay almasını temel almakta ve genç olan oğulun payına hane halkı düşmektedir. Hangi çocuğun yaşça büyük olduğu annelerinin payelerine bağlıdır; dolayısıyla eşlerden birinin payesi diğerlerinden üstün olmalıdır ve bu üstünlük temelde evlenme tarihlerine bakılarak belirlenmektedir.

35. Oğul, babasının ölmesini takiben, annesi haricinde babasının bütün karılarını elden çıkarabilir; onlarla evlenebilir veya evlendirerek başkalarına verebilir.

36. Kanuni mirasçıları haricinde, başkasının müteveffanın malvarlığını kullanması yasaktır.

Cengiz Han devrinde
ASYA
Sibir
Kirgis
Oirat
(Orman halkı)
Buriyat
Tenggis
Ula
Merkit
Onan
Kan
Tanglu
Col
Selenga
Orhon
Tula
Hara
Horum
Kereit
Kelüren
Ulca
Naiman
Altay
Kizilbas
Urunggu
Ui'UR
Hara Kitan
Buhdurma
Erdis
Hanglin
Cui
Harlu'ut
Bolar
Cayah
Kibcah
Orusut
Sasut
Asut
Meket
Urunggeci
Sartaut
Buhar
Semisgab
Kishar
Uriyang
Udan
Maru
Iru
Isebur
Sistan
Bahlak
Tobot
Sin
Hindus
Tang'ut
(Haşın)
Dormegai
Kitan
(Kin)
Cabciyal
Dung-cang
Tung-gon
Nan-ging
Bei-ging
Curcet
Cao-gon devleti
(Sung)
0
500
1000
1500

"yazının isyanı"

A. KONSTANTIN d'OHSSON

MOĞOL TARİHİ

DENİZLER İMPARATORU CENGİZ

Moğol İmparatorluğu, bir dünya imparatorluğudur. Yani doğu-batı boylamları arasında, otuz üç milyon km²'lik coğrafi gerçeklik olmasının ötesinde bir anlamı vardır. Bu anlam, imparatorluğun 'Doğu' ve 'Batı' arasında tek ya da çok tanrılı onlarca dini, farklı kültürleri ve yüzlerce milleti bünyesinde barındıran siyasal bir gerçeklik olmasında gizlidir ve sıra dışı ya da hâlâ anlaşılamayan bir eş zamanlılığa işaret eder.

Moğol İmparatorluğu kimin gerçekliği, kimin geçmişidir? Soruyu, "Orta Asya bozkırlarındaki Moğol, Türk, Tatar ve başka göçebe milletlerin gerçekliğidir," şeklinde cevaplandırmak elbette mümkündür. Bununla birlikte; Çin, Hindistan, İran, Rusya ve Avrupa tarihinin de ayrılmaz bir parçasıdır. Örneğin Ortaçağ Avrupası'ndaki zihniyetleri, ekonomik-siyasi yapıdaki sistemsel gelişmeleri/değişmeleri Moğol İmparatorluğu hakkında bilgi sahibi olmadan anlamak pek de mümkün değildir.

Nitekim bu merak geçmişte olduğu gibi bugün de birçok batılı araştırmacıyı Moğol Tarihi hakkında araştırmalarda bulunmaya sevk etmektedir. Öyle ki 'kendi' milleti için tabu olan ve kutsal sayıldığı için rahatsız edilmemesi gereken Cengiz Han'ın mezarının bulunduğu Burhan Haldun (Kentei) Dağları, 1990'lı yılların başından beri batılı araştırma ekipleri tarafından onlarca kez kazılmıştır. Bu olsa olsa batılı adamın merakıdır. Cengiz Han'ın ölü bedeni üzerine yüzyıllar içinde türetilmiş olan tabuyu, pozitif aklın ve bilimin çarmıhına germe histerisidir. Şöyle yazar anonim eser Moğolların Gizli Tarihi'nde:

'Domuz yılında, Cengiz Han göğe yükseldi…'

Bugün, hırslı ve meraklı kazı ekipleri, modern alet ve teknikleri ile Cengiz Han'ı gökten alıp yere indirme çabası içindedirler…

www.nesnelyayinlar.com